MUZEUL
JUDEȚEAN
ARGEȘ

ARGESIS
XXVI

STUDII ŞI COMUNICĂRI

SERIA
ISTORIE

PITEŞTI - 2017

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ

ARGESIS

Studii şi comunicări
Seria Istorie
XXVI

EDITURA ORDESSOS
PITEŞTI
2017

ARGESIS
Seria Istorie
Analele Muzeului Județean Argeş
Piteşti

ARGESIS
History Series
Annals of the Argeş County Museum
Piteşti

EDITORI:
CONSILIUL JUDEȚEAN ARGEŞ
MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
Adresa redacției: Str. Armand Călinescu, nr. 44, 110047 Piteşti
tel./fax: 0248/212561
e-mail: argesis.istorie@gmail.com www.muzeul-judetean-arges.ro

EDITORS:
THE ARGEŞ COUNTY COUNCIL
THE ARGEŞ COUNTY MUSEUM
Editorial Office Address: Armand Călinescu Street, 44, 110047, Piteşti
Phone/Fax: 0248/212561
e-mail: argesis.istorie@gmail.com www.muzeul-judetean-arges.ro
PITEŞTI - ROMÂNIA

Tehnoredactare: **Ionel DOBRE**
Traduceri în limba engleză: **Autorii**

I. S. S. N. 1453 - 2182

S U M A R

ISTORIE VECHE

ISTORIE MEDIEVALĂ

ISTORIE MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

CONSERVARE-RESTAURARE

C O N T E N T S • S O M M A I R E

ISTORIE VECHE

ISTORIE MEDIEVALĂ

ISTORIE MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

CONSERVARE-RESTAURARE

MUZEUL JUDEŢEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

ISTORIE VECHE

VECHIMEA PITEŞTILOR. O INTERPRETARE

FLORIN CHIVOCI[*]

În majoritatea istoriilor în care se vorbeşte de începuturile Piteştiului firul narativ nu se opreşte prea mult peste urmele locuirii acestui ţinut în negura primului mileniu românesc. Se acordă mai degrabă atenţie urmelor geto-dacice găsite pe dealurile din jur, ajungând uşor la vestigiile monetare de epocă bizantină găsite în multe zone ale oraşului. O asemenea abordare porneşte chiar din cele mai vechi dicţionare sau enciclopedii româneşti[1]. Pornind de la varietatea descoperirilor numismatice, naşterea aşezării este explicată similar genezei altor oraşe medievale româneşti. Cei care povestesc, în general, istoria veche a acestor meleaguri trec foarte uşor de la urmele locuirii geto-dace[2] către epoca bizantină, în zorii Evului Mediu, aşadar direct la înfăţişarea de… târg. Toate aceste descoperiri evocă, de fapt, dovezi de vieţuire preromană.

Urmele lăsate aici de romani sunt tratate expeditiv, fără nici cea mai vagă idee că ele ar putea fi o cheie a explicaţiei despre cum s-a alcătuit dintru început aşezarea; despre matca din care s-a conturat harta târgului medieval de mai târziu. Totuşi, sunt şi studii în care există o aplecare mai atentă asupra situaţiei de la sfârşitul antichităţii. Lucrarea *Începuturile oraşului Piteşti,* a renumitului istoric Aurel Sacerdoţeanu, apărută acum mai bine de 4 decenii

---

[*] Liceul tehnologic „Constantin Brâncuşi”, Piteşti.

[1] De la o astfel de premisă incertă porneşte şi Aurel Sacerdoţeanu, în lucrarea *Începuturile oraşului Piteşti* (în *Studii şi comunicări*, Muzeul Judeţean Argeş, 1971, p. 197), amintind dintr-o mai veche scriere explicaţia că „Originea şi data fondării acestui oraş sunt încă necunoscute. Unii presupun că ar fi existat o cetate dacică numită Argidava şi că pe ruinele ei s-ar fi construit oraşul actual; alţii (D. Butculescu) susţin că oraşul Piteşti ar fi fost fondat în secolul al VIII-lea (?), iar numele îl derivă de la pitire, când în vremea când capitala ţării era la Curtea de Argeş, acest oraş era un loc de ascuns” - G. I. Lahovary, *Dicţionar geographic al judeţului Argeş*, Bucureşti, 1888.

[2] D. Măndescu (coord.), *Repertoriul arheologic al judeţului Argeş*, Ed. Istros, Brăila, 2015, p. 140. Monede geto-dacice de tip Aninoasa-Dobreşti sau Vârteju-Bucureşti s-au găsit, în anii sistematizării oraşului, în diverse locuri, precum: strada Trivale, cartierul Nord (Calea Bascovului), Calea Bucureşti sau chiar în centrul oraşului, în anii ’60, cu ocazia demolării unor clădiri de pe strada Victoriei. Ne aflăm într-o zonă de interferenţă a circulaţiei celor două tipuri monetare.

oferă o incursiune mai atentă vizavi de ce s-a petrecut în acele veacuri de început[3]. Plecând de la studiile de până atunci sau de la configurația geografică autorul considera: „Că a fost la Pitești o așezare străveche geto-dacică nu ne putem îndoi, numai că nu s-au făcut până acum cercetările necesare. Așezarea corespunde întrutotul sistemului contemporan pentru așezări principale: încrucișări de drumuri, confluențe de râuri, terase cu nivele diferite și boturi de dealuri. Se pare însă că lunca Argeșului, datorită și confluenței acesteia cu râul Doamnei, era zonă inundabilă și nelocuibilă”[4].

Nu vechimea târgului ori a așa-zisului oraș ne interesează cât apariția și consolidarea localității într-o comunitate închegată, peste un sat sau mai multe, locuite de daco-romani, romanici sau de străromâni. În timp s-au emis felurite păreri despre așezarea plasată pe *Limes transalutanus*, la granița de răsărit a Daciei romane. Unii s-au grăbit să o identifice cu antica Argedava sau cu pretinsa localitate sau *statio* pe care romanii o numeau Ad Pirum (La „Păr”) sau Ad Pinon (La „Brad”)[5]. Dar fixarea acestor nume de rezonanță pe baza unor surse literare sau hărți antice ridică semne de întrebare. Viața rurală în Dacia este, în general, mult mai puțin cunoscută decât cea din centrele urbane, prin prisma dovezilor epigrafice, arheologice și numismatice.

Pentru tema noastră ar părea interesant de constatat că acest traseu roman s-a transformat ulterior în hotărnicie a lumii medievale piteștene. Ajungând dinspre Albota în apropierea fostului izlaz, traseul valului roman al limesului, urmează Valea Turcilor, străbate periferiile sud-estice ale orașului, pe lângă gara Piteștiului, până în lunca Argeșului. Teoretic, aproape de traversarea râului, pe malul nordic a existat aici și un fort militar[6], menit supravegherii traficului dintre Argeș și râul Doamnei, sau pentru a bloca

[3] Aurel Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 197-199.

[4] *Ibidem*, p. 198.

[5] Despre existența și situarea celor două localități din Dacia, menționate de Ptolemeu, s-au emis diferite ipoteze. Astfel, *statio Ad Pinum* ar putea fi localizată undeva prin sud-vestul Munteniei, în timp ce *statio Ad Pirum* e considerată a se fi aflat fie în sud-estul Transilvaniei, fie în nord-estul Munteniei. Pornind de la teoriile și explicațiile formulate de Gr. Tocilescu, în *Dacia înainte de romani* (1880) sau de *Marele Dicționar Geografic al României* (IV, 1901) *Istoria municipiului Pitești* din 1988 (p. 46-47) caută să identifice, prezumtiv, aceste *statio* cu teritoriul Piteștilor. Pe de altă parte, V. Pârvan afirmă în *Getica* despre dubletele „Pirum-Pinum” că nu pot fi nici negate, nici acceptate fără rezerve, dată fiind incertitudinea informațiilor lui Ptolemeu (ediția 1982, p. 150).

[6] Istoricului piteștean Paul Dicu i-au atras atenția, la nord de podul ce leagă Piteștiul de Ștefănești, posibilele vestigii ale unui castru roman. Deși distruse ulterior, urmele din zăvoiul Argeșului demonstrează importanța pe care romanii o dădeau supravegherii malului stâng al râului, la intersecția cu Râul Doamnei; tot el a observat, pe malul opus, în zona Parcului „Argeș”, urmele unui atelier roman pentru producerea cărămizilor și resturi dintr-o manufactură ceramică din aceeași epocă. (Paul Dicu, *Așezarea geto-dacică și vestigiile romane de la Budeasa Mică. Castrul roman de la Pitești. Traseul Limes Transalutanus în sectorul Pitești* în „Argesis”, Seria Istorie, 9, 2000, p. 37-48).

accesul unui inamic venit dinspre câmpie, pe direcția munților. Malul Argeşului era însoțit în trecut de numeroase mlaştini, astfel că drumul militar trebuie sa fi avut numeroase ocolişuri, de nerecunoscut în peisajul contemporan… La fel de bine, Hotarul Piteştilor s-a întins cu începere din epoca medievală pe terenuri situate în afara vetrei oraşului: în marginea sudică veche până la pârâul Dârzul (afluent al Argeşului), numit frecvent în epocile modernă şi contemporană Turceşti, Valea Teiului sau Geamăna Mică[7]. Spre est, hotarul ajungea până în vadul Argeşului, între acest râu şi râul Doamnei, mărginind apoi ogoare din Gropeni şi Mărăcineni. Hotarele Piteştilor apar astfel ca *reminiscențe* ale frontierei romane. Marginea estică şi mai ales cea sudică a aşezării a urmat traseul troianului, s-a pliat după val. „Valul de la Piteşti”, după cum îl numea Vasile Pârvan[8], apare astfel drept un itinerar de referință. Noi avansăm ideea că hotarul târgului de mai târziu a urmat vechiului drum militar. În plus, însuşi traseul acestei *via militaris* străbătea un vechi drum antic ce lega câmpia Dunării de Transilvania, dând astfel sens străbaterii dinspre şes către munți. Existența paralelă, dar şi ulterioară a drumului comercial pentru mărfuri dinspre ambele maluri ale Argeşului a fost aşadar *premisa* înfiripării satului medieval timpuriu sub forma unui mic târg. Aşezarea rurală piteşteană s-a edificat în punctul cu multe ramificații rutiere al acestui drum (ce altceva sunt viitoarele drumuri medievale dacă nu căi izvorâte din direcțiile ce legau malurile Argeşului de fortificațiile romane de pe Olt?).

Dincolo de geografia sa generoasă viitorul Piteşti s-a aflat dintru început pe o însemnată răspântie de drumuri. O intersectare potrivită pentru a-i predestina felul specific în care urma să fie cunoscut în lume! Căutând continuitatea dincolo de trecutul geto-dacic, Aurel Sacerdoțeanu afirma că „în perioada următoare, în timpul migrațiunilor, viața umană nu a putut fi întreruptă. A fost acolo un sat. Satul local a trăit mai departe cu obştea sa şi s-a dezvoltat continuu încât, în secolul al XIV-lea, era socotit oraş. În orice caz, cele mai vechi atestări documentare nu-i spun niciodată sat, ceea ce înseamnă că faza de sat fusese depăşită. Va fi fost un mare sat adunat pe o terasă (subl. n.)”[9]. Dar ce moment a fost hotărâtor în prefacerea locuirii de după romanizarea provinciei? Când s-a făcut trecerea dinspre o aşezare semi-rurală, locuită de populație romanică şi apoi veche românească, spre un târg autentic? A existat doar un sat pe viitoarea vatră a oraşului sau putem bănui mai multe sălăşluiri de obşti, cu juzii şi mai-marii lor, care s-au contopit cândva peste întinderea *Pitescilor*? Argumentele istorice pot fi convingătoare când cercetările arheologice scot la lumină anumite dovezi…

---

[7] P. Popa, P. Dicu, S. Voinescu, *Istoria municipiului Piteşti*, Piteşti, 1988, p. 59.
[8] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ed. a II-a, 1974, p. 47, 141-142, nota 26.
[9] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 197.

Verigi lipsă… Scenariul din rândurile anterioare presupune *cel puțin* o aşezare existentă pe actualul teritoriu, încă din vremea funcționării graniței de peste Olt şi din perioada următoare retragerii romane. De asemenea, felul cum s-a zămislit si a viețuit aşezarea a putut fi premisa devenirii târgului medieval ulterior. Târgul Piteştilor a fost, de fapt, consecința acestor secole de reaşezări: *sinteza* se produce mult mai devreme, între satele de pe teritoriul în cauză. Încercarea de a avansa aceste ipoteze se sprijină pe unele surse credibile. Astfel, în anii '60, în cartierul Războieni, pe terenul numit „Câmpul Voiculeşti", au fost descoperite urmele de suprafață a două aşezări, una din secolele III-IV, cu ceramică de tip Chilia, aparținând culturii Chilia-Militari şi o alta, postromană, din secolele IV-V, distruse de extinderea cartierului[10].

În perimetrul localității Piteşti există, prin urmare, cel puțin o aşezare specifică ruralității daco-romane, aflată pe cea mai înaltă terasă a sa. A fost ea, oare, singura?[11]… Puternica amprentă provincială romană care caracterizează această cultură a geto-dacilor din Muntenia îşi găseşte o explicație în prezența şi controlul roman de pe limesul transalutan. Ca şi în cazul altor localități din spatele graniței, documentate de cercetări recente, avem de-a face cu un nou exemplu de aşezare de frontieră, cu o populație care a trăit într-un puternic contact cu lumea romană şi strâns legată de armată, de care trebuie să fi fost apărată. Zona în care au fost descoperite aceste mici sălaşuri ar putea fi o parte dintr-un *territorium militare*, compus din *cannabae*, sau un *vicus*, exploatat economic, în primul rând prin perceperea impozitului *annona militaris*[12]. N-ar

---

[10]Aşezările identificate de reputatul arheolog Ion Nania au fost distruse de extinderea blocurilor din cartierul Războieni. „În actualul cartier Războieni, pe terenul numit Câmpul Voiculeşti, lângă punctul „Observator", la 13 martie 1966 am depistat două aşezări însemnate: una din epoca bronzului şi alta, circa 80 m spre sud-vest, din secolele al III-lea - al IV-lea, cu ceramică de tip Chilia (…) O a treia aşezare, probabil din secolele al IV-lea - al V-lea, se află pe Coasta Voiculeştilor, la aproximativ 200 m est de fostul depozit de lemne". (I. Nania, *Descoperiri arheologice pe vatra Piteştilor* în „Argesis", Seria Istorie, 12, 2003, p 73-88). Cât despre o posibilă continuitate de locuire pe această terasă, încă din societatea primitivă, în aşezarea de epoca bronzului descoperită, aceasta rămâne la fel de necunoscută ca şi locuirea neîntreruptă din alte arii de locuire din epoca bronzului, identificate şi în alte puncte de pe raza Piteştiului.

[11] Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, 1984, p. 123-124. Pe harta complexelor de tip Chilia-Militari din Muntenia, Piteştiul este menționat la categoria „aşezare necercetată". Observația lui Bichir se referă, cât mai probabil, la aşezarea de pe terasa Războieni-Craiovei, iar informația despre ea provenea din aceeaşi sursă ca şi în cazul de față, adică descoperirile făcute de Ion Nania. De altfel, reliefând relațiile economice strânse care existau între populația autohtonă şi lumea romană prin intermediul monedelor şi a tezaurelor monetare, cartea lui Bichir acordă atenție descoperirilor monetare din zona Craiovei, prezentate şi în lucrarea de față (p. 64-65). Numele Piteştiului figurează, aşadar, prin această lucrare de referință a lui Bichir, în galeria localităților pe a căror întindere s-au descoperit urme ale unor aşezări aparținând respectivei culturi.

[12] Felul în care s-au organizat aceste teritorii în provincia Dacia Malvensis, unde au staționat numai unități auxiliare, trebuie să fi fost similar organizării granițelor altor provincii dunărene.

fi exclusă atunci prezenţa strategică aici a unei structuri militare de supraveghere, a unui fort învecinat cu aşezarea civilă, deci o populare pe platforma cea mai înaltă, deasupra văilor ce duceau către Argeş. Cercetările despre amplasamentele aşezărilor de tip Chilia-Militari dovedesc că acestea se găseau fie în zone cu teren accidentat, cât şi pe întinderi plane[13]. Alte condiţii care favorizau înfiriparea localităţii sunt şi necesitatea unui punct strategic favorabil precum şi un vad de trecere sau încrucişarea unor drumuri comerciale. Repertoriul arheologic atestă bogate descoperiri monetare de dinaintea cuceririi romane şi până în antichitatea târzie, precum şi tezaure de epocă bizantină, găsite în diferite părţi ale oraşului (în Ceair, pe strada Trivale, pe terasa străbătută de strada Craiovei)[14].

Dar cel mai valoros tezaur descoperit este cel alcătuit din aurei şi găsit (culmea!) tot în zona Războieni, îngropat aici de cineva cu stare (un militar de rang, poate, din cohortele ce păzeau graniţa)[15]. Cele 22 de monede sunt emise pe timpul împăratului Gordian al III-lea, deci în apropierea momentului părăsirii acestei frontiere. Acest tezaur de aurei poate fi pus în legătură cu un posibil castru, fiind vorba de monedă de uz militar în special sau cu ascunderea sa cu ocazia circulaţiei, a transportului pe drumul militar din apropiere. Amplasamentul blocului la săparea fundaţiei căruia a fost găsit tezaurul se află chiar deasupra Văii Turcilor, în cartierul Războieni. Poziţia strategică a acestui loc şi valoarea considerabilă a monedelor ne îndreptăţesc să credem că banii ar fi fost îngropaţi în dreptul *principiei* sau *praetorium*-ului unui castru (suma de 22 aureus este echivalentul soldei unui ofiţer pe cel puţin 5 ani, de aceea ea nu putea reprezenta, în atari condiţii, decât tezaurul unităţii care a staţionat în acest

---

De exemplu, pentru unele teritorii din Moesia Inferior, din preajma unor trupe auxiliare (Montana, Abritus, Capidava, Aegyssus sau Barboşi) acestea se formează în primul rând pornind de la aşezări civile (*vici, civitates*) şi mai puţin pornind de la *canabele* din jurul castrelor (Florian Matei-Popescu - Territorium Bassianae din Dacia Superior, în *Archaeology making of and practice: studies in honor of Mircea Babeş at his 70th anniversary /* ed. Despina Măgureanu, Dragoş Măndescu, Sebastian Matei, Ed. Ordessos, Piteşti, 2011, p. 351-361).

[13] Gh. Bichir, *op.cit.,* p. 3-5. Geto-dacii se stabileau oriunde mediul geografic le oferea condiţii favorabile şi, în primul rând, unde exista în apropiere o sursă de apă, pe malurile unor râuri sau în apropierea unor surse naturale. Această teză se verifică şi în cazul de faţă: aşezarea de tip Chilia-Militari semnalată de Nania, se afla în partea de sud – sud-vest a Piteştiului, pe malurile pârâului Geamăna Mică (Turceşti), afluent de dreapta al Argeşului.

[14] D. Măndescu (coord.) - *op. cit*., p. 139-141.

[15] Vestigiile au apărut în anii '70, cu ocazia săpării fundaţiei blocului A1, de pe strada Războieni. Din păcate, acest tezaur format din *aureus,* păstrat în Muzeul Băncii Naţionale, nu este încă publicat. Lotul reprezintă cel mai mare tezaur monetar, cu piese din aur, emise pe timpul împăratului Gordian al III-lea descoperit până acum în Imperiul Roman (P. Dicu, *op. cit.,* p. 45). Vezi şi M. Dima, *Aurei din timpul lui Gordian al III-lea descoperiţi pe limesul transalutan*, în „Studii şi Cercetări de Numismatică”, 3 (15), 2012, p. 133-140.

fort!)[16]. Alte mărturii ale acestei locuiri pe terasa cea mai înaltă se află în cartierul şi pe strada Craiovei. Dintr-un tezaur de monede imperiale romane descoperit pe Calea Craiovei (la ieşirea din oraş), au fost recuperaţi antoninieni şi monede de bronz uzate, din secolul I până la începutul secolului al IV-lea, începând cu Vespasian până la Licinius. Tot de pe aceeaşi stradă, în locul numit „Fântâna" au fost recuperate patru monede de bronz, de la împăraţii Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Severus Alexander şi Constantius Gallus[17].

Iată câteva indicii care ne fac să căutăm posibilitatea ca epicentrul acestei comunităţi postromane să se fi aflat pe cea mai înaltă terasă a Piteştilor şi nu neapărat pe vatra oraşului. Pendularea de apoi a populaţiei spre terasele mai joase a depins de diverse considerente de epocă: alimentarea cu apă, evitarea alunecărilor de teren şi a inundaţiilor pe suprafeţele aflate în proprietate obştească şi individuală sau retragerea în zone propice apărării faţă de pericolul unor năvăliri. Mai jos, pe cuprinsul actualului centru, pe bulevardul Republicii s-au găsit rămăşiţe din bronzuri romane târzii, existând, din această perioadă vatra oraşului cel puţin două acumulări monetare interesante[18]. Tot de pe cuprinsul vetrei oraşului provin şi cele mai multe piese monetare bizantine din secolele VIII-X, din timpul civilizaţiei Dridu, cunoscută drept civilizaţia *veche românească*[19]. Aceste dovezi de mai târziu pot fi un semn că viaţa din aşezarea deja închegată îşi schimbase centrul de greutate pe această întindere. Spre sfârşitul primului mileniu ar fi putut fi aici doar un

---

16 Din acest punct vizibilitatea este foarte bună atât în jos, spre Argeş, cât şi în sud spre către Albota. Ipoteza amplasării acestui fort pe această terasă înaltă din Războieni este susţinută deci şi de rolul de „releu" pe care l-ar fi avut faţă de castrul din lunca Argeşului dar şi în direcţia opusă, spre dealul Redea, la Albota, unde era un loc ideal pentru funcţionarea unui castru de marş. Astfel, aşezările din apropiere, semnalate de I. Nania pot fi puse în legătură (şi) cu viaţa din această tabără militară, de pe malul nordic al Văii Turcilor.

17 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie,* Dacia, N.S., 24, 1980, p. 371-378.

18 Ar fi de remarcat, întâi, grupul de monede descoperite în zona centru-sud a Piteştiului (între strada C.A. Rosetti şi gara Piteşti), eşalonate de la Constantius al II-lea până la emisiunile lui Honorius şi Arcadius din 395-402 (Gh. Poenaru Bordea, Paul I. Dicu, *Monede romane târzii şi bizantine (secolele IV-XI) descoperite pe teritoriul judeţului Argeş),* Studii şi Cercetări de Numismatică, 9, 1989, p. 75-88). Acelaşi studiu indică o acumulare monetară din aceeaşi vreme în alt punct din centrul oraşului, descoperită la săparea fundaţiei Centrului Stomatologic, cuprinzând şapte emisiuni de la Constantin al II-lea (335-337) la Arcadius. Sporadice descoperiri monetare de epocă romană, cu caracter nesigur însă, au fost semnalate şi în alte zone centrale, precum Târgul din Vale sau strada Crinului.

19 În colecţia lui Paul I. Dicu s-au păstrat două monede de bronz din antichitatea târzie sau de epocă bizantină, provenite de Iustin I şi Iustinian I (prima jumătate a secolului sec. VI), descoperite în zona străzii Trivale, precum şi o piesă de la Focas (sec. VII) şi două de la Vasile II şi Constantin VIII (sec. X-XI), găsite la săparea unor fundaţii de pe strada I.C. Brătianu (fostă 1 Mai); tot din repertoriul aceluiaşi colecţionar proveneau şi un bronz de la Constantius Gallus (sec. IV) şi un altul de la Heraclius (sec. VII), găsite în cartierul Ceair (D. Măndescu, *op.cit.,* p. 141).

simplu târguleț, redus la nevoia de schimburi a unor populații mărunte din preajma Argeşului.

Concluzii. Nu lipsesc în totalitate izvoare esențiale ale existenței acestei localități în stadiul de sat sau interpretări despre felul în care localitatea şi zona au ființat la începuturile etnogenezei româneşti. Ipotezele prezentate mai sus caută să pună în relief o nouă dimensiune „geografică" a limesului transalutan, de-a lungul împrejurimilor piteştene. Prin urmare, geneza viitorului târg medieval începe în atmosfera prezenței romane, şi peste cel puțin o aşezare, care şi-a continuat existența pe terasele superioare ale acestui spațiu. Acestei conviețuiri daco-romane i se datorează „chipul" cel mai asemănător formei care va consacra acest oraş. Veriga lipsă din vechimea Piteştilor e tocmai această viețuire de tip rural peste urcuşurile şi văile de la vest de troian şi de la sud de Argeş: o locuire dovedită peste zona Războieni - Craiovei şi altele presupuse în vecinătate, mai jos ori din *contopirea* unor cătune ce au supraviețuit vremilor de până la primele întemeieri statale româneşti.

Chiar presupunând că singura garnizoană romană n-a fost decât cea din zăvoiul Argeşului, întinderea *territorium*-ului său trebuie să fi fost mult mai mare; nu era necesar ca populația civilă din acest areal să fi locuit neapărat în apropierea râului, pe întinderea unei lunci inundabile. Ca aşezare *închegată*, Piteştiul e, astfel, mult mai vechi decât data hrisovului lui Mircea cel Bătrân, mult anterior deci anului o mie. Viziunea expusă mai sus, pornită de la teoria cărturarului amintit descrie un fragment de istorie a cărui lămurire rămâne un subiect disputat. În lipsa unor izvoare pe deplin lămuritoare lucrurile rămân mai departe supuse şi altor interpretări. Dar taina naşterii acestui loc rămâne la fel de fascinantă ca şi miracolul formării poporului român, în veacurile evocate mai sus.

Repere romane şi postromane de pe teritoriul actual al Piteştilor. Linia punctată indică traseul parcurs de limes transalutanus de-a lungul teritoriului Piteştiului, din direcția castrului de la Albota, prin satul Geamăna, trecând pe lângă târgul săptămânal, peste şoseaua variantei Prundu-Craiovei, apoi pe la est de gară, prin parcul Argeş (Ştrand), traversând râul în direcția Mărăcineni. În linii mari traseul sudic al Hotarului medieval al Piteştilor reproduce acest parcurs, până peste Argeş, mărginind de acolo terenuri de la Gropeni şi Mărăcineni. Suprafața haşurată redă conturul celor două aşezări de tip Chilia-Militari şi de epocă postromană identificate în zona Războieni-Craiovei, la vest de limes. Cifrele de pe hartă au următoarea semnificație:

1. Amplasamentul blocului A1 din cartierul Războieni, unde a fost descoperit tezaurul de aureus;

2. Punctul din colțul fostului izlaz (Târgul săptămânal), în care a fost semnalată movila unui turn de supraveghere, din imediata apropiere a drumului militar roman;

3. Calea Craiovei, la ieşirea din oraş, unde a fost descoperit un tezaur de monede imperiale, de la Vespasian până la Licinius, din secolul I până în secolul IV;

4. Punctul „Fântâna" (Calea Craiovei), unde s-au găsit patru monede de bronz, de la Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Severus Alexander şi Constantius Gallus;

5. Monede din zona centru-sud, din antichitatea târzie, de la Constantius al II-lea până la Honorius şi Arcadius;

6. Acumularea monetară din zona Centrului Stomatologic, cu emisiuni de la Constantin al II-lea la Arcadius;

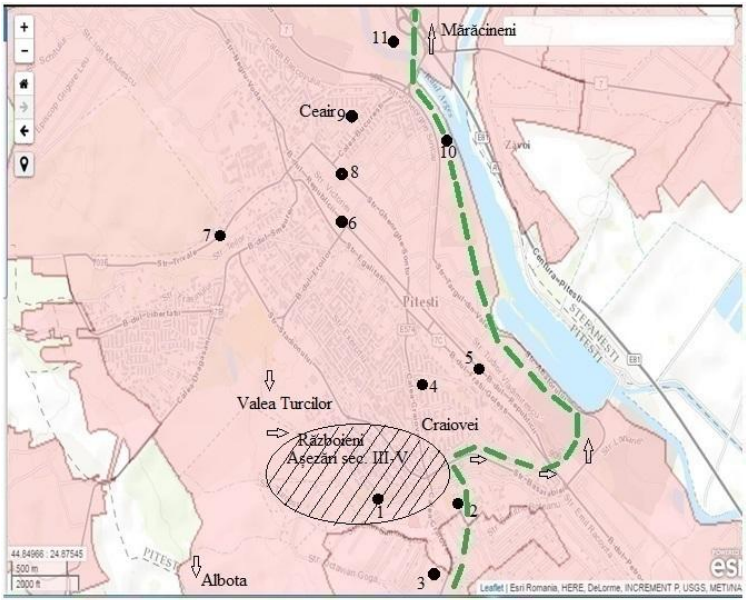
7. Monede de bronz din antichitatea târzie sau de epocă bizantină, de la Iustin I şi Iustinian I, din zona străzii Trivale;

8. Monede bizantine (Focas, Vasile al II-lea, Constantin al VIII-lea) din zona străzii I.C. Brătianu (fostă 1 Mai);

9. Bronzuri de la Constantius Gallus şi Heraclius, găsite în cartierul Ceair;

10. Presupusul atelier ceramic roman identificat de Paul Dicu în sud-estul Parcului „Argeş";

11. Urmele (distruse) ale castrului din zăvoiul Argeşului, al cărui amplasament avea menirea să supravegheze zona strategică de la vărsarea în Argeş a râul Doamnei.



Sursa hărţii: www.cimec.ro/Arheologie/Scollar/index.html Scara 1:38500

ANCIENT ORIGIN OF PITEŞTI. AN INTERPRETATION

In most of the histories which describe the beginning of Piteşti, the story does not present many details about the inhabitance of this land throughout the first Romanian millennium. The story is rather focused on the Geto-Dacian traces identified on the surrounding hills and subsequently it reaches to the monetary vestiges from the Byzantine Age identified in various areas of the town. Such an approach even starts from the most ancient Romanian dictionaries or encyclopedias[20].

Starting from the variety of numismatic discoveries, the birth of the settlement is explained similarly to the genesis of other Romanian medieval towns. The people who describe, in general, the ancient history of these places pass extremely easily from the trials of Geto-Dacian inhabitance[21] to the Byzantine Age, at the dawn of the Middle Age, thus directly to the form of… orough. All these discoveries actually reveal pre-Roman inhabitance proofs. The traces left here by the Romans are operatively treated, without the slightest idea that they could be a key of the explanation concerning the first form of the establishment; about the layer in which the map of the future medieval borough was shaped. However, there are studies which analyze in great detail the situation at the end of the Antiquity.

The paper *Începuturile oraşului Piteşti,* of the renowned historian Aurel Sacerdoțeanu, which was published more than 4 decades ago, provides a deep incursion into what happed during the first centuries[22]. Starting from the studies elaborated up to that point or from the geographical configuration, the author considered that *"We cannot deny the fact that an ancient Geto-Dacian*

[20] Aurel Sacerdoțeanu also starts from this uncertain premise, in the paper *Începuturile oraşului Piteşti* (in *Studii şi comunicări*, Muzeul Județean Argeş 1971, page 197), reminding from an ancient paper the explanation that "The origin and the founding date of this town are still unknown. Some claim that there was a Dacian citadel called Argidava and the current town was build on its ruins; others (D. Butculescu) claim that Piteşti town was founded in the 8th century (?), and the name derives from pitire (hiding), taking into consideration the fact that when the capital of the country was in Curtea de Argeş, this town was a hiding place" - G. I. Lahovary, *Dicționar geographic al județului Arges*, Bucureşti, 1888.

[21] D. Măndescu (coordinator), *Repertoriul arheologic al județului Argeş,* Ed. Istros, 2015, page 140. During the systematization years of the town, Aninoasa-Dobreşti or Vârteju-Bucureşti Geto-Dacian coins were found in various places, such as Trivale Street, in the North district (Calea Bascovului), in Calea Bucureşti or even downtown, throughout the 1960s when some buildings from Victoriei Street were demolished. We are in an interference area of the circulation of the two monetary types.

[22] Aurel Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 197-199.

settlement existed in Piteşti, but the necessary researches were not conducted. The settlement fully corresponds to the contemporary system for the main settlements: crossroads, river confluences, terraces with various levels and hill snouts. However, it seems that Argeşului meadow, also due to its confluence with Rîul Doamnei, was a floodable and uninhabitable area”[23]. We are not interested in the ancientness of the borough or of the so-called town, but rather in the formation and consolidation of the locality into a coherent community, with more than a village or several villages, inhabited by Dacians-Romans, Romanic people or ancient Romanians. Various opinions were formulated throughout the time about the settlement located on *limes transalutanus*, at the Eastern border of the Roman Dacia. Some hastened to identify it with the ancient Argedava or with the alleged locality or *statio* which the Romans called Ad Pirum (At “Pear”) or Ad Pinon (At “Fir”)[24].

However, the establishment of these resonance names based on certain literary sources or ancient maps raises doubts. The rural life in Dacia is generally less known than the life from the urban centers, based on the epigraphic, archeological and numismatic evidences. For our theme, it seems interesting to establish that this Roman trail was subsequently transformed into the demarcation of the medieval world from Piteşti. Arriving from Albota near the former grazing land, the trail of the Roman limes wave goes to Valea Turcilor, it crosses the south-eastern outskirts of the town, near Piteşti railway station up to Argeşului meadow. In theory, close to the river crossing, on the northern bank there was a military fort[25], intended to supervise the traffic between Argeş and Râul Doamnei or to stop the access of an enemy who might come from the plain, from the mountains. In the past, Argeşului bank was

---

[23] *Ibidem*, p. 198

[24] Various hypotheses were formulated about the existence and position of the two localities from Dacia, mentioned by Ptolemy. Thus, statio Ad Pinum could be located somewhere in the south-west of Muntenia, while statio Ad Pirum is considered to have been located either in the south-east of Transylvania, or in the north-east of Muntenia. Starting from the theories and explanations formulated by Gr. Tocilescu, in *Dacia înainte de* romani (1880) or by Marele Dicționar Geografic al României (IV, 1901) *Istoria municipiului Piteşti* din 1988 (pages 46-47) they seek to identify, in a presumptive manner, the *statio* on the territory of Piteştilor. On the other hand, V. Pârvan states in *Getica* about the double ”Pirum-Pinum”, the fact that they can neither be denied nor unconditionally accepted, given the uncertainty of the information from Ptolemy (edition 1982, page 150).

[25] The attention of the historian Paul Dicu, native of Piteşti, was drawn by the possible vestiges of a Roman castrum at the north of the bridge connecting Piteşti to Ştefăneşti. Although they were subsequently destroyed, the traces from Argeşului riverside coppice prove the importance the Roman paid to the supervision of the left riverbank, at the crossroad with Râul Doamnei; on the opposite bank, around “Argeş” Park, he also noticed the traces of a Roman shed for the manufacturing or bricks and artefacts of a ceramic manufacture from the same age. (Paul Dicu, *Aşezarea geto-dacică şi vestigiile romane de la Budeasa Mică. Castrul roman de la Piteşti. Traseul Limes Transalutanus în sectorul Piteşti,* Argessis, 9, 2000, pages 37-48).

accompanied by many swamps, thus the military road must have had many menders, unidentifiable in the contemporary scenery… Equally, the Boundary of Piteştilor extended starting from the medieval age on lands located outside the town area: in the ancient southern border up to Dârzul Creek (tributary of Argeş River), frequently called in the modern and contemporary ages Turceşti, Valea Teiului or Geamăna Mică[26].

In the east, it reached up to Argeşului ford, between this river and Râul Doamnei, then it bordered fields from Gropeni and Mărăcineni. Thus, Piteştilor Boundaries seem like *reminiscences* of the Roman boundary. The eastern, and in particular the southern border of the settlement followed the bank path, it followed the wave. "The Wave from Piteşti", as Vasile Pârvan used to call it[27], thus appears as a benchmark route. We think that the boundary of the future borough followed the ancient military road. Moreover, the route of this *via militaris* itself crossed an ancient antique road which connected the Danubian Plain to Transylvania, thus supporting the crossing from the plain to the mountains. The parallel but also subsequent existence of the commercial road for merchandises from both banks of Argeş was thus the *premise* for the settlement of the early medieval village under the form of a small borough. The rural settlement from Piteşti was edified in the point with the most numerous road branches of this road (what else can the future medieval roads be than routes originating from the directions which connected the Argeş banks to the Roman fortifications from Olt River?).

Beyond its generous geography, the future Piteşti town was located since the beginning on an important crossroad. A crossroad adequate to predestinate its specific manner in which it was going to become renowned throughout the world! Seeking the continuity beyond the Geto-Dacian past, Aurel Sacerdoţeanu stated that *"throughout the following period, during the migrations, the human life could not have been interrupted. A village was there. The local village continued to exist with its inhabitants and it continuously developed such as, in the 14th century, it was considered a town. Moreover, the most ancient documentary attestations never call it a village, which means that the village stage was exceeded.* ***It might have been a large village located on a terrace*** (subl. N.)"[28]. But which was the decisive moment in the transformation of the inhabitance after the Romanization of the province? When did the passage from a semi-rural settlement, inhabited by Romanic people and then ancient Romanian people was made to an authentic borough? Was there only a village on the future town area or can we suspect

---

[26] As described by the *Istoria municipiului Piteşti* (P. Popa, P. Dicu, S. Voinescu), 1988, page 59

[27] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, ed. a II-a, 1974, pages 47, 141-142, note 26

[28] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 197

several community settlements, with their judicis and superiors, which at some point merged within *Pitescilor* area? The historical arguments can be conclusive when the archeological researches reveal certain evidences…

Missing links… The scenario from the previous lines assumes *at least* a settlement existing on the current territory, even since the presence of the border across Olt also from the period following the Roman withdrawal. Moreover, the manner in which the settlement was established and organized could have been the premise for the formation of the subsequent medieval borough. Piteştilor borough was actually the consequence of these centuries of achievements: the *synthesis* takes place earlier, between the villages from this territory. The attempt to formulate these hypotheses is supported by certain credible sources. Thus, throughout the 1960s, in Războieni District, on the field called "Voiculeşti Field", the surface traces of two settlements were identified, one from the 3^{rd}-4th centuries, with Chilia ceramics, belonging to Chilia-Militari culture and another post-Roman settlement, from 4^{th}-5^{th} centuries, destroyed by the extension of the district[29]. Subsequently, at least one settlement specific to the Dacian-Roman rural life exists within Piteşti locality, located on its upper terrace. Was it the only one?[30]... The strong Roman provincial track which characterizes this culture of the Geto-Dacians from Muntenia finds an explanation in the Roman presence and control from Limes Transalutanus. Similar to other localities behind the border, documented by recent researches, we are dealing with a new example of border settlement, whith a population who lived in a strong contact with the Roman world and

[29]The settlements identified by the famous archeologist Ion Nania were destroyed by the extension of the apartment buildings from Războieni district. "On 13^{th} March 1966, in the current Războieni district, on the field called Voiculeşti Field, near "Observator" point, we identified two important settlements: one from the Bronze Age and another one, about 80 m south-west, from 3^{rd}-4^{th} centuries, with Chilia ceramics (…). A third settlement, probably from the 4^{th}-5^{th} centuries, was located in Voiculeştilor Coast, at around 200 m east from the former wood warehouse (I. Nania, *Descoperiri arheologice pe vatra Piteştilor,* Argessis, 12, 2003, pages 73-88). With reference to a possible continuity of inhabitance on this terrace, even since the primitive society, in the Bronze Age settlement discovered, it remains as unknown as the uninterrupted inhabitance from other inhabitance areas from the Bronze Age identified also in other points within Piteşti.

[30] Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, 1984, pages 123-124. On the map of the Chilia-Militari complexes from Muntenia, Piteşti is mentioned in the category "uninvestigated settlement". The observation formulated by Bichir is most probably related to the settlement from Războieni-Craiovei terrace, and this information originated from the same source as this source, namely the discoveries made by Ion Nania. All the more, highlighting the strong economic relationships which existed between the native people and the Roman world through the coins and monetary treasuries, the book of Bichir pays attention to the monetary discoveries around Craiova, also presented in this paper (pages 64-65). Thus, the name of Piteşti is mentioned, through this reference paper of Bichir, in the category of the localities where traces of certain settlements belonging to such culture were discovered.

closely connected to the army, which must have played the role of protecting this population. The area where these small dwellings were identified could have been part of a *territorium militare*, composed of *cannabae*, or a *vicus*, economically exploited, first of all by charging the *annona militaris* tax[31]. Subsequently, the strategic presence of a surveillance military structure cannot be excluded, of a fort neighbouring the civilian settlement, thus a population on the highest platform, above the valleys leading to Argeş. The researches concerning the locations of Chilia-Militari settlements prove the fact that they were found in areas with rough land and also on flat lands.[32] Other conditions with favoured the establishment of the locality are represented by the necessity of a favourable strategic point, as well as of a crossing ford or the crossroad of certain commercial roads.

The archaeological directory attests rich monetary discoveries before the Roman conquest and up to the Late Antiquity, as well as treasuries from the Byzantine Age, found in various parts of the town (in Ceair, on Trivale Street, on the terrace crossed by Craiovei Street)[33]. However, the most valuable treasure discovered in the one which includes aurei and which was also found (surprisingly!) in Războieni area, buried here by someone wealthy (a ranked military, maybe, from the cohorts which guarded the border)[34]. The 22 coins are issued during the Emperor Gordian III, thus close to the moment when leaving this border. This aurei treasure can be connected to a possible castrum, being in particular a coin for military use or with its hiding once with the movement, transportation on the military road nearby. The location of the

[31] The manner in which these territories were organized in Dacia Malvensis province, where only auxiliary units were stationed, must have been similar to the organization of the borders of other Danubian provinces. For instance, for certain territories from Moesia Inferior, near some auxiliary troops (Montana, Abritus, Capidava, Aegyssus or Barboşi) these are formed first of all starting from civilian settlements (*vici*, *civitates*) and less starting from the *canabae* around the castra (Florian Matei-Popescu - Territorium Bassianae din Dacia Superior, in *Archaeology making of and practice: studies in honor of Mircea Babeş at his 70th anniversary* / ed. Despina Măgureanu, Dragoş Măndescu, Sebastian Matei, Piteşti, Ed. Ordessos, 2011, pages 351-361).

[32] The Geto-Dacians settled wherever the geographical environment provided favorable conditions and, first of all, where a close source of water existed, on the banks of certain rivers or close to some natural sources. This thesis is also supported in this case: the Chilia-Militari settlement indicated by Nania was located in the south-south-east side of Piteşti, on the banks of Geamăna Mică (Turceşti) Creek, the right tributary of Argeş River.

[33] D. Măndescu (coordinator) - *op. cit*., pages 139-141

[34] The vestiges appeared throughout the 1970s, during the diggings of the foundation for the apartment building A1, from Războieni Street. Unfortunately, this treasure of *aureus,* stored in the National Bank Museum, is still unpublished. This represents the largest monetary treasure, with gold pieces, issued during the Emperor Gordian III, discovered up to this point during the Roman Empire (P. Dicu, *op.cit.*, page 45). See also M. Dima, *Aurei din timpul lui Gordian al III-lea descoperiți pe limesul transalutan*, in Studii şi Cercetări de Numismatică 3 (15), 2012, pages 133-140.

apartment building where the treasure was found while digging the foundation is just above Valea Turcilor, in Războieni District. The strategic position of this place and the considerable value of the coins lead us to believe that the money was buried near the *principia* or *praetorium* of a castrum (the amount of 22 aureus is the equivalent of the wage of an officer for at least 5 years, thus, under such conditions, it could only represent the treasure of the unit which was stationed in this fort!)[35]. Other testimonies of this habitation on the highest terrace are also found in Craiovei District and Street. Antoniniani and used bronze coins, from the 1st century up to the beginning of the 4th century, starting from Vespasian up to Licinius, were recovered from a treasure of Roman imperial coins discovered in Calea Craiovei (at the outskirts of the town). On the same street, in the place called "Fântâna", four bronze coins were recovered, from the emperors Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Severus Alexander and Constantius Gallus[36].

These are some clues which determine us to seek the possibility that the epicentre of this Post-Roman community would have been located on the highest terrace or Piteştilor and not necessarily within the town area. The subsequent oscillation of the population towards the lower terraces depended on various considerations of that age: water supply, avoidance of landslides and floods on the surfaces from the town or individual ownership or the withdrawal in areas adequate for defence against the menace of invasions. Downwards, on the area of the current downtown, on Republicii Boulevard, artefacts from late Roman bronzes were found and at least two interesting monetary accumulations existed in the town area from this period[37]. Most of the Byzantine monetary pieces also originate from the town area, from the 8th-10th centuries, during the Dridu civilization, known as the *ancient Romanian*

---

[35] From this point of view, the visibility is excellent both downstream, towards Argeş and to the south towards Albota. The hypothesis concerning the location of this fort on this high terrace from Războieni is thus also supported on the role of "relay" which it had compared to the castrum from Argeşului meadow, but also from the opposite direction, towards Redea hill, from Albota, which was an ideal place for a march castrum. Thus, the neighboring settlements, indicated by I. Nania, can be (also) connected to the life from this military camp, from the northern bank of Valea Turcilor.

[36] B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie*, Dacia, N.S., 24, 1980, pages 371-378

[37] First of all, we have to mention the group of coins discovered in the central-south area of Piteşti (between C.A. Rosetti Street and Piteşti railway station), staggered from Constantinus II up to the emissions of Honorius and Arcadius from 395-402 (Gh. Poenaru Bordea, Paul I. Dicu, *Monede romane târzii şi bizantine (secolele IV-XI) descoperite pe teritoriul judeţului Argeş)*, Studii şi Cercetări de Numismatică, 9, 1989, pages 75-88). The same study indicates a monetary accumulation from the same period in another point downtown, discovered when digging the foundation of the Dentist Center, which included seven emissions from Constantine II (335-337) in Arcadius. Sporadic monetary discoveries from the Roman age, however, with uncertain character, were also indicated in other downtown areas, such as Târgul din Vale or Crinului Street.

civilisation[38]. These later evidences can be a sign that the life from the settlement already established changed its weight centre on this land. Towards the end of the first millennium, a mere small borough could have been here, reduced to the need of exchanges of some small populations around Argeş.

Conclusions. The essential sources of the existence of this locality in the stage of village or interpretations about the manner in which the locality and the area were established at the beginning of the Romanian ethnogenesis are not completely missing. The above mentioned hypotheses seek to highlight a new "geographical" dimension of the Limes Transalutanus, throughout Piteşti surroundings. Subsequently, the genesis of the future medieval borough begins within the Roman presence and through at least one settlement, which continued its existence on the upper terraces of this space. This Dacian-Roman cohabitation is responsible for the "shape" which was the most similar to the form which will establish this town. The missing link from the ancient origin of Piteştilor is thus represented by this rural habitation on the hills and valleys from the western side of the bank and southern part of Argeş: a habitation proved above Războieni-Craiovei area and other habitations assumed in the vicinity, downwards or through the *merger* of some small villages which survived the ages up to the first Romanian state establishments. Even assuming that the sole Roman garrison was the one from Argeşului riverside coppice, the spread of its *territorium* must have been too large; the civil population from this area did not necessarily have to live close to the river, throughout a floodable meadow. As *united* settlement, Piteşti is thus much more ancient than the date of the charter of Mircea cel Bătrân, subsequently long before the year one thousand. The vision presented above, starting from the theory of the mentioned great scholar, described a fragment of history whose edification still remains a disputed subject. In the absence of fully edifying sources, things continue to be subject to other interpretations. But the mystery concerning the birth of this place remains as fascinating as the miracle surrounding the formation of the Romanian people, throughout the above mentioned centuries.

Roman and Post-Roman landmarks on the current territory of Piteştilor. The dotted line indicates the path of the Limes Transalutanus throughout Piteşti territory, from the Albota castrum, through Geamăna village, passing through the weekly fair, over the highway of Prundu-Craiovei road, then to the east side of the railway station, through Argeş park (Swimming

[38] Two bronze coins were maintained in the collection of Paul I. Dicu, coins from the Late Antiquity or Byzantine Age, originating from Justin I and Justinian I (first half of the 6th century), discovered around Trivale Street, as well as a piece from Focas (7th century) and two pieces from Vasile II and Constantine VIII (10th-11th centuries), discovered when digging the foundations from I.C. Brătianu Street (former1 Mai); the same collector also had a bronze from Constantius Gallus (4th century) and another one from Heraclius (7th century) discovered in Ceair District (D. Măndescu, *op. cit.*, page 141).

pool), crossing the river towards Mărăcineni. Generally, the southern path of Piteştilor Medieval Border reproduces this path, up to the upstream side of Argeş, bordering from here the fields from Gropeni and Mărăcineni. The hachured surface presents the shape of the two Chilia-Militari and Post-Roman age settlements identified in Războieni-Craiovei, in the western side of the limes. The digits from the map have the following meaning:

1. The location of A1 apartment building from Războieni District, where the aureus treasure was discovered;

2. The point from the corner of the former grazing land (Weekly Fair) where the heap of a surveillance tower was signalled, close to the Roman military road;

3. Calea Craiovei, at the outskirts of the town, where a treasure of imperial coins was discovered, from Vespasian to Licinius, from the 1^{st} century up to the 4^{th} century;

4. Point ”Fântâna” (Calea Craiovei), where four bronze coins were recovered, from Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Severus Alexander and Constantius Gallus;

5. Coins from the center-south area, from the Late Antiquity, from Constantius II up to Honorius and Arcadius;

6. Monetary accumulation from the Dentistry Center area, with emissions from Constantinus II to Arcadius;

7. Bronze coins from the Late Antiquity or Byzantine Age, from Justin I and Justinian I, around Trivale Street;

8. Byzantine coins (Focas, Vasile II, Constantinus VIII-lea) around I.C. Brătianu Street (former 1 Mai);

9. Bronzes from Constantius Gallus and Heraclius, discovered in Ceair District;

10. The alleged Roman ceramic workshop identified by de Paul Dicu in the south-eastern side of “Argeş” Park;

11. (Destroyed) traces of the castum from Argeşului riverside coppice, whose location was intended to supervise the strategic area from the point where Râul Doamnei flows into Argeş.

MUZEUL JUDEŢEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

ISTORIE MEDIEVALĂ

UN ACT DOTAL MUNTEAN DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA: FOAIA DE ZESTRE A STANCĂI, FIICA BANULUI PAVLACHE CARAGEA, ÎNTOCMITĂ ÎN PREAJMA CĂSĂTORIEI CU PREDA MILCOVEANU

MARIUS PĂDURARU*

Foaia de zestre pe care o prezentăm aici a fost întocmită, conform unei însemnări, probabil ulterioare, de pe verso, pentru Stanca, fiica banului Pavlache din Clejani: „foia jupânésii Stancăi, fata banului Pavlachi, pentru Buneşti”[1].

Din păcate, documentul nu este nici semnat şi nici datat. Deoarece banul Pavlache Caragea, grec de origine[2], decedase foarte probabil în 1646, înainte de 5 august, fiind înmormântat la mănăstirea Babele[3], presupunem că Stanca a fost înzestrată atât de fratele ei vitreg, Mihalache spătar[4] şi căpitan de roşii[5], cât şi de fratele ei bun, Matei comis. Ne întemeiem presupunerea pe

* Muzeul Judeţean Argeş, Piteşti.

1 Serviciul Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (în continuare, se va cita SANIC), Ep. Argeş, III/43.

2 Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 145-146.

3 Cu certitudine trăia la 20 septembrie 1645, când cumpăra mai mulţi rumâni cu părţile lor de moşie din Măreni (Mereni), jud. Vlaşca (*Documenta Romaniae Historica*, *B. Ţara Românească* (în continuare, se va cita *DRH*, B), vol. XXX *(1645)*, întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 1998, doc. 286, p. 327-328). El a decedat înainte de 5 august 1646, când jupâneasa Maria, cea de-a doua sa soţie, fiul ei şi al banului, Matei, alături de Mihalache spătar, fiul lui Pavlache din prima căsătorie întăreau mănăstirii Babele, care adăpostea osemintele înaltului dregător, moşia de la Cacaleţi, din judeţul Vlaşca (*DRH*, B, vol. XXXI *(1646)*, întocmit de V. Barbu, Constanţa Ghiţulescu, Andreea Iancu, Gh. Lazăr, Oana Rizescu, Bucureşti, 2003, doc. 240, p. 263).

4 *Catalogul documentelor Ţării Româneşti*, vol. IX *(1657-1659)*, întocmit de Mirela Comănescu, Laura Niculescu, Ileana Dincă, Bucureşti, 2012, doc. 276 (de la 8 oct. 1657), p. 168.

5 *Ibidem*, doc. 772 (de la 8 iul. 1659), p. 414 şi doc. 835 (de la 29 oct. 1659), p. 448. Mama lui Mihalache a fost Ilinca din Clejani, cea dintâi soţie a banului Pavlache (Paul Cernovodeanu, *Ştiri privitoare la o ctitorie a lui Vlad Vodă Călugărul: Schitul Babele (1492-1493)*, în „Glasul Bisericii”, XIX, nr. 5-6, 1960, p. 490, n. 19).

textul zapisului de la 24 martie 1684, prin care Stanca şi soţul ei, căpitanul Preda Milcoveanu, dăruiau mănăstirii de la Argeş moşia „Buneşti‹i› de Fier”[6].

Pavlache Caragea, personaj diferit de Pavlache grecul capuchehaia Moldovei de la 1646-1647, după cum a demonstrat Paul Cernovodeanu[7], a fost unul dintre boierii însemnaţi din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ocupând importantele dregătorii de mare comis (1626 nov. 10; 1627 ian. 8 – aug. 25), mare spătar (1631 apr. 15 – iul. 15), mare ban (1631-1632)[8]. Se cunosc doi fraţi ai banului Pavlache, Apostolache comis, ctitorul mănăstirii Măstăneşti din judeţul Saac[9], şi Manolache[10].

Prin foaia de zestre pe care o prezentăm aici, Stanca primeşte, fie la logodnă, fie la căsătorie, moşia argeşeană Buneşti. Din textul unui zapis de la 24 martie 1684, prin care ea şi soţul ei, căpitanul Preda Milcoveanu, dăruiau mănăstirii de la Argeş exact aceeaşi proprietate – „Buneştii de Fier” – reiese că actul dotal respectiv îi priveşti pe cei doi: „Pentru că această moşie (Buneştii de Fier – n. n.), ce scrie mai sus, îm iaste de zéstre de la părintele mieu, banul Pavlachi, şi de la frate-mieu, Mihalachi căpitan i Mateiu paharnic. Care moşie le-au fostu şi lor de cumpărătoare...”[11].

Căsătoria între Preda Milcoveanu şi Stanca s-a petrecut, considerăm noi, după decesul banului Pavlache. Aşadar, aşa cum mărturisea însăşi Stanca, aceia care au înzestrat-o au fost fratele ei vitreg, Mihalache căpitan şi fratele ei bun, Matei paharnic.

La data întocmirii zapisului prin care moşia Buneşti era dăruită mănăstirii de la Argeş, se precizează că soţii convieţuiau de multă vreme împreună, că avuseseră copii numeroşi, dar că niciunul dintre aceştia nu mai trăia. Astfel, donaţia s-a făcut sub aspect material pentru folosul călugărilor de la Argeş, în timp ce spiritual, întregului neam – „strămoşiloru şi moşiloru şi părinţilor noştri şi noaoă şi fiiloru noştri” – i se asigura „vécinică şi netrecută pomenire”[12].

La un moment dat, Stanca şi Preda Milcoveanu vor divorţa, întrucât fiica banului Pavlache apare, la 27 februarie 1690, în postura de soţie a unui anume Constantin[13].

---

[6] SANIC, Ep. Argeş, III/44.
[7] P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 490, n. 19.
[8] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 145-146.
[9] *Condica Marii Logofeţii (1692–1714)*, ediţie de Melentina Bâzgan, Piteşti, 2009, doc. 308, p. 450.
[10] I. C. Filitti, *Câteva documente româneşti*, în „Revista Istorică”, vol. XXIX, nr. 7-12, 1943, p. 277.
[11] SANIC, Ep. Argeş, III/44.
[12] *Ibidem*.
[13] SANIC, Ep. Argeş, XIX/42.

Nu insistăm aici mai mult asupra familiei Stancăi. O vom face în numărul viitor al acestei publicații, întrucât ea are directă legătură şi cu Ianache vistierul, ctitorul schitului piteştean Beştelei.

Revenind la foaia de zestre adusă în discuție, comparativ cu alte acte similare de care ne-am ocupat, aparținându-le Stancăi, fiica portarului Matei Sacazlâul, respectiv Maricăi, fiica Neacşei şi a lui Radu (II) Dudescu[14], dota Stancăi, fiica banului Pavlche Caragea, nu se ridică la aceeaşi valoare pecuniară. Am arătat că dota Stancăi Sacazlâul este comparabilă cu a fiicelor lui Constantin Brâncoveanu[15]. Ca valoare, zestrea Stancăi Caragea tinde să se apropie de cel de-al doilea caz, însă şi aici diferențele sunt net favorabile Maricăi Dudescu mai ales în privința posesiunilor funciare.

Deşi a fost scrisă înainte de anii '90 ai secolului al XVII-lea, înainte de crearea formularului mitropolitului Antim Ivireanul, şi ar fi trebuit să fie o „foaie de zestre contract" care să consemneze părțile contractante, familia fetei care oferă, respectiv familia băiatului care primeşte, cum am menționat, din actul dotal al Stancăi Caragea lipseşte atât semnătura emitentului, cât şi data întocmirii. De asemenea, nici familia viitorului soț nu a fost consemnată.

Pe lângă lipsurile menționate, o altă particularitate a foii de zestre a Stancăi Caragea constă în plasarea pe primele două poziții a proprietății funciare şi a sălaşului de țigani, bunuri prezente, de regulă, în alte acte similare spre final.

Urmează, apoi, trusoul, care includea şi obiectele personale, bijuterii şi haine. Mai întâi, podoabele de cap, diademele („cununi"), cele mai rare şi mai prețuite, trecute, de regulă, pe primul loc în foile de zestre, primite numai de fiicele de domni şi de boieri. În cazul de față, Stanca a primit „1 cunună de aur". A mai primit un colier („gherdan") de aur, probabil o pereche de brățări de aur (în text nu se precizează), trei perechi de cercei de aur şi trei inele din acelaşi metal prețios. Desigur că toate acestea vor fi avut încastrate şi pietre prețioase, dar în textul foii de zestre nu se precizează.

Primele două articole care compun vestimentația Stancăi nu le-am mai întâlnit în alte foi de zestre: nemtii de brocart (sarasir şi frânghie), una cu nasturi de mărgăritar şi pacele de jder, cealaltă cu ceaprazuri de sârmă şi pacele de samur, o dulamă de postav roşu, două chinteşe (laibăre, pieptare fără mâneci), unul de diba verde, „cu împletituri cu fluturi" şi altul de cofterie galbenă, tot cu împletituri, patru rochii, una de tafta poloneză, cu ținte, alta de giulgiu, un brâu de argint, un văl cu „creştetul de argint, cu mărgăritariu şi cu ace", şapte ii cu sârmă (fir de aur sau de argint), una cu fluturi şi 14 cu mătase.

[14] Marius Păduraru, *Două foi de zestre munteneşti din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea*, în „Istros", XX, 2014, p. 877-904.
[15] *Ibidem*, p. 882.

Tot din trusou fac parte masa cu peşchirele şi tocul de tipsii de cositor trecute pe ultimele două poziţii în foaia de zestre.

„Rânduiala aşternutului” se rezumă la precizările: „aşternut cum să cade” şi „2 perne cu coftirie”.

Nu lipsesc animalele mari şi mici, necesare muncii desfăşurate pe domeniul boieresc, producătoare de carne şi lapte, şi albinele de la care se obţinea mierea. Stancăi i-au revenit opt boi, opt vaci, şase iepe, 80 de oi, 40 de stupi. Dacă Stanca Sacazlâu primea o „caretă”, iar Marica Dudescu un „rădvan”[16], Stanca Caragea primea o „căruţă” trasă şi în cazul ei tot de şase cai.

În fine, Stanca mai primea „8 pogoane de vie”, însă nu se precizează unde anume, ci se dă doar amănuntul „la podgorie”. Este, probabil, una din marile podgorii muntene amplasată fie în jurul Piteştiului, fie în zona Buzăului.

Calul de ginere, deşi specific foilor de zestre boiereşti munteneşti, aici lipseşte.

Comparativ cu alte înscrisuri contemporane, redactate de membri ai aceleiaşi categorii sociale, zestrea Stancăi Caragea, deşi fiică de mare ban, nu se ridică la nivelul dotelor pe care le primesc alte fiice de mari dregători în epocă: Stanca Sacazlâul, Maria Cantacuzino, Marica Dudescu, Ancuţa Rustea Văleanu etc. Unul dintre motive ar putea fi acela că nu provenea dintr-o familie boierească pământeană, iar celălalt că la data înzestrării, tatăl, Pavlache Caragea, era decedat. Documentul respectiv este interesant şi prin contribuţia adusă la istoria familiei boiereşti şi a modei în Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

ANEXĂ

A doua jumătate a sec. al XVII-lea – ante 1684 mart. 24. Foaia de zestre a Stancăi, fiica banului Pavlache Caragea, întocmită în preajma căsătoriei cu Preda Milcoveanu (transcriere şi foto după original).

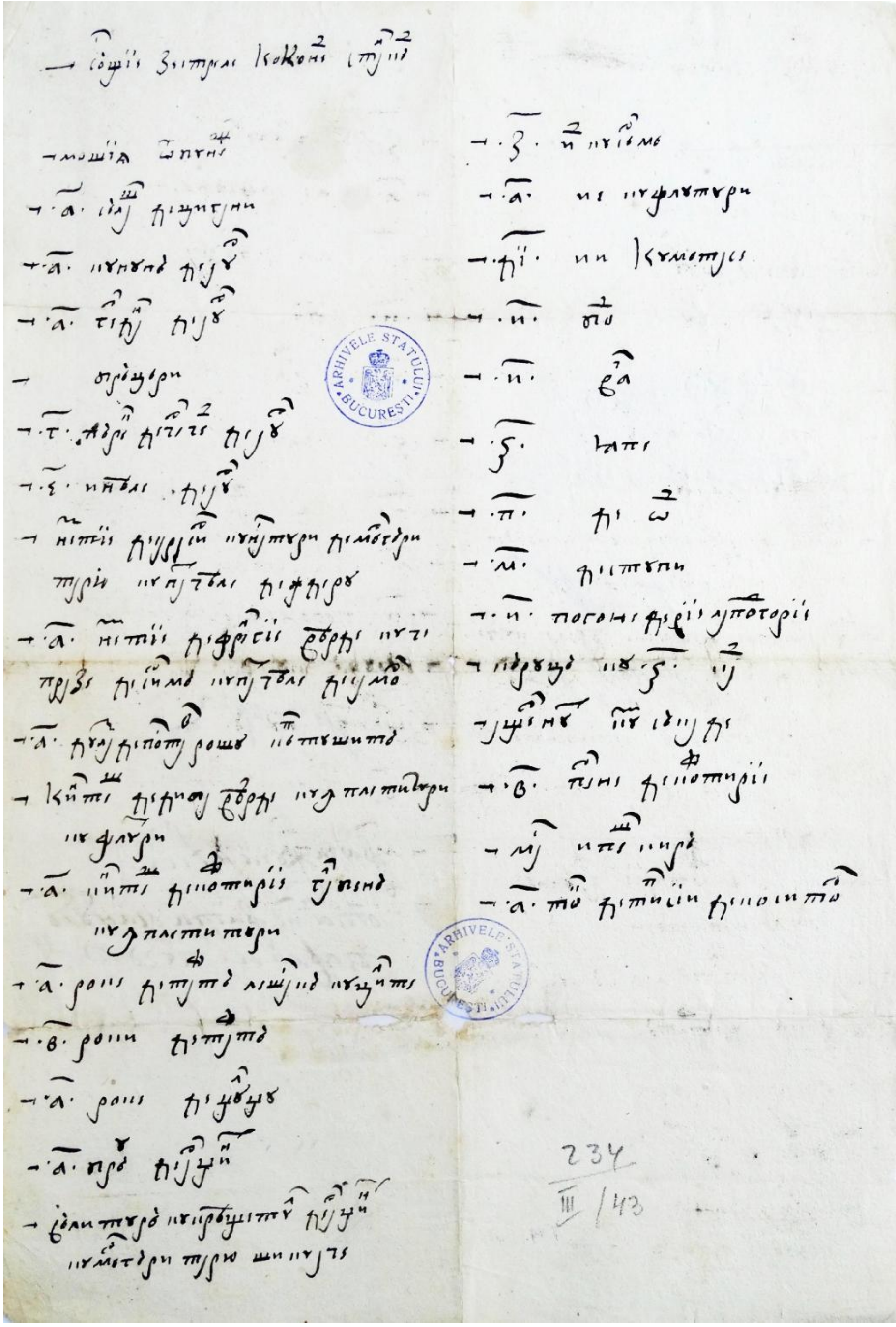
† Să să ştie zestrele coconii Stancăi:

† moşiia ot Buneşti
† 1 sălaş de ţigani
† 1 cunună de aur
† gherdan de aur
† […][1] brăţări
† 3 părechi de cercei de aur
† 3 inéle de aur

[16] *Ibidem*, p. 883.

† nemtie de sarasir, cu nasturi de mărgăritariu, cu patcéle de jderu
† 1 nemtie de frânghie vérde, cu ceprazi de sirmă, cu patcéle de samor
† 1 dulamă de postav roşu, căptuşită
† 1 chinteş de diba vérde, cu împletituri cu fluturi
† 1 chinteş de coftirie galbenă, cu împletituri
† 1 roche de taftă leşască, cu ținte
† 2 rochi‹i› de taftă
† 1 roche de giulgiu
† 1 brâu de argint
† vălitură cu créştetul de argint, cu mărgăritariu şi cu ace
† 7 ii cu sârmă
† 1 ie cu fluturi
† 14 ii cu mătase
† 8 boi
† 8 vaci
† 6 iape
† 80 de oi
† 40 de stupi
† 8 pogone de vie la podgorie
† căruță cu 6 cai
† aşternut cum să cade
† 2 perne de coftirie
† masă i peşchire
† 1 toc de tipsii de cositor.

SANIC, Ep. Argeş, III/43.
Orig. rom., hârtie (32 x 21, 5), filigran, restaurat.
Copie, ms. 168, f. 101.



UN ACTE DOTAL VALACHE DE LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIIE SIÈCLE: LA FEUILLE DE DOT DE STANCA, FILLE DU BAN PAVLACHE CARAGEA, REDIGÉE AUTOUR DU MARIAGE AVEC PREDA MILCOVEANU

La feuille de dot que nous présentons ici n'a pas été ni signée, ni datée. Elle a été établi, selon une note probablement plus tardive ajoutée sur le dos de la page, pour Stanca, la fille de Pavlache Caragea de Clejani, un important haut responsable valaque de la première moitié du XVIIe siècle.

D'après le texte du document de 24 Mars 1684 nous avons pu établir que la feuille de dot a été préparée à l'occasion du mariage de Stanca avec Preda Milcoveanu, car, à la date mentionée ci-dessus, les deux epoux auraient donné à la monastère d'Arges le domaine Bunesti présent dans l'acte dotal.

Par rapport à d'autres documents contemporains, redigés par des membres de la même catégorie sociale, la dot de Stanca Caragea, bien que fille de grand noble (grand ban), n'arrive pas à la dot reçue par d'autres filles de hauts fonctionnaires de la Valachie de l'époque: Stanca Sacazlâul, Maria Cantacuzène, Marica Dudescu, Ancuța Rustea Văleanu etc.. L'une des explications pourrait être celle que la future mariée ne provenait pas, d'après son père, d'une famille de boyards du pays (autochtone). Ègalement, le fait que, à la date respective, son père, le ban Pavlache Caragea, était décédé, aurait pu compter dans ce qui concerne le niveau de la dot.

Ce document est également intéressant grâce à la contribution apportée à l'histoire d'une famille de boyard et aussi à l'histoire de la mode en Valachie dans la seconde moitié du XVIIe siècle.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

GRAIUL PICTURII MURALE BISERICEŞTI BRÂNCOVENEŞTI

RADU ŞTEFAN VERGATTI*
CRISTINA VERGATTTI**

Încercăm, în prezentul studiu, să discutăm într-o formă personală problema mesajului picturii murale bisericeşti brâncoveneşti. Acesta prezintă importanță cu atât mai mult cu cât ştiința scrisului şi cititului era puțin răspândită la cumpăna dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea între locuitorii Țării Româneşti. Cel mult 5% dintre aceştia ştiau să scrie şi să citească[1]. Probabil că şi acest procent este exagerat. Dacă se ține seama de ponderea populației urbane, care reprezenta în jur de 5-6 % din totalul locuitorilor țării, atunci îndoiala ne este justificată. În această situație, cârmuitorii țării, atât cei laici cât şi cei spirituali, au căutat să-şi exprime programele, gândurile pe care doreau să le sădească în mintea celor mulți prin pictura murală bisericească.

Era firesc să procedeze astfel. În anii vârstei de mijloc, în care se înscrie şi viața şi domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu, locurile de întâlnire cvasi-cotidiană erau biserica-mănăstirea, târgul-piața, moara şi cârciuma[2]. Firesc, oamenii care ascultau liturghia şi predica, priveau şi pictura de pe pereții bisericii. Imaginile, câteodată zugrăvite cu mult talent, rămâneau în inimile şi mințile privitorilor credincioşi, erau comentate şi, astfel, se transmitea mesajul dorit de ctitor.

Prin pereții bisericilor încărcați cu comori datorate picturii murale, epoca brâncovenească a adus şi a impus o serie de noutăți în întreaga civilizație românească. Ea s-a datorat şi apariției unor posibilități creatoare, novatoare, sprijinite material de Cantacuzini şi de Brâncoveanu. Pentru situația de atunci,

---

* Membru al Academiei Oamenilor de Ştiință din România.
** Baroul Bucureşti.

[1] Cf. Radu Ştefan Vergatti, *Populație. Timp. Spațiu. Privire asupra demografiei istorice universale*, Ed. Istros, Brăila, 2003, p. 267.

[2] Cu toate că s-a referit la Europa occidentală, istoricul francez Jacques Le Goff are dreptate când scrie că aceste locuri erau forme de socializare; situația era aceeaşi şi în țările române (cf. Jacques Le Goff, *Civilizația occidentului medieval,* trad. şi note M. Holban, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1970, p. 240).

poate, se aplică cel mai bine cele scrise de Hans Baron - timpuri grele, investiţii în cultură[3]. Aceste posibilităţi s-au îmbinat fericit cu existenţa celor mai mari pictori ai vremii brâncoveneşti - Pârvu Pârvescu, mai cunoscut sub numele de Pârvu Mutu Zugravul[4] şi Constantinos[5].

[3] Cf. Hans Baron, *Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, 1966, p. 329, 391. Formula istoricului german este perfect aplicabilă şi pentru domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu. Timpurile grele au existat: aproximativ între anii 1680-1720 a fost o microglaciaţiune care a cuprins întreaga Europă. În vestul continentului au fost cunoscute verile „verzi", iarna cumplită dintre anii 1693-1694, iar în est au fost oprite colonizările pe pământurile ruseşti şi poloneze şi s-a manifestat foametea dintre 1708-1711 (Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire humaine et comparée du climat, volume 1: Canicules et glaciers (XIIIe-XVIIIe siècles)*, Fayard, Paris, 2004, passim; Marcel Lachiver, *Les années de misère. La famine au temps du Grand Roi (1680-1720)*, Fayard, Paris, 1991, passim).

[4] Pârvu Pârvescu, cunoscut sub pseudonimul artistic de Pârvu Mutu Zugravul, s-a născut în anul 1657, la 12 octombrie, în mahalaua Vişoiului din Câmpulung Muscel. Era fiul preotului Ioan Pârvescu, care la rândul său era descendent dintr-o veche familie de preoţi musceleni. Fiind fin al vistierului Pârvu Vlădescu (omorât din porunca lui Mihnea al III-lea în anul 1658), viitorul pictor a rămas în grija fiului naşului său, Tudor Vlădescu. După moartea mamei lui Pârvu Mutu, remarcându-se talentul de „zugrav" al adolescentului, acesta a fost trimis de protectorul său să înveţe în acel domeniu artistic în Moldova de nord. Acolo s-a perfecţionat. Văzându-i lucrările de început, Şerban vodă Cantacuzino a decis să-l angajeze pentru pictarea ctitoriei sale, Biserica Mănăstirii Cotroceni. Din acel moment, a devenit pictorul de curte al familiei Cantacuzino. În această calitate, a pictat bisericile de la Filipeştii de Pădure (1692), Măgureni (1694), schitul Lespezi (1694), Sinaia (1695-1696), Fundenii Doamnei (1699), Bordeşti, Colţea (1704), Râmnicu-Sărat (Adormirea Maicii Domnului), Sf. Gheorghe Nou (1707) etc. După moartea soţiei sale (1718), s-a călugărit, luând numele de Pafnutie. Fiind monah, a devenit un cititor frecvent al cărţilor din biblioteca familiei Cantacuzino de la Mărgineni. Acolo a făcut mai multe traduceri. Totodată, a pictat o serie de icoane, deschizând drumul picturii de şevalet din Ţara Românească. După moartea fiului său minor, monah şi el, Gherasim, a plecat la Schitul Robaia, în anul 1731. Acolo a murit, în anul 1735. A lăsat în urma sa o mare creaţie în pictura bisericească brâncovenească: portretul votiv de grup de mare amploare, expresivitatea figurii, autoportretul pictorului, primele picturi de şevalet (icoane). Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridicane, Bucureşti, 1968, p. 6-23.

[5] Pictorul grec Constantinos, adus în Ţara Românească de Şerban Cantacuzino, după unele opinii era considerat poate mai talentat decât Pârvu Mutu Zugravul. A fost pictorul de curte al lui Constantin vodă Brâncoveanu şi a organizat ceea ce este socotită în istoriografie o şcoală de pictori-zugravi la Hurez, printre cei mai cunoscuţi fiind Ion, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim (ale căror nume sunt înscrise în 1694, alături de cel al lui Constantinos, pe zidul răsăritean al bisericii mari de la Hurez), Preda şi Marin (care în anul 1696 termină pictura paraclisului de la Hurez), Nicolae, Ianache şi Efrem (care, alături de Preda, pictaseră în 1699 bolniţa de la Hurez), ierodiaconii Iosif şi Ioan (care alături de alţi zugravi pictaseră în anul 1700 schitul Sf. Apostoli de la Hurez, ctitorit de arhimandritul Ion, stareţul mănăstirii - cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 71), Andrei, Istrate şi Hranite (care pictaseră până în anul 1703 Schitul Sf. Ştefan - ctitoria de la Hurezi a fiului domnului Constantin Brâncoveanu, beizadeaua Ştefan). De acolo, din şcoala de la Hurezi, Constantinos a trimis meşteri în toată ţara, multe edificii bisericeşti beneficiind de refaceri sau completări executate de aceşti meşteri zugravi: în 1703-1705 naosul bisericii mari de la Cozia (Preda, Ianachi, Sima, Mihai), între 1711-1712 Polovragi (Andrei, Simion, Istrate, Hranite), apoi Govora (ierodiaconul Iosif), biserica Schitului

Ambii au fost şi sunt creatori de şcoală pentru picturile bisericeşti. Astfel, Pârvu Mutu Zugravul şi-a cumpărat o casă în Bucureşti[6], unde i-a instruit şi învăţat pe discipolii săi arta picturii în bisericile refăcute ori direct ridicate şi târnosite, fie de familia Cantacuzino, al cărei pictor de curte era, fie de domnul Constantin vodă Brâncoveanu. Între elevii şi urmaşii săi pot fi pomeniţi Stancu şi Radu, care apar în imagini alături de autoportretul lui Pârvu Mutu[7]. Numelor lor li se pot adăuga altele.

La rândul său, Constantinos a iniţiat şi a dezvoltat o adevărată şcoală de pictură bisericească în centrul de la Mănăstirea Hurezi[8]. Constantinos poate fi considerat creator al programului şi realizator al picturii din Mănăstirea Hurezi. Foarte probabil, el a schiţat proiectul programului princiar al picturii murale. Firesc, nu putea înfăptui singur, repede şi bine o operă de asemenea proporţii. Alături de numele său, în pronaosul bisericii mari, pe peretele de est, au „iscălit" zugravii-pictori Ioan, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim. Aceştia, desigur, au fost elevii lui Constantinos, care au ajutat la valorificarea

---

Surpatele (Hranite şi Ştefan, 1706); bolniţa de la Bistriţa (ierodiaconul Iosif) şi Păpuşa (acelaşi ierodiaconul Iosif) (cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 71); Arnota, Mamul, Mănăstirea dintr-un Lemn; naosul Bisericii Sf. Nicolae Chivărari din Făgăraş (Preda, probabil în 1708) (cf. V. Drăguţ, Nicolae. Săndulescu, *Arta Brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27); criticii de artă consideră că, spre deosebire de Pârvu Mutu Zugravul, grecul Constantinos, al cărui loc de origină este incert, a adus în ţara noastră un stil de pictură athonit, folosind modele tipice acestuia (Teodora Voinescu, *Şcoala de pictură de la Hurez*, în *Omagiu lui George Oprescu, cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1961, p. 573-587; Victor Brătulescu, *Zugravul Constantinos*, în „Mitropolia Olteniei", 1961, nr. 10-12, p. 688-698.

[6] Cf. Paul Cernovodeanu, *Casa zugravului Pârvu Mutu din Bucureşti*, în SCIA, 1960, nr. 2, p. 195-198. Casa pictorului Pârvu Mutu Zugravu se afla în Bucureşti, în mahalaua Broşteni din jurul bisericii Slobozia. A putut să-şi menţină proprietatea câteva luni, deoarece boierii din familia Creţulescu l-au obligat să le-o vândă. În aceste condiţii, este greu să se precizeze unde a funcţionat şcoala de pictură condusă de Pârvu Mutu Zugravul (sau dacă a funcţionat în acea casă a lui, cum crede Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 11). Probabil că discipolii săi erau instruiţi direct la locul unde se lucra. Rezultă că Pârvu Mutu Zugravul şi-a instruit ucenicii şi din modul în care semna cât a lucrat în Bucureşti: dascălul Pârvu Mutu Zugravul (cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 11).

[7] Stancu a fost zugrăvit alături de Pârvu Mutu Zugravul, în biserica din Filipeştii de Pădure (cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, prima ilustraţie); la rândul său, Radu a avut imaginea chipului său zugrăvită în biserica din Bordeşti (1700) şi, probabil, un autoportret în Biserica Stelea din Târgovişte (1706) cf. Daniel Barbu, *Arta brâncovenească: semnele timpului şi structurile spaţiului*, în *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p. 252, nota nr. 77.

[8] Cf. Teodora Voinescu, *Şcoala de pictură de la Hurez*, în *Omagiu lui George Oprescu, cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1961, p. 573-587; Victor Brătulescu, *Zugravul Constantinos*, în „Mitropolia Olteniei", 1961, nr. 10-12, p. 688-698; Vasile Drăguţ, Nicolae Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 26-27.

proiectului-program creionat de el. Nu au fost singurii care au lucrat pentru înfăptuirea picturii din complexul monastic Hurezi. În anul 1696, Preda şi Marin au terminat pictura paraclisului. Apoi, în anul 1699, Preda, Nicolae, Ianache şi Efrem au isprăvit de zugrăvit bolniţa de la Hurezi, ctitorie a doamnei Marica. În anul 1700 ierodiaconii Iosif şi Ioan au încheiat pictura schitului Sfinţii Apostoli. Aceasta, spre deosebire de celelalte construcţii, era ctitoria lui Ioanichie, stareţul mănăstirii, iar cei doi pictori proveneau din rândul clerului[9]. Altă echipă, formată din Andrei, Istrate şi Hranite, în anul 1700, au zugrăvit Schitul Sfântul Ştefan, ctitorie a beizadelei Ştefan.

După terminarea tuturor lucrărilor la complexul monastic Hurezi, pictorii zugravi din şcoala iniţiată şi condusă de Constantinos au fost trimişi în toată Ţara Românească. Astfel au ajuns să picteze în 1704-1705 la Cozia Preda, Ianache, Sima şi Mihai; în 1706 la biserica schitului Surpatele - Andrei, Iosif, Hranite şi Ştefan; în 1711-1712 la Polovragi - Andrei, Simion, Istrate, Hranite. La Govora, veche ctitorie a Drăculeştilor, au lucrat Nicolae[10] şi ierodiaconul Iosif[11], pentru ca în 1706, la biserica schitului Surpatele, să refacă interiorul Hranite şi Ştefan. La bolniţa de la Bistriţa şi la schitul de la Păpuşa a lucrat tot ierodiaconul Iosif[12].

În anul 1698 la Biserica Sfântul Nicolae Chivărari[13] din Făgăraş a pictat iconostasul Preda din Câmpulung Muscel, format în şcoala de la Hurezi. Opera lui constă în crearea unui iconostas de proporţii mai mari ca acelea existente la Hurezi şi la biserica mitropoliei din Târgovişte. La Sf. Nicolae Chivărari din Făgăraş pictura a fost terminată în anii 1708-1709 de acelaşi Preda din Câmpulung, împreună cu cei doi fii ai săi, Preda şi Teodosie[14].

Am amintit anterior numele unor artişti cunoscuţi creatori şi realizatori de picturi murale, alături de care au fost şi alţii, anonimi, care au împodobit pereţii bisericilor, palatelor domneşti, conacelor sau bogatelor case negustoreşti. Unii dintre ei au continuat să lucreze şi după mazilirea domnului susţinător al noului curent în pictură[15]. Am pus problema schiţării unor proiecte

[9] *Istoria Artelor din România*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 71.

[10] Vasile Drăguţ, Nicolae Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27.

[11] cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1968, p. 71.

[12] cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1968, p. 71.

[13] Biserica are acest nume deoarece se găsea pe Uliţa Chivărarilor din Făgăraş, adică a meşterilor care prelucrau pielea.

[14] V. Drăguţ, N. Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27 îl menţionează doar pe Preda; pentru cei trei pictori, Preda şi fiii lui, Marius Porumb, Pictura românească din Transilvania, I, (sec. XIV-XVII), Cluj Napoca, 1981, p. 93-95; Susana Andea, Avram Andea, *Transilvania. Biserici şi preoţi*, Editura Supergraph, Cluj Napoca, 2005, p. 82 şi nota nr. 52.

[15] Unii dintre pictori au continuat să lucreze după dispariţia lui Constantin Brâncoveanu. A fost cazul lui Pârvu Mutu şi a elevilor săi, Stancu şi Radu, precum şi a lui Constantinos şi a celor

de către conducătorii şcolilor picturale deoarece ei purtau responsabilitatea conturării programelor şi transmiterii ideilor novatoare. Totuşi, ei nu puteau încărca pereții bisericilor în interior şi în exterior[16], cu mesaje, fără a le discuta în prealabil cu ctitorii. În consecință, cred că cei doi mari creatori de şcoală - Pârvu Mutu Zugravul şi Constantinos - au grăit în numele ctitorilor comanditari - Cantacuzinii şi Brâncoveanu - înfrumusețându-le exprimarea şi mesajul prin talentul lor.

Cea mai de seamă noutate pe care au adus-o cei doi pictori de curte[17], a constat în crearea portretului votiv colectiv de grup - familia extinsă a ctitorului. Astfel s-a trecut la un element deosebit față de perioada anterioară. Se poate face o comparație cu ceea ce a fost în anii imediat apropiați, cei ai domnului Matei Basarab (1632-1654), socotit cel mai mare ctitor din vârsta de mijloc a istoriei românilor[18]. În vremea lui, în portretul votiv tradițional apărea ctitorul personal, împreună cu soția lui, însoțiți uneori de copiii lor.

În epoca brâncovenească, situația s-a schimbat. A fost părăsită ideea de portret votiv al unui singur personaj - ctitorul. A apărut portretul votiv al întregii familii a ctitorului. El părea să vrea să arate că forța unui întreg neam se transmite personajului comanditar al operei. De regulă, ctitorul propriu-zis figurează drept *primus inter pares* în portretul votiv colectiv. Alteori, dacă este cazul, cedează în mod strategic locul altui personaj chiar defunct, dar cu mare prestigiu încă. Este cazul Bisericii cu hramul Trei Ierarhi din Filipeştii de Pădure, ctitorită de vel aga Matei Cantacuzino şi de soția sa Bălaşa[19]. Pictura a fost realizată în anul 1691 de Pârvu Mutu Zugravul. Cunoscând bine familia Cantacuzino, pictorul de curte a putut reda fizionomia şi locul fiecărui membru al ei.

---

formați de el în şcoala de la Hurezi.

[16] La destule biserici au fost pictați şi pereții exteriori; cel puțin pridvorul apare pictat frecvent; se pot da ca exemplu Filipeştii de Pădure, Hurezi, Colțea etc.

[17] Pârvu Pârvescu a fost mai ales pictorul familiei Cantacuzino şi oarecare măsură al domnului Constantin Brâncoveanu; la rândul său, Constantinos a fost în primul rând pictorul domnului, deşi a fost adus în țară de Cantacuzini.

[18] Cf. C. C. Giurescu, *Matei Basarab cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Ştiri noi despre lăcaşurile lui*, în vol. *Prinos IPSS Nicodim, patriarhul României*, Bucureşti, 1946, p. 167-176; Cristian Moisescu, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, 2 vol. , Ed. Meridiane, Bucureşti, 2002-2003, passim; Florin Epure, *Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*, Editura Rao, Bucureşti, 2014, p. 18-51.

[19] Aga Matei Cantacuzino a murit la 23 decembrie 1685, a fost îngropat la Mănăstirea Cotroceni; lucrările la ctitoria sa din Filipeştii de Pădure au fost continuate de soția lui, Bălaşa şi de fiul lor, Toma (cf. Alexandru Tzigara-Samurcaş, George Balş, *Biserica din Filipeştii de Pădure*, Carol Göbl, Bucureşti, 1908, passim; Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România, vol. II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 109-110; Teodora Voinescu, *Zugravul Pârvu Mutu şi şcoala sa*, în SCIA, 1955, nr. 3-4, p. 133-157). O descriere a picturii se găseşte şi la R. Şt. Ciobanu (= Vergatti), *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1982, p. 37-39.

Figura dominantă nu a fost a ctitorului, ci a tatălui acestuia, postelnicul Constantin Cantacuzino[20] (Fig. 1, 2). Urmau, în ordine, fiii acestuia: Drăghici, cu un chip blând, plin de înțelegere, Şerban, mândru, cu ochii scrutători, avid de putere, Constantin stolnicul, cu fruntea îngândurată de căutări şi de mânuitor al politicii externe, Mihai spătarul - arghirofil, preocupat de plăcerile lumeşti, Matei - cu o expresie suferindă şi, în fine, Iordache, mezinul, cu un chip pecetluit de boală.



Fig. 1. Portretul vel postelnicului Constantin Cantacuzino, reprodus după o gravură păstrată în Biblioteca Națională din Viena (Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv, Vienna). Gravura a fost executată la Veneția şi publicată de tipograful şi editorul Antonius Bossius. Chipul vel postelnicului din acea gravură a fost reprodus de Andrei Veress, ***Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti****, vol. XI,* ***Acte şi scrisori (1661-1690)****, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1939, p. II, fig. 1; Virgil Cândea,* ***Stolnicul între contemporani****, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1971, fig. 2;* ***Călători străini despre țările române****, vol. VI, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, fig. 24; Radu Ştefan Ciobanu (= Vergatti),* ***Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino****, Bucureşti, 1982, între p. 32-33.*

---

[20] Deşi postelnicul Constantin Cantacuzino fusese ucis în 20 decembrie 1663, mult înainte de realizarea picturii de la Filipeşti, este foarte probabil ca Pârvu Mutu să-i fi cunoscut chipul dintr-o gravură executată la Veneția, publicată de tipograful şi editorul Antonius Bossius; un exemplar al reproducerii gravurii se păstrează la Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv, Viena (reprodusă în A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti, vol. XI: Acte şi scrisori (1661-1690)*, Cartea Românească, Bucureşti, 1939, p. II, fig. 1; Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1971, fig. 2; *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, fig. 24; Radu Ştefan Ciobanu (= Vergatti), *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1982, între p. 32-33). În cazul în care pictorul nu a cunoscut această imagine, este foarte greu să se explice marea asemănare a chipului postelnicului din portretul votiv din Biserica de la Filipeştii de Pădure, cu cel existent în gravura amintită. Oricât ar fi descris membrii familiei Cantacuzino chipul postelnicului - creator al neamului Şeităneştilor din Țara Românească, nu ar fi putut să conducă penelul artistului de asemenea manieră încât să redea asemănarea.



Fig. 2. Imaginea portretului votiv din biserica din Filipeştii de Pădure, pictat de Pârvu Mutu Zugravul în anul 1690. În fresca de pe peretele bisericii apar chipurile a 55 membri ai familiei Cantacuzino (foto autor)

Alături de băieți, se găseau cele şase fete Cantacuzino, cu ochii negri sau căprui, plini de înțelepciunea de a da totdeauna dreptate bărbaților lor, cu părul negru prins de marame străvezii. În ordinea vârstei, ele erau Maria, Stanca[21], Ancuța, Ilina, Bălaşa şi, probabil, Florica (Fig. 3).

Acest portret votiv, cuprinzând nu mai puțin de 55 membri ai familiei Cantacuzino, impresionează prin chipurile pline de măreția neamului şi a dregătoriilor ocupate în Țara Românească, redând puterea întregului grup ce se impunea ca o unitate în caz de primejduire a lui ori a vreunui membru al său. Este o deschidere a drumului creator, continuat prin similitudinea cu mesajul portretului votiv din biserica din Măgureni, ctitorie a lui Drăghici, fratele major al agăi Matei din Filipeştii de Pădure. Şi din acel portret votiv, pictat în anul 1694, tot de Pârvu Mutu Zugravul, rezultă aceeaşi forță a familiei Cantacuzino. În plus, încă o dată se observă expresivitatea chipurilor celor 60 de membri ai

[21] Fiica postelnicului Constantin Cantacuzino, Stanca, s-a măritat cu Papa Brâncoveanu, fiind mama viitorului domn Constantin vodă Brâncoveanu.

familiei. Este un element nou - expresivitatea figurilor umane, în biserică, în special a ochilor, surprinsă şi redată de acelaşi Pârvu Mutu, net deosebită de ceea ce se vede în imaginile create de pictorii bisericeşti ai epocilor anterioare. Se poate face comparație, spre pildă, cu fresca lăsată de Dobromir din Târgovişte, pictorul interiorului bisericii Mănăstirii Curtea de Argeş[22]. În portretele create de el se încearcă să se redea chipurilor oarecare expresivitate, dar nu se poate ieşi total din canoanele impuse de erminiile bizantine care urmăresc să mențină hieratismul şi, prin aceasta, majestatea personajului pictat.

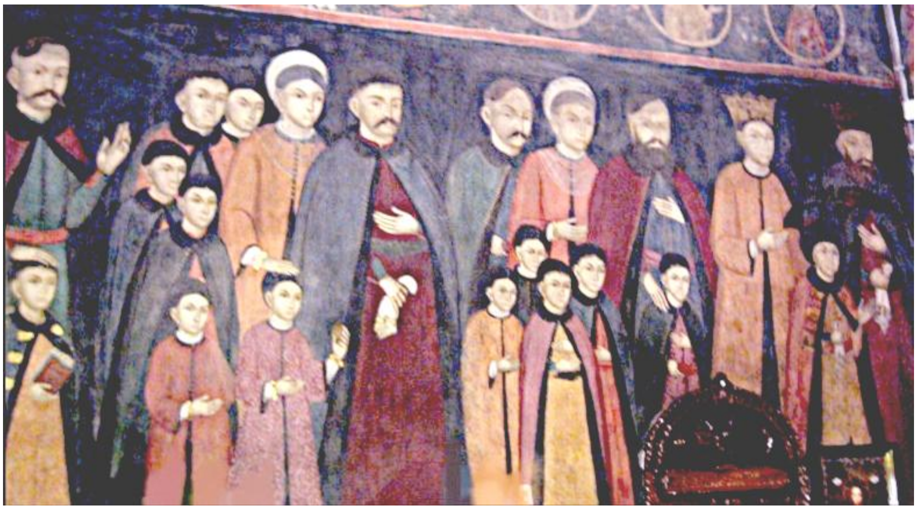


Fig. 3. Altă imagine a portretului votiv din biserica din Filipeştii de Pădure. În această parte a portretului votiv apar fiii postelnicului, fiecare cu atributele lui: Şerban cu coroana de domn pe cap, Constantin stolnicul, Mihai spătarul etc.

[22] Dobromir din Târgovişte a fost unul dintre pictorii murali bisericeşti remarcabili în prima jumătate a secolului al XVI-lea. El a fost format în Dalmația, unde se întâlneau elementele Renaşterii italiene cu cele de influență germană. În țară a pictat interiorul bisericii Mănăstirii Dealul (1515), al Mănăstirii Bistrița (1519) şi al Mănăstirii Curtea de Argeş (1526). Din pictura lui se mai păstrează fragmente preluate din interiorul bisericii Mănăstirii Curtea de Argeş, duse la Muzeul Național de Artă al României. Analiza picturii arată că, oarecum, a ieşit din canoanele impuse de erminiile bizantine. A reuşit să creeze picturi somptuoase, cu un aspect geometrizant (Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 128), cu o oarecare expresivitate a figurii (Pentru formația lui Dobromir, a se vedea Al. Lapedatu, *Meşterii bisericilor din Țara Românească în secolele XV şi XVI*, în *Un mănunchi de cercetări istorice*, Bucureşti, 1915, p, 166; S. Radojicič, *Rapports artistiques serbo-roumains à la fin du XVe siècle jusqu'à la fin du XVIIe siècle, à la lumnière des nouvelles découvertes faites en Jougoslavie,* în *Actes du colloque internationale de civilisations balkaniques*, Sinaia, 1962, p. 25; Jorjo Todič, *Gradja o šlikarskoj školi u Dubrovniku XIII - XVI veka*, vol. II, Beograd, 1952, p. 162 şi urm.).

Dar, poate, cea mai grăitoare exprimare prin pictura murală se găseşte în biserica mare şi în paraclisul Mănăstirii Hurezi. Acolo un rol special în conturarea imaginilor din portretul votiv colectiv, desigur, l-a avut isprăvnicia lui Pârvu Cantacuzino[23], văr primar cu domnul Constantin Brâncoveanu, care a putut să descrie chipurile familiei Cantacuzino şi să corecteze tuşa penelului pictorului grec Constantinos. Pârvu ispravnicul, probabil, a purtat cu pictorul multe discuții în care a făcut numeroase descrieri amănunțite, plastice, ale familiei sale prezentată în portretul votiv. În acelaşi mod s-a procedat şi în legătură cu complexul monastic propriu-zis, căci Cantacuzinii ridicaseră mai multe asemenea construcții.

Început în anul 1690, într-un loc ales cu grijă, se pare, înainte de preluarea tronului, ansamblul de clădiri care alcătuieşte mănăstirea a avut menirea de a fi adăpost şi loc de veci pentru domn şi familia sa. El urma astfel exemplul înaintaşilor săi Basarabi. Dinaştii Țării Româneşti anteriori Brâncoveanului s-au înhumat, ei şi familiile lor, în biserici clădite cu această menire. Astfel, Vladisalv Vlaicu, soția şi neamurile lui apropiate, s-au înmormântat în Biserica Domnească Mare din Curtea de Argeş, Mircea cel Mare în Mănăstirea Cozia, Neagoe Basarab şi neamul său în biserica Mănăstirii Curtea de Argeş, Şerban vodă Cantacuzino şi apropiații lui în biserica Mănăstirii Cotroceni etc.

Deci, Constantin vodă Brâncoveanu urma o tradiție creată de domnii din sireaua înaintaşilor săi Basarabi. Domnul ținea foarte mult la dovedirea desecendenței sale din ctitorii Țării Româneşti, domnii din neamul Basarabilor. Totdeauna a semnat Constantin **Basarab** Brâncoveanu[24], iar deasupra pisaniei aflată în partea superioară a uşii de intrare în biserica Mănăstirii Hurezi a pus două steme: cea a Cantacuzinilor, dovadă a desendenței după mamă şi cea a

---

[23] Pârvu Cantacuzino era fiul lui Drăghici, cel mai mare dintre copiii postelnicului Constantin Cantacuzino. A fost însurat cu Ilinca, fiica marelui ban Mareş Băjescu. A ocupat mai multe dregătorii, ca cea de postelnic, spătar, logofăt, mare stolnic. A fost capuchehaie şi sol al lui Şerban Cantacuzino, unchiul său. După preluarea tronului de către Constantin Brâncoveanu a fost şi sol al acestuia. După 1690, conform tradiției, a fost numit în calitate de rudă a domnului, ispravnic la Mănăstirea Hurezi. În această demnitate a fost pictat în pridvorul bisericii Mănăstirii Hurezi. A murit înainte de 9 martie 1695, când la Hurezi fusese terminată biserica mare. Este înmormântat în Mănăstirea Hurezi (cf. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 143).

[24] În albumul ce reproduce documente brâncoveneşti din colecțiile Academiei Române, diploma dată pentru înnobilarea lui Constantin vodă Brâncoveanu şi a fiilor săi de către împăratul Leopold I poartă pe ea numele de Constantin Basaraba… Valachiae Transalpinae Principibus Bassarabis… (Cf. *Constantin Brâncoveanu, Documente din colecția Bibliotecii Academiei Române*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2014, p. 207); actele semnate de el poartă numele de Basarab (Cf. *Constantin Brâncoveanu, Documente din colecția Bibliotecii Academiei Române*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2014, passim).

Basarabilor, care arăta tuturor privitorilor din cine se trăgea după tată, ceea ce-i dădea dreptul la ocuparea tronului.

Planul ansamblului eclesiastic Hurezi este închegat, bine realizat[25]. Meşterii arhitecţi ai lui Brâncoveanu au folosit ca model complexul de la Curtea de Argeş, ridicat din porunca lui Neagoe Basarab[26]. Noutatea de la Hurez constă în simplificarea planului ansamblului faţă de modelul de la Argeş[27] (Fig. 4).

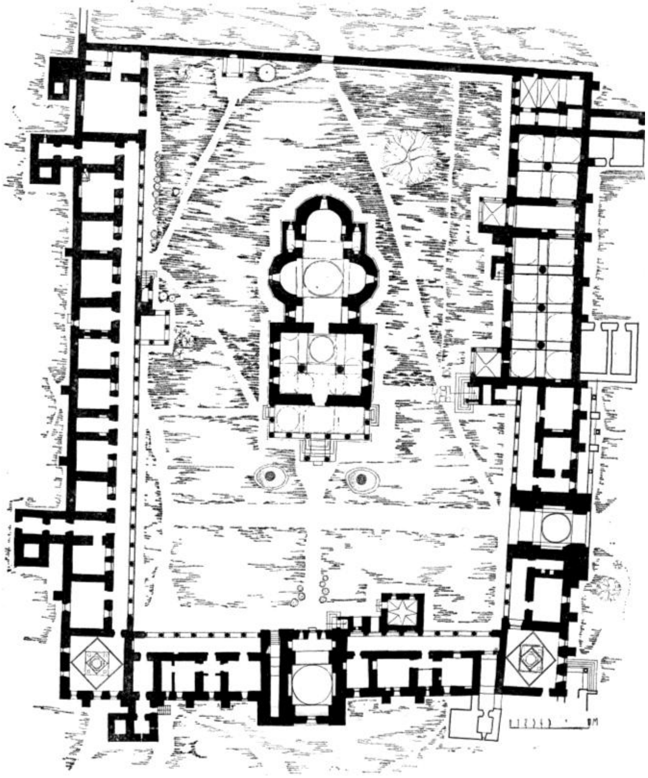


Fig. 4. Planul general al complexului monastic Hurezi (reprodus după Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 130.

[25] Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1965, p. 130.
[26] Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1965, p. 131.
[27] Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1965, p. 130, planul general al mănăstirii.

Din fericire pentru Hurezi, caz rar, s-au păstrat numele celor care au conceput planul construcţiei şi i-au condus pe meşteri. Aceştia au fost Manea vătaful de zidari, Vucaşin Caragea pietrarul şi Istrate lemnarul[28] (Fig. 5).



Fig. 5. Chipurile meşterilor constructori care au participat prin conducere şi lucrări proprii la înălţarea complexului monastic Hurezi. Manea vătaful de zidari, Vucaşin Caragea pietrarul şi Istrate lemnarul; deasupra capului fiecăruia, pietrarul portretist a scris numele (reprodus după Vasile Drăguţ, N. Săndulescu, Arta Brâncovenească, Bucureşti, 1971, fig. 101.

[28] În pridvorul Bisericii Mănăstirii Hurezi, lângă „Judecata de Apoi" apar cei trei meşteri, aşa cum şi i-a închipuit artistul (Vasile Drăguţ, Nicolae Săndulescu, *Arta Brâncovenească*, Bucureşti, 1971, fig. 101).

Ei au lucrat sub îndrumarea atentă şi competentă a egumenului arhimandrit Ioan (Ioanichie), primul stareţ al mănăstirii domneşti. Alături de el s-au aflat, după datină, ispravnicii numiţi de domn. Ei proveneau dintre marii boieri, fiind rude cu domnul: Pârvu Cantacuzino, văr cu domnul şi după moartea lui în primăvara 1695, Cernica Ştirbei, altă rudă a domnului[29] (Fig. 6).



Accentuăm că aceşti ispravnici au fost, foarte probabil, mesagerii către meşteri şi pictori în transmiterea ideilor din programul care trebuia realizat şi transpus în pictură şi arhitectură. Meşterii şi pictorii au schiţat planul programului princiar politic ce urma să fie exprimat şi abia apoi au început lucrul.

Alegerea meşterilor nu a fost întâmplătoare. Egumenul Mănăstirii Hurezi, Ioanichie, l-a cerut domnului pe Vucaşin Caragea pietrarul, iar Brâncoveanu i-a răspuns: „*îi vom porunci de va veni că aici nu are niciun lucru*”30.

În splendidul lăcaş mănăstiresc brâncovenesc, pictorul de curte al domnului, Constantinos,[31] între anii 1692-1694 (30 septembrie), a încărcat pereţii cu o frescă murală deosebit de preţioasă. Firesc, a urmărit realizarea unui program bine precizat.

Fig. 6. Vel armaşul Cernica Ştirbei, ispravnic al lucrărilor de la complexul monastic Hurezi, după anul 1695, când a murit Pârvu Cantacuzino (reprodus după „Scurtă istorie a artelor plastice din R.P.R.”, vol. I, Arta românească în epoca feudală, Ed. Academiei, Bucureşti, 1957, p. 258).

---

[29] Cernica Ştirbei era fiul lui Tudor Ştirbei, vtori clucer din Izvor. El era rudă cu domnul şi cu Cantacuzinii prin fratele său, Radu Ştirbei, însurat cu Ilinca, soră cu Stanca - mama domnului Constantin vodă Brâncoveanu (cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 246-247).

[30] Cf. N. Iorga*, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. XIX, Documente felurite. Câteva inscripţii şi însemnări de biserici. Condica de menziluri a lui Scarlat-Vodă Callimachi,* Atelierele Grafice Socec, Bucureşti, 1910, p. XVI.

[31] Domnul a încercat, iniţial, să-l aducă la Hurezi pe Pârvu Mutu Zugravul; nu a reuşit, acesta fiind ocupat cu terminarea frescelor din bisericile cantacuzine de la Filipeştii de Pădure (1692), Măgureni (1694), schitul Lespezi (1694); atunci, în 1692, l-a adus pe Constantinos.

A avut la dispoziţie o întreagă echipă de discipoli, formaţi de el, pentru a materializa ceea ce schiţase. Astfel au fost cei înscrişi în 1694 în pronaos, pe peretele răsăritean, alături de numele lui Constantinos: Ion, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim. Spiritul acestei şcoli de la Hurezi a lui Constantinos a fost cel al umanismului postbizantin, cerut şi impus de dezvoltarea societăţii româneşti - o societate determinantă în acel moment pentru dinamica sud-estului Europei.

Biserica centrală a complexului monastic Hurezi, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, a fost pictată de Constantinos relativ repede, în numai doi ani. Este o deosebire faţă de timpul cînd, în majoritatea cazurilor erau folosiţi călugări pictori. Constantinos şi echipa sa, formată în special din profesionişti laici, au lucrat însă impulsionaţi de plată, de câştigul bănesc la cererea domnului. S-a trecut la materializarea imediată a programului schiţat, prin pictura şi piatra care „grăiau”. În pictura interioară a bisericii de la Hurezi, domnul ctitor apare zugrăvit de două ori. Este un caz singular apariţia ctitorului de două ori în acelaşi lăcaş, în două ipostaze deosebite, în pictura murală din interiorul bisericilor din Ţara Românească. Prima dată Constantin Brâncoveanu este pictat copil, având însă coroana de domn deasupra capului, ţinută de mama lui (Fig. 7). Artistul voia să arate tuturor credincioşilor privitori că din copilăria Brâncoveanului preştiinţa divină îl destinase să ocupe tronul. Se releva clar, astfel, în condiţiile în care între clerici se disputa problema raportului între preştiinţa divină şi liberul arbitru, că domnul a îmbrăţişat fără ezitare răspunsul ierarhilor ortodocşi. Era exprimarea acceptării preştiinţei divine.

Această temă din programul picturii bisericii mari de la Hurez se regăseşte, confirmându-se, în atitudinea domnului de a susţine băneşte manualul „Enkiridion” scris de Ion Cariofil, publicat postum în 1697[32], cu sprijinul lui Antim Ivireanul[33], al stolnicului Constantin Cantacuzino şi al lui Sevastos Kiminites[34].

[32] Enkiridion” („Manual despre unele nedumeriri şi dezlegarea lor”) a fost publicat în anul 1697 după ce în septembrie 1692 Ion Cariofil murise în Mănăstirea Radu vodă din Bucureşti. Manualul a lămurit atitudinea fostului director al Înaltei Şcoli a Patriarhiei Oecumenice faţă de transsubstanţiere, arătând că el nu era împotriva ei ci contra folosirii greşite a termenului. Totodată, a arătat că în raportul dintre preştiinţă şi liberul arbitru este pentru primul termen, deoarece nimic şi nimeni nu se poate opune voinţei lui Dumnezeu (Cf. I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, Socec, Bucureşti, 1903, p. 349; traducerea în limba română, sub titlul „Întrebări ale blagorodnicului pan Costandin Cantacuzino”, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea în B.A.R., ms. rom., nr. 458).

[33] În prefaţa *Manualului* scris de Ion Cariofil ca urmare a cererii şi îndemnurilor stolnicului Constantin Cantacuzino, Antim Ivireanul a relatat că el a trecut la tipărirea textului deoarece l-a găsit deosebit de util.

[34] Profesorul Sevastos Kiminites, Directorul Academiei Domneşti, la rugămintea editorului Antim Ivireanul, a decis să lucreze la corectura textului lui Ion Cariofil. Kiminites a procedat în acest mod deoarece era legat printr-o veche prietenie de Ion Cariofil.



Fig. 7. Imaginea domnului Constantin Brâncoveanu copil cu coroana deasupra capului (reprodus după Arhiva Direcţiei pentru Cultură a Judeţului Vâlcea).

La Hurezi s-a mers mai departe: pictorul a pus în legătură viitoarea urcare pe tron a lui Constantin Brâncoveanu cu măreţia lui Constantin cel Mare. Împăratul roman, creştinat şi creştinator al imperiului voia, parcă, să anunţe faptele deosebite ale lui Constantin Brâncoveanu, considerat adevărat continuator al său[35].

Al doilea element deosebit în programul prezentat de pictura interioară a bisericii Mănăstirii Hurezi îl constituie portretul votiv de grup colectiv. Foarte probabil, aici a fost o influenţă a creaţiei pictorului de curte al Cantacuzinilor, Pârvu Mutu Zugravul, care în 1691 la Filipeştii de Pădure şi în 1694 la Măgureni isprăvise asemenea portrete votive ale familiei extinse, o noutate în frescele biserceşti româneşti[36].

[35] Această idee, că domnul Constantin vodă Brâncoveanu era continuatorul împăratului Constantin cel Mare, circula în epocă. Dovadă în acest sens este scrierea cronicarului Radu Greceanu, care îl considera urmaş al lui Constantin cel Mare (Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, publ. de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970, p. 53); în acelaşi sens este şi scrierea panegirică a beizadelei Ştefan, *Cuvânt panegyric la marele Constantin*, tipărită de Antim în 1701, care preamăreşte calităţile tatălui său, asemuit cu împăratul Constantin, fiul Elenei (cf. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 419-421), textul având şi o ediţie în anul 1702 (Ion Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia română veche*, vol. IV, Bucureşti, 1944, p. 28).

[36] Cf. I. D. Ştefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti*, Editura

În tabloul votiv colectiv de la Hurezi, domnul Constantin vodă Brâncoveanu, împreună cu soția sa Maria (Marica) şi cu cei 11 copii ai lor, domină grupul celor 44 membri ai familiilor reunite (prin el) ale Cantacuzinilor şi Brâncovenilor. După domn sunt înşirați membrii familiei Cantacuzino. În pictură frapează expresivitatea chipurilor. Dar poate cele mai frapante sunt figurile celor doi unchi ai domnului, frații Cantacuzino: stolnicul Constantin şi spătarul Mihai. Spre deosebire de ceilalți, de restul familiei, au o expresie supărată, iritată şi au fața întoarsă de la domn. Ei nu-l privesc pe ctitor! Primul, stolnicul Constantin Cantacuzino, are fața rotundă, plină, marcată de buzele-i cărnoase, arcuite într-un rictus dojenitor, disprețuitor. Privirea-i este şi ea mustrătoare.

Al doilea unchi cantacuzin, Mihai spătarul, are şi el figura întoarsă de la nepot. Voia să lase să se vadă că acesta-l supărase. Expresia de pe chipul său este mai puțin aspră decât a fratelui stolnic, dar face clar aceeaşi opinie separată față de însuşi domnul țării[37]. Redarea acestei situații conflictuale între domnul ctitor şi unchii săi (care-l crescuseră[38] şi-l aduseseră pe tron[39] !) arată că atunci când s-a realizat pictura, între anii 1692-1694 începuse să se producă ruptura. Documentele scrise au evitat să înregistreze deschis şi clar diferendul dintre Cantacuzini şi domn, permițând să fie avansate o serie de ipoteze[40].

Practic, dacă se analizează cronicile interne şi hrisoavele provenite de la Constantin Brâncoveanu, precum şi corespondența sa şi a stolnicului cu puterile străine, se remarcă uşor apariția răcelii între domn şi unchii săi. Ea a fost cauzată în primul rând de poziția față de o eventuală alianță cu Imperiul habsburgic: Cantacuzinii doreau o apropiere imediată față de Viena, în timp ce Brâncoveanu temporiza orice alianță fermă cu imperialii (Fig. 8).

Meridiane, Bucureşti, 1973, p. 162-163.

37 Cf. Agnes Erich, Radu Ştefan Vergatti, *Noutăți aduse în civilizația românească de epoca Brâncovenească*, în Muzeul Național, XXIII, Bucureşti, 2011, p. 37.

38 Constantin Brâncoveanu spunea: „*eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic fără de tată, fără cât pe dumnealui tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătâne-mieu*” (cf. *Istoria Țării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. întocmită de Constant Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 120-121).

39 După moartea lui Şerban vodă Cantacuzino (26 octombrie 1688), frații săi, stolnicul Constantin Cantacuzino şi spătarul Mihai Cantacuzino, s-au sfătuit cu boierii şi au decis să-l aleagă domn pe Constantin Brâncoveanu care „*va putea chivernisi domnia cum se cade în vreme ce este țara ocolită de oşti şi de primejdii*” (cf. *Istoria Țării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. întocmită de Constant Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 276). Au procedat astfel deoarece fiul lui Şerban vodă Cantacuzino, Gheorghe „*este mic şi nu va putea chivernisi țara între atâtea războiri ce se află*” (cf. *Istoria Țării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. întocmită de Constant Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 276).

40 A se vedea, spre pildă, Panait I. Panait, Ştefan Ionescu, *Constantin vodă Brâncoveanu*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969, p. 231 şi urm.



Fig. 8. Stolnicul Constantin Cantacuzino şi fratele său spătarul Mihai Cantacuzino, cu expresii supărate la adresa domnului, aşa cum apar în portretul votiv de la Hurezi (foto de autor).

Dar există şi o altă pictură bisericească de confirmare a problemelor „povestite” în interiorul bisericii mari din Mănăstirea Hurezi. În anii 1695-1696 artistul de curte al familiei Cantacuzino, Pârvu Mutu Zugravul, a pictat interiorul bisericii din Mănăstirea Sinaia, ctitorie a spătarului Mihai Cantacuzino[41]. De data aceasta, în portretul votiv, fostul domn Şerban vodă Cantacuzino apare cu spatele întors spre familia fratelui său Mihai Cantacuzino[42]. Domnul actual, Constantin Brâncoveanu participase la târnosirea Bisericii Mănăstirii Sinaia[43]. Şi în cazul bisericii Mănăstirii Sinaia, neîndoielnic, pictorul de curte a avut acordul unchiului ctitor, vel spătarului Mihai Cantacuzino. În altă situaţie, nu ar fi îndrăznit să transpună pe perete în faţa credincioşilor fierberea evenimentelor care agitaseră familia domnitoare. Aici cred că fresca poate fi interpretată, oarecum drept răspuns faţă de ceea ce se pictase cu puţin înainte la Hurezi. Acolo se arăta că doi dintre Cantacuzini erau împotriva Brâncoveanului. Dimpotrivă, la Sinaia se arată că domnul anterior fusese de fapt împotriva întregului grup format de puternica familie

[41] Cf. Al. Tzigara-Samurcaş, *Mănăstirea Sinaia*, în „Convorbiri Literare”, XLII, 1908, p. 194-203; Teodora Voinescu, *Zugravul Pârvu Mutu şi şcoala sa*, în SCIA, 1955, nr. 3-4, p. 138; Victor Brătulescu, *Elemente de artă picturală şi scuopturală la biserica Mănăstirii Sinaia*, în „Glasul Bisericii”, 1962, nr. 1-2, p. 47-73; Radu Ştefan Ciobanu (= Vergatti), *The population of the upper Prahova Valley with special consideration on the town of Sinaia*, în „Revue Roumaine de Géologie, Géophysique et Géographie”, Tome 23, 1979, p. 131-142, aici p. 133, 137.

[42] Mulţumesc şi pe această cale domnului dr. C. Bălăceanu Stolnici, membru de onoare al Academiei Române, că mi-a reamintit acest aspect din pictura lui Pârvu Mutu; el este relevant pentru caracterul relaţiilor existente atunci între unchi şi nepotul lor, domnul.

[43] Radu Ştefan Ciobanu (= Vergatti), *The population of the upper Prahova Valley with special consideration on the town of Sinaia*, în „Revue Roumaine de Géologie, Géophysique et Géographie”, Tome 23, 1979, p. 137.

Cantacuzino. Faptele ulterioare ale Brâncoveanului vor arăta că în mod treptat s-a îndepărtat de acei Cantacuzini care nu-i erau utili şi i-a păstrat numai pe aceia asupra cărora avea siguranţă (Fig. 9).



Fig. 9. Portretul votiv din interiorul bisericii Mănăstirii Sinaia. Domnul este reprezentat separat de restul familiei Cantacuzino (foto de autor).

Un alt element deosebit, remarcabil, din pictura murală bisericească brâncovenească este cel care exprimă clar dorinţa domnului Constantin Brâncoveanu de a demonstra şi a dovedi că are dreptul de a ocupa tronul, ca român şi ortodox, descendent din sireaua Basarabilor. În acest sens trebuie interpretat un fragment din pictura murală interioară a bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului din Curtea Domnească din Târgovişte. Această biserică monumentală, ctitorită de Petru Cercel[44], a avut pictura refăcută în anul 1697-1698 de Constantinos şi discipolii săi Ioan, Ioachim, Stan. Toţi au numele înscrise în două locuri din biserică: primul este în naos, unde apar cuvintele pline de aparentă modestie „cei mai mici zugravi (...) Constantin şi Ioan şi Ioachim şi Stan”[45]. Al doilea loc este în pisania Bisericii, unde se menţionează „au înfrumuseţat, o au dres şi o au împodobit cu zugrăveală peste tot. Constantinos şi Ioan şi Ioachim şi Stan, zugravi”[46] (Fig. 10, 11).



Fig. 10. Semnătura pictorilor Constantin, Ioan, Ioachim, Stan din anul 1697-1698 pe pisania bisericii domneşti din Târgovişte, cu hramul Adormirea Maicii Domnului a lui Petru Cercel, în Curtea Domnească din Târgovişte (foto de autor).

---

[44] Cf. N. Ghika-Budeşti, *Biserica domnească din Târgovişte*, în BCMI, III, 1910, p. 17-28; Agnes Erich, Mihai Oproiu, *Cultura medievală târgoviştеană*, Editura Transversal, Târgovişte, 2008, p. 170-173 (cei doi autori reproduc în text, parţial, pisania bisericii unde se arată că a fost ctitorită în anul 1583 de domnul Ţării Româneşti, Petru Cercel (1583-1585).

[45] Mihai Oproiu, Radu Gioglovan, *Inscripţii şi însemnări din judeţul Dâmboviţa*, vol. I, Târgovişte, 1976, p. 42.

[46] *Ibidem*, p. 41.



Fig. 11. Semnătura pictorilor Constantin, Ioan, Ioachim, Stan, care au refăcut pictura în anul 1697, în pisania bisericii domneşti din Târgovişte (foto de autor).

Ei au realizat, la porunca domnului Constantin vodă Brâncoveanu, comanditar al picturii, un portret votiv deosebit. Nu a mai fost doar un amplu portret de familie. În portretul votiv se regăseşte justificarea genealogică a calităţii de domn a Brâncoveanului. S-a încercat să se realizeze acest deziderat prin pictura interioară a bisericii mari din Curtea Domnească din Târgovişte, unde domnul îşi fixase capitala de vară.

În pictură au fost redaţi, în ordine, domnii Neagoe Basarab, după legendă întemeietorul neamului făuritorilor de ţară, Mihai Viteazul, Radu Şerban, Matei Basarab, Constantin Şerban, Radu vodă Mihnea[47], Şerban Cantacuzino, Petru Cercel, prezumptivul frate al lui Mihai vodă Viteazul şi, desigur, Constantin Brâncoveanu. Ultimii doi ţin în mână chivotul bisericii din Târgovişte (Fig. 12). Astfel s-a urmărit să se simbolizeze continuitatea în domnie: Petru Cercel a ctitorit şi târnosit biserica, iar Constantin vodă Brâncoveanu a fost cel care a reparat-o şi a repictat-o.

[47] Pentru identificarea acestui personaj, v. Răzvan Theodorescu, *Dunga cea mare a rodului şi neamului său. Note istoriste în arta brâncovenească*, în *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p. 199, nota nr. 30.



Fig. 12. Portret votiv din biserica ctitorită de Petru Cercel în curtea domnească din Târgovişte. Pictura executată în anul 1697 de Constantinos şi elevii lui vrea să ateste ascendenţa pe linie masculină, din Basarabi, a lui Constantin vodă Brâncoveanu (foto de autor).

În plus, concepţia portretului votiv din biserica domnească de la Târgovişte vrea să arate clar descendenţa lui Brâncoveanu, direct, prin bărbaţi români şi ortodocşi, din Basarabi. S-ar putea ca luptele anarhice între facţiunile boiereşti ale Cantacuzinilor cu Bălenii-Leurdeni[48] să-l fi influenţat pe Constantin vodă Brâncoveanu, care s-a situat net în favoarea boierilor pământeni.

Acest aspect al ideologiei domneşti se leagă explicit de un fragment din textul pisaniei:„*mai vrut-au între altele ca şi dunga cea bătrână şi blagorodnă a rodului şi neamului său, atât despre tată, cât şi despre mamă, să să zugrăvească*”[49].

[48] Pentru partida boierilor Leurdeni şi luptele anarhice din secolul al XVII-lea între facţiunile boiereşti din Ţara Românească, vezi Spiridon Cristocea, *Din trecutul marii boierimi muntene. Marele vornic Stroe Leurdeanu*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2011, passim.

[49] Cf. Nicolae Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, fascicola I, Institutul pentru Arte Grafice, Bucureşti, 1905, p. 185-186.

Toate aceste elemente dovedesc limpede cum pictura murală bisericească şi ornamentica în piatră grăiesc de la sine în fața privitorilor epocii, şi-i fac să înțeleagă cursul evenimentelor majore din țară, lupta pentru putere între Cantacuzini şi Brâncoveni şi ideologia româno-ortodoxă a domnului.

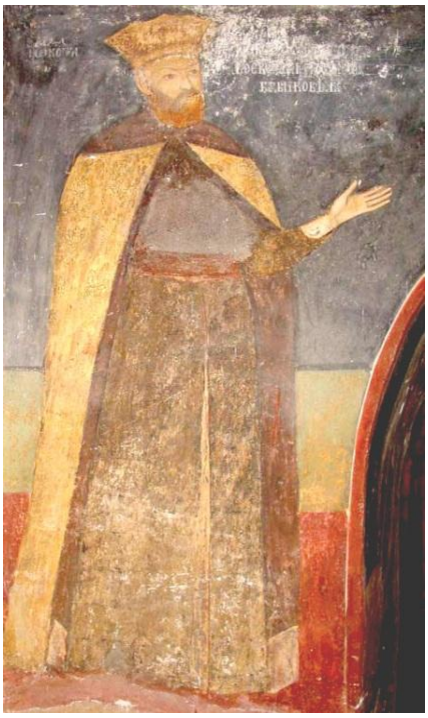


Fig. 13. Fragment din portretul votiv existent în biserica Sf. Nicolae Chivărari din Făgăraş. Acolo pictura a fost executată de Preda din Câmpulung Muscel şi de fiii săi, Preda şi Teodosie, toți formați în şcoala de la Hurezi, condusă de Constantinos (foto de autor).

Acest mod de prezentare a gândirii, sau mai corect de presupusă gândire a domnului, trebuie conjugat şi cu portretul votiv din anul 1708 din biserica domnească Sf. Nicolae-Chivărari din Făgăraş[50] (Fig. 13). El căuta şi astfel să convingă asupra dreptului legitim al lui Brâncoveanu de a ocupa tronul. În virtutea dreptului medieval, posesorul jilțului domnesc se putea opune boierimii anarhice, dornice să preia puterea cu riscul de a provoca haos în țară[51].

Un alt element plin de interes pentru pictura murală bisericească din epoca brâncovenească îl constituie imaginile din biserica Mănăstirii Colțea, pictată după 1704 de Pârvu Mutu Zugravu. Ea reprezintă un caz aparte. A fost pictată şi în interior şi în exterior. Din pictura interioară se mai păstrează puține urme în pronaos. Situația destructivă este urmarea faptului că în anul 1871 fresca a fost refăcută în interior de Gh. Tătărescu. În exterior se mai vede o vagă urmă a picturii în pridvor. Aici, pe paramentul bisericii şi-au spus cuvântul intemperiile şi oamenii inconştienți care au spus că refac monumentul eclesiastic.

---

[50] Portretul votiv de la Sf. Nicolae Chivărari din Făgăraş, pictat de Preda din Câmpulung şi de fiii lui Preda şi Teodor, din şcoala de la Hurezi, au creat tocmai imaginea descendenței româneşti a lui Brâncoveanu. Cf. V. Drăguț, N. Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania, I, (sec. XIV-XVII)*, Cluj Napoca, 1981, p. 93-95; Susana Andea, Avram Andea, *Transilvania. Biserici şi preoți*, Editura Supergraph, Cluj Napoca, 2005, p. 82.

[51] Pentru luptele cu boierimea anarhică, rebelă, v. Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *op.cit.*, p. 175-177.

Din fericire, în interiorul bisericii se păstrează patru icoane - a Fecioarei cu pruncul (1786), a Sfinților Trei Ierarhi, a Sfinților Cosma şi Damian (pictată probabil Pârvu Mutu) şi a Cuvioasei Paraschiva (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea).

Dintre acestea, una singură, cea a Sfinților Cosma şi Damian, „medicii fără de arginți", este opera lui Pârvu Mutu Zugravul. Ea provine din paraclisul spitalului Mănăstirii Colțea. Când a fost dărâmat paraclisul, icoana a fost salvată şi mutată în interiorul bisericii. Sf. Cosma este reprezentat având în mâna stângă o cutie pentru medicamente şi în dreapta o lanțetă cu coada lungă. Aceasta din urmă era un instrument medical-chirurgical care servea pentru operații uşoare - „sângerări". Sfântul Damian, cu figura blândă, ține în mâna stângă tot o cutie pentru doctorii, iar în mâna dreaptă o pană cu care ungea trupurile bolnavilor52.

Icoana este o mărturie a începutului picturii de şevalet, unul dintre deschizătorii acestui drum în Țara Românească fiind Pârvu Mutu Zugravul[53]. Icoana „doctorilor fără de arginți" exprimă o mentalitate şi o credință în epocă. Bolnavii, mai ales cei suferinzi cronic, erau îngrijiți de oamenii bisericii, ades medici, fără a li se cere o plată. Era şi cazul spitalului adăpostit de Mănăstirea Colțea, care însă aparținea Academiei Domneşti, prin caracterul său didactic. Acolo bolnavii erau diagnosticați, internați şi îngrijiți fără plată. Aceasta nu arată neapărat caracterul laic[54] al spitalului. Dimpotrivă, este o caracteristică a bisericii ca în spitalele patronate de ea cei internați să fie îngrijiți fără a li se percepe o plată, situație arătată şi de numele icoanei „doctorii fără de arginți"

În fine, în pictura murală bisericească brâncovenească, a mai apărut un element nou absolut. Pictorii au redat şi chipurile lor, în forma unor autoportrete, ori a unor portrete. Cele mai cunoscute sunt cele ale lui Pârvu Mutu Zugravu. În biserica din Filipeştii de Pădure, în spațiul scării clopotniței, în partea de miazănoapte apare autoportretul său şi figura elevului său Stancu[55] (Fig. 14). Pârvu Mutu are chipul prelung, al unui om tânăr, dârz, cu fruntea înaltă, încadrat de un păr şaten deschis. Deasupra gurii, cu buzele

---

[52] Cf. P. Ş. Năsturel, N. Vătămanu, *Icoana de hram a paraclisului din spitalul Colțea, operă a lui Pârvu Mutu*, în Biserica Ortodoxă Română, LXXXVI, 1968, nr. 1-2, p. 184 şi urm.

[53] Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravul*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 13-19.

[54] Greşit s-a afirmat că îngrijirea gratuită a bolnavilor arată caracterul laic al spitalului: Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc, vol. III, Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, „Bucovina" I. E. Torouțiu, Bucureşti, 1938, p. 81-82; Dan Berindei, *Spitale în Bucureştii veacului al XVIII-lea*, în „Munca sanitară", Bucureşti, 1957, nr. 3, p. 274-279; N. Vătămanu, *Moments de la vie quotidienne d'un ancien hôpital de Bucarest*. Communication presenté a XVI-e Congrès International de l'histoire de la médecine, Monpellier, septembre 1958, p. 8.

[55] Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, prima ilustrație.

subţiri ale unui om ambiţios, este o mustaţă lungă cu firele lăsate în jos, pe colţurile gurii. Privirea-i este excelent surprinsă: doi ochi căprui închis, inteligenţi, curioşi, mereu în căutarea a ceva nedescoperit încă. Poartă în autoportret un caftan de culoare măslinie-verde, peste care avea o dulamă cărămizie căptuşită cu blană albă de miel.

Dacă se judecă omul după hainele cu care este îmbrăcat, atunci Pârvu Mutu făcea parte dintre boierii mici, având o stare materială bună. Într-o mână pictorul ţine o icoană iar în cealaltă, o pensulă, obiecte care indică ocupaţia personajului din frescă. Alături de el se găseşte discipolul şi ajutorul lui, Stancu[56].



Fig. 14. Autoportretul pictorului Pârvu Mutu Zugravul aflat în ctitoria agăi Matei Cantacuzino, a soţiei sale Bălaşa şi a fiului său, Toma, biserica din Filipeştii de Pădure. Autoportretul se găseşte în casa scării clopotniţei, pe peretele de miazănoapte. Astăzi, culorile sunt denaturate din cauza trecerii anilor şi a fumului lumânărilor. Lângă Pârvu Mutu Zugravul se găseşte portretul ucenicului său Stancu (Teodora Voinescu, Pârvu Mutu Zugravu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, fig. 1).

Un autoportret asemănător cu cel de la Filipeşti a fost conturat în anul 1694 când Pârvu Mutu a pictat biserica de la Măgureni. În interiorul acesteia, ctitorie a lui Pârvu Cantacuzino, Pârvu Mutu Zugravul apare cu acelaşi chip şi aceeaşi expresie ca în autoportretul de la Filipeşti. Şi îmbrăcămintea lui este aproximativ aceeaşi ca în biserica de la Filipeştii de Pădure[57].

În biserica schitului din Berca apare din nou autoportretul lui Pârvu Mutu, având alături de el o femeie (Fig. 15). Se bănuieşte că ar putea să fie soţia lui, dar nu există o dovadă care să susţină afirmaţia. Între aceste autoportrete nu sunt deosebiri majore. În schimb, în autoportretul care apare în biserica din Bordeşti, înălţată în 1694 din porunca ctitorului ei, Mănăilă Ioniţă Căpitanul, pictată în anul 1700 de acelaşi Pârvu Mutu, autoportretul artistului este redat la un nivel superior. Pârvu Mutu apare ca un om matur.

[56] *Ibidem*, prima ilustraţie.
[57] *Ibidem*, p. 6.



Fig. 15. Autoportretul lui Pârvu Mutu Zugravul din biserica din localitatea Berca. Artistul este însoţit de o femeie (foto de autor).

În mâna dreaptă ţine o pensulă, iar în stânga un vas de amestecat vopseluri. Din nou - sunt obiecte care-i definesc ocupaţia de pictor (Fig. 16). Veştmântul său este deosebit faţă de cele de la Filipeştii de Pădure şi de la Măgureni. Este îmbrăcat într-un caftan azuriu-cenuşiu, evident un obiect scump. Şi trupul artistului apare mai împlinit, plin de prestanţa şi semeţia date lui de conştiinţa valorii intrinseci a operelor create. Alături de el apare un alt discipol favorit, Radu[58]. Autoportretul lui Radu apare în interiorul proscomidiei bisericii Mănăstirii Stelea din Târgovişte.

Imaginea este foarte puţin cunoscută. Academicianul Răzvan Theodorescu, atunci când a văzut imaginea a spus că este inedită. Daniel Barbu, probabil că a auzit despre imagine, dar nu rezultă că ar fi văzut-o. Domnia sa a susţinut că pictura nu poate fi identificată sigur şi a datat-o greşit[59]. Dacă ar fi citit inscripţia dedicatorie care este lângă autoportretul lui

[58] *Ibidem*, p. 6.

[59] Daniel Barbu, *Arta brâncovenească: semnele timpului şi structurile spaţiului*, în *Constantin Brâncoveanu*, red. coord. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1989, p. 252, N. 77.

Radu, atunci şi-ar fi dat seama că, atât în textul grecesc, cât şi în textul slavon, s-a scris despre Radu zugravul, care a creat fresca la 22 octombrie 1705.



Fig. 16. autoportretul lui Pârvu Mutu Zugravul din biserica aflată în localitatea Bordeşti. În această imagine artistul, aflat la maturitate, este însoţit de tânărul său discipol Radu, al cărui nume se găseşte scris deasupra capului. Pictorul ţine din nou în mână o pensulă şi un vas pentru amestecat culori, iar Radu o placă pentru vopseluri. Imaginea decapată se păstrează la Muzeul de Naţional de Artă (foto de autor).

Reproduc în continuare textul grecesc transpus în alfabet latin: O Dulos tu Theu Radulos (= Robul lui Dumnezeu Radu), precum şi textul românesc scris cu alfabet slavon: Făcut za Stanca, Radul, leat 7214 (1705) oc. 22 (Fig. 17). Acest Radu, ucenic al lui Pârvu Mutu, nu trebuie confundat cu alt Radu - Zugravul supranumit „Dascălul", din Târgovişte, care a trăit şi a lucrat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[60].

[60] Radu Zugravul / Dascălul (1740-1802), fiul lui Mihai Zugravul din Târgovişte este un continuator al şcolii brâncoveneşti, aşa cum o arată picturile sale din Biserica Gura Văii Bogdăneşti (1758), Biserica din Brădet Argeş (1761), biserica din Cerneţi (1761) etc. A alcătuit şi un caiet de modele pentru pictură, folosit până în sec. al XIX-lea (cf. Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti,



Fig. 17. Autoportretul lui Radu Zugravul, elevul lui Pârvu Mutu Zugravul. El a refăcut pictura interioară a bisericii Mănăstirii Stelea din Târgovişte (foto de autor).

Portretele individualizate, realizate de Pârvu Mutu, au cuprins în galeria lor imaginea de la Măgureni a unui meşter nenominalizat, alături de o femeie tânără[61]. Alte chipuri sunt cele ale oamenilor vârstnici. La Filipeştii de Pădure apare un personaj matur, cu o figură aspră, având un cnut în mână, probabil vătaful construcției. Lângă el se găseşte un preot, al cărui chip emană o expresie complet opusă, plină de blândețe[62]. La Mănăstirea Mamul Pârvu Mutu a pictat cu multă dăruire chipul stareței Platonida, un model de expresivitate feminină pentru epoca brâncovenească (Fig. 18). Alt portret care redă cu talent sentimentele de pioşenie este cel al stareţului Mănăstirii din Râmnicu Sărat[63].

1976, p. 251).

[61] Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, imaginea 34.

[62] *Ibidem*, p. 22.

[63] *Ibidem*, p. 22.



Fig. 18. Maica Platonida, stareța Mănăstirii Mamu, pictură de Pârvu Mutu Zugravul (Teodora Voinescu, ***Pârvu Mutu Zugravu, Editura Meridicane,*** *Bucureşti, 1968, fig. 36).*

Pârvu Mutu nu a fost singurul pictor din epoca lui Constantin Brâncoveanu care s-a ocupat de conturarea figurii individuale şi mai ales a redării expresiei personajelor.

În pridvorul bisericii mari din complexul monastic Hurezi, Constantinos şi echipa lui au pictat chipurilor celor trei meşteri care au contribuit la ridicarea construcției: Manea vătaful de zidari, Vucaşin Caragea pietrarul şi Istrate lemnarul[64]. Figurile lor sunt pecetluite de asprimea vieții omului obişnuit cu munca grea. Cu toate acestea, fiecare în parte este individualizat printr-o expresie specială, izvorâtă, probabil, din ocupația căreia se dedicaseră (Fig. 5). Lângă ei, tot în pridvor, au fost pictate şi chipurile ispravnicilor lucrărilor - vel stolnicul Pârvu Cantacuzino şi biv vel armaşul Cernica Ştirbei[65] (Fig. 6).

În unele cazuri, meşterii pictori au socotit că este suficient să-şi scrie numele pe perete. A fost cazul bisericii domneşti din Târgovişte, unde Constantinos şi echipa lui şi-au imortalizat numele pe pereți (Fig. 10 şi 11).

Însemnat este că evoluția societății laice, bineînțeles şi a clerului, au determinat progresul picturii murale bisericeşti. Atunci toate elementele s-au conjugat pentru ca într-un moment favorabil pentru Țara Românească, în clipa în care pe tron s-a aflat un domn cu charismă care a ştiut să treacă peste conflictele mărunte şi să continue politica de echilibru a unchiului său Şerban vodă Cantacuzino, să se ajungă la un mod de exprimare clar prin graiul picturii bisericeşti înțeles de oamenii obişnuiți.

Cu acordul şi sprijinul domnului şi al ctitorilor, uneori apropiați, au fost create şcoli ale artiştilor. În pictură au rămas nemuritoare operele create de

64 V. Drăguț, N. Săndulescu, *op. cit.*, fig. 101.

65 Cf. *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R., I, Arta românească în epoca feudală*, Editura Academiei, Bucureşti, 1957, pag. 258, fig. 214.

Pârvu Pârvescu Mutu Zugravul şi de Constantinos, în sculptură cele ale lui Vucaşin Caragea şi Lupu Sărăţan, în arhitectură şi construcţii acelea ale lui Manea şi Giovani Visconte (constructorul bisericii Sf. Nicolae din Făgăraş). Nu ne referim aici şi la artele „minore" din epoca brâncovenească, deoarece ele nu au făcut obiectul scrierii de faţă.

Acumulările din efervescenţa culturală (care a avut loc în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea) înregistrată în operele marilor cronicari, s-a resimţit şi în operele pictorilor din anii lui Constantin Brâncoveanu, Pârvu Mutu Zugravul şi Constantinos. Primul a creat o şcoală românească, depăşind cu mult moştenirea lăsată de înaintaşi. Lui i se datorează conturarea unor programe de pictură, portretul votiv colectiv, expresivitatea chipurilor umane, aducerea în prim plan a artistului - o raritate în întreaga artă europeană, precum şi deschiderea drumului către pictura de şevalet din secolele XVIII şi XIX. La rândul său, celui de-al doilea, Constantinos, arta brâncovenească trebuie să-i fie recunoscătoare deoarece el a adus aici elementele picturii athonite şi le-a implementat în societatea românească. Însemnat este că el a corespuns cerinţelor ctitorilor şi societăţii locale prin crearea de programe care au ieşit din canoanele impuse de erminii, adaptându-se curentului umanist creat atunci de români[66].

Nu trebuie uitat niciun moment că cei doi pictori, cu ajutorul penelului, au exprimat programe ideologice, religioase, culturale şi politice. Ele arătau într-o formă plastică, accesibilă, ideea dorită şi acceptată de ctitor, de multe ori devenit mesager al grupului său social. În numeroase cazuri, prin penelul său, artistul pictor a îmbunătăţit, a îmbogăţit mesajul pe care urma să-l transmită. Era o formă de iradiere a mesajului transmis prin talentul artistului primar, preluat de emuli. Se poate spune că, păstrând proporţiile, această imitare poate fi asemănată cu o carte al cărei conţinut este multiplicat şi corectat de editor şi de tipograf. În aceeaşi situaţie au fost şi elementele ornamenticii în piatră. Cei doi mari pietrari Vucaşin Caragea şi Lupu Sărăţeanu, prin harul cu care i-a dăruit Dumnezeu, au făcut piatra să vorbească. Astfel, ei au reuşit să completeze mesajul transmis prin pictură.

Societatea vremii brâncoveneşti i-a apreciat în chip deosebit pe pictorii şi artiştii epocii. Dovadă în acest sens sunt portretele şi autoportretele lor. Alături de meşteri obişnuiţi, artişti, au apărut chipurile unor mari boieri, ispravnicii lucrărilor de construcţie, cum a fost cazul la Hurezi.

Este un alt mesaj. El vrea să arate că tabela de valori a societăţii s-a schimbat. Nu se mai ţinea seama exclusiv de descendenţa congenitală. Se putea progresa pe scara socială, primind ranguri boiereşti datorită meritelor personale, ceea ce ducea la amalgamarea claselor, la ştergerea anumite bariere.

---

[66] Cf. Radu Ştefan Vergatti, *Din problematica Umanismului românesc*, Ed. Top Form, Bucureşti, 2007, passim.

În epoca brâncovenească s-au afirmat mulți artişti talentați care prin pictură, sculptură, arhitectură puteau exprima aceleaşi gânduri ca ale cărturarilor când scriau. Ei au folosit penelul, dalta şi mistria pentru a se face înțeleşi de oamenii de rând. Marele lor noroc a constat în găsirea, în jurul lor, a unui grup de oameni care, în frunte cu Cantacuzinii şi cu domnul, i-au susținut din plin. Din păcate, mesajul artistic este puțin discutat, descifrat şi prezentat[67]. Dar cum întotdeauna am fost de un optimism incorigibil, sperăm că şi această situație se va rezolva.

*

* *

CHURCH MURAL PAINTING EXPRESSION IN BRÂNCOVEANU'S AGE

During Constantin vodă Brâncoveanu's rule, roughly 5-10% of Wallachia's population could write and read. Consequently, the leaders' programmes and ideas have been displayed in churches mural paintings. It was natural, for every Sunday people would go to church, look at the paintings and make comments. Pârvu Mutu Zugravul and Constantinos were two gifted painters of Constantin vodă Brâncoveanu's era. Their work was a fortune for Romanians. The first great achievement of their painting was the creation of the votive group portrait of the church founder's family extended in space and time, which replaced the votive portrait representing only the founder with his wife and, possibly, children. The church painting allowed the viewer to be impressed by the strength of the founder's family, showing that any opponent was aiming in fact their entire social group. This was the case of the Cantacuzino churches of Filipeştii de Pădure, Măgureni, etc. The same votive portrait, depicting the extended family group, can also be seen at Hurezi Monastery Great Church. It shows that, in 1692-1694, the conflict between the prince and his Cantacuzino uncles - seneschal Constantin Cantacuzino and spathar Mihai Cantacuzino - was breaking out public. A harsh situation inside the Cantacuzino family was also depicted by the painting inside the old church of Sinaia Monastery. Prince Şerban Cantacuzino was presented there turning away from the entire family of his brother Mihai Cantacuzino. The careful reading of chronicles and charters confirms that the painters rendered the real facts. Inside the big church of the Princely Court of Târgovişte, at Constantin vodă Brâncoveanu's request, an important number of the former Valahia

[67] Cf. Corina Popa, Ioana Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, Ed. Simetria, Bucureşti, 2009, p. 103 and foll.

princes were painted. They prove the prince's paternal Brâncoveanu descending from the ancient ruling family of the country. Thus, the prince could successfully oppose to all his contestants. At the same time, the church mural painting displays elements announcing the beginnings of the easel painting. Such is the icon of the so called "unmercenary physicians" inside the Church of Colțea Monastery in Bucharest. An extremely rare situation is represented by the portraits and self-portraits of the craftsmen who worked at building and decorating the ecclesiastical monuments. Thus, in the Hurezi Monastery church porch, the three craftsmen who conducted the works, namely Manea vătaful de zidari, Vucaşin Caragea Pietrarul and Istrate Lemnarul, were painted. Alongside appeared masters Badea and Apostol as well as bailiffs Pârvu Cantacuzino great seneschal, a cousin of the prince, and Cernica Ştirbei, great marshal, another relative of the prince. Placing pictures of craftsmen and great nobles on the same level shows a change of outlook into the promotion on the social scale. One could thus advance based on self personal qualities, instead of congenital lineage. The most numerous and significant self-portraits of craftsman were those painted by Pârvu Mutu Zugravul, depicting himself, in the churches from Filipeştii de Pădure, Măgureni, Bordeşti. Moreover, the figure of Pârvu Mutu Zugravul's apprentice, Radu, also appeared in a portrait at Bordeşti church, also a self-portrait at Stelea Monastery of Târgovişte. An extremely fine, expressive, feminine face is that of Mother Superior Platonida inside the church of Mamul Monastery. All these elements - the extended family votive portrait, the rendering of an actual historical situation, the portraits of craftsmen and the painter's self-portrait, alongside the high nobles of the country - are almost singular novelties in the mural painting of orthodox churches. Another particular element is the appearance of the church founder twice in the painting of the same building, which is the case of the Hurezi Monastery main church.

In this study, we shall try to discuss, in a personal manner, the issue of the Brancovenesque church mural painting message. It is of importance particularly since the science of writing and reading was less widespread among the inhabitants of Wallachia at the turn of the 17th to the 18th century. No more than 5% of them could write or read[68]. And most likely this number is exaggerated. Should one consider the portion of the urban population, which represented around 5-6% of the total population of the country, then our doubt is justified. Under these circumstances, the country's rulers, both the lay and spiritual ones, sought to express their programmes, thoughts they wished to ingrain in the minds of the many through the church mural painting.

---

[68] Cf. Radu Ştefan Vergatti, *Populație. Timp. Spațiu. Privire asupra demografiei istorice universale*, Ed. Istros, Brăila, 2003, p. 267.

It was but natural to do so. During the middle age years, the period of Prince Constantin Brâncoveanu's life and reign, the places of quasi-daily meetings were the church-monastery, the fair-market, the mill and the tavern[69]. Naturally, people listening to the liturgy and the sermon would also look at the painting on the church walls. The images, which were sometimes painted with great talent, would linger in the hearts and minds of faithful lookers who would comment upon them and thus the message intended by the founder was transmitted.

Through the church walls bearing treasures due to mural painting, the Brancovenesque epoch also brought and imposed a number of new things on the entire Romanian civilisation. This was also due to the emergence of certain creative, innovative possibilities that were materially supported by the Cantacuzino and Brâncoveanu families. Perhaps what Hans Baron wrote best applies to the situation of those times - hard times, investments in culture[70]. These possibilities felicitously blended with the existence of the greatest painters of Brâncoveanu's age - Pârvu Pârvescu, better known as Pârvu Mutu Zugravul[71] and Constantinos[72].

---

[69] Although he referred to Western Europe, the French historian Jacques Le Goff was right when writing that these places were forms of socialisation; the situation was similar in the Romanian countries (cf. Jacques Le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, translation and notes by M. Holban, Ed. Științifică, București, 1970, p. 240).

[70] Cf. Hans Baron, *Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, 1966, pp. 329, 391. The German historian's statement perfectly applies to Prince Constantin Brâncoveanu's rule as well. Hard times did exist: roughly between 1680 and 1720 a microglaciation swept across the entire Europe. West of the continent there were the "green" winters, the terrible winter of 1693-1694, while in the east the colonisations on Russian and Polish lands ceased and a famine occurred in 1708-1711 (Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire humaine et comparée du climat, volume 1: Canicules et glaciers (XIIIe-XVIIIe siècles)*, Fayard, Paris, 2004, passim; Marcel Lachiver, *Les années de misère. La famine au temps du Grand Roi (1680-1720)*, Fayard, Paris, 1991, passim).

[71] Pârvu Pârvescu, known under the artistic pseudonym Pârvu Mutu Zugravul, was born in 1657, on 12 October, in Vişoiu suburb of Câmpulung Muscel. He was the son of Ioan Pârvescu, a priest, who, in his turn, was the descendant of an old family of priests from Muscel. As he was the godson of the treasurer Pârvu Vlădescu (murdered in 1658 by order of Mihnea III), the future painter remained in the care of his godfather's son, Tudor Vlădescu. After the death of Pârvu Mutu's mother, when the teenager's talent for painting became evident, he was sent by his protector to study that artistic field in northern Moldavia. There he perfected his ability. When seeing his early works, Prince Șerban Cantacuzino decided to employ him to paint Cotroceni Monastery Church which he had founded. From that moment, he became the court painter of the Cantacuzino family. In this capacity, he painted the churches of Filipeştii de Pădure (1692), Măgureni (1694), the Skete of Lespezi (1694), Sinaia (1695-1696), Fundenii Doamnei (1699), Bordeşti, Colțea (1704), Râmnicu-Sărat (Adormirea Maicii Domnului), Sf. Gheorghe Nou (1707), etc. Following his wife's death (1718), he became a monk and took the name Pafnutie. As a monk, he was a regular reader of the books in the Cantacuzino library from Mărgineni. He made several translations there. Moreover, he painted a number of icons, thus paving the way for the easel painting in Wallachia. After the death of his minor son, Gherasim, also a monk, he went

Both were and still are creators of school for church paintings. Thus, Pârvu Mutu Zugravul bought a house in Bucharest[73], where he trained and taught his disciples the art of painting in churches that were redone or built and consecrated either by the Cantacuzino family, whose court painter he was, or by Prince Constantin Brâncoveanu. Among his students and followers we can mention Stancu and Radu, who appear in images alongside of Pârvu Mutu's self-portrait[74]. And we may add other names to them.

to the Skete of Robaia in 1731, where he died in 1735. He left behind a vast creation in the Brancovenesque church painting: the large group votive portrait, expressiveness of figure, the painter's self-portrait, the first easel paintings (icons). Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridicane, Bucureşti, 1968, pp. 6-23.

[72] The Greek painter Constantinos, brought in Wallachia by Şerban Cantacuzino, was, according to some, more talented than Pârvu Mutu Zugravul. He was the court painter of Prince Constantin Brâncoveanu and set up at Hurez what is considered in historiography to be a school of painters, among the most famous being Ion, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim (whose names were inscribed in 1694, alongside that of Constantinos, on the eastern wall of the great church of Hurez), Preda and Marin (who completed the painting of Hurez chapel in 1696), Nicolae, Ianache and Efrem (who, along with Preda, had painted the spital of Hurez in 1699), the hierodeacons Iosif and Ioan (who, together with other painters, had painted in 1700 the Skete of Sf. Apostoli of Hurez, founded by Archimandrite Ion, the monastery abbot - cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 71), Andrei, Istrate and Hranite (who, by 1703, had painted the Skete of Sf. Ștefan - founded by Ştefan, the son of Prince Constantin Brâncoveanu, at Hurezi). From there, from the school of Hurezi, Constantinos sent masters all over the country in order to redo or expand several religious edifices: in 1703-1705, the nave of the great church of Cozia (Preda, Ianachi, Sima, Mihai), in 1711-1712 Polovragi (Andrei, Simion, Istrate, Hranite), then Govora (hierodeacon Iosif), the church of Surpatele Skete (Hranite and Ştefan, 1706); the spital of Bistrița (hierodeacon Iosif) and Păpuşa (the same hierodeacon Iosif) (cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 71); Arnota, Mamul, Mănăstirea dintr-un Lemn; the nave of the Church of Sf. Nicolae Chivărari from Făgăraş (Preda, probably in 1708) (cf. V. Drăguț, Nicolae. Săndulescu, *Arta Brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27); art critics believe that, unlike Pârvu Mutu Zugravul, the Greek Constantinos, whose place of origin is uncertain, brought to our country an Athonite style of painting, using patterns typical of this (Teodora Voinescu, *Şcoala de pictură de la Hurez*, in *Omagiu lui George Oprescu, cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1961, pp. 573-587; Victor Brătulescu, *Zugravul Constantinos*, in "Mitropolia Olteniei", 1961, no. 10-12, pp. 688-698).

[73] Cf. Paul Cernovodeanu, *Casa zugravului Pârvu Mutu din Bucureşti*, in SCIA, 1960, no. 2, pp. 195-198. The house of the painter Pârvu Mutu Zugravu was in Bucharest, in the suburb of Broşteni surrounding Slobozia church. He was able to keep his property only for a few months, for the boyars of the Crețulescu family forced him to sell it to them. It is difficult, under these circumstances, to clearly say where the painting school managed by Pârvu Mutu Zugravul functioned (or if it functioned in that house of his, as Teodora Voinescu thinks, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 11). Probably his disciples were instructed at the very place where they worked. That he taught his apprentices is also proved by the way he signed while working in Bucharest: *dascălul* (i.e. 'teacher' or 'instructor') Pârvu Mutu Zugravul (cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 11).

[74] Stancu was painted next to Pârvu Mutu Zugravul, in the church of Filipeştii de Pădure (cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridicane, Bucureşti, 1968, the first illustration); in his turn, Radu had the image of his face painted in the church of Bordeşti (1700)

In turn, Constantinos set up and developed a real school of church painting at the centre of Hurezi Monastery[75]. Constantinos may be considered the creator of the programme and the one who accomplished the painting of Hurezi Monastery. Very likely, he sketched the princely programme of mural painting. Naturally, he could not have completed such a vast work on his own, quickly and adequately. It is next to his name, in the pronaos of the great church, on the eastern wall, that the painters Ioan, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim "signed" their names. They were, as expected, Constantinos' students, who helped develop the project-programme he drafted.

They were not the only ones who worked to accomplish the painting of the monastic complex of Hurezi. In 1696, Preda and Marin finished painting the chapel. Then, in 1699, Preda, Nicolae, Ianache and Efrem completed the painting of the spital of Hurezi, founded by Princess Marica. In 1700, the hierodeacons Iosif and Ioan finished painting the Skete of Sfinții Apostoli, which, unlike the other edifices, had been founded by Ioanichie, the monastery abbot; the two painters were members of the clergy[76]. Another team, made up of Andrei, Istrate and Hranite, painted, in 1700, the Skete of Sfântul Ştefan, founded by beyzade Ştefan.

Having completed all works on the Hurezi monastic complex, the painters from the school initiated and run by Constantinos were sent all over Wallachia. Thus, Preda, Ianache, Sima and Mihai painted at Cozia in 1704-1705; Andrei, Iosif, Hranite and Ştefan - at the church of Surpatele Skete in 1706; Andrei, Simion, Istrate, Hranite - at Polovragi in 1711-1712. Nicolae[77] and hierodeacon Iosif[78] worked at Govora, once founded by the Drăculeşti family, while, in 1706, Hranite and Ştefan restored the interior of Surpatele Skete. Hierodeacon Iosif also worked at the spital from Bistrița and the Skete of Păpuşa[79].

In 1698, Preda from Câmpulung Muscel, trained at the Hurezi school, painted the iconostasis of Sfântul Nicolae Chivărari Church[80] in Făgăraş. He

and, probably, a self-portrait in Stelea Church of Târgovişte (1706) cf. Daniel Barbu, *Arta brâncovenească: semnele timpului şi structurile spațiului*, in *Constantin Brâncoveanu*, editors Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p. 252, note 77.

[75] Cf. Teodora Voinescu, *Şcoala de pictură de la Hurez*, in *Omagiu lui George Oprescu, cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1961, pp. 573-587; Victor Brătulescu, *Zugravul Constantinos*, in "Mitropolia Olteniei", 1961, no. 10-12, pp. 688-698; Vasile Drăguț, Nicolae Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, pp. 26-27.

[76] *Istoria Artelor din România*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 71.

[77] Vasile Drăguț, Nicolae Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27.

[78] cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1968, p. 71.

[79] cf. *Istoria Artelor din România*, vol. II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1968, p. 71.

[80] The name of the church points to its location on the Ulița Chivărarilor (i.e. masters crafted in processing hide) from Făgăraş.

created a large iconostasis similar to those of Hurezi and the metropolitan church of Târgovişte. At Sf. Nicolae Chivărari in Făgăraş the painting was finished in 1708-1709 by the same Preda from Câmpulung together with his two sons, Preda and Teodosie[81].

We have previously mentioned the names of some artists famous for their mural paintings, but there were others, anonymous ones, who decorated the walls of churches, princely palaces, manors or merchants' rich houses. Some of them continued to work even after the banishment of the prince who supported the new trend in painting[82]. We have raised the issue of drafting some plans by the heads of painting schools, for they bear the responsibility of outlining programmes and passing on innovative ideas. Still, they could not fill church walls inside and outside[83] with messages without discussing them first with their founders. Therefore, we believe that the two great school founders - Pârvu Mutu Zugravul and Constantinos - spoke for the sponsoring founders - the Cantacuzino and Brâncoveanu families - and embellished their expression and message through their talent. The most significant innovation the two court painters brought[84] was the group votive portrait - the founder's extended family, an element that was distinct from the previous period. A comparison can be made with the preceding years of Prince Matei Basarab (1632-1654), deemed as the most important founder of the Middle Ages in Romanian history[85]. In his days, the traditional votive portrait included the founder and his wife, sometimes accompanied by their children.

During Brâncoveanu's age, things changed. The idea of a votive portrait with a single character, the founder, was abandoned. The votive portrait of the founder's entire family thus appeared. It seemed to want to show that the force of an entire family is passed on to the individual supporting the work. As

[81] V. Drăguț, N. Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27 mention only Preda; for the three painters, Preda and his sons, see Marius Porumb, Pictura românească din Transilvania, I, (sec.XIV-XVII), Cluj Napoca, 1981, pp. 93-95; Susana Andea, Avram Andea, *Transilvania. Biserici şi preoţi*, Editura Supergraph, Cluj Napoca, 2005, p. 82 and note 52.

[82] Some painters continued their work after Constantin Brâncoveanu's death, namely Pârvu Mutu and his students Stancu and Radu, as well as Constantinos and those he trained at the Hurezi school.

[83] The exterior walls of quite a large number of churches were also painted; the porch, at least, frequently appears painted; it is the case of Filipeştii de Pădure, Hurezi, Colțea, etc.

[84] Pârvu Pârvescu was mostly the painter of the Cantacuzino family, and, to a certain extent, of Prince Constantin Brâncoveanu; in his turn, Constantinos was mainly the prince's painter, although the Cantacuzinos had brought him into the country.

[85] Cf. C. C. Giurescu, *Matei Basarab cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Ştiri noi despre lăcaşurile lui*, în vol. *Prinos IPSS Nicodim, patriarhul României*, Bucureşti, 1946, pp. 167-176; Cristian Moisescu, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, 2 vol. , Ed. Meridiane, Bucureşti, 2002-2003, passim; Florin Epure, *Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*, Editura Rao, Bucureşti, 2014, pp. 18-51.

a rule, the founder stands as *primus inter pares* in the collective votive portrait. Some other times, if needed, he strategically yields his place to another, even defunct, character but still of high prestige. It is the case of Trei Ierarhi Church from Filipeştii de Pădure, founded by vel aga Matei Cantacuzino and his wife Bălaşa[86]. The picture was painted by Pârvu Mutu Zugravul in 1691. Very well acquainted with the Cantacuzino family, the court painter was able to render the physiognomy and place of each of its members. The dominant figure was not the founder, but his father, postelnic Constantin Cantacuzino (Fig. 1, 2)[87]. Then his sons followed: Drăghici, gentle, compassionate countenance, Şerban, proud, peering eyes, power-hungry, Constantin the seneschal, pensive, as if in search of answers and mastering the foreign policy, Mihai the spathar - greedy for money, concerned with worldly pleasures, Matei - a suffering expression and, finally, Iordache, the youngest, a face marked by disease. Next to the boys there were the six Cantacuzino girls, black or hazel eyes, filled with the wisdom of always complying with their men, their black hair secured with transparent head scarves. In order of age, they were Maria, Stanca[88], Ancuța, Ilina, Bălaşa and, probably, Florica (Fig. 3).

This votive portrait including no less than 55 members of the Cantacuzino family impresses through the faces bearing the grandeur of the family and of positions held in Wallachia, rendering the power of the entire group that asserted themselves as a whole in case of threat against one or all of

[86] Aga Matei Cantacuzino died on 23 December 1685 and was buried at Cotroceni Monastery; works on his church at Filipeştii de Pădure were continued by his wife, Bălaşa, and their son, Toma (cf. Alexandru Tzigara-Samurcaş, George Balş, *Biserica din Filipeştii de Pădure*, Carol Göbl, București, 1908, passim; Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România, vol. II, Ed. Academiei, București, 1965, pp. 109-110; Teodora Voinescu, *Zugravul Pârvu Mutu şi şcoala sa*, in SCIA, 1955, no. 3-4, pp. 133-157). A description of the painting is also to be found in R. Şt. Ciobanu (=Vergatti)'s *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1982, pp. 37-39.

[87] Although Constantin Cantacuzino the postelnic had been murdered on 20 December 1663, long before the painting from Filipeşti was made, it is highly probable that Pârvu Mutu should have seen his face on an engraving made at Venice, published by the printer and editor Antonius Bossius; a copy of the reproduction of the engraving is preserved at Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv, Vienna (reproduced in A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti, vol. XI: Acte şi scrisori (1661-1690)*, Cartea Românească, Bucureşti, 1939, p. II, fig.1; Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1971, fig.2; *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, fig.24; Radu Ştefan Ciobanu (=Vergatti), *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1982, p. 32-33). Had the painter not been acquainted with this picture, it is very difficult to explain the great resemblance of the postelnic's image in the votive painting from the Church of Filipeştii de Pădure with that on the above-mentioned engraving. As much as the members of the Cantacuzino family would have described the postelnic's face - the creator of the Şeităneşti family in Wallachia, they could not have led the artist's brush in such a way as to render the resemblance.

[88] Stanca, daughter of postelnic Constantin Cantacuzino, married Papa Brâncoveanu and gave birth to the future Prince Constantin vodă Brâncoveanu.

them. It opened the creative path, continued through the similarity with the message of the votive portrait from the church of Măgureni, founded by Drăghici, the elder brother of aga Matei from Filipeştii de Pădure. That votive portrait, also painted by Pârvu Mutu Zugravul in 1694, shows the same strength of the Cantacuzino family, as well. Moreover, once again, the expressiveness on the faces of the 60 family members can be noticed. It is a new element - the expressiveness of figures in church, particularly of the eyes, captured and rendered by the same Pârvu Mutu, completely different from what can be seen in images created by the church painters of previous ages. One can make a comparison, for example, with the fresco left by Dobromir of Târgovişte, who painted the interior of Curtea de Argeş Monastery church[89]. In the portraits he created, a certain expressiveness of faces is noticeable, but he cannot totally go beyond the canons imposed by Byzantine interpretations that seek to maintain the hieratism and, hereby, the majesty of the painted character.

But perhaps the most eloquent expression through mural painting is to be found in the great church and chapel of Hurezi Monastery. There, naturally, Pârvu Cantacuzino[90], Prince Constantin Brâncoveanu's cousin, played a significant part in sketching the images of the collective votive portrait, as he was able to describe the faces of the Cantacuzino family and correct the touch of the Greek Constantino's paint brush. Pârvu the ispravnic must have had

---

[89] Dobromir of Târgovişte was one of the church mural painters that were prominent in the first half of the 16th century. He was trained in Dalmatia, where Italian Renaissance elements met with those of German influence. In the country he painted the interior of Dealu Monastery church (1515), Bistrița Monastery (1519) and Curtea de Argeş Monastery (1526). Fragments of his painting, taken from the interior of Curtea de Argeş Monastery church, are still preserved at the National Museum of Art of Romania. The analysis of the picture shows that, to a certain extent, he went beyond the canons imposed by Byzantine interpretations. He created sumptuous paintings, with a geometrical aspect (Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 128), with a certain expressiveness of figure (For Dobromir's training, see Al. Lapedatu, *Meşterii bisericilor din Țara Românească în secolele XV şi XVI,* in *Un mănunchi de cercetări istorice,* Bucureşti, 1915, p, 166; S. Radojicič, *Rapports artistiques serbo-roumains à la fin du XVe siècle jusqu'à la fin du XVIIe siècle, à la lumnière des nouvelles découvertes faites en Jougoslavie,* in *Actes du colloque internationale de civilisations balkaniques,* Sinaia, 1962, p. 25; Jorjo Todič, *Gradja o šlikarskoj školi u Dubrovniku XIII - XVI veka*, vol. II, Beograd, 1952, p. 162 and the following).

[90] Pârvu Cantacuzino was the son of Drăghici, the eldest of postelnic Constantin Cantacuzino's children. He was married to Ilinca, the daughter of great ban Mareş Băjescu. He held several offices, such as postelnic, spathar, logothete, great seneschal. He was a *capuchehaie* and emissary of Şerban Cantacuzino, his uncle. When Constantin Brâncoveanu took the throne, he became his envoy as well. In keeping with tradition, as he was the prince's relative, he was appointed ispravnic at Hurezi Monastery after 1690. And it was in this position that he was painted in the porch of Hurezi Monastery church. He died before 9 March 1695, when the great church of Hurezi was completed. He is buried at Hurezi Monastery (cf. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII,* Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 143).

several discussions with the painter during which he made numerous detailed, plastic descriptions of his family presented in the votive portrait. They did the same in the monastic complex proper, for the Cantacuzinos had raised many such edifices.

The construction of the complex of buildings which make up the monastery, in a place that had been carefully chosen, apparently before the taking of the throne, started in 1690. The ensemble was meant to be a shelter and a burial place for the prince and his family. He thus followed the example of his Basarab ancestors. Wallachian dynasts preceding Brâncoveanu had been buried, together with their families, in churches built specifically for this purpose. Thus, Vladislav Vlaicu, his wife and close relations are buried in the Great Princely Church of Curtea de Argeş, Mircea the Great in Cozia Monastery, Neagoe Basarab and his family in Curtea de Argeş Monastery church, Prince Şerban Cantacuzino and his kinsfolk in Cotroceni Monastery church, etc.

Therefore, Prince Constantin Brâncoveanu followed a tradition created by the princes from the line of his Basarab ancestors. The prince always insisted on showing that he was the descendant of the founders of Wallachia, the princes of the Basarab family. He would always sign Constantin **Basarab** Brâncoveanu[91]. At Hurezi Monastery church, he even had two blazons nailed above the inscription on the upper part of the entrance door: that of the Cantacuzino family, a proof of his descent on his mother's side, and that of the Basarabs showing all lookers what his descent was on his father's side, which gave him the right to occupy the throne.

The plan of Hurezi ecclesiastical ensemble is coherent, very well done[92]. Brâncoveanu's master architects used as a model the complex of Curtea de Argeş, built by order of Neagoe Basarab[93]. The innovation at Hurez lies in the simplification of the ensemble plan as compared to the Argeş model[94] (Fig. 4). Fortunately for Hurezi, the names of those who conceived the

[91] In the album reproducing brancovenesque documents from the collections of the Romanian Academy, the diploma given for the ennoblement of Prince Constantin Brâncoveanu and his sons by Emperor Leopold I bears the name Constantin Basaraba...Valachiae Transalpinae Principibus Bassarabis...(Cf. *Constantin Brâncoveanu, Documente din colecţia Bibliotecii Academiei Române*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2014, p. 207); the documents he signed bear the name Basarab (Cf. *Constantin Brâncoveanu, Documente din colecţia Bibliotecii Academiei Române*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2014, passim).

[92] Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1965, p. 130.

[93] Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1965, p. 131.

[94] Cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1965, p. 130, the general plan of the monastery.

plan of the construction and led the masters have been preserved, which is quite rare. They were Manea, the builders' foreman, Vucaşin Caragea the stonemason and Istrate the carpenter[95] (Fig. 5).

They worked under the careful and competent guidance of hegumen archimandrite Ioan (Ioanichie), the first abbot of the princely monastery. By custom, the ispravnics appointed by the prince stood by him. They were chosen from the great boyars and were related to the prince: Pârvu Cantacuzino, the prince's cousin, and, following his death in 1695, Cernica Ştirbei, another relative of the prince (Fig. 6)[96].

We emphasise that these ispravnics were, very likely, messengers to masters and painters who passed on ideas from the programme that had to be carried out and transposed into painting and architecture. The masters and painters drew the plan of the political princely programme that was to be expressed and only then did they start working.

Choosing the masters was no random thing. The hegumen of Hurezi Monastery, Ioanichie, asked the prince to send Vucaşin Caragea the stonemason and Brâncoveanu told him: *"we shall order him to come for he has no work to do here"*[97].

In the splendid Brancovenesque monastic sanctuary, in 1692-1694 (30 September), the prince's court painter, Constantinos[98], decorated the walls with a particularly precious mural fresco. Naturally, he sought to carry out a well-defined programme. He had an entire team of disciples trained by him in order to materialise what he had drafted. In 1694, next to Constantinos' name, the names of Ion, Andrei, Stan, Neagoe and Ioachim were also inscribed in the pronaos, on the eastern wall. The spirit of this school of Hurezi set up by Constantinos was the post-Byzantine humanism, required and imposed by the progress of the Romanian society - a society that, at the time, was determinant for the dynamics of south-eastern Europe.

---

[95] The three masters appear, as the artist imagined them, in the porch of Hurezi Monastery Church, near "Judgement Day" (Vasile Drăguţ, Nicolae Săndulescu, *Arta Brâncovenească*, Bucureşti, 1971, fig. 101).

[96] Cernica Ştirbei was the son of Tudor Ştirbei, *vtori clucer* from Izvor. He was related to the prince and the Cantacuzinos by his brother, Radu Ştirbei, married to Ilinca, sister of Stanca - Prince Constantin Brâncoveanu's mother (cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, pp. 246-247).

[97] Cf. N. Iorga*, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. XIX, Documente felurite. Câteva inscripţii şi însemnări de biserici. Condica de menziluri a lui Scarlat-Vodă Callimachi,* Atelierele Grafice Socec, Bucureşti, 1910, p. XVI.

[98] The prince initially tried to bring Pârvu Mutu Zugravul at Hurezi; he was not able to, for Pârvu was busy finishing the frescos in Cantacuzino's churches of Filipeştii de Pădure (1692), Măgureni (1694), Lespezi Skete (1694); then, in 1692, he brought Constantinos.

The central church of the Hurezi monastic complex, dedicated to the Assumption, was painted rather quickly by Constantinos, in just two years. It is a difference from the time when, in most cases, monk-painters were used. However, Constantinos and his crew, made up especially of lay professionals, worked at the request of the prince, being driven by the payment, the financial gain. They immediately set out to materialise the drafted programme through the painting and the stone that "spoke". The founding prince appears painted twice in the interior painting of Hurezi church. The appearance of the prince twice in the same edifice, in two different instances, is a singular case in the mural painting inside churches in Wallachia. Constantin Brâncoveanu is first painted as a child, but with the princely crown above his head, held by his mother (Fig. 7). The artist wanted to show all believers that, ever since his childhood, divine foreknowledge had intended him to take the throne. It was thus clearly revealed that, given the clerics' dispute over the relation between divine foreknowledge and free will, the prince had embraced without hesitation the answer of Orthodox hierarchs. It was the expression of acceptance of divine foreknowledge. This theme present in the painting programme of the Hurez great church is to be found in, and confirmed by, the prince's attitude to sustain financially the manual written by Ion Cariofil, "Enkiridion", published posthumously in 1697[99], with the support of Antim Ivireanul[100], Constantin Cantacuzino the seneschal and Sevastos Kiminites[101].

At Hurezi they went even further: the painter made a connection between the future enthronement of Constantin Brâncoveanu and the majesty of Constantine the Great. It was as if the Roman emperor, who had been Christianised and who had Christianised the empire, wanted to herald

[99] "Enkiridion" ("Manual despre unele nedumeriri şi dezlegarea lor") was published in 1697, after Ion Cariofil's death in September 1692, at Radu vodă Monastery in Bucharest. The manual explained the attitude of the former headmaster of the High School of Ecumenical Patriarchate with regard to transubstantiation, showing that he was not against it, but against the misuse of the term. Moreover, he showed that, as regards the relation between foreknowledge and free will, he supports the first term, for nothing and no one can oppose God's will (Cf. I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, Socec, Bucureşti, 1903, p. 349; the Romanian translation titled "Întrebări ale blagorodnicului pan Costandin Cantacuzino", from the first half of the 18th century in B.A.R., ms. rom., no. 458).

[100] In the preface to the *Manual* written by Ion Cariofil at the request and advice of Constantin Cantacuzino the seneschal, Antim Ivireanul recounted that he had set out to print the text because he found it extremely useful.

[101] At the invitation of the editor, Antim Ivireanul, Professor Sevastos Kiminites, the Director of the Princely Academy, decided to work on the proofreading of Ion Cariofil's text. Kiminites did so because he was bound by an old friendship with Ion Cariofil.

Constantin Brâncoveanu's remarkable deeds, considered as his true successor[102].

The second remarkable element in the programme presented by the interior painting of Hurezi Monastery church is the collective group votive portrait. Most probably, it was the influence of the creation of the Cantacuzinos' court painter, Pârvu Mutu Zugravul, who, in 1691 at Filipeştii de Pădure and 1694 at Măgureni, had completed such votive portraits of the extended family, an innovation in Romanian church frescos[103].

In the collective votive portrait of Hurezi, prince Constantin Brâncoveanu, his wife Maria (Marica) and their 11 children dominate the group of the 44 members of the reunited (through him) Cantacuzino and Brâncoveanu families. The prince is followed by a line of Cantacuzino family members. What is striking about the picture is the expressiveness of faces. But perhaps what strikes most is the figures of the prince's two uncles, the Cantacuzino brothers: the seneschal Constantin and the spathar Mihai. Unlike the others, unlike the rest of the family, they have an angry, irritated expression and their faces are turned away from the prince. They are not looking at the founder! The first, Constantin Cantacuzino Seneschal, has a round, full face marked by fleshy lips, arched in a rebuking, scornful rictus. His look is also reproving.

The second Cantacuzino uncle, Mihai the Spathar, also looks away from the nephew. He wanted to let it show that the latter had irritated him. The look on his face is less harsh than that of his brother's, but it is clear he had the same dissension with the country's ruler himself[104]. Rendering this conflicting situation between the founding prince and his uncles (who had brought him up[105] and brought him to the throne[106]!) shows that, when the picture was

[102] This idea, that Constantin vodă Brâncoveanu was the successor of Emperor Constantine the Great, was widespread in the epoch. This is proved by the writing of chronicler Radu Greceanu, who considered him the descendant of Constantine the Great (Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, publ. by Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970, p.53), or the panegyric writing of beyzade Ştefan, *Cuvânt panegyric la marele Constantin*, printed by Antim in 1701, which extols the qualities of his father, compared to Emperor Constantine, son of Helen (cf. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., pp. 419-421); the text also has a 1702 edition (Ion Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia română veche*, vol. IV, Bucureşti, 1944, p. 28).

[103] Cf. I. D. Ştefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1973, pp. 162-163.

[104] Cf. Agnes Erich, Radu Ştefan Vergatti, *Noutăți aduse în civilizația românească de epoca Brâncovenească*, in Muzeul Național, XXIII, Bucureşti, 2011, p. 37.

[105] Constantin Brâncoveanu would say: "*eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic fără de tată, fără cât pe dumnealui tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătâne-mieu*" ("I've known no father, for I remained fatherless as a child, save father Costandin, who was my parent instead of my own father") (cf. *Istoria Țării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. compiled by Constant Grecescu, Bucureşti, 1959, pp. 120-121).

painted, from 1692 to 1694, the rupture had already occurred. Written documents avoided to openly and clearly record the conflict between the Cantacuzinos and the prince, which led to a number of hypotheses[107]. Basically, should one analyse internal chronicles and charters from Constantin Brâncoveanu as well as his correspondence and that of his uncle's with the foreign powers, one would easily note the coldness between the prince and his uncles. The Cantacuzinos wanted an immediate rapprochement to Vienna, while Brâncoveanu would temporise any firm alliance with the imperials (Fig. 8).

But there is another church painting which confirms the problems "recounted" inside the great church from Hurezi Monastery. From 1695 to 1696, the court artist of the Cantacuzino family, Pârvu Mutu Zugravul, painted the interior of the church of Sinaia Monastery, founded by spathar Mihai Cantacuzino[108]. This time, in the votive portrait, the former prince Şerban Cantacuzino has his back turned to the family of his brother, Mihai Cantacuzino[109]. The current prince, Constantin Brâncoveanu, had attended the consecration of Sinaia Monastery Church[110]. Undoubtedly, with Sinaia Monastery church, the court painter received the approval of the founding uncle, vel spathar Mihai Cantacuzino. Otherwise, he would not have dared transpose on the wall, in front of all believers, the turmoil of events that had troubled the ruling family. We believe that here the fresco may somehow be

[106] After the death of Şerban vodă Cantacuzino (26 October 1688), his brothers, Seneschal Constantin Cantacuzino and Mihai Spathar consulted with the boyars and decided to elect Constantin Brâncoveanu as prince for he, they said, "*va putea chivernisi domnia cum se cade în vreme ce este ţara ocolită de oşti şi de primejdii*" ("he will be able rule in the proper way in a time when the country is sheltered from armies and dangers") (cf. *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. compiled by Constant Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 276). They did so because the son of Şerban vodă Cantacuzino, Gheorghe "*este mic şi nu va putea chivernisi ţara între atâtea războiriţe ce se află*" ("is young and will not be able to rule the country amid so many riots") (cf. *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. compiled by Constant Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 276).

[107] See, for example, Panait I. Panait, Ştefan Ionescu, *Constantin vodă Brâncoveanu*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 231 and the following.

[108] Cf. Al. Tzigara-Samurcaş, *Mănăstirea Sinaia*, in "Convorbiri Literare", XLII, 1908, pp. 194-203; Teodora Voinescu, *Zugravul Pârvu Mutu şi şcoala sa*, in SCIA, 1955, no. 3-4, p. 138; Victor Brătulescu, *Elemente de artă picturală şi scuopturală la biserica Mănăstirii Sinaia*, in "Glasul Bisericii", 1962, no. 1-2, pp. 47-73; Radu Ştefan Ciobanu (=Vergatti), *The population of the upper Prahova Valley with special consideration on the town of Sinaia*, in "Revue Roumaine de Géologie, Géophysique et Géographie", Tome 23, 1979, pp. 131-142, here pp. 133, 137.

[109] On this occasion, I would like to thank Mr. C. Bălăceanu Stolnici, Ph.D., honorary member of the Romanian Academy, for reminding me of this aspect of Pârvu Mutu's painting; it is relevant to the nature of relationships between the uncles and their nephew, the prince.

[110] Radu Ştefan Ciobanu (=Vergatti), *The population of the upper Prahova Valley with special consideration on the town of Sinaia*, in "Revue Roumaine de Géologie, Géophysique et Géographie", Tome 23, 1979, p. 137.

interpreted as a response to everything that had been painted shortly before Hurezi. There the two of the Cantacuzinos are shown to be against Brâncoveanu. In contrast, at Sinaia, the previous prince actually appears as opposing the entire group made up of the powerful Cantacuzino family. Brâncoveanu's later deeds would show that he gradually drifted away from those Cantacuzinos he deemed useless and kept only those he trusted and was sure of (Fig. 9).

Another particularly remarkable element in the brancovenesque church mural painting is that which clearly expresses Prince Constantin Brâncoveanu's desire to prove and demonstrate that he had the right to occupy the throne, as a Romanian and an orthodox, descending from the Basarab lineage. It is how one should interpret a fragment of the interior mural painting from the church dedicated to the Assumption at the Princely Court of Târgovişte. This monumental church, founded by Petru Cercel[111], had the painting restored, in 1697-1698, by Constantinos and his disciples, Ioan, Ioachim, Stan. Their names are inscribed in two places in the church: the first is in the nave, where the following words, full of apparent modesty, are displayed: "cei mai mici zugravi (...) Constantin şi Ioan şi Ioachim şi Stan"[112] (translated as "the smallest of painters (…) Constantin and Ioan and Ioachim and Stan"). The second place is the Church inscription, which mentions that they "au înfrumusețat, o au dres şi o au împodobit cu zugrăveală peste tot. Constantinos şi Ioan şi Ioachim şi Stan, zugravi"[113] (meaning "they have embellished, repaired and decorated it with painting all over. Constantinos and Ioan and Ioachim and Stan, painters) (Fig. 10, 11). By order of Prince Constantin Brâncoveanu, who financed the painting, they made an extraordinary votive portrait. It was no longer just an ample family portrait. The genealogical justification for Brâncoveanu's princeship is to be found in the votive portrait. They attempted to achieve this desideratum through the interior painting of the great church from the Princely Court of Târgovişte, where the lord had established his summer capital.

The painting showed, exactly in this order, Prince Neagoe Basarab, the founder of the family of country founders, according to legend, Michael the Brave, Radu Şerban, Matei Basarab, Constantin Şerban, Radu vodă Mihnea[114],

---

[111] Cf. N. Ghika-Budeşti, *Biserica domnească din Târgovişte*, in BCMI, III, 1910, pp. 17-28; Agnes Erich, Mihai Oproiu, *Cultura medievală târgovişteană*, Editura Transversal, Târgovişte, 2008, pp. 170-173 (the two authors partially reproduce in the text the church inscription which says that it was founded in 1583 by the prince of Wallachia, Petru Cercel (1583-1585).

[112] Mihai Oproiu, Radu Gioglovan, *Inscripții şi însemnări din județul Dâmbovița*, vol. I, Târgovişte, 1976, p. 42.

[113] Ibidem, p. 41.

[114] For the identification of this character, see Răzvan Theodorescu, *Dunga cea mare a rodului şi neamului său. Note istoriste în arta brâncovenească*, in *Constantin Brâncoveanu*, coordinating

Şerban Cantacuzino, Petru Cercel, the presumptive brother of Michael the Brave and, certainly, Constantin Brâncoveanu. The last two hold the tabernacle of the church from Târgovişte (Fig. 12). It was thus intended to symbolise the continuity of rule: Petru Cercel founded and consecrated the church, while Prince Constantin Brâncoveanu had it restored and repainted.

Moreover, the votive portrait in the princely church from Târgovişte is meant to clearly show Brâncoveanu's direct descent, through Romanian orthodox men, from the Basarabs. The anarchic struggles between the noble factions of the Cantacuzinos and the Bălenii-Leurdeni[115] may have influenced Constantin vodă Brâncoveanu, who took the side of the native boyars.

This aspect of princely ideology is explicitly connected to a fragment of the church inscription text: "*mai vrut-au între altele ca şi dunga cea bătrână şi blagorodnă a rodului şi neamului său, atât despre tată, cât şi despre mamă, să să zugrăvească*"[116] (which translates as "he wanted, among other things, to have the old and noble lineage of his progeny and family, on both his father's and his mother's side, painted as well").

All these elements prove how church mural painting and stone ornamentation speak for themselves before the onlookers of the age and make them understand the course of major events in the country, the fight for power between the Cantacuzino and Brâncoveanu houses and the Romanian-orthodox ideology of the prince.

This manner of presenting the prince's thinking, or, more accurately, presumed thinking, should also be conjugated with the votive portrait of 1708 from Sf. Nicolae-Chivărari princely church from Făgăraş[117] (Fig. 13). It was a further attempt to convince of Brâncoveanu's legitimate right to occupy the throne. According to mediaeval law, the holder of the throne could oppose the anarchic nobility that was eager to seize power even with the risk of causing chaos in the country[118].

---

editors Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p. 199, note no. 30.

[115] For the faction of the Leurdeni boyars and the anarchic struggle in the 17th century between the boyar factions in Wallachia, see Spiridon Cristocea, *Din trecutul marii boierimi muntene. Marele vornic Stroe Leurdeanu*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2011, passim.

[116] Cf. Nicolae Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, fascicle I, Institutul pentru Arte Grafice, Bucureşti, 1905, pp. 185-186.

[117] The votive portrait in Sf. Nicolae Chivărari Church of Făgăraş, painted by Preda of Câmpulung and his sons Preda and Teodor, trained at the school of Hurezi, created precisely the image of Brâncoveanu's Romanian lineage. Cf. V. Drăguţ, N. Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 27; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania, I, (sec.XIV-XVII)*, Cluj Napoca, 1981, pp. 93-95; Susana Andea, Avram Andea, *Transilvania. Biserici şi preoţi*, Editura Supergraph, Cluj Napoca, 2005, p. 82.

[118] For the struggles with the anarchic, rebel nobility, see Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *op.cit.*, pp. 175-177.

Another interesting element in the church mural painting of Brâncoveanu's age is represented by the images in Colțea Monastery church, painted by Pârvu Mutu Zugravu after 1704. It represents a special case. It was painted both inside and outside. Few traces of the interior painting are preserved in the pronaos. The destructive situation is due to the fact that, in 1871, the fresco was reconditioned inside by Gh. Tătărescu. Outside, there is still a faint trace of the painting in the porch. Here, the church wall face has been affected by weather conditions and reckless people who said they were restoring the ecclesiastical monument.

Fortunately, four icons have been preserved inside the church - the Virgin and the child (1786), the Three Holy Hierarchs, Saints Cosmas and Damian (painted probably by Pârvu Mutu) and Saint Paraskeva (the second half of the 18th century).

Of these, only one, that of Saints Cosmas and Damian the Unmercenaries, "the doctors without silver", is the work of Pârvu Mutu Zugravul. It comes from the chapel of Colțea Monastery hospital. When the chapel was demolished, the icon was saved and moved inside the church. St. Cosmas is represented as having a box for medicines in his left hand and a lancet with long shaft in his right hand. The latter was a medical-surgical tool for small operations - "bloodletting". Saint Damian, gentle countenance, also holds in his left hand a medicine box, and in his right hand he has a feather to anoint the bodies of the sick[119].

The icon points to the beginning of the easel painting and one of the pioneers of this trend in Wallachia is Pârvu Mutu Zugravul[120]. The icon of the Unmercenaries expresses a mentality and a belief in that age. The sick, especially those with chronic illnesses, were nursed by church people, often doctors, who did not ask for any payment. It was also the case of the hospital sheltered by Colțea Monastery, which, however, belonged to the Princely Academy due to its didactic nature. There the sick were diagnosed, hospitalised and cared for without pay. This does not necessarily show the secular nature[121] of the hospital. On the contrary, it was typical of a church that patronised

[119] Cf. P. Ş. Năsturel, N. Vătămanu, *Icoana de hram a paraclisului din spitalul Colțea, operă a lui Pârvu Mutu*, in Biserica Ortodoxă Română, LXXXVI, 1968, no. 1-2, p. 184 and the following.

[120] Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravul*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, pp. 13-19.

[121] It was wrongly claimed that the nursing of the sick free of charge shows the lay nature of the hospital: Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc, vol. III, Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, "Bucovina" I. E. Torouțiu, Bucureşti, 1938, pp. 81-82; Dan Berindei, *Spitale în Bucureştii veacului al XVIII-lea*, in "Munca sanitară", Bucureşti, 1957, no. 3, pp. 274-279; N. Vătămanu, *Moments de la vie quotidienne d'un ancien hôpital de Bucarest*. Communication presenté a XVI-e Congrès International de l'histoire de la médecine, Monpellier, septembre 1958, p. 8.

hospitals to care for the sick free of charge, which is shown by the name of the icon, "doctors without silver".

Finally, there was another completely new element in the brancovenesque church mural painting. The painters also rendered their faces, in the form of self-portraits or portraits. The best-known are those of Pârvu Mutu Zugravu. In the church of Filipeştii de Pădure, inside the bell tower stairwell, on the north side, there are his self-portrait and the figure of his apprentice, Stancu[122] (Fig. 14). Pârvu Mutu has an elongated face, that of a resolute young man, high forehead, framed by light-brown hair. On top of his mouth, with thin lips showing an ambitious man, stands a long moustache with hairs falling on both corners of the mouth. His look is excellently captured: two dark-brown, intelligent, inquisitive eyes, always in search of something yet undiscovered. In this self-portrait, he wears an olive-green caftan and, over it, a reddish cloth mantle with white lamb fur lining. Judging the man by his clothes, Pârvu Mutu belonged to the class of petty boyars, with a good financial situation. The painter holds an icon in one hand and a brush in the other, objects which indicate the profession of the character in the fresco. Next to him there is his disciple and assistant, Stancu[123]. A similar self-portrait was drawn in 1694 when Pârvu Mutu painted the church of Măgureni. Inside this church, founded by Pârvu Cantacuzino, Pârvu Mutu Zugravul appears with the same face and same expression as in the Filipeşti self-portrait. Even his clothes are approximately the same as in the church from Filipeştii de Pădure[124]. In the church of the Skete of Berca, there is also the self-portrait of Pârvu Mutu, with a woman at his side (Fig. 15). She may be his wife, but there is no proof to support this assumption. There aren't significant differences between these self-portraits. Instead, at the church of Bordeşti, built in 1694 by order of his founder, Mănăilă Ioniță Căpitanul, painted in 1700 by the same Pârvu Mutu, the artist's self-portrait is rendered at a higher level. Pârvu Mutu is now a mature man. He holds a brush in his right hand and a bowl for mixing colours in the left. Again - these are objects that define the profession of painter (Fig. 16). His garments are different from those of Filipeştii de Pădure and Măgureni. He wears a blue-grey caftan, obviously an expensive item. The artist's body is also well-rounded, full of dignity and pride given by the awareness of the intrinsic value of the works he had created. Next to him, there is another favourite disciple, Radu[125]. Radu's self-portrait appears inside the Prothesis of Stelea Monastery church in Târgovişte. The image is very little

---

[122] Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, the first illustration.

[123] *Ibidem,* the first illustration.

[124] *Ibidem,* p. 6.

[125] *Ibidem,* p. 6.

known. When he saw it, the academician Răzvan Theodorescu said it was novel. Daniel Barbu probably heard about the image, but he does not appear to have actually seen it. He claimed the painting could not be identified for sure and he misdated it[126]. Had he read the inscription next to Radu's self-portrait, he would have noted that both the Greek text and the Slavonic text contained some references to Radu the painter, who created the fresco on 22 October 1705. We shall further reproduce the Greek text written in the Latin alphabet: O Dulos tu Theu Radulos (= Servant of God Radu), as well as the Romanian text written in Slavonic: Făcut za Stanca, Radul, leat 7214 (1705) oc. 22 (i.e. "made by Stanca, Radul, year 7214 (1705) Oct. 22") (Fig. 17). This Radu, an apprentice of Pârvu Mutu, should not be mistaken for another Radu - Zugravul called the "Teacher", from Târgovişte, who lived and worked in the second half of the 18th century[127].

The individualised portraits made by Pârvu Mutu included in their gallery the image from Măgureni of an unnamed master alongside of a young woman[128]. Other faces are those of elderly people. At Filipeştii de Pădure there appears another mature character with a harsh figure, holding a knout in his hand, probably the foreman of the building. Near him there is a priest whose countenance exudes a completely different attitude, full of gentleness[129]. At Mamul Monastery, Pârvu Mutu painted, with much dedication, the face of mother Platonida, a model of feminine expressiveness for the Brancovenesque age (Fig. 18). Another portrait which skilfully renders the pious feelings is that of the abbot of Râmnicu Sărat Monastery[130].

Pârvu Mutu was not the only painter in Constantin Brâncoveanu's age who was concerned with drawing the individual figure and especially with rendering the characters' expression.

In the porch of the great church of the Hurezi monastic complex, Constantinos and his team painted the faces of the three masters who took part in the construction of the edifice: Manea, the builders' foreman, Vucaşin Caragea the stonemason and Istrate the carpenter[131]. Their faces are marked by

---

[126] Daniel Barbu, *Arta brâncovenească: semnele timpului şi structurile spaţiului*, in *Constantin Brâncoveanu*, coordinating editor Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1989, p. 252, N. 77.

[127] Radu Zugravul / Teacher (1740-1802), son of Mihai Zugravul from Târgovişte, is a follower of the brancovenesque school, as shown by his paintings at Gura Văii Curch Bogdăneşti (1758), Brădet Argeş Church (1761), Cerneți Church (1761), etc. He compiled a pattern book for painting, used as far as the 19th century (cf. Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 251).

[128] Cf. Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, image 34.

[129] *Ibidem,* p. 22.

[130] *Ibidem,* p. 22.

[131] V. Drăguț, N. Săndulescu, *op. cit.,* fig. 101.

the harshness of life of someone used to hard work. Nevertheless, each is individualised through a special expression, stemming perhaps from the occupation they had devoted themselves to (Fig. 5). Next to them, also in the porch, the faces of the ispravnics of works were also painted, namely vel stolnic Pârvu Cantacuzino and biv vel armaş Cernica Ştirbei[132] (Fig. 6).

In some cases, master painters thought that simply writing their names on the wall was enough. It was the case of the princely church of Târgovişte, where Constantinos and his team immortalised their names on the walls (Fig. 10, 11).

It is important that the evolution of lay society, and naturally of the clergy, led to the progress of church mural painting. Then all elements combined so as, in a favourable moment for Wallachia, when a charismatic prince knew how to overcome petty conflicts and continue the balance policy of his uncle Şerban vodă Cantacuzino, to reach an articulate way of expression through the language of church painting common people understood.

With the consent and support of the prince and founders, schools of artists were created. In painting, the works created by Pârvu Pârvescu Mutu Zugravul and Constantinos have endured, in sculpture, those of Vucaşin Caragea and Lupu Sărăţan, in architecture and building, those of Manea and Giovani Visconti (who built St. Nicholas Church from Făgăraş). We shall not refer here to the "minor" arts of Brâncoveanu's age, for they have not been covered in this study.

The accumulations from culture effervescence (which occurred in the 17th century and the beginning of the 18th century), recorded by the great chroniclers in their works, were also felt in the work of painters in Constantin Brâncoveanu's time, Pârvu Mutu Zugravul and Constantinos. The former set up a Romanian school, going far beyond the legacy of his forerunners. It is to him that we owe the drafting of painting programmes, the collective votive portrait, the expressiveness of human faces, bringing the artist to the fore - a rarity in the entire European art, as well as paving the way for the easel painting of the 18th and 19th centuries. In his turn, the latter, Constantinos, brought here the elements of Athonite painting and implemented them into the Romanian society, for which brancovenesque art should be grateful to him. It is significant that he complied with the requirements of founders and local society by creating programmes that exceeded the canons imposed by Byzantine interpretations, adjusting to the humanist current created by Romanians in those times[133].

---

[132] Cf. *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R., I, Arta românească în epoca feudală*, Editura Academiei, Bucureşti, 1957, pag. 258, fig. 214.

[133] Cf. Radu Ştefan Vergatti, *Din problematica Umanismului românesc*, Ed. Top Form, Bucureşti, 2007, passim.

Not for one moment should we forget that the two painters, by means of their brush, expressed ideological, religious, cultural and political programmes. These programmes showed, in a plastic accessible form, the idea desired and accepted by the founder, who often became the messenger of his social group. In several cases, through his brush, the artist painter enriched, improved the message he was to transmit. It was a way of spreading the message passed on through the primary artist's talent, taken over by his rivals. One may say that, keeping the proportions, this imitation can be compared to a book whose content is multiplied and corrected by the editor and the printer. The same happened with stone ornamentation. The two great stonemasons Vucaşin Caragea and Lupu Sărățeanu, through their God-given talent, made stone speak. Thus, they managed to complete the message transmitted through painting.

The society of Brâncoveanu's age most appreciated the painters and artists of the epoch, which is proved by their portraits and self-portraits. Next to ordinary craftsmen, artists, the faces of some great boyars, ispravincs of construction works appeared, as was the case of Hurezi.

There is another message. It wants to show that the table of values of society had changed. Congenital descent was no longer exclusively taken into account. One could advance on the social ladder and receive noble ranks due to their personal merits, which led to class mixture, to erasing certain barriers.

During Brâncoveanu's age, many talented artists who, through painting, sculpture, architecture, managed to express the same thoughts as those of scholars in their writings, distinguished themselves. They used the brush, the chisel and the trowel to make themselves understood by the common people. Their great fortune was that they found around them a group of people, who, together with the Cantacuzinos and the prince, supported them to the full. Unfortunately, the artistic message is little discussed, deciphered and presented[134]. But, being as always an incorrigible optimist, we hope that this situation will also be resolved.

List of illustrations:

Figure 1 A - the portrait of vel postelnic Constantin Cantacuzino, reproduced after an engraving preserved at the Austrian National Library in Vienna (Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv, Vienna). The engraving was made in Venice and published by the printer and editor Antonius Bossius. The vel postelnic's face in that engraving was reproduced by Andrei Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti, vol. XI, Acte şi scrisori (1661-1690), Ed. Cartea Românească,

[134] Cf. Corina Popa, Ioana Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, Ed. Simetria, Bucureşti, 2009, p. 103 and foll.

Bucureşti, 1939, p. II, fig. 1; Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, fig.2; *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, fig. 24; Radu Ştefan Ciobanu (=Vergatti), *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1982, between pp. 32-33.

Figure 2 A - the image of the votive portrait in the church of Filipeştii de Pădure, painted by Pârvu Mutu Zugravul in 1690. The faces of 55 members of the Cantacuzino family appear in the fresco on the church wall (author photo)

Figure 3 A - another image of the votive portrait in the church of Filipeştii de Pădure. In this part of the votive portrait, the postelnic's sons appear, each with his attributes: Şerban with the princely crown on his head, Constantin the seneschal, Mihai the spathar, etc.

Figure 4 A - general plan of the Hurezi monastic complex (reproduced after Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România. Vol. II, De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 130.

Figure 5 A - the faces of master builders who took part, through leadership or own works, in the construction of the monastic complex of Hurezi. Manea, the builders' foreman, Vucaşin Caragea the stonemason and Istrate the carpenter; the portraitist stonemason wrote their names above the head of each of them (reproduced after Vasile Drăguţ, N. Săndulescu, *Arta Brâncovenească*, Bucureşti, 1971, fig. 101).

Figure 6 A - *vel armaş* Cernica Ştirbei, ispravnic of works at the Hurezi monastic complex after the death of Pârvu Cantacuzino in 1695 (reproduced after Scurtă istorie a artelor plastice din R.P.R., vol. I, Arta românească în epoca feudală, Ed. Academiei, Bucureşti, 1957, p. 258).

Figure 7 A - the image of Prince Constantin Brâncoveanu as a child with the crown above his head (reproduced after the Archive of the Directorate for Culture of Vâlcea County).

Figure 8 A - seneschal Constantin Cantacuzino and his brother Mihai Cantacuzino the spathar, angry looks to the prince, as they appear in the votive portrait of Hurezi (author photo).

Figure 9 A - the votive portrait inside Sinaia Monastery church. It clearly shows the prince with his back turned to the entire Cantacuzino family, thus expressing his anger, a feeling which can be easily grasped by the onlooker (author photo).

Figure 10 A - The signature of painters Constantin, Ioan, Ioachim, Stan in 1697-1698 on the inscription of the princely church of Târgovişte, dedicated to the Assumption, founded by Petru Cercel, at the Princely Court of Târgovişte (author photo).

Figure 11 A - the signature of painters Constantin, Ioan, Ioachim, Stan, who restored the painting in 1697, on the inscription of the princely church of Târgovişte (author photo).

Figure 12 - votive portrait in the church founded by Petru Cercel within the princely court of Târgovişte. The painting executed in 1697 by Constantinos and his students is meant to confirm Prince Constantin Brâncoveanu's descent, on his father's lineage, from the Basarabs (author photo).

Figure 13 - fragment of the votive portrait from Sf. Nicolae Chivărari church of Făgăraş. There the painting was made by Preda of Câmpulung Muscel and his sons, Preda and Teodosie, all trained at the Hurezi school led by Constantinos (author photo).

Figure 14 A - self-portrait of the painter Pârvu Mutu Zugravul to be found in the church of Filipeştii de Pădure, founded by aga Matei Cantacuzino, his wife Bălaşa and his son, Toma. The self-portrait is in the bell tower stairwell, on the northern wall. Time and candle smoke have withered the colours. Next to Pârvu Mutu Zugravul there is the portrait of his apprentice, Stancu (Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, fig.1).

Figure 15 A - self-portrait of Pârvu Mutu Zugravul in the church of Berca. The artist is accompanied by a woman (author photo).

Figure 16 A - self-portrait of Pârvu Mutu Zugravul in the church of Bordeşti. In this picture, the artist, at maturity, is accompanied by his young disciple Radu, whose name is written above his head. In his hand, the painter again holds a brush and a bowl for mixing colours, while Radu holds a palette for paints. The etched image is preserved at the National Museum of Art (author photo).

Figure 17 A - self-portrait of Radu Zugravul, the student of Pârvu Mutu Zugravul. He restored the interior painting of Stelea Monastery church of Târgovişte (author photo).

Figure 18 A - mother Platonida, abbess of Mamu Monastery, painting by Pârvu Mutu Zugravul (Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu Zugravu*, Editura Meridicane, Bucureşti, 1968, fig. 36)

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

O AGRAFĂ ANIVERSARĂ CARE I-A APARȚINUT LUI SCARLAT GRIGORIE GHICA, DOMN AL MOLDOVEI (1757-1758) ŞI AL ȚĂRII ROMÂNEŞTI (1758-1761; 1765-1766)

MARIA-VENERA RĂDULESCU*

Marea familie boierească Ghica a marcat viața socio-politică şi culturală din Moldova şi Țara Românească prin domnii care s-au succedat la tron, în cele două principate, timp de două sute de ani, de la jumătatea secolului al XVII-lea, până la jumătatea secolului al XIX-lea.



Fig. 1. Scarlat Grigorie Ghica, domn în Moldova (1757-1758) şi Țara Românească (1758-1761; 1765-1766).

Domnul Scarlat Grigorie Ghica (Fig. 1), fiul lui Grigore al II-lea Ghica, îşi începe domnia în Moldova, în februarie 1757, plătind la Poarta Otomană 300 pungi de aur. Dorind să-şi mărească veniturile visteriei țării, el a impus o politică fiscală excesivă, prin dări grele ce trebuiau plătite de oamenii de rând. Cea mai nepopulară a fost darea pe vite (văcăritul). Documentele ne informează despre numirea în dregătorii a boierilor greci, ceea ce a dus la nemulțumirea boierilor autohtoni. Orientarea politico-diplomatică a domnului era îndreptată spre Imperiul Habsburgic, Imperiul Țarist şi Polonia. Pe tronul de la Iaşi va rămâne până în august 1758.

În Țara Românească, Scarlat Grigorie Ghica domneşte de două ori: prima dată din august 1758 până la 5/16 iunie 1761, iar a doua oară, din 18/29 august 1765 până la 2/13 decembrie 1766.

* Bucureşti.

Prima domnie în Țara Românească se remarcă printr-o politică fermă de asigurare a autorității administrativ-economice a țării, obținând îndepărtarea turcilor, care se „încuibaseră în Țară"[1]. Aceştia se aşezaseră în stânga Dunării, acaparaseră terenuri, făceau „felurite răutăți şi ucideri, încărcând pe locuitori cu datorii grele, făcând odăi de vite şi ținând în putere sate întregi de locuitori"[2]. Pentru a-i izgoni, Scarlat Grigorie Ghica intervine cu o plângere la Poartă.

Sultanul trimite trei *agale mari*, pe Kapugibaşa, pe Muvela-Efendi şi pe Teftigiš, cu firmane, pentru a desființa acele *chîzlale* turceşti. Proprietarii lor sunt goniți peste Dunăre, împreună cu vitele, şi opriți de a mai intra în țară[3]. Excepție făceau doar negustorii care aveau dovezi de la serhaturile lor că sunt oameni oneşti şi paşnici. Aceştia erau datori să se prezinte Domnului, pentru a arăta ce comerț fac, în care județ, şi doar astfel li se putea acorda permisiunea de a intra în țară. Negustorii turci aveau drept de şedere doar în oraşe, nu şi în sate, şi pe un termen prestabilit, un fel de viză de şedere. Se mai preciza în acel *nizam* că acei turci comercianți nu aveau dreptul de a poseda locuință proprie în țară, fiind obligați să stea în gazdă, cu chirie; de asemenea, li se interzicea să umble prin țară, ca să adune marfă, iar dacă vor aduce marfă din Turcia să o vândă cu ridicata. Li se interzicea de a ține vite, *odăi* şi argați sau de a face arătură pe pământul țării[4]. Boierii şi mănăstirile care dețineau moşii înspre malurile Dunării aveau dreptul de a le stăpâni, căpătând, în acest sens, un document sigilat de către Muvela-Efendi[5]. Toate aceste reglementări erau întărite cu hatişerif dat de Înalta Poartă, fiind trecute atât în condicile acesteia cât şi în cele ale autorităților serhaturilor de lângă Dunăre. Această acțiune a Domnului Scarlat Grigorie Ghica costase visteria țării „opt sute pungi de bani"[6]. În anul 1761 domnul a fost mazilit de pe tronul Țării Româneşti. Uneltirile se datorau lui Iordachi Rizu, care dorea să obțină domnia pentru ginerele său - Grigore Ghica, mare dragoman. Scarlat Grigorie Ghica este surghiunit, pentru o perioadă scurtă de timp, în insula Lemnos, de unde revine la Constantinopol, recăpătând mai târziu tronul Țării Româneşti.

Cea de a doua domnie, începută la 18/29 august 1765, o capătă cu mai puțini bani, „fiindcă avea o deosebită considerațiune la Poartă, ca om vrednic şi înțelept"[7].

---

[1] [Mihai Cantacuzino, banul], *Istoria politică şi geografică a Țerei Românesci de la cea mai veche a sa întemeiere până la anulŭ 1774, dată mai întaiŭ la lumină în limba grecească la anul 1806 de Frații Tunusli*, tradusă de George Sion, Bucuresci, 1863, p. 161.
[2] *Ibidem*, cap. XLII, p. 71.
[3] Dionisiu Fotino, *Istoria Generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci şi a Moldovei*, tradusă de George Sion, Bucuresci, 1859, vol. II, p. 159-160.
[4] Mihai Cantacuzino, banul, *op. cit.*, p. 72.
[5] *Ibidem*, p. 72.
[6] *Ibidem*, p. 161.
[7] *Ibidem*, p. 164.

O altă acțiune importantă din timpul domniei sale, în privința asigurării autonomiei teritoriale a statului, este *aranjamentul* cu privire la „Odaia Vizirului”, domeniu foarte întins, la marginea raialei Brăila, proprietate a unei sultane, administrat de aceasta prin *bostangii*, trupe speciale ale armatei otomane. Bucurându-se de o protecție specială, domeniul devenise loc de refugiu pentru mulți țărani din județele învecinate, care reuşeau, pe această cale, să scape de plata birului. O altă nemulțumire a domnului era faptul că acei bostangii provocau neorânduieli în județele din jur. Scarlat Grigorie Ghica a luat sub administrarea sa domeniul, oferind sultanei, conform înțelegerii, suma de 25.000 lei anual[8].



Fig. 2. Biserica „Sfântul Spiridon”, Bucureşti.

[8] *Ibidem*, p. 103-105.

Bun administrator al teritoriului țării, domnul cercetează şi stabileşte, în anul 1766, hotarele țării, menționând principalele puncte de vecinătate. Un interes deosebit îl reprezintă, în enunțarea localităților, punctele de hotar dinspre nord ale județelor Argeş şi Muscel[9].

Domnia lui Scarlat Grigorie Ghica în Țara Românească se caracterizează prin acțiuni îndrăznețe de asigurare a autonomiei administrative a țării, spre modernizarea statului.

Domnul se stinge din viață la 2/13 decembrie 1766. A fost înmormântat în ctitoria sa, Biserica „Sfântul Spiridon Nou” din Bucureşti (Fig. 2).



Fig. 3. Piatra de mormânt a lui Scarlat Grigorie Ghica (Biserica „Sfântul Spiridon”, Bucureşti).

Piatra tombală, din marmură, are reprezentată, în partea superioară, într-un medalion în formă de scut, stema Moldovei şi stema Țării Româneşti, alăturate, timbrate de o coroană princiară (Fig. 3).

Un elegant chenar floral încadrează o inscripție în versuri, în limba greacă, în care domnul este amintit drept cârmuitor al Daciei: „Io Scarlat Grigorie Ghica voievod. † Această smerită şi întunecată pulbere ascunde în sânul ei pe marele Scarlat, domnul, fiul lui Grigorie, din marea stârpe a Ghiculeştilor, care a pierit de boală vrednică de plâns, în Dacia, după ce domnise mai întâi în Moldova şi ca a doua răsplată pentru virtutea lui având cârmuirea Daciei. Care pentru toți supuşii era ca un părinte blând (…)“[10].

La cererea mitropolitului şi a boierilor, Poarta Otomană a numit drept urmaş la tron pe fiul său, Alexandru Scarlat Ghica (2/13 decembrie 1766 - 17/28 octombrie 1768). Acesta va termina de zidit şi va înzestra ctitoria tatălui său **(**Fig. 4).

---

[9] *Ibidem*, p. 82-83.

[10] Alexandru Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I, 1395-1800, Bucureşti, 1965, p. 390, nr. 406.



Fig. 4. Scarlat Grigorie Ghica şi fiul său, Alexandru Scarlat Ghica (pictura murală, Biserica „Sfântul Spiridon”, Bucureşti).

Dintre documentele emise în timpul domniei în Moldova, amintim hrisovul datat 1758 martie 10, prin care se întărea lui Ioan Cantacuzino, vel agă, stăpânirea peste moşia târgului Baia (judeţul Suceava), pentru serviciile făcute ţării şi domnilor dinainte. Frontispiciul este împodobit cu stema Moldovei. Titulatura este realizată în aur (Fig. 5). Iscălitura domnului şi sigiliul sunt plasate într-un cartuş preţios, ornamentat cu elemente florale şi păsări[11].

La scurt timp după obţinerea primei domnii în Ţara Românească, un hrisov domnesc din 5 decembrie 1758 scutea pe Teofilact, „vel clucer za arie”, de orice „dajdie şi orânduiale ce ar ieşi peste an în ţară”, întărindu-i şi unele privilegii[12].

---

[11] Arhivele Statului, Iaşi, colecţia Documente, P. 340/68, original, pergament, sigiliu imprimat; *România. Istorie în documente* (Album), Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1992, p. 138.

[12] Biblioteca Academiei Române (BAR), Documente Istorice, LI/8, original, pergament, pecete, semnătura domnului.



Fig. 5. Hrisovul lui Scarlat Grigorie Ghica, 1758 martie 10, Iaşi (detaliu).

În frontispiciu, într-un scut dreptunghiular, sunt redate alăturat, stema Moldovei (capul de bour) şi stema Țării Româneşti (acvila cruciată). Scutul este încadrat de inițialele slavone: IW- CK - ГК - BB (Fig. 6).



Fig. 6. Hrisovul lui Scarlat Grigorie Ghica, 1758 decembrie 5 (detaliu frontispiciu).

Pe document, în partea inferioară, este aplicat sigiliul rotund, timbrat, care are, în emblemă, un scut oval, despicat, redând în dreapta capul de bour, cu stea între coarne, deasupra crai nou întors, iar în stânga, pe un vârf de munte, acvila cruciată, deasupra soarele de amiază. Scutul este timbrat de o coroană închisă, terminată cu un glob cruciger, flancată la dreapta de buzdugan şi la stânga de iatagan. În exergă - legenda, în limba slavă (Fig. 7).

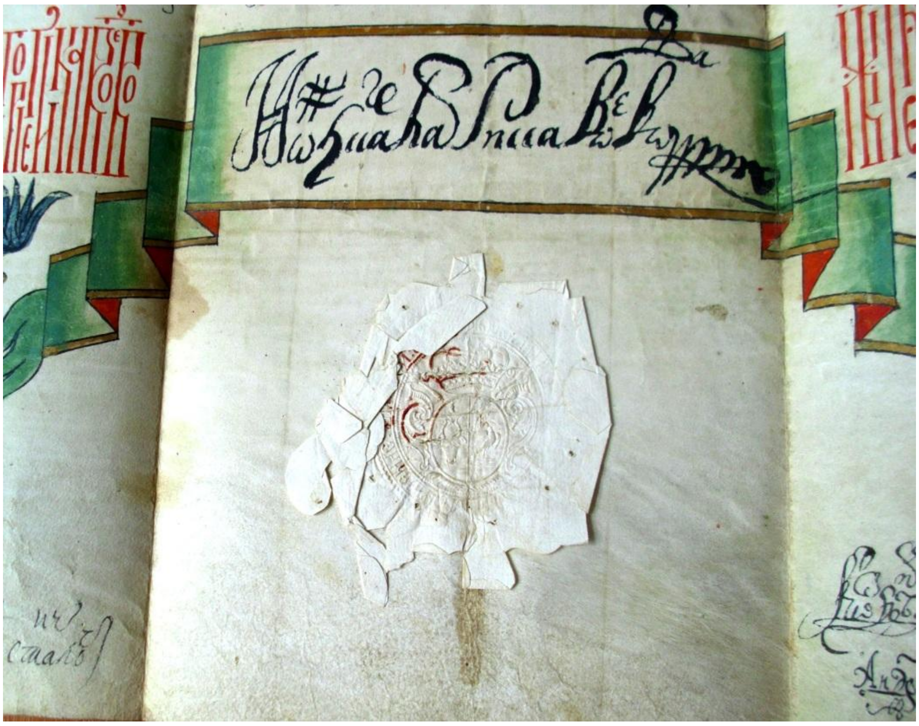


Fig. 7. Hrisovul lui Scarlat Grigorie Ghica, 1758 decembrie 5
(detaliu: semnătura autografă şi sigiliul timbrat).

Tot din prima domnie în Ţara Românească, menţionăm hrisovul emis la 4 martie 1761, prin care domnul Scarlat Grigorie Ghica întărea Mitropoliei Ţării Româneşti stăpânirea asupra moşiilor Zidurile şi Berileşti (judeţul Ilfov), dăruite de Stanca Obedeanca. În frontispiciu, într-un scut dreptunghiular, sunt redate stemele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti[13] (Fig. 8).

[13] Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (DANIC), fond Mitropolia Ţării Româneşti, VII/34, original, hârtie; *România. Istorie în documente* (Album), Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1992, p. 140.



Fig. 8. Hrisovul lui Scarlat Grigorie Ghica, 1761 martie 4 (detaliu).

O altă reprezentare a stemei domnului Scarlat Grigorie Ghica se păstrează pe o agrafă vestimentară, de formă ovală (55 x 50 mm), lucrată din metal comun[14] (Fig. 9).



Fig. 9. Agrafă vestimentară aniversară, din anul 1767, cu stema domnului Scarlat Grigorie Ghica.

Într-un scut despicat este redat, în cartierul din dreapta, pe azur, capul de bour, cu stea între coarne (stema Moldovei), iar în cel din stânga, pe roşu, acvila cruciată, conturnată (stema Ţării Româneşti). Scutul este timbrat de o coroană închisă, cu smalţuri heraldice verde şi purpură. Coroana este flancată de buzdugan şi de iatagan. De o parte şi de alta a scutului apar, cu slove, iniţialele comanditarului: **IW - CK- ΓP- ΓK - B - B** (IO SCARLAT GRIGORIE GHICA VOIEVOD). Sub scut este gravat anul 1767. Pe reversul piesei se observă urmele acului de prindere.

---

[14] Maria-Venera Rădulescu, *O agrafă cu stema voievodului Scarlat Grigore Ghica*, în: „Muzeul Naţional”, XIV, 2002, p. 53-56. Piesa a aparţinut colecţiei Sturza. În anul 1916, împreună cu alte piese de patrimoniu, a fost evacuată la Moscova, de unde a revenit mai târziu în ţară. Se păstrează în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a României.

Agrafa vestimentară cu însemnul heraldic al domnului este un exemplar de probă. Lucrată din metal comun, piesa urma, probabil, să fie placată sau turnată într-un metal nobil şi să marcheze un deceniu de când Scarlat Grigorie Ghica obţinuse tronul, pentru prima dată, în Ţările Române, dată ce ar fi coincis cu luna februarie a anului 1767. Stemele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti certificau teritoriile asupra cărora Domnul îşi exercitase autoritatea. Agrafa nu şi-a îndeplinit rolul pentru care a fost concepută. Scarlat Grigorie Ghica a murit la începutul lunii decembrie 1766, doar cu două luni înainte de plănuita aniversare.

Agrafa vestimentară cu însemnele domnului Scarlat Grigorie Ghica trezeşte interes în sfragistica românească prin redarea, pentru prima oară în scut, a smalţurilor heraldice: azur, ca fond pentru stema Moldovei, şi roşu, ca fond pentru stema Ţării Româneşti. Culorile roşu şi albastru, între care se va integra culoarea galben, vor alcătui, mai târziu, drapelul naţional.

Stemele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, întâlnite rar şi întâmplător pe unele sigilii, în secolul al XVII-lea[15], vor fi folosite frecvent în secolul al XVIII-lea nu doar pe sigiliile unor domni care au stăpânit în cele două ţări româneşti, dar şi pe diverse obiecte de argint, broderii, tipărituri, sculpturi în piatră[16].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, stema Principatelor Unite, stabilită oficial prin Înaltul Ordin de Zi, nr. 34, al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, dat în Bucureşti, la 9 februarie 1861[17], va reprezenta, alăturat, capul de bour şi acvila cruciată.

*

* *

[15] Vezi: Pecetia octogonală inelară a lui Vasile Lupu aplicată pe un act din noiembrie 1639, DANIC, fond Episc. Huşi, 12/XIII, Cf. Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, Pl. LII/1. Stemele unite se întâlnesc, de asemenea, pe peceţile octogonale inelare ale lui Gheorghe Duca, aplicate pe acte din anii 1674, 1679, 1681, *Cf.* D. Cernovodeanu, *op. cit.*, Pl. LII/ 2, 3, 5.

[16] Stemele alăturate ale Ţării Româneşti şi Moldovei se află sculptate în piatră pe balustrada foişorului lui Dionisie, de la Mănăstirea Hurezi, din anul 1753.

[17] *Monitorul Oficial*, II, 1861, nr. 10, din 11 februarie (Pl. anexă, între p. 152-153); D. Cernovodeanu, *op. cit.*, Pl. XII/3 (reproducere după gen. P. V. Năsturel).

AN ANNIVERSARY BROOCH THAT BELONGED TO SCARLAT GRIGORIE GHICA, THE PRINCE OF MOLDAVIA (1757-1758) AND WALLACHIA (1758-1761; 1765-1766)

The great noble family Ghica left its mark on the socio-political and cultural life in Moldavia and Wallachia through its princes that came to the throne in the two principalities for more than two hundred years, starting middle of the 17th century till the middle of the 19th century.

Scarlat Grigorie Ghica Prince (**Fig. 1**), the son of Prince Grigore the second Ghica, started his rule in Moldavia in February 1757 by paying to the Sublime Porte of the Ottoman Empire 300 bags of gold. Willing to increase the income for the Treasury of the country, the ruler decided to enforce an excessive fiscal policy that was impoverishing for the commoners. The most unpopular was the tax applied for rising cattle (cowboy). The documents tell us about naming Greek nobles as governors, which created unrest throughout the autochthonous noblemen. The political and diplomatically aspects of the Prince were oriented towards the Habsburg Empire, Tsarist Empire and Poland. He will remain on the Iaşi throne until August 1758.

In Wallachia, Scarlat Grigorie Ghica rules two times: first from August 1758 until June 5th/16th 1761, and then from August 18th/29th 1765 until December 2nd/13th 1766.

The first rule of the Prince in Wallachia is distinguished through a firm strategy to ensure the reinforcement of the administrative and economic authority of the country which led to the removal of the Turks, „who settled in the Country”[18]. They positioned themselves on the left side of the Danube and started annexing land and „making different types of bad things and killings, indebting the population, making rooms of cattle and keeping under control entire villages”[19]. In order to banish them, Scarlat Grigorie Ghica makes a complaint at the Sublime Porte. The Sultan sends the *aghas* Kapugibaşa, Muvela-Efendi and Teftigiš, with firman, in order to banish those Turkish *chîzlale*. Their owners are banished on the other side of the Danube, together with their animals and were prevented from entering the country[20]. An exception was allowed only for the merchants that brought proof from their serhat that they are honest and peaceful people. They were bound to present

[18] [Mihai Cantacuzino, banul], *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romànesci de la cea mai veche a sa întemeiere pânâ la anulŭ 1774, dată mai întaiŭ la lumină în limba grecească la anul 1806 de Fraţii Tunusli*, translation by George Sion, Bucuresci, 1863, p. 161.
[19] *Ibidem*, cap. XLII, p. 71.
[20] Dionisiu Fotino, *Istoria Generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţerei Muntenesci şi a Moldovei*, translation by George Sion, Bucuresci, 1859, vol. II, p. 159-160.

themselves to the ruler, in order to show him what kind of trade they make and in what county. This was the only way they would be allowed to enter the country. The Turk merchants were only allowed to remain in cities, not in villages and only for a determined period of time, a sort of visa. It was also mentioned in that *nizam* that the Turk merchants were not allowed own a house in the country, being forced to rent rooms or properties; they were also forbidden to wander across the country in order to gather goods and the merchandise from the Ottoman Empire would be marketed only wholesale. They were also not allowed to own cattle, *rooms*, and servants or to till the earth of the country[21]. The nobles and the monasteries having domains towards the banks of the Danube were entitled to own them through a document with the seal of Muvela-Efendi[22]. All these regulations were upheld by hatti-sherif emitted by the Sublime Porte, noted in registers of the Porte and in the registers of the serhats authorities near the Danube. This action of Scarlat Grigorie Ghica Prince had cost the Treasury of the State „eight hundred bags of gold"[23].

In 1761, the Prince was banished from the throne of Wallachia. The intrigues were owed to Iordachi Rizu, who wanted to obtain the throne for his son-in-law - Grigore Ghica, grand dragoman. Scarlat Grigorie Ghica is banished, for a short time, to Lemnos Island, from where he returns to Constantinople, regaining afterwards the throne of Wallachia.

His second rule, started on August 18th/29th 1765, is obtained with less money, „as he had a special reputation as the Sublime Porte, as a worthy and wise man"[24].

Another important action form the rule of the Prince, on the integrity of the territorial autonomy, is the *arrangement* known as „Chamber of the Vizier", a very large estate, at the limit of Brăila kaza, the property of a sultana, administrated through *bostanji*, who were special troops of the ottoman army. The property was governed by special rules which made it the perfect place for the peasants that left the neighbouring counties to escape the burden of paying taxes. Another dissatisfaction of the ruler was the fact that the bostanjis were creating disorder in the bordering counties. Scarlat Grigorie Ghica took the domain in his administration the domain and offered the sultana 25.000 lei per annum[25], as agreed.

As a good administrator, the Prince explores and grounds the borders of his country in 1766 defining the neighbouring places. An important

[21] Mihai Cantacuzino, banul, *op. cit.*, p. 72.
[22] *Ibidem*, p. 72.
[23] *Ibidem*, p. 161.
[24] *Ibidem*, p. 164.
[25] *Ibidem*, pp. 103-105.

achievement is the naming of the localities – the Northern limits of Argeş and Muscel counties[26].

The rule of Scarlat Grigorie Ghica in Wallachia can be characterized as one that made important steps towards the administrative autonomy of the country and towards the modernization of the State.

The Prince died on December 2nd/13th 1766. He was buried in the church that he erected, „Sfântul Spiridon Nou" in Bucharest (**Fig. 2**). In the upper part of the tombstone, made of marble, in a shield shaped medallion the Moldavian and Walachia coat of arms are rendered next to each other, having above a prince crown (**Fig. 3**). An elegant florally frame encloses a versed inscription, in Greek language, where the Prince is remembered as ruler of Dacia: „Io Scarlat Grigorie Ghica prince. † This darkened and humble dust hides in its bosom the great Scarlat, the ruler, son of Grigorie, from the noble family of Ghiculeşti, which perished by a pity worthy sickness, in Dacia, after he had first ruled in Moldavia and as a second reward for his virtue obtaining the rule of Dacia. Who, for all the vassals was a gentle parent (...)"[27].

At the request of the metropolitan bishop and of the boyars/nobleman's, the Sublime Porte named his son, Alexandru Scarlat Ghica his successor to the throne (December 2nd/13th 1766 – October 17th/28th 1768). He will finish erecting and will endow his father's building (**Fig. 4**).

* * *

Among the documents that the Prince emitted during his rule in Moldavia, we would mention the charter dated March 10th 1758, by which the possession of Ioan Cantacuzino, great agha, over the domain of Baia town (Suceava County), was confirmed, for the services made to his country and to the former reigning princes. The frontispiece is embellished with the Moldavian coat of arms. The title is made in gold (**Fig. 5**). The signature of the Prince and the seal are placed in a precious frame, decorated with floral and bird ornaments[28].

Shortly after obtaining the first rule in Wallachia, a prince charter from December 5th 1758 exempts Teofilact, vel clucer za Arie, from any „annual duties", also reinforcing some of his privileges[29]. On the frontispiece, in a

---

[26] *Ibidem*, pp. 82-83.

[27] Alexandru Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I., 1395-1800, Bucureşti, 1965, p. 390, nr. 406.

[28] Iasi State Archives, Collection of documents, P. 340/68, in original, on parchment, printed seal; *România. Istorie în documente* (Album), Direcția Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1992, p. 138.

[29] Romanian Academy Library, Historical Documents LI/8, in original, on parchment, seal, the signature of the ruler.

rectangular shield, the Moldavian coat of arms (head of aurochs) and coat of arms of Wallachia (cruciate eagle) are depicted side by side. The shield is enclosed by the Slavonic initials: IW- CK - ΓK - BB (**Fig. 6**).

On the document, on its lower part, the round embossed seal is applied, which has, in emblem, an oval cloven shield: on the right side, there is an aurochs head with a star between its horns, a lord above him and on the left side, on a mountain peak, a cruciate eagle, with the afternoon sun above it. Above the shield there is a full crown, ended with an orb, flanked on the right by the sceptre and on the left by the yataghan. The legend is presented in exergue, in Slavic language (**Fig. 7**).

Also from the first rule in Wallachia, we mention the charter issued on March 4th 1761, by which Scarlat Grigorie Ghica confirms to the Wallachian Metropolitan Church the possession of the Zidurile and Berileşti domains (Ilfov County), gifted by Stanca Obedeanca. On the frontispiece, in a rectangular shield, the united coat of arms of Moldavia and Wallachia are depicted[30] (**Fig. 8**).

Another representation of the coat of arms of Scarlat Grigorie Ghica Prince is preserved on a clothing brooch, of an oval shape (55 × 50 mm), made of common metal[31] (**Fig. 9**). In a cloven shield, on the right side, an aurochs head with a star between its horns (Moldavian coat of arms) is represented on an azure background and on the left side, on a red background, a cruciate eagle, towards left (Wallachia coat of arms) is represented. The shield has a closed crown above it, with green and purple heraldic tincture. The crown is flanked by the sceptre and the yataghan. On both sides of the shield we can see the initials of the one who ordered it, with s*love* (Slavonic letters):
IW - CK - ΓP - ΓK - B - B (IO SCARLAT GRIGORIE GHICA VOIEVOD). Underneath the shield the year 1767 is engraved. On the reverse of the brooch we can see the marks of the needle grip.

The brooch with the heraldic symbol of the Prince is a probe item. Made of common metal, the item was probably intended to be plated or casted in a noble metal in order for it to mark a decade since Scarlat Grigorie Ghica obtained the throne for the first time in two Romanian Principalities, date that would have coincided with February 1767. The united coat of arms of Moldavia and Wallachia were attesting the territories upon which the Prince

[30] Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (DANIC), fund Mitropolia Țării Româneşti, VII/34, original, paper; *România. Istorie în documente* (Album), Direcția Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1992, p. 140.

[31] Maria-Venera Rădulescu, *O agrafă cu stema voievodului Scarlat Grigore Ghica*, in: „Muzeul Național”, XIV, 2002, p. 53-56. The piece was part of Sturza collection. In 1916, the brooch, together with other patrimony items were evicted from Moscow and it re-entered the country later on. It is kept in the National Museum of Romanian History collection.

exercised his rule. The brooch did not achieve its role. Scarlat Grigorie Ghica died in December 1766, just two months before the planned anniversary.

The brooch with the insignia of Scarlat Grigorie Ghica Prince raises a great interest in the Romanian sigillography by presenting, for the first time on the shield, the heraldic tincture: azure – as background for the Moldavian coat of arms and red – as background for the Wallachia. The red and blue colours, between which the yellow colour will be inserted, will form, later on, the national flag of Romania.

The united coat of arms of Moldavia and Wallachia were rarely and randomly seen on some seals during the 17th century[32]. During the 18th century, they will be frequently used not only on the seals of some princes that ruled in both countries, but also on various silver objects, embroidery, printings and stone carvings[33].

In the second half of the 19th century, the coat of arms of the United Principalities of Moldavia and Wallachia, officially established by the High Order of the Day, no. 34, of Alexandru Ioan Cuza, emitted in Bucharest on February 9th 1861[34], will depict the aurochs head and cruciate eagle side by side.

[32] See: the octagonal ring seal of Vasile Lupu on a document from November 1639, DANIC, Episc fund. Huşi, 12/XIII, Cf. Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, Pl. LII/1. The united coat of arms can also be seen on the octagonal ring seal of Gheorghe Duca, applied on the deeds from the following years: 1674, 1679, 1681, according to D. Cernovodeanu, *op. cit.*, Pl. LII/ 2, 3, 5.

[33] Adjoining Moldavia and Wallachia coat of arms carved in stone on the handrail of Dionisie belvedere, at Hurezi monastery, from 1753.

[34] *Monitorul Oficial*, II, 1861, no. 10, from February 11th (Attached Image, pp. 152-153). D. Cernovodeanu, op. cit., Pl. XII/3 (copy after gen. P. V. Năsturel).

LIST OF FIGURES

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

INFORMAȚII INEDITE DESPRE IOSIF, ÎNTÂIUL EPISCOP AL ARGEŞULUI

TEODOR MAVRODIN*

Episcopia Argeşului a fost înființată la finele secolului al XVIII-lea, în urma anaforalei întocmite de mitropolitul Țării Româneşti, Dositei, către divanul țării, care, la rându-i, a făcut întâmpinare la domnie, la data de 18 octombrie 1793, prin care se motiva crearea celei de a treia episcopii. Noua episcopie, aprobată de domnitorul Alexandru Moruzi, era alcătuită din județele istorice Argeş şi Olt şi urma să aibă sediul la mănăstirea din Curtea de Argeş.

Conducător al noii episcopii a fost numit românul Iosif Sevastos, susținut de către boieri, dar şi de către domnitor care căuta să obțină un oarecare echilibru în rândul demnitarilor bisericeşti, deoarece episcopii Nectarie al Râmnicului şi Costandie al Buzăului, nepotul mitropolitului, erau greci[1].

La 23 februarie 1794 domnitorul Alexandru Moruzi a emis un hrisov solemn de înființare a episcopiei, după ce se obținuse aprobarea Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol: „Deci, Domnia mea […] socotind trebuința aceştii episcopii […] am hotărât ca să să facă şi am binevoit a să cinsti în episcopie sfânta mănăstire a Argeşului, dă astăzi înainte, căci au fost şi scaun domnesc acolo”[2].

Referitor la capul episcopiei domnitorul menționează că „episcopul proin Sevasti chir Iosif, dă carele am luat înştiințare că încă protosinghel fiind al Sfintei Episcopii Râmnicului, s-au arătat dăstoinic dă a-l putea socoti acum dă vrednic spre a păstori turma cea aleasă a aceştii episcopii”[3].

Domnitorul a fixat şi ordinea importanței celor trei episcopii: Nectarie al Râmnicului, apoi Iosif al Argeşului şi la urmă Costandie al Buzăului, deşi mitropolitul propusese ca cel al Buzăului să fie pe locul al doilea, invocând vechimea episcopiei. Însă argumentele domnitorului au fost solide şi se

* Piteşti.
[1] Teodor Mavrodin, *Episcopia Argeşului, 1793-1949*, Editura Europroduct, Piteşti, 2005, p. 11.
[2] *Ibidem*, f. 12.
[3] *Ibidem*.

refereau la calitățile celui ales: „vârsta sa şi pentru căci au fost hirotonisit mai înainte episcop Sevastii şi mai vârtos pentru politia şi slujbele sale, atât cele bisericeşti, cât şi politiceşti cu care ne-au înştiințat că s-au urmat”[4].

Episcopul Iosif s-a născut între anii 1745 şi 1750, în localitatea Mălaia, plasa Loviştea, județul Argeş[5], într-o familie de țărani, iar după alți cercetători tatăl său a fost preot, primind la botez numele Ioan.

Instrucția primară şi cea religioasă le-a primit la Mănăstirea Cozia, unde s-a călugărit, iar după alte informații începuturile s-au făcut la Mănăstirea Turnu, din stânga Oltului, județul Argeş, unde a intrat în cinul monahal, după aceea mergând la Mănăstirea Cozia, unde era o şcoală renumită.

Cuvinte măgulitoare cu privire la pregătirea intelectuală şi preocupările episcopului ne-a lăsat contemporanul său Gheorghe Şincai: „Numai doi români cunosc ştiind scrie româneşte cum se cade, pe Samuil Clain şi pe episcopul de Argeş, Iosif; ei au umplut țara cu mii de cărți de acelea ce sunau româneşte la urechea poporului întreg, de la naşterea pruncului până la astrucarea moşneagului”[6].

Vorbele lui Gheorghe Şincai subliniază aplecarea episcopului Iosif la durerile şi dorințele românilor, de la cel mai mic copil până la bătrânii care şi-au apărat credința şi limba.

De curând am descoperit o însemnare pe un minei pe luna august 1780, făcută la data de 4 august 1808, de Matei dascăl din Redea, județul Romanați, când era copil în satul Doba, acelaşi județ, stăpânul moşiei fiind şetrarul Todoran[7]. Însemnarea conține informații referitoare la personalitatea episcopului şi la preocupările sale în plan cultural. În continuare prezentăm textul însemnării:

„Să se ştie de cându au venit muscali în Țara Românească, la l‹ea›t 1807[8], în zilele preaînălțatului domn Io Alixandru Epsilant voevod[9] şi în zilele Preasfințitului mit‹r›opolit din Mitropolia Bucureştilor, S‹fântul› Diosothei episcop, şi la Episcopia Buzăului erea episcop S‹fântul› Nicătarie, şi la Episcopia Argeşului erea episcop Iosifu, episcop ce să chiiam‹ă› Lotrean[10], ales şi de bun neam, omu sfințit, alesu, drept şi smerit şi de toat‹ă› eparhiia Sfinții

---

[4] *Ibidem.*

[5] În această vreme plasa Loviştea se întindea şi în dreapta Oltului, din munți până la râul Lotru, astfel că localitățile Voineasa, Mălaia, Proiani, Călineşti, Robeşti, Brezoi aparțineau de județul istoric Argeş.

[6] Teodor Mavrodin, *op. cit.*, p. 13.

[7] Arhivele Naționale - Serviciul Județean Vâlcea, colecția Documente istorice, CCLXIII/5 (1, 2).

[8] Ocupația şi administrația militară rusă, 13 decembrie 1806 (intrarea trupelor ruse în Bucureşti) - 16 mai 1812 (data păcii de la Bucureşti).

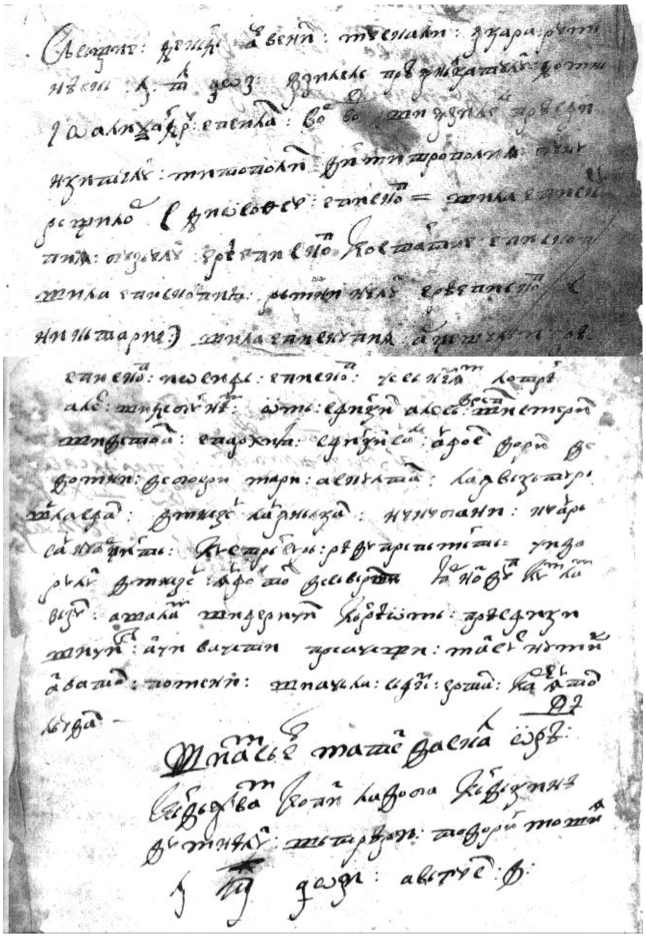
[9] Corect: Constantin Ipsilanti (3 octombrie 1806 - 19 mai 1807 şi 27 iulie - 16 august 1807, sub ocupația țaristă).

[10] S-a numit şi Lotrean, fiindcă se născuse în localitatea Mălaia, de pe apa Lotru.

Sale au fost dorit, de domni, de boeri mari ascultat la învățătură şi la sfat. D‹u›mnezeu l-au înălțat nu cu bani, cu auru sau cu argintu, cu strânsură rea dupre pământu, ci daru lui D‹u›mnezeu i-au fostu desăvârşit. Iar noi dup‹ă› cum l-am văzut, aşa l-am şi fericit, că erea omu preasfi‹n›ți‹t› şi cinstit.

Aici va ceti pre aceşti mai sus numiți a-i da tot pomeni şi acela să fie ertat care l-au tot lăudat.

Şi am să[11] eu Matei dascăl ot Readea[12] cându îi eram[13] copil la Doba[14], cându ținea dumnealui şătreariu Todoran moşiia, la leat 1808 avăgust 4".



[11] Citeşte: scris.
[12] Localitatea se numeşte Redea, din fostul județ Romanați, astăzi județul Olt.
[13] Citeşte: când eram.
[14] Localitate din fostul județ Romanați, astăzi județul Olt.

Caracterizarea pe care o face dascălul Matei este adâncă şi complexă: se referă la calităţile umane ale episcopului, la pregătirea lui intelectuală şi la respectul de care se bucura din partea semenilor săi şi a marilor boieri, dar şi a domnului. Este de subliniat că despre ceilalţi doi episcopi dascălul nu face nicio referinţă, numindu-le doar numele. Era, după cum spune dascălul, om „ales şi de bun neam, omu sfinţit, drept şi smerit şi de toată eparhiia […] dorit, de domni, de boieri mari ascultat la învăţătură şi la sfat". Dascălul subliniază şi faptul că s-a ridicat la demnitatea de episcop prin meritele lui: „D‹u›mnezeu l-au înălţat nu cu bani, cu auru sau cu argintu, cu strânsură rea dupre pământ, ci daru lui D‹u›mnezeu i-au fostu desăvârşit".

La cele spuse mai sus, dacă mai adăugăm afirmaţiile lui Gheorghe Şincai, anume că Samuil Micu Clain, unul dintre corifeii Şcolii ardelene, şi episcopul Iosif au umplut ţara cu mii de cărţi „de acelea ce sunau româneşte la urechea poporului întreg", se poate spune că portretul păstorului de suflete Iosif este complet şi adevărat.

A închis ochii la 27 octombrie 1820, fiind înmormântat în pronaosul bisericii Antim din Bucureşti, metoh al mănăstirii din Curtea de Argeş.

UNPUBLISHED INFORMATION ABOUT IOSIF, THE OLD BISHOP OF ARGEŞ

Abstract

This communication completes the information known by Joseph, the first bishop of Argeş, with new information from a mine in August, written on 4 th of August 1808 by the church singer Matthew.

MUZEUL JUDEŢEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

PROBLEMATICA ZESTREI PRIN PRISMA FOILOR DE ZESTRE DIN COLECȚIA DE DOCUMENTE A SERVICIULUI JUDEȚEAN AL ARHIVELOR NAȚIONALE ARGEȘ (1786-1830)

SIMONA RADU*

Dacă până de curând istoria politică, evenimențială, ocupa principalul domeniu de interes al istoricilor, de puțin timp se încearcă și o abordare a istoriei sociale: a familiei, a femeii, a relațiilor interpersonale, a modului de viață al oamenilor. Înscrisuri atât cu valoare practică cât și cu funcție simbolică, foile de zestre sunt deosebit de edificatoare pentru îmbogățirea acestui tip de istorie.

Prin transcrierea și interpretarea unor foi de zestre aparținând Colecției de Documente a Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Argeș, înscrisuri nepublicate încă în colecții sau ediții de documente, studiul de față își propune surprinderea unor aspecte noi privind istoria, geografia, etnografia și economia locală a județelor istorice Argeș și Mușcel în perioada tratată.

Studiul cuprinde două limite temporale clar stabilite: pornește din anul 1786 de când datează cea mai veche foaie de zestre existentă în Colecția de Documente și se oprește la anul 1830, nu pentru ca aceasta ar fi ultima foaie de dotă din colecție, ci pentru că de la introducerea Regulamentului Organic în Țara Românească acest tip de înscris a început să fie redactat în cadrul Tribunalelor Județene. De aici înainte în depozitele Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Argeș se găsesc foi de zestre atât la Colecția de Documente cât și în fondul Tribunalul Județului Argeș.

Documentele scrise în limba română, cu litere chirilice, au fost redactate în transcriere cu alfabet latin. Criteriul de ordonare a înscrisurilor este cel cronologic. Din cele douăzeci de acte, nouăsprezece posedă indicații cronologice complete: an, lună, zi, iar unul are numai an și lună (doc. 18). Prescurtările au fost întregite în mod tacit acolo unde nu au existat îndoieli. Literele scrise deasupra rândului au fost coborâte în rând, fără o mențiune specială. Pentru o mai bună înțelegere a informațiilor s-a adoptat punctuația

---

* Serviciul Județean al Arhivelor Naționale - Argeș.

modernă și s-au introdus majuscule acolo unde lipseau. Despărțirea textului în alineate s-a făcut în așa fel încât ideile principale din cuprinsul actelor să fie reliefate în mod clar. În situațiile în care în text au existat cuvinte ce nu au putut fi descifrate sau documentul se afla în stare avansată de degradare s-a indicat natura lipsurilor din original (indescifrabil, rupt). În ceea ce privește lacunele, s-a întregit textul în paranteze unghiulare.

Cu privire la caracteristicile externe ale înscrisurilor, suportul material al documentelor cuprinse în acest studiu este hârtia. Pentru actele mai mici s-a folosit o jumătate de coală sau o coală, în timp ce pentru documentele mai lungi s-au întrebuințat bucăți mai mari, pliate în două, formând un difolio. În general actele se află într-o stare bună de conservare, dar unele sunt pătate, rupte la îndoituri, pe margini, șterse în mai multe locuri ori înnegrite. În ceea ce privește cerneala, au fost utilizate variații de brun, negru, uneori galben-rădăciniu. Ca forme de validare se evidențiază impresiunile digitale în tuș și semnăturile autografe.

Zestrea oferă informații de natură economică (prețurile obiectelor dăruite, cursul monedei, unitățile de măsură), socială (relațiile între oameni, raportul dintre femeie și bărbat, spațiul de locuit, vestimentația, ocupațiile, hrana, tradițiile) și juridică (modul de împărțire a proprietății, administrarea veniturilor, transmiterea bunurilor). Dota reprezenta un contract social oral sau scris, care se regăsea și în dreptul roman sau cel germanic[1]. Termenii „zestre” și „dotă”, care desemnau actul prin care o fată era înzestrată în vederea căsătoriei, au fost utilizați în spațiul românesc cu același sens.

Foaia de zestre se întocmea numai pentru fete deoarece acesta reprezenta unicul act prin care anumite bunuri le puteau fi transmise. Documentul cuprindea lucruri mișcătoare „acelea câte au suflet sau și neavând suflet, se mișcă și se strămută, cum dobitocul, hainele și celelalte” și „nemișcătoare precum pământul, copacii, zidirile și celelalte”[2].

Foile de dotă sunt constituite după un anumit formular. Mitropolitul Antim Ivireanu a fost cel care a realizat un șablon de redactare a foilor de zestre[3], din dorința de uniformizare a acestei practici. Dacă la început formularul a fost puțin întrebuințat, fiecare redactând actul după cum se pricepea, mai târziu a început să fie folosit, cu mici modificări, din ce în ce mai des.

---

[1] Liliana Andreea Vasile, *„Să nu audă lumea”. Familia românească în Vechiul Regat,* Bucureşti, Editura Tritonic, 2009, p. 44.

[2] Dem. D. Stoenescu, *Vechile legiuiri româneşti. I. Legiuirea Caragea (după ediţia de la 1818),* Craiova, Tipografia Fane Constantinescu, 1905, p. 37.

[3] Constanța Ghițulescu, *Zestrea între normă şi practică. Țara Românească în sec. XVII-lea*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, Bucureşti, t. XVIII, 2000, p. 218.

Partea de început și cea de încheiere a textului unei foi de zestre sunt marcate prin invocația simbolică. Invocația de început este reprezentată în anumite documente prin „cruce ajută” † (doc. 2) sau printr-o invocație religioasă verbală: „Fie Doamne mila Ta spre noi precum am nădăjduit și noi întru Tine” (doc. 8) sau „Doamne, ajută” (doc. 14). În unele documente se găsesc ambele tipuri de invocație: simbolică și verbală (doc. 5 și 6), iar în altele niciuna dintre forme (doc. 15, 17 și 18). Invocația de final este reprezentată de o invocație verbală „De la mine puțin şi de la Dumnezeu mililă (?) şi dar şi blagoslovenie cerească” (doc. 16) sau „Di la noi acestea toate și de la Dumnezeu milă și dar” (doc. 12), dar sunt și documente din care invocația religioasă de încheiere lipsește (doc. 11).

În partea de mijloc a textului sunt enumerate obiectele care alcătuiesc zestrea: haine, bijuterii, articole necesare pentru casă și gospodărie, pământ, bani, animale etc. Respectându-se sau nu o ordine prestabilită, bunurile mobile și imobile sunt trecute cel mai adesea unele sub altele (doc. 8, 10, 19 etc.) și mult mai rar în șir (doc. 13, 16, 18 etc.).

Ultima parte a foii de zestre este destinată martorilor și scribilor. Numărul celor care participă la încheierea unei foi de zestre variază de la un document la altul. Martori sunt preotul, vecinii de moşie (doc. 2), bunicii fetei (doc. 11), frații ș.a. Există și documente în care martorii lipsesc sau sunt foarte puțini, deoarece autoritatea celui care a întocmit dota nu poate fi contestată de comunitate (doc. 1,7, 10, 20 etc.).

În vederea căsătoriei, fata nu alegea băiatul și nici băiatul nu alegea fata. De cele mai multe ori „mariajul este înainte de toate o afacere”[4], de sentimente neputând fi vorba. Tinerii proveniți din familii boierești începeau să se cunoască abia după ce băiatul accepta foaia de zestre[5]. Cei care alegeau pentru copii erau părinții. Tatăl reprezenta autoritatea deplină în familie, dispunea de proprietate și de resursele economice. El alegea ginerele și tot el hotăra zestrea. Fata trebuia să se supună hotărârii luate, deoarece, pentru femei, singura șansă de viețuire și supraviețuire era căsătoria. Societatea nu oferea o altă posibilitate. Fetele nu puteau presta o anumită muncă din care ar fi putut să se întrețină. Femeile sărace, care nu aveau dotă sau care erau prost înzestrate fie se măritau mai greu, fie rămâneau nemăritate. Acest lucru reprezenta o povară pentru familie, deoarece o fată nemăritată însemna încă o gură de hrănit[6]. Trecerea peste cuvântul părinților ducea la dezmoștenire pentru băieți

---

[4] Constanța Ghițulescu, *În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea,* în continuare *În şalvari şi cu işlic...,* Bucureşti, Editura Humanitas, 2004, p. 126.

[5] *Ibidem*, p. 112.

[6] Ştefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc: antologie de texte: 1838-1929*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 116.

și la neînzestrare în cazul fetelor. Singurul motiv acceptat pentru împiedicarea căsătoriei era voința fetei/băiatului de a urma calea călugăriei, deși uneori părinții nu țineau cont nici de această dorință.

Criteriile de selecție a viitorului soț erau de natură economică și socială, uneori și politică (pentru familiile înstărite care dețineau funcții în stat). Statutul și locul individului în societate erau stabilite și cunoscute de comunitate. Diferențele economice și sociale nu erau acceptate. Era aproape o regulă ca tinerii să provină din același sat, să aparțină aceleași categorii sociale, să aibă o poziție economică asemănătoare. Căsătoria în același sat se realiza pentru a da posibilitatea unirii avutului celor două familii, dar și din dorința părinților de a-și însoți copilul cu un om cunoscut[7]. O altă alegere putea fi căsătoria în satele din imediata vecinătate și foarte rar în localitățile îndepărtate.

Foile de zestre nu dezvăluie foarte multe amănunte cu privire la identitatea mirelui. Numele lui apare sporadic în documente, iar atunci când este amintit nu este însoțit de indicații referitoare la locul de origine sau la familia din care provine. De fapt, doar prenumele lui este folosit de socru atunci când vrea să indice lucrurile ce, prin dotă, i se cuvin fetei. Statutul social al băiatului poate fi dedus dacă în text este menționată și funcția pe care acesta o îndeplinește. De exemplu, Safta, fiica lui Niculae Popescu din Pitești, urmează să se căsătorească cu Nicolae „logofătu" (doc. 10).

Domnitorul Alexandru Ipsilanti, în *Pravilniceasca condică*, prevedea că ginerele trebuie să semneze foaia de zestre, deoarece prin semnătură el își dădea consimțământul că este de acord cu ceea ce i se oferă[8]. Și *Legiuirea Caragea* stabilea că „tocmeala scrisă trebuie semnată de ambele părți"[9]. Astfel, deși nu există o certitudine, în documentele în care nu se specifică numele ginerelui se poate deduce că el ar putea fi oricare din cei trecuți în lista de martori.

În *Legiuirea Caragea* se preciza că „tatăl este dator să-și înzestreze pe fiesa din averea lui"[10]. În foile de zestre tatăl apare singur atunci când oferă bunurile, în calitate de „plătitor" (doc. 9, 14, 18, 19) sau împreună cu soția și alți membri ai familiei. Cum el este cel care administrează întreaga avere, prezența mamei și a fraților în act atestă doar acordul acestora cu cele înscrise. Pe de altă parte, implicarea soției în încheierea foii dotale, respectiv menționarea numelui ei, sunt obligatorii în cazul în care o parte din dotă

[7] Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu işlic…*, p. 110.
[8] *Pravilniceasca condică a domnului Alexandru Ioan Ipsilant V.V. tipărită acum din nou grecește și rumânește de K.N Brăiloiu, procurorul Curții Apelative de Comers*, în continuare *Pravilniceasca condică...*, București, în tipografia curții a lu Frederich Valbaum, 1841, p. 79.
[9] Dem. D. Stoenescu, *op. cit.*, p. 50.
[10] *Ibidem*, p. 108.

provine din zestrea acesteia. Mama are dreptul de a-și înzestra fiica din lucrurile primite de ea la căsătorie, dar tatăl nu poate să transmită fetei din bunurile soției fără acordul celei din urmă [11]. De exemplu, popa Statie iscălește foaia de zestre „dinpreun cu soțiia mea, Ioana, și a fiu-mieu lui Ioan" (doc 1). În mod asemănător, în cel de-al doilea document semnatari sunt Stoe „socru", dar și „Stoica, soția lui Stoe, dinpreună cu fii noștri" (doc. 2). Mama ține locul fraților care fie sunt minori, fie sunt plecați din sat. Ea adeverește că frații sunt de acord cu faptul că din moșie se împarte și fetei pentru zestre.

În lipsa tatălui foaia dotală este dată de către mamă. Și în astfel de cazuri partea de avere ce-i revine fetei la căsătorie este stabilită tot de tată, mama fiind doar o executantă a indicațiilor lăsate de răposatul ei soț, cât și semnatară la sfârșitul actului în locul acestuia. Preoteasa Ioana, dă fiicei sale Maria, averea fixată de tatăl ei în timpul vieții. Nu se știe dacă documentul a fost redactat în timp ce tatăl încă trăia, dar formularea actului lasă să se înțeleagă că el a avut principalul cuvânt de spus: „încredințat scrisoarea noastră, ce au lăsat-o soția mea și cu mine la măna Marii" (doc 5).

Chiar dacă din cuprinsul foii dotale nu reiese în mod cert faptul că tatăl a stabilit zestrea, totuși amintirea sa nu este trecută cu vederea. Semnatară a unui înscris, Anuța, precizează că este „soția lui Matei din sat Racovița" (doc. 11), autoritatea soțului continuând să existe și după moarte. Uța, „soția Radului din Pori împlinitoare la acestea toate" (doc. 12), respectă și ea recomandările soțului.

O altă mamă singură are datoria de a-și înzestra fiica. Acest caz nu se înscrie pe linia celor surprinse până acum deoarece Uța se prezintă ca fiind „fiica lui Rizea Balotă" (doc. 16), neamintindu-se nimic de existența unui soț. Din semnătura mamei („fiica lui Rizea Balotă") se poate deduce mai repede că ea s-a despărțit de soț decât că acesta a murit. Astfel, este foarte posibil ca zestrea să fie oferită de mamă din averea ei, fără nici o implicare a tatălui, de vreme ce în *Legiuirea Caragea* se prevedea ca în caz de despărțire „partea femeiască să rămână totdeauna la mamă"[12].

În lipsa părinților, frații sunt datori să-și înzestreze surorile din moștenirea lăsată de tată sau chiar din avutul propriu. Fratele preia obligația și responsabilitatea de a găsi un soț pe măsura surorii sale, dar și de a-i asigura zestrea ce i se cuvine în funcție de statutul lor social. Chiar dacă în partea de început a foii dotale se menționează că zestrea „o dau eu tațău Dumitru", la final se arată că de fapt „fii-său Andreiu" a dat. Probabil fratele fetei a preluat între timp atribuțiile tatălui (doc. 17). Pe de altă parte, frații nu aveau dreptul să pretindă ceva din dota cedată surorii lor, nici să se opună modului de împărțire

[11] *Ibidem,* p. 109.
[12] *Ibidem,* p. 106.

a averii părintești pentru zestrea fetelor, dacă aceasta era hotărâte de tată. Popa Ion din Slănic a ținut să precizeze în foaia de zestre pe care o dă fiicei sale ca aceasta să stăpânească bunurile oferite „în bună pace, atătă dă către mine cât și dă cătră fiu-măeu Drăgoi” (doc. 7).

Uneori, fata putea fi înzestrată și de rudele mai îndepărtate dacă era orfană sau dacă rudele dispuneau de o situație materială mult mai bună decât cea a familiei din care ea provenea. Într-una dintre aceste două situații se află și Zinca, nepoata lui Ștefan Bellu, care se va bucura de primirea unei importante averi din partea marelui vistier (doc. 20).

În funcție de categoria socială din care provenea autorul, existau două reguli de redactare a foilor de zestre. În cazul familiilor boierești actul putea fi întocmit în orice moment după nașterea fiicei, chiar și înainte de împlinirea anilor necesari la căsătorie[13], în timp ce pentru familiile de țărani constituirea foii de zestre reprezenta o acțiune de ultimă oră. Chiar dacă era o necesitate, responsabilul cu realizarea acestui act era constrâns să amâne până în ultimul moment datorită lipsei de bani și de mijloace. Pe de altă parte, această tergiversare se datora și negocierii dotei între familia mirelui și cea a miresei.

Cu toate că nu este clar specificat în foaia de zestre, între tată și ginere avea loc o negociere, o învoială[14]. Tatăl fetei hotăra dota, iar ginerele fie accepta, fie căuta să obțină ceva în plus. Fiecare dintre cei doi participanți la această negociere încearcă ca beneficiul să fie de partea sa: socrul să cedeze cât mai puțin, iar mirele să câștige cât mai mult. Condițiile privind zestrea stabilite de socru și ginere în funcție de anumite circumstanțe (în caz de moarte sau de despărțire) rămân neclintite[15]. Dacă băiatul nu primea zestrea făgăduită de părinții fetei era îndreptățit să ceară acest lucru prin judecată.

Unele formulări din cadrul actelor dotale atestă existența unei tocmeli anterioare. Un exemplu ilustrativ este cel al preotului Drăgoi care se înțelege cu ginerele său sau cu tatăl acestuia (lucru nespecificat) ca „la diiconie” să se împartă „în doaă cheltuiala ce să va face” (doc. 9). Moș Radu a ajuns și el la învoială cu ginerele său, Ion, ca pe timpul vieții să stăpânească împreună o moșie în Mușcel, iar „după moartea mea să stăpănească ginimiru”. Viitorul mire trebuie să fi fost de acord cu acest tip de împărțire a posesiei, altfel foaia de zestre ar fi avut un alt conținut. Dovada că ginerele Ion a fost de față la întocmirea actului și a avut un cuvânt important de spus este faptul că termenul „ginir” este repetat de patru ori, având în vedere că textul foii dotale este destul de scurt. Toată averea cuprinsă în foaia de zestre este pusă la

[13] Constanța Ghițulescu, *În şalvari şi cu işlic...* p. 139.
[14] Gheorghe Dimitrescu, *Dota în vechile noastre legiuiri,* în „Analele Facultății de Drept din Bucureşti”, anul IV, nr. 1-2, 1942, p. 208.
[15] Dem. D. Stoenescu, *op. cit.,* pp. 110-111.

dispoziția viitorului soț al fetei, el să stăpânească și lui să-i fie toate „slobode” (doc. 18).

În cadrul foilor de dotă obiectele erau grupate în funcție de utilitatea și asemănarea lor. Prin urmare, ordinea în care sunt scrise poate arăta că între socru și ginere a avut loc o negociere. De exemplu, popa Statie începe foaia de zestre a fiicei sale, Sanda, cu enumerarea animalelor (o vacă cu vițel, mai mulți boi de diferite vârste), apoi a hainelor, puține la număr, urmate de darurile oferite de mireasă nașului, soțului și socrilor. În continuare lucrurile nu mai respectă o ordine. Sunt puse la un loc obiectele folosite în casă (prosoape, lenjerie etc.) cu haine din trusoul fetei, alături de care apare chiar și o căldare. După întreaga enumerare socrul revine cu daruri pentru ginere, un sac și o vacă. Prezența animalului la sfârșitul înscrisului întărește posibilitatea unei tocmeli. Parcă tatăl este presat să mai ofere ceva, deși în final ține să precizeze că toate lucrurile le dăruiește „făr de nici o pricină”. După semnături se evidențiază o mențiune în care tatăl spune că s-a „pogodit” (termen care arată caracterul contractual al foii de zestre) cu ginerele său pentru un anumit considerent (doc. 1).

O altfel de învoială are loc între Nițu Ciocan și Fiera. De această dată nu se mai pune neapărat problema unui beneficiu, ci tatăl fetei adresează o rugăminte viitorului ginere, ca „să împlinească să cumpere dulama”. Cum strângerea zestrei a fost un lucru lăsat pentru a fi rezolvat în imediata apropiere a cununiei, socrul cedează o sumă de bani, „taleri 12”, pentru cumpărarea unui obiect pe care el, din lipsă de timp, nu a reușit să-l procure (doc. 4).

În practică, de cele mai multe ori documentul era scris la momentul căsătoriei, după negociere, indiferent de categoria socială. Niculae Popescu din Pitești arată că zestrea se oferă „fiici noastre Safta” (cu ocazia) „într-u căsătorie D-lui Nicolae logofătu”. Cu o situație materială demnă de luat în seamă, luând în considerare diversitatea bunurilor pe care le dăruiește fiicei sale, aparținând lumii orășenești, Niculae Popescu scrie foaia de zestre tot în apropierea căsătoriei, deoarece în document apare încă de la început numele ginerelui (v.doc. 10). Cu toate acestea, indiferent de momentul în care se redacta actul și oricare ar fi fost poziția socială, trebuie spus că mare parte din zestre se acumula în timp, unele obiecte fiind cumpărate (în cazul țăranilor, făcute în casă), iar altele moștenite (de exemplu podoabele).

Valoarea dotei nu era fixată prin lege sau cutumă, însă diferea în funcție de starea materială a familiei. Tatăl îi transmitea fiicei sale ceea ce putea: „acestea de la noi prin putință cu cerescul ajutor și cu blagoslovenie, iar de la Milostivu Dumnezeu tot darul desăvârșitu” (doc. 10) sau chiar mai mult decât putea, în funcție de doleanțele ginerelui. Din acest motiv în foaia de zestre fiecare lucru era notat cu precizie, în amănunt: număr, culoare, detalii pentru ca totul să fie valorificat și pentru ca nimic să nu fie uitat sau contestat.

Una dintre foile de dotă transcrise cuprinde socotelile făcute cu ocazia căsătoriei (doc. 10). Analiza acesteia permite surprinderea valorii bunurilor în epocă. În dreptul fiecărui lucru este trecut, în taleri, prețul lui. După un calcul rapid se constată că obiectele de trusou (haine, bijuterii, lucruri pentru casă) reprezintă o sumă de 3865 taleri, iar banii, pământul și animalele valorează 4955 taleri. Suma finală ajunge la 8820 taleri, deși pe foaia de zestre este estimată valoarea de 8220 taleri (fie calculul din epocă a fost greșit, fie anumite lucruri nu au mai fost socotite). Oricare ar fi rezultatul, dacă se stabilește un procentaj, animalele, pământul și banii semnifică aproximativ 60% din valoarea zestrei. Ceilalți aproape 40% sunt reprezentați de obiectele de trusou.

Chiar dacă în celelalte înscrisuri nu sunt trecute prețurile anumite detalii care însoțesc obiectele sunt în măsură să determine costul lor. De exemplu, valoarea animalelor este stabilită de mențiunea: stearpă, noatină, cu vițel după ea, cu vițel în burtă, importanța podoabelor și a hainelor crește în raport cu materialul din care sunt confecționate, iar prețul terenului este apreciat în funcție de ceea ce se află pe el (case, cârciumi, pomi, vii). Popa Dinu dăruiește „doo vaci cu viței în păntece” (doc. 13), iar Anuța oferă la rândul ei „4 vaci cu lapte, afară den ceale mici și 10 oi mari cu mei lor” (doc. 11). Preoteasa Ioana o înzestrează pe fiica sa, Maria, cu o dulamă „din cele bune”, îmblănită cu „singeapă” (doc. 5), iar popa Drăgoi dă fiicei sale, Mariuța, în afară de două cămăși de purtare, încă „4 cămăși cu piepți de borangicu” (doc. 9). Ștefan Bellu dă nepoatei Zinca, prin testament și prin foaie de zestre, moșia Dobrogostea „tot hotaru cu mori și cu toate câte sânt pă acest moșie”, un han în orașul Pitești, bijuterii (cercei cu „zmaralduri”, diademă „dă brileant”) etc. (doc. 20).

Dota poate fi privită și ca un fenomen din sfera simbolică, întrucât, înainte de a fi o listă cu bunuri, foaia de zestre este o acțiune fundamentală a practicii sociale. Se poate observa că din foile dotale nu pot lipsi anumite tipuri de obiecte, indiferente de categoria socială din care provine familia. Tipologia este mereu aceeași, diferă doar calitatea și cantitatea: mai mult sau mai puțin pământ, mai multe sau mai puține vite, haine și podoabe mai valoroase sau mai modeste.

Foile de zestre întocmite pentru fetele de boieri nu se deosebesc foarte tare între ele. De obicei, la acest nivel social se găsesc cam aceleași obiecte, aceleași țesături, același număr de animale. Unele bunuri surprind prin raritatea și modernitatea lor. Marele vistier Ștefan Bellu, aflându-se în contact nemijlocit cu moda vestimentară bucureșteană, dar și cu cea apuseană, dăruiește nepoatei sale șaluri de diferite culori și materiale scumpe: „un șal civit periplocat, un gear neftiu, un șal vărgat” (doc. 20). Niculae Popescu din Pitești îi oferă copilei sale o scurteică îmblănită „cu samur dă Beci” (cumpărată de la Viena), o haină

cu blană de „cacom”, cercei „de aur cu smarald, cu diamanturi”, două inele de aur (unu cu diamant, celălalt cu smarald) etc. (doc. 10).

Zestrea întocmită de familiile de ţărani este mai puțin spectaculoasă. Foaia dotală se limitează la câteva obiecte, iar numărul articolelor de același fel este redus (două cămăși, trei ii, două rochii șa.).

După tipul bunurilor înscrise, foaia de zestre poate fi împărțite în două registre: o parte care cuprinde obiectele de trusou (articole necesare pentru corp și activități casnice) și o parte în care sunt trecute pe rând: bani, moșii, dobitoace, unelte. Totuși, nu toate documentele respectă acest principiu: unele cuprind moșii, vite, veșminte, altele doar veșminte sau doar animale.

În ceea ce privește trusoul, locul principal îl ocupă bijuteriile (inele, cercei, paftale ș.a.), obiecte din aur ornate cu pietre prețioase (mărgăritar, diamant, smarald). Podoabele reprezentau o „investiție în poziția socială”[16]. Pe lângă rolul de a înfrumuseța și de a arăta prestigiul familiei care le deținea, bijuteriile constituiau valori durabile ce nu se deteriorau și nu-și pierdeau valoarea în timp. Mai mult, în caz de necesitatea ele puteau fi transformate în bani. Dacă la nivelul înalt al societății bijuteriile sunt confecționate din materiale scumpe și sunt împodobite cu pietre prețioase, pe măsură ce se coboară pe scara socială obiectele de podoabă dispar sau sunt înlocuite de cele din materiale mai puțin valoroase, precum argintul. Din Tabacu o înzestrează pe fiica sa, Ilinca, cu „1 pereche cercei de argintă, 1 inel de argintă, 3 trei de urmuz” (doc. 8), iar popa Drăgoi și preoteasa Păuna doresc să o înfrumusețeze pe fiica lor, Mariuța, cu „1 păreche paftale de sidef cu colanu lor, 1 păreche cercei de argintu, 1 inel de argintu, 8 șire de urmuzu” (doc. 9). Ei dispun de o poziție socială bună, dar nu fac parte din categoria boierilor deoarece cerceii și inelul sunt de argint, iar șirele de „urmuz”, nu de mărgăritar.

În afara podoabelor amintite, fetele de la sate purtau la gât bani de aur, folosiți numai ca bijuterii. Popa Drăgoi dăruiește fiicei sale o salbă de galbeni (doc. 9), iar Maria primește de la mama sa, preoteasa Ioana, o salbă cu monede de argint austriece (doc. 5). Salba nu era numai un obiect de înfrumusețare, ci și parte componentă a costumului popular românesc.

Următorul loc după podoabe în alcătuirea trusoului îl ocupă hainele. Îmbrăcămintea avea meritul de a arăta rangul social și puterea financiară. Materialele din care aceasta era confecționată, modelele, broderiile, abundența erau de natură să întețească competiția pentru opulență a marilor familii românești.

[16] Florentina Nițu, *Ponderea podoabelor în cadrul acumulărilor de avere şi a zestrei jupanițelor şi domnițelor din spațiul românesc în secolele XVI-XVII,* în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, nr. V-VI, Muzeul Județean Botoșani, 2006-2007, p. 75.

Sfârşitul de secol XVIII şi începutul secolului XIX se caracterizează prin existenţa unei societăţi în tranziţie bazată pe coexistenţa mai multor influenţe vestimentare provenite din Orient şi Occident. Luxul familii boiereşti era întreţinut prin achiziţionarea unor bunuri vestimentare puţin accesibile pentru celelalte categorii sociale: şaluri indiene, blănuri aduse de la Viena, rochii de atlaz, de mătase şi stambă cadrilate însoţite de brâuri de mătase sau cingători cu paftale (cea mai valoroasă blană era cea de cacom, urmată de cele de râs, vulpe şi jder[17]). Odată cu aceste obiecte se importau şi elemente de viaţă şi cultură apuseană. Se căuta o apropierea de lumea modernă din apus (Viena şi Paris) şi depărtarea de influenţa otomană. Cu toate acestea, locuitorii Ţării Româneşti, dependentă încă de Imperiul Otoman, nu au renunţat cu uşurinţă la vechia îmbrăcăminte şi la materialele orientale, pe de o parte datorită faptului că adoptarea vestimentaţiei europene ar fi reprezentat o inovaţie greu de trecut cu vederea de guvernarea otomană, iar pe de altă parte pentru că frumuseţea, valoarea şi calitatea veşmintelor turceşti făceau ca acestea să nu fie uşor de abandonat[18]. Chiar dacă au început să se importe materiale din Occident ele nu au înlocuit complet mărfurile aduse de la Ţaringrad, fapt demonstrat şi de cuprinsul foilor de zestre.

Zestrea oferită de cei mai înstăriţi fiicelor lor este compusă din materiale precum belacosa, atlazul, ghermeşutul cusute cu mătase, borangic şi fir de tort, pe când la ţărani predomină bumbacul, postavul, inul, lâna ţesute în casă. Rochiile din materiale scumpe sunt însoţite de anterie lungi şi dulame. Uţa înzestrează pe Joiţa cu „1 rochie bună de mătase cu anteriu", o tivilichie de mătase îmblănită cu blană de iepuri şi cu „1 dulamă de postav blănită cu sangeap" (doc. 12). Dulama nu lipseşte nici din garderoba fetelor de ţărani: Sanda primeşte de la tatăl său, popa Statie, o rochie de lână însoţită de „1 dumă de postavă" (doc. 1).

Cămaşa de batistă, de maltef, de borangic, este unul dintre cele mai întrebuinţate obiecte de îmbrăcăminte. Confecţionată din materiale mai bune sau mai rele, în funcţie de statutul social, ea este prezentă în toate foile de zestre în care apare trusoul. Tot cămaşa este şi cel mai oferit dar de nuntă al miresei pentru ginere, naş, socru şi soacră.

Separat de cămaşă se distinge ia. În număr de două, trei sau şase, „băgate" sau „nebăgate" în apă (doc. 12 şi 14), iile erau îmbrăcate foarte des atât de fetele sărace cât şi de cele mai bogate. Alături de fotă şi cojoc, ia este una din componentele costumului popular românesc. Acest port s-a păstrat mult timp nealterat mai ales în zonele izolate de munte. Aparţinând unor astfel

[17] Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească,* vol. II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1971, p. 39.
[18] *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea*, seria nouă, vol. I (1801-1821), Georgeta Filitti (coord.), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 748.

de locuri, Mihai Fianu îi dă zestre fiicei sale, Maria, șase ii, un cojoc și o fotă de mătase. Îi dăruiește apoi o „sarică și doo prechi de dăsagi” (doc. 15), obiecte care completează îmbrăcămintea oamenilor de la munte.

După îmbrăcăminte urmează așternuturile. Cantitatea și calitatea lor poartă amprenta socială[19]. Dacă în casele țărănești așternutul era format din scoarțe sau cergi, confecționate în gospodărie, în locuințele familiilor înstărite se dormea pe cearșaf. Acesta este menționat destul de rar în foaia de zestre reprezentând o dovadă a bogăției, dar și a curățeniei. De cele mai multe ori apare un simplu cearșaf, dar au existat situații în care au fost dăruite mai multe așternuturi: Safta primește de la tatăl ei, Niculae Popescu, un așternut de tulpan și cinci perne cu fețe din mătase și încă unul tot de tulpan, dar cu fețe de pernă din bumbac (doc. 10).

Cerga, plocada, procovul, scoarța, țolul, velința se foloseau atât pe post de așternut cât și ca învelitoare. Acestea sunt mai la îndemână în lumea rurală, pe de-o parte pentru că patul (de cele mai multe ori înlocuit de laviță, cuptor, ladă de zestre) este tare și incomod, iar pe de altă parte pentru că se confecționează în casă cu lâna provenită din propria gospodărie. În lumea bună a orașului așternuturile și acoperămintele tradiționale încep să fie înlocuite întâi cu „pătura de Brașov”, iar apoi cu salteaua și cu plapuma, chiar dacă în definitiv nu dispar. Tot în foaia dotală întocmită de Niculae Popescu din Pitești se poate observa acest lucru. El dăruiește „1 saltea cu trei perne de cit i cu cearșaf pentru așternut, 1 plapomă dă atlaz cu cearșafu ei”, dar și „1 scoarță de pat” (doc. 10).

Următoarele în listă sunt obiectele care, prin natura lor, arată principala ocupație a femeii: de mamă, gospodină și gazdă. În această categorie intră prosoapele, regăsite în foile de zestre sub diverse denumiri: prosoape, peșchire, ștergare, marame și șervete. Pentru unele se precizează că sunt de in, borangic sau tort, în timp ce despre altele nu se spune nimic. Unele sunt de mâini, altele de obraz (au o întrebuințare clară), unele sunt noi, altele probabil folosite. Numărul lor variază. În cadrul familiilor înstărite se dăruiesc câte doisprezece șervete sau peșchire de borangic, în cele mai sărace unu, două și mai rar, cinci sau șase. Uța oferă Dumitrei „12 peșchire de borangic” (doc. 12), diaconul Dumitru dăruiește fiicei sale, Sora, „2 mărămi dă borangicu, 2 de iină și 1 un prosopu” (doc. 19), iar Mihai Fianu o înzestrează pe Ioana cu „cinci ștergare, trei de borangic, doo de tort” (doc. 15). Dacă peșchirele, prosoapele și maramele au întrebuințări uzuale, șervetele și ștergarele sunt folosite cel mai adesea cu rol decorativ. Ele sunt peste tot, iar ceea ce diferă este materialul și numărul.

[19] Constanța Ghițulescu, *Patimă și desfătare: despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750-1860,* București, Editura Humanitas, 2015, p. 240.

Un alt articol care apare în mai toate foile de zestre, fără a se ține cont de categoria socială, este o „masă pe masă”, adică fața de masă. Confecționată din pânză, ea poate să fie mai mare sau mai mică: „de coturi 8” sau „de coturi 4” (doc. 9).

Printre bunurile care compun rânduiala mesei, în foile dotale întocmite de cei mai înstăriți, își fac loc linguri, lingurițe, cuțite, farfurii, talere de cositor, tingiri cu sau fără capace, ligheane, ibrice, ceșcuțe de cafea etc. Toate descoperă anumite obiceiuri cotidiene cum ar fi pregătirea cafelei, prepararea hranei, aranjarea și servirea mesei, îngrijirea corpului. Și femeile mai sărace pregăteau masa, activitatea lor de toată ziua se concentra chiar în jurul gătitului, dar obiectele necesare unei astfel de îndeletniciri nu sunt trecute în foile lor de zestre. Pentru această categorie socială vasele și ustensilele nu sunt costisitoare deoarece sunt confecționate din lut și lemn. Asemenea materiale se găsesc cu ușurință și nu necesită o atenție deosebită precum argintul, alama, arama, cositorul și farfuria din care erau produse obiectele prezente în bucătăriile orășenești.

Ultimele transmise sunt animalele, pământul (terenurile cu fânețe, vii sau livezi, în funcție de zona geografică), banii și locuința (casă și anexe). La fel ca și în cazul celorlalte obiecte existente în foaia dotală, numărul animalelor și diversitatea acestora diferă în funcție de statutul social al familiei. În categoria animalelor intră în primul rând vitele (vaci, viței, boi) care apar în majoritatea foile de zestre. Ele sunt urmate de oi, porci și uneori cai. Mariuța primește de la popa Drăgoi patru boi, două vaci, douăzeci de oi, „10 rămători”, trei stupi și o iapă cu mânz (doc. 9). Dumitra, fata Anuței, este înzestrată cu opt boi, patru vaci, „4 rămători mari” și „10 oi mari cu mei lor” (doc. 11).

În ceea ce privește pământul, Tița, nepoata lui Rizea Balotă, dobândește de la mama sa, Uța, jumătate din moșie. După moartea femeii, Tița va rămâne stăpână peste întreaga moșie cu condiția de a se îngriji de pomenirea mamei (doc. 16). Zece ani mai târziu, în 1836, Uța, devenită Sofia monahia Brătianca, printr-un înscris, dă fiicei sale Tița, „dăosibit dă cele ce i-am dat prin foaia dă zestre, fiindcă au căutat multu dă mine la vremea neputinții mele”[20], o parte de moșie situată în comuna Cepari, casa părintească, o roabă țigancă, animale, haine, şi obiecte de gospodărie. Acest document completează actul de la 1826. Asemănător procedează și Nițu Ciocoiu cu fiicele sale, Șuța și Stanca. În schimbul cedării întregului pământ, el cere „ca după moartea mea, făcându-mi soroacile și pomenirile, să-m stăpânească și partea orcare din fetile mele” (doc. 4). Păstrarea ambelor înscrisuri prin care Nițu Ciocoiu își înzestrează fetele oferă posibilitatea surprinderii unor aspecte inedite. Chiar dacă au fost scrise la o distanță de opt ani, una la final de secol XVIII, cealaltă la început de

[20] SJAN Argeş, Col. Doc., CIII/14, f. 1.

secol XIX, foile dotale (semnate de același martor, Ghețan) nu diferă considerabil una de cealaltă. Tatăl se străduiește ca bunurile dăruite fetelor să fie asemănătoare, atât din punct de vedere material, cât și în privința tipului de obiecte (doc. 3 și 4).

Cedări de pământ aveau loc atunci când tatăl nu reușea să achiziționeze cele necesare pentru zestre, iar valoarea moșiilor compensa valoarea celorlalte bunuri. Moș Radu, în foaia de dotă pe care o dă fiicei sale, Ioana, încredințează „moșia din Brădușe, patru pogoni și jumătate”, ginerelui său, Ion. Lotul de pământ urma să fie administrat de comun acord, iar după moartea lui Moș Radu avea să-i revină în întregime ginerelui. Îi mai dăruiește, tot lui Ion, „moșia din Mucel”, cinci nuci, o vacă și o iapă (doc. 18). Se pare că pământul era destul de prețuit, de vreme ce foaia de zestre nu cuprinde nici un obiect referitor la trusou. Stoe îi dă fiicei sale, Stanca, locuri de coasă din livadă și din siliște. Cum terenul se află în proprietatea obștească tatăl precizează limitele (hotarele naturale: meri, peri, nuci, pruni, vișini, lacuri, drum, apă) pentru a se cunoaște cu exactitate fiecare bucată de pământ dăruită. În afară de pământ, „doi peri ernatici și doi meri, unul sălciu și altul crețescu”, în foaia de dotă nu mai apare nimic. Fie locurile cedate aveau o valoare materială mare, fie tatăl nu dispunea de o condiție socială foarte bună (doc. 2).

Zestrea avea rolul de a stabili atribuțiile soților în familie. Societatea românească aprecia că bărbatul trebuia să dețină la căsătorie cea mai mare parte a bunurilor funciare (pământ, animale, uneltele) și imobiliare (casa). Chiar dacă uneltele agricole erau deținute de obicei de băiat una din foile de zestre transcrise în volumul de față cuprinde și astfel de obiecte folositoare pentru muncile câmpului. Anuța, soția lui Matei din satul Racovița, scria în foaia dotală „unu plug cu fiarăle lui, 1 fier de plug lung ipac, 1 car bun legat cu fier”. Tot ea promitea și „12 zile de arătură dă hrană în cămp i cu a treia parte din măasă” (doc. 11).

Animalele și pământul oferite prin foile dotale permit surprinderea îndeletnicirilor pe care oamenii le-au avut într-o anumită perioadă de timp, în funcție de zona geografică în care viețuiau. Creșterea animalelor a fost una din ocupațiile de bază a românilor de pretutindeni, prin urmare și a celor din zona Argeș și Mușcel. Prin foaia de zestre se transmiteau animale productive, folosite fie pentru asigurarea hranei și a îmbrăcămintei (oi, porci, vite), fie pentru lucrarea pământului și transport (cai, boi). Vitele se creșteau afară sub cerul liber, într-un spațiu îngrădit[21], în grajduri sau în slonuri. Tot în astfel de adăposturi erau depozitate uneltele și produsele agricole. Niculae Popescu îi

[21] *Istoria românilor, vol. VI, Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711- 1821)*, în continuare *Istoria Românilor, vol. VI,* Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.) București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 176.

dăruia fiicei sale, pe lângă casă şi grădină, un „slon în curte, pă şase furci, şindrilit cu şiţă” (doc. 10), iar Anuţa îi dădea Dumitrei „1 casă pă pimniţă şi cu grajdi mai vechi” (doc. 11).

Pe lângă creşterea animalelor, viticultura era o ramură a agriculturii destul de dezvoltată în Ţara Românească. Foarte apreciate erau vinurile din viţa de vie cultivată în dealurile Piteşti, Drăgăşani, Secuieni etc.[22] Plantată pe rânduri sau pe răzoare pentru a fi uşor de îngrijit şi cules, viţa de vie reprezenta un mijloc prin care se puteau obţine venituri suplimentare. Popa Dinu dăruieşte, fiicei sale la căsătorie 30 de rânduri de vie (doc. 13), iar Din Tabac o înzestrează pe Ilinca cu două răzoare de vie şi „cu polele lor” (locul aflat la poalele viei unde de obicei se plantează pomi) (doc 8). O suprafaţă mare de teren cultivat cu viţă de vie obţine Zinca, nepoata lui Ştefan Bellu: „optsprezece pogoane dă văie în dealu Scăenilor, sud Saac, cu obraţile şi pământul lor” (doc 20).

Un caz special este surprins în foaia de dotă pe care o primeşte Safta la căsătoria cu Nicolae logofăt. Ea este înzestrată cu cinci răzoare de vie la Ştefăneşti, pe moşia Episcopiei, teren de pe care se percepe impozit („otaştină”) (doc. 10). *Legiuirea Caragea* prevedea că dacă lucrul închiriat se dă de zestre atunci cel ce primeşte zestrea (bărbatul) este obligat să respecte contractul de arendare mai înainte stabilit de înzestrător pe o perioadă de trei ani[23]. În consecinţă, noua familie trebuia să plătească impozitul stabilit anterior de către Episcopia Argeşului cu tatăl fetei.

În zona subcarpatică a Ţării Româneşti (judeţele Muşcel, Argeş, Vâlcea, Prahova) fiecare gospodărie deţinea un număr mare de pruni, zeci şi chiar sute, datorită poziţiei geografice propice culturii de pomi fructiferi. Astfel, una dintre ocupaţiile de bază era strânsul fructelor şi transformarea acestora în alcool. Din acest motiv, uneori pomii fructiferi erau preferaţi în locul pământului, a vitelor sau fâneţelor[24].

Atât prunii cât şi obiectele necesare strânsului şi prelucrării fructelor au ocupat un loc important în cadrul foilor de dotă. Pe lângă cele trei silişti de pruni, Anuţa dăruieşte fiicei sale „12 cazane mari de rachiu şi 10 buţi mari pentru strănsul prunelor” (doc. 11). Părinţii s-au îngrijit să ofere fiicelor lor, pruni, silişti cu pruni, locuri cu pruni. Popa Dinu o înzestrează pe Rada cu „şaizeci de pruni dină Călina” (doc. 13), Chirca îi dă Saftei „treizeci de pruni cu locu” (doc. 14), iar Uţa, soţia lui Radu, oferă ca zestre „1 petec de moşie înpodobit cu pruni” (doc. 11).

---

[22] *Ibidem*, p. 174.
[23] Dem. D. Stoenescu, *op. cit.*, p. 232.
[24] *Istoria românilor, vol. VI, Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711- 1821)*, Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.) Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002, p. 173.

Alături de viticultură și pomicultură, apicultura, chiar dacă a fost practicată la un nivel mai restrâns, a făcut și ea parte dintre preocupările oamenilor. Mierea provenită de la stupi era folosită în gospodăria proprie sau comercializată. În foile dotale apar stupi de albine însă numărul acestora nu este foarte mare. Probabil că o asemenea îndeletnicire reprezenta mai degrabă o tradiție de familie, care se dorea a fi continuată, decât o sursă de venit, deoarece din foia de zestre pe care Niculae Popescu o dă fiicei sale se poate observa că „10 mici stupi” costau numai douăzeci și cinci de taleri (doc. 10).

Specifice reliefului de deal și câmpie din județele Argeș și Mușcel sunt culturile de plante furajere. În documente apar sub forma livezilor de fân sau a locurilor de coasă. Dumitru îi dă moștenire fiicei sale „livade de fănu în dealu Cărcinovului cosătură de oameni” (doc. 17), fără a specifica în mod clar suprafața acesteia și numărul de oameni. La fel și Uța îi dăruiește Joiței „4 oameni livad de cositu” (doc. 12), adică suprafața livezii era apreciată în funcție de cât ar putea să cosească patru oameni într-o zi. Mihai Fianu lasă ca zestre o „livade de făn de doi oameni de cosă” (doc. 15), iar Anuța își înzestrează fiica cu „1 livade de făn de o clae bună” și „1 ipac într-alt loc livadă asemenea” (doc 11). Aprecierea suprafețelor de pământ se făcea cu ajutorul unor măsuri relative. Mărimea suprafeței varia în funcție de puterea de muncă a omului și a animalelor (ziua de coasă[25] și de arătură[26]), de cantitatea de produse recoltate de pe un teren (suprafața unei fânețe era apreciată știind că de pe ea se putea stânge o claie bună de fân), de poziționarea terenului sau de natura solului.

Transmiterea unei sume de bani era un lucru mai puțin practicat. Totuși, în cinci din documentele prezentate fetele primesc bani. Cea mai mare sumă o dobândește Zinca, de la Ștefan Bellu, „doo miie galbeni împărătești și încă una mie opt sute galbeni împărătești negăuriți” pentru a cumpăra o moșie (doc. 20), urmată de Safta, fiica lui Niculae Popescu care obține „taleri 1000 adică una mie în naht” (doc. 10). Și Dumitra, fata Anuței și a lui Matei din satul Racovița este înzestrată cu o sumă de bani, ce au fost dați „cu zapis”, care urmează să-i fie restituiți de „Ilie Olănescu” (doc. 11).

Sume mici de bani, destinate cumpărării anumitor obiecte au primit și alte fete: Ioana, fiica lui Mihai Fianu, „zece lei la rochie” (doc. 15) și Sora, fata diaconului Dumitru, „1 sută lei pentru un cal de ginere” (doc. 19).

Casa, însoțită de cele mai multe ori de alte construcții anexe (pivnița, șopronul sau grajdul), este un alt bun, destul de valoros, pe care o fată îl putea dobândi ca zestre de la părinții ei. Locuința țărănească, cu o singură cameră (odaie) sau cea aparținând oamenilor mai înstăriți, cu două încăperi, era oferită

[25] Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Editura Științifică, 1971, p. 119.
[26] *Ibidem*, p. 117.

fie în integralitate noii familii: Safta, primește la căsătorie o casă cu două încăperi și pivniță, în partea centrală a orașului Pitești, între străzile „Ulița Fântânii" și „Ulița Grecilor" (doc 10), fie stăpânită în comun până la moartea părinților: Nițu Ciocoiu împarte cu Șuța „casa iar din doao, căt voi trăi eu" (doc. 4). Ceva mai darnică este Anuța, soția lui Matei din satul Racovița, care o înzestrează pe Dumitra cu mai multe locuințe „2 case cu cămară i cu foișor pă pimniță, cu toată îmbrăcămintea lor" și cu „1 casă pă pimniță și cu grajdi mai vechi" (doc. 11).

Alături de bunurile oferite de părinți, în documente sunt consemnate anumite obiecte ce au rolul unor daruri pe care mireasa le face noii sale familii, socrilor, nașilor, soțului. Cămașa, peșchirul, marama, de ginere, nun, socru și ia sau peșchirul de soacră sunt cel mai des întâlnite în foile de zestre. Acestea pot fi dăruite separat sau toate la un loc, formând boccealâcul de ginere, nun, socru și soacră. Bocceaua era o legătură în care se găseau cămăși, batiste, ștergare, basmale special cusute și țesute pentru a fi date în dar cu prilejul nunții. În unele documente apare un dar mai special pentru viitorul mire. Popa Drăgoi dăruiește prin foaia de zestre „1 cal de ginere" (doc. 9), iar diaconul Dumitru se angajează să plătească „1 sută lei pentru un cal de ginere" (doc. 19).

Se impunea ca actele întocmite să fie contrasemnate de martori. *Legiuirea Caragea,* în capitolul despre martori, spune că un singur martor este ca și cum nu ar fi[27]. Cum documentele puteau fi ușor falsificate, se considera că existența mai multor participanți la încheierea unui act reducea semnificativ posibilitatea plastografierii acestuia. Pe de altă parte semnătura martorilor reprezenta o garanție în cazul în care înscrisul ar fi fost folosit ca probă într-un litigiu. În lista de martori de la finalul foii dotale, cel care acorda zestrea se individualiza prin mențiunea din dreptul său: „împlinitori" (doc. 3, 4, 12), „adeverez" (doc. 2, 8, 11), „platenic" (doc. 9, 14, 15, 18, 19), fiind scris întotdeauna înaintea celorlalți. În același timp, cei prezenți la întocmirea actului erau însoțiți și ei de calitatea de martori prin notația: „martor", „adeverez" sau „am fostu față" (doc. 12).

Actele emise de familiile de țărani aveau nevoie de contrasemnătură pentru a li se conferi autenticitate și credibilitate și pentru a se evita contestarea celor scrise pe viitor. Printre cei ce stăteau de față la scrierea unei foi de zestre se afla, de obicei, preotul sau orice altă persoană „vrednică de credință"[28] și apreciată de întreaga comunitate, iar apoi familia (tatăl, mama, frații, rudele). La redactarea foii de zestre pe care Anuța o dă fiicei sale Dumitra, au fost

[27] Dem. D. Stoenescu, *op. cit,* pp. 206-208.
[28] *Pravilniceasca condică...,*p. 79.

prezenți, printre ceilalți martori, și unii membrii ai familiei: „Stanciul, tatăl Anuți, Ioana, mama Anuți, Alecsie, brat Anuța” (doc. 11).

Unele foi de zestre nu au fost semnate de martori. Faptul că erau redactate de oameni recunoscuți de comunitate era suficient pentru a le da credibilitate. Foaia de dotă a lui Niculae Popescu din Pitești, din ianuarie 1815, conține doar două nume, neînsoțite de alte specificații: Niculae Popescu și, cel mai probabil socrul său, Ioan Negulescu (doc. 10). De asemenea, foarte puține foi de zestre constituite de preoți pentru fetele lor cuprind martori.

Atunci când se transmiteau moșii sau pământuri, ultimii semnatari erau vecinii de moșie, binecunoscut fiind faptul că cedarea unei părți de pământ din proprietatea satului trebuia să se facă cu înștiințarea vecinilor hotarnici. În acest sens unii moșneni din Obștea Nămăiești sunt martori la redactarea foii de zestre pe care Mihai Fianu o dă fiicei Maria (doc. 15).

De cele mai multe ori, unul dintre martori este și cel care scrie documentul. Foile de zestre erau redactate de mijlocitori (preoți, fii de preoți, logofeți, vătafi etc.) „cu zisa lor”, a celor care ofereau zestrea deoarece foarte puțini dintre aceștia erau știutori de carte. Neputând nici măcar să se semneze, ei autentificau înscrisul prin punerea degetului îmbibat în cerneală (doc. 6). Un anume „Ion diac” scrie documentul „cu zisa prioteasi Ioana”, care pune „degetul în locu de pecete”, neștiind să se semneze (doc. 5).

Foile de zestre se întocmeau în primul rând pentru a putea fi folosite în caz de litigiu. În procesele de divorț, pentru restituirea averii primite de soție la încheierea căsătoriei, judecătorii solicitau foaia de zestre. De asemenea, în cazul în care soțul deceda soția își putea redobândi averea prin arătarea acestui înscris. O parte din neînțelegeri erau remediate de administrația locală, altele, mai dificile, ajungeau până la organele de judecată. În unele foi dotale se menționează că: „s-au cercetat de judecată la maiu 20 anul 836” (doc. 14) sau „prezentată Trib. Argeș azi 19 decembrie 1888” (doc. 11), fără a se specifica motivul. Într-o pricină de judecată este folosită și foaia de zestre pe care Mihai Fianu o dă fiicei sale, Maria. De această dată se precizează cauza divergenței: în 1851, „uni din moșteni nămăești” contestă dreptul lui Neculae, dat de Mihai Fianu prin foaie de zestre cu douăzeci și șase de ani în urmă, de a tăia lemne din pădurea Nămăești. Conflictul a fost rezolvat de Subocârmuire în favoarea lui Neculae, iar cei nemulțumiți sunt îndrumați să se adreseze Judecătoriei (doc. 15).

Foile de dotă prin care se dăruia pământ (fie că e vorba de pământul din obștea satului, fie de cel proprietate privată) puteau fi folosite în vederea stabilirii hotarelor unei moșii. Astfel, actul prin care popa Ion din Slănic o înzestrează pe fiica sa, Ioana, a fost prezentat la hotărnicie în 14 iunie 1876 (doc. 7), iar foaia de zestre pe care Stroe o dă fiicei sale, Stanca, a fost „arătat la hotărnicia cerburenilor” în 1846 (doc. 2).

Înscrisurile prezentate în acest studiu, chiar dacă puține ca număr, reprezintă o sursă inepuizabilă de inspirație. Abordarea unui singur tip de act (foaia de zestre) nu îngustează cu nimic orizontul informațional. Mai mult, acest lucru este de natură să pună în lumină diversitatea conținutului. Chiar dacă respectă un formular, fiecare foaie de dotă se individualizează în funcție de emitent și receptor, de caracteristicile interne și externe, de martori și adnotări ulterioare.

Foile dotale conturează în lini generale aspectele cele mai importante ale epocii prin complexitatea informațiilor, prin varietatea problematicilor abordate, prin individualitatea emitenților, dar și prin spațiul larg de emitere a documentelor. Informațiile cuprinse în acte scot la iveală elemente noi privind istoria locală a satelor din județele Argeș și Mușcel, cât și a actualului oraș Pitești. Ele fac referire la o serie de probleme privitoare la istoria poporului român, la valorile morale, la viața economică, socială, politică, instituțională, culturală.

1.

1786 ianuarie 17

Cu vretatea Lui și cu ajutoriol Fiiului și cu săvărșirea Duhului Lui Sfăntă, făcut-am această foae de zestre a fiicei noastr Sanda, multe, puține cu va arăta la vale.

Ghenarie 17, 1786.

1 bou mare și unul dă un vițel și un gonitori,
1 vacă cu mănzatul ei,
1 rochie de lănă,
1 tivilichie de ...[29],
1 dumă de postavă,
1 cămașe de nun,
1 cămașe de ginere,
1 cămașe de socru,
1 ie de socră,
6 ii noi,
1 peșchi dupe cue,
1 masă pe masă,
1 cergă de lăn mare,
1 cerșaf pe culme,
2 perne,
2 mărăme lungi,
6 peșchire,
1 cicic nou,

[29] Indescifrabil.

1 brâu de lănă nou,
1 căldare mare,
1 peşchiri de ginere,
1 măramă de ginere,
1 un sacă,
1 vacă.

Acestea toate să dau cu voia nostră făr de nici o pricină. Și am iscălit pop Statie dinpreun cu soțiia mea, Ioana, și a fiu-mieu lui Ioan.

Și așa m-am pogodită cu Gligoriie pentru cheaamare să fie băiatul, iar de să va sculată să-lă tragă judecată.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Argeș, Colecția de Documente[30]*, XLIX/12. Orig., chirilic, hârtie, pătat, rupt și restaurat, 1 filă.*

2.

1794 martie 9

† Să se știe foița de zestre ce am dat fiici noastre Stancii precum arat.

De ceale din siliște și de livade de coasă și să se știe semnele prunilor din sus, din doi nuci și la vale prunii pănă într-u nucu. Și i-am mai dat locu de coasă, din drumu pănă în vișănă și pănă în măru cel pădurețu, dreptu păn în nucu și pănă în cireșul cel dulce și păn păru dreptu în lacuri și din lacuri pă drum pănă în moviliță, dup cum curge apa dreptu în carpăn pă răzor la vale pănă în mărul pădurețu, pănă în zăvoi cu aninele pă lăngă prunii mari cu dreptu la dealǎ în drumul cel mare pă drum iar pănă în vișin și să închie la locu.

Această adeverință am dat de a mea bună voe ginere-mieu lui Ion, ca să stăpănească cu pace, el și feciorii și nepoții lui, statornic în veaci. Și i-am mai dat doi peri ernateci în siliște, făr locu. Și i-am mai dat și doi meri, unul sălciu și altul crețescu. Aceasta adeverezu.

Și și căndu s-au făcut această adeverință au fostu oameni credincioși care să voru iscăli mai jos:

†Eu Stoe socru adevereză. Eu Stoica soția lui Stoe dinpreună cu fii noștri adeverez.

1794 martie 9.

S-au arătat la hotărnicia cerburenilor hotarnic ...[31] 1846.

†Eu Preda păr. mar. Eu Barbu păr. mar.

†Eu Gheorghe Dicu ot Horef mar.

†Eu Ion Robăian martor. Eu Dumitru mar.

†Eu Stan sin Nițu mar.

†Eu Matei mar. †Eu Matei Brătescu mar.

---

[30] În continuare SJAN Argeş, Col. Doc.

[31] Indescifrabil.

Și-am scris eu pop Gheorghe cu zisa lu lui Stoe și martor.

SJAN Argeș, Col. Doc., XVII/5.
Orig., chirilic, hârtie, 1 filă.

3.

1794 noiembrie 12

Cu mila lui Dumnezeu și cu ajutoriului Maichii Preacuratii Ficioare Mariea, însemnai această foae de zestre fiea-mea Stanchii cum arată în jos.

1794 noiembrie 12 dni.

Moșie partea mea din grădina de la Tiță ce o am și eu cumpărătoare afară din frății,

1 vacă dată de prăsilă,
1 rochie de citarie,
1 rochie de aligea îndoită,
1 tivilichie de lănă cu sințeapă,
1 brău roșetică de tărgă,
1 velință,
1 zăvastă de culme,
1 pernă,
3 ii,
3 peșchire,
1 cămașă de ginere,
1 <masă> de pănză pe masă,
1 dulamă de postav cu singeap.

Eu Nițul Ciocoiu ot Cotești <împlinitor>.
Eu Ghețan mar.
Și am scris eu cu zis Nițului socru Ion pop.

SJAN Argeș, Col. Doc., LXXIV/2.
Orig., chirilic, hârtie, rupt și restaurat, amprentă digitală, 1 filă.

4.

1802 noiembrie <2>

Cu ajutoriul lui Dumnezeu și cu al Maichii Precistii, foiță de zestrea fii-mea Șuții cum va arăta în jos, pe anume.

1802 noiembrie <2>.

Pentru dulamă bună cu sangeap jumătate dau taleri 12 și gineri-mieu Fiera să înplinească să cumpere dulama,

1 tivilichie de mătase cu vevirițe blănită,
1 rochie citarie,

1 brău roșietic bun,
3 ii bune nebăgate în apă,
2 peșchire bune,
1 cămașă de ginere bună,
1 masă de pănză,
1 zăvastă de lănă,
1 păreche peritare de lănă,
1 velință bună în patru foi.
Iar pentru vite:
întoarce

Dau partea mea de moșie ce o am din trei frați să stăpănească din doao cu mine, și casa iar din doao, căt voi trăi eu, iar după moartea mea, făcându-mi soroacile și pomenirile, să-m stăpănească și partea orcare din fetile mele. De la noi acestea, iar de la Dumnezeu mai multă milă și dar.

Și cându s-au făcut această foae au fostu și alți oameni față.
Eu Nițu Ciocoiu ot Cotești înplinitori.
Eu State, brat, martori.
Eu Ion sin Mareș brat martor.
Eu Ștefan Colțea ot tam martor.
Eu Ghețan ot tam martor.
Și am scris eu cu zis lor <Neculae logf.>.

SJAN Argeș, Col. Doc., LXXIV/3.
Orig., chirilic, hârtie, 1 filă.

5.

1804 septembrie 10

† Fie Doamne mila Ta spre noi precum am nădăjduită și noi spre Tine.

Foiță de zestre a fiici noastre Marii cu multă, cu puțin, cum va arta la vale anume:

3 vaci cu lapte,
1 ună juncă gonitori,
1 una vița de estimpă,
1 una dulam de cele bune cu singeapă,
1 una ronchie de mătasă,
5 cămășui noi,
1 una pătură de Brașovă,
1 una căldare de șapte oca,
1 ună cicic nou,
1 una mas pă masă,
1 ună peșchiri,
7 peșchire noi,

1 una cămașă de ginere.

Și am mai dat casa cu locu ce să află și cu nuci, cu pruni, cu cireși, cu ce să afla pă el păn în valea de casă. Și pivnița și slomnu ce iaste tot acas. Și după încredințat scrisoarea noastră, ce au lăsat-o soția mea și cu mine la măna Marii, să stăpănească nezmitit de niminea. După zisa noastră și partea mea de ogradă din mocirle să o stăpănească tot Maria. Și din partea de ograd de la vie, ce am dat-o lui Ioan, și din ograda din mocirle, ce am dat-o Marii, să am și eu parte, adică a treia parte și după mortea mea să fie tot a loră.

Și via jumătate și locu strepă de lângă vie și locu din seaci jumătate, fiindăcă jumătate l-am dat lui Ionă, și o salbă de taleri 3 și jumătate totă Marii le-am dat.

1804 septembrie 10.

Eu prioteasa Iona am dat aceasta cu voia mea și am pusă și degetul în locu de pecete.

Eu Ioan zet prioteasa martor.

Eu popă Ioan Vladucean martor.

Și am scris eu Ioan diac cu zisa prioteasi și adeverezi.

SJAN Argeș, Col. Doc., XLV/13.
Orig, chirilic, hârtie, șters, amprentă digitală în tuș, 1 filă.

6.

1804 septembrie 10

† Fie Domne mila ta spre noi precum nădăjduimă și noi într-u Tine.

Foiță de zeastre a fiici nostre Mariea, nepotă-mea, cu multă, cu puține, cum la vale arată anume, arătă ce i-am dat. Întâi din moșișie să aibă a stăpăni totă partea nostră de moșie, din tot hotarul și s-o stăpătănească nezmintit de niminea după cartea nostră ce i-am dat eu cu răposat soțiea mea, pop Statie, la măna nepotă-mea Marii. Și i-am mai dat tot ei casa cu pimămnița, cu slomnu, cu meri, cu pruni, cu nuci, cu cereși, cu sălișiște de acolo ori cu ce să va afla pă ea, care sălișiște merge din deal păn în valea dă casă. Și i-am mai dat tot ei ograda din mocirle cu pruni, cu <meri>, cu ce să află acolo și un măr din ...[32] stuhosă și altu tot stuhosă de la vale ...[33]. Iar pentru ograda de la vie am dat-o gineri-mieu Ion să fie a lui. Și via să să facă în doo cu Ion, Mariea. Iar locu de alături cu viea i l-am dat Marii. Iar deciia încolo să să stăpănească Mariea după cum am zisă mai susă făra apărare.

1804 septembrie 10.

3 vaci cu lapte,

[32] Indescifrabil. Document rupt.
[33] Document rupt.

1 juncă gonitor,
1 vița de estempă,
1 dulamă de ceale bune cu sangeapă,
1 rochie de mătase,
5 cămășoe,
1 pătură de Brașov,
1 căldare șapăte oca apă,
1 brău de tărgă,
1 masă pă masă,
1 peșichir,
4 peşchire noi,
1 cămașă de ginere.

Eu prioteasa Iona am dat această foi cu voia mea și pus și deagetul meu în locă de pecete ca să să crează.

Eu Ion zetă prioteasa cu voia mea.

Eu Gheorghe Olteanu martor.

<Eu> Dumitru sin Dumitru Mocă martor.

SJAN Argeș, Col. Doc., XLV/14.
Orig, chirilic, hârtie, rupt, amprentă digitală în tuș, 1 filă.

7.

1807 octombrie 21

Cu mila și ajutoriul lui Dumnezeu. Foița dă zestre a fiici nostre Ioanii în cele ce am orănduitu să aibă a le stăpăni în bună pace, atătă dă către mine cât și dă cătră fiu-măeu Drăgoi, să aibă a stăpăni în veci.

1807 otombrie 21.

O livadie dă la Brezi ce să numește dă la Olteni, partea ce mi să face osibit dă nipotu-mieu Pavel Piticu, din Valea Turbată partea ce mi să face, iar Pavel pă partea lui a văndut a o face vănzătore să aibă a o răscumpăra elu afară din nepot-măeu, Pavel.

Una vacă cu doi mănzați,
O rochie dă citarie,
Una dulamă cu sangeap.

Eu pop Ion ot Slănic. Pavel.

Și am scrisă eu Ionu sin Nicolae Pulpea ot Slănicu cu zisa mai susă numiți și <adevrezu>.

(prezentată la hotărnicie 876 iunie 14 ...[34]).

SJAN Argeș, Col. Doc., LXXXVIII/1. Orig., chirilic, hârtie, 1 filă.

[34] Indescifrabil.

8.

1808 ianuarie 12

Fie Doamne mila Ta spre noi precum am nădăjduit și noi întru tine.
Foie dă zestre a ficii nostre Ilinca cum va arăta în jos anume:
2 răzor de vie cu polele lor,
2 doi boi mari,
1 vacă cu vițel,
1 rochie cu anteriu și tilivichie de șamalagea,
1 rochie de alagea,
3 ii,
2 cămăși,
2 peșchire de borangic,
2 peșchire de tortă
1 brău roșietic,
1 dulam cu sangep,
1 masă mare,
1 mas mică,
1 cerșaf,
2 perne mari,
2 perne mici,
1 velință,
1 scorță,
1 tronă,
1 cămaș de ginere cu cămășoiu,
1 cămaș de socru,
1 pereche cercei de argintă,
1 inel de argintă,
3 trei de urmuz,
1 peșchir de obraz,
1 peșchir de măini.
Ghenarie 12 1808.
Și mila lui Dumnezeu să fie de ajutoră.
Eu Din Tabac ad.
Eu Stan, zet, Stoica Bădea ad.
Eu Ioan sin Petru Murariu ad.
Eu Stanciul sin Stoica Bădea ad.
Și am scris eu Teodosie pop cel mic cu zisa celor mai susși martoră.

SJAN Argeș, Col. Doc., LVII/12.
Orig., chirilic, hârtie, 2 file.

9.

1808 mai 26

Cu ajutor lui Dumnezeu și cu al Maichi Preacisti.
Foae de zestre a fiici noastre Mariuți cu în jos arată.
808 mai 26.
4 boi mari de căte un vițel 2 și 2, de vițel 3,
2 vaci mari,
1 cal de ginere,
20 oi mari, însă zece mari și zece noatine,
10 rămători,
3 stupi,
1 iapă cu mănzu,
1 delniță de moșie în Bătaia care o vrea,
200 adică doaă sute bani,
30 salbă de galbeni,
1 păreche paftale de sidef cu colanu lor,
1 păreche cercei de argintu,
1 inel de argintu,
8 șire de urmuzu,
1 malotea de ghermesut înblănită cu saia,
1 scurteică asemenea,
1 rochie de ghernesit cu antriu ei,
1 rochie de șaliu cu antiriu ei,
1 tivilichie de șaliu cu sangeapu,
4 cămăși cu piepți de borangicu,
2 cămăși de purtare,
1 boșcealăc de ginere,
1 boșcealăc de nunu,
1 boșcealăc de socru,
1 iie de socră,
1 pernă lungă de borangicu,
2 perne mici de borangicu,
1 plapumă de citu,
4 perne de părete de tibet,
Întoarce
4 talere de cositor cu tacămu lor,
4 șărvete,
1 masă de coturi 8,
1 masă de coturi 4,
1 peșchir de borangicu de coturi 3,
1 peșchir de mâini,

1 maramă de borangicu, 1 peşchir de borangicu fămeescu,
1 țearșafu de borangicu,
1 scoarță mare de masă.

Şi la diiconie în doaă cheltuiala ce să va face. Iar de la mine puținu, iar de la Milostivu Dumnezeu milă și daru și blagoslovenia noastră și a lui Dumnezeu asupră ei.

Eu popa Drăgoi platenic, tatalu feti cu soția mea prioteasa Păuna.

Și-am scris eu vătaf Scarlat cu zisa popi lui Drăgoi și a priotesi și martor.

Eu Ion log. martor.

SJAN Argeș, Col. Doc., XLVII/18.
Orig., chirilic, hârtie, șters, pătat, culoare galben-rădăcinie, 1 filă.

10.

1815 ianuarie 1

Cu mila și cu ajutorul lui Dumnezeu, zestrea fiici noastre Safta într-u căsătorie D-lui Nicolae logofătu, după cereasca voință. 815 ghenarie 1.

1 rochie de atlas albă 80
1 rochie cadrilată de matase 70
1 rochie maloteu gidarie 75
1 rochie de stambă cadrilet 30
1 rochie 50
1 scurteică de croazea cu samur dă Beci 200
1 scurteică de croazea cu cacom 100
1 malotea de ghermesit cu cacom 200
1 șal vărgat 750
2 doă fuste albe dă pafta 16
1 pereche cercei de aur cu smarand, cu diamanturi 250
1 inel de aur cu diamant 100
1 inel de aur cu zmarand precum să află 30
6 șire mărgăritare 250
2 farfurii cu lingurițele lor dă argint 55
6 zarfuri dă argint cu feligenile lor .... }
tavă și ibric .... } 60
1 cămașe de batistă 10
1 cămașe dă meleh 30
7 cămăși dă pânză cu piehii i mânecile dă meleh 60
1 boșcealâc dă ginere 60
1 boșcealâc de soacră 30
1 boșcealâc de nun 70

1 așternut dă tulpan cu cinci perne una lungă și patru mici cu malteh 700
1 ipac alte fețe dă bumbac 30
1 saltea cu trei perne de cit i cu cearșaf pentru așternut 70
1 plapomă dă atlaz cu cearșafu ei 160
1 anteriu de stambă 20
1 scoarță de pat 60
1 masă mare 15
1 masă mică 10
12 șervete 24
12 perechi cuțite cu lingurile lor 24
12 talere în 6 dă cositor i 6 dă farfurie 40
6 farfurii pentru bucate 6
1 lighian cu ibric dă aramă 40
1 prosop 15
1 mahramă de mâini 10
2 sfeșnice dă alamă, cu mucările lor 15
3 tingiri cu capacile lor 30
1 ladă mică pentru haine 20
7 boi dă jug 200
2 vaci 80
10 mici stupi 25
2 cai cu hamările lor 250
5 răzoare cu vie pă valea Ștefăneștilor, sud. Mușcel pă moșia Episcopia Argeșu cu otaștină 900
1 casă cu doă odăițe pă pivniță cu locul lor din Ulița Fântâni până în Ulița Grecilor, alături pă de la vale cu locul fiimi Zmarandi, pă care loc al casi sânt și pruni în grădină i un slon în curte, pă șase furci, șindrilit cu șiță 2500
taleri 1000 adică una mie în naht 1000

8220

Acestea de la noi prin putință cu cerescul ajutor și cu blagoslovenie, iar de la Milostivu Dumnezeu tot darul desăvârșitu.

Și făcându-se săvârșirea să va prețui toate acestea.

Niculae Popescu.

Ioan Negulescu.

SJAN Argeș, Col. Doc., XVII/18.
Copie, chirilic, hârtie, 2 file.

11.

1815 februarie 12

Cu ajutoriul lui Dumnezeu foae de zestre a fiicei noastre Dumitri cum arată:

2 case cu cămară i cu foişor pă pimniță, cu toată îmbrăcămintea lor,
1 casă pă pimniță și cu grajdi mai vechi,
12 cazane mari de rachiu,
4 căldări, mari cu mici, pentru casă,
10 buți mari pentru strănsul prunelor,
3 siliști de pruni,
12 zile de arătură dă hrană în cămp i cu a treia parte din măasă,
1 livade de făn de o clae bună iarăș de moștenire,
1 ipac într-alt loc livadă asemenea,
1 munte ...[35] jumătate numai taleri 12,
1 munte ipac Dealul Negru taleri 13 al treilea parte,
8 boi de jug,
4 vaci cu lapte, afară den ceale mici,
4 rămători mari,
10 oi mari cu mei lor,
Unu plug cu fiarăle lui,
1 fier de plug lung ipac
1 car bun legat cu fier.
Taleri ...[36] sute ban buni la Ilie Olănescu cu zapis.
Eu Anuța, soția lui Matei din sat Racovița, adeverezu.
Eu Stanciul, tatăl Anuți martor.
Eu Ioana, mama Anuți, mart.
Eu Alecsie, brat Anuța mart.
Eu Ionă Spitariu martoră.
Eu Grigore Popescu martoră.
Eu Gheorghe Frumușălu martoră.
Eu Ion Șerbănesc martore.
Eu Ionă Șoimu martoră.
1815 februarie 12.
Și amu scrisă eu deaconu Dumitru și martore.
(Prezentată Trib. Argeș azi 19 decembrie 1888, grefier Nicolescu)

SJAN Argeș, Col. Doc., LI/9.
Orig. chirilic, hârtie, șters, rupt pe margini, amprente digitale în tuș, 1 filă.

---

[35] Indescifrabil.
[36] Indescifrabil.

12.

1818 ianuarie 14

Fie Doamne mila Ta spre noi precum am nădăjduit și noi spre Tine. Cu ajutoriu lui Dumnezeu foae dă zestre a fiici noastre Joiții cum v arăta mai jos, pe anume.

1818 ghenarie 14.

1 petec de moșie înpodobit cu pruni din capu di de la vale pe holdă în sus pănă în doi gutui,

4 oameni livad de cositu în chingă dăspre răsăritu peste apa Bughii,

1 vacă i cu un mănzat lăngă dănsa,

1 boi de un vițăl,

1 dulamă de postav blănită cu sangeap, însă,

1 tilivichie fața de mătase cu epuri,

1 rochie bună de mătase cu anteriu,

3 ii bune băgate în apă,

1 brău de cele bune roetic,

1 procoviță bună de așternut,

1 păreche de desagi,

1 fotă de mătase,

12 peșchire de borangic,

1 maramă,

1 masă pă masă.

Di la noi acestea toate și de la Dumnezeu milă și dar.

Și noi pentru credință ne-am iscălit punndu-ne degetele din jos în loc de pecete, să să crează:

Eu Uța, soția Radului din Pori, înplinitoare la acestea toate.

Eu Neculae Chiracu ot tam înplinitor.

Eu Drăgoi, brat Radu, am fostu față.

Eu Ilie zet Vintilă am față.

Eu Nițu Roșanu ot tam martor.

Și am scris popa Ioan duhovnic ot tam cu zisa lor.

SJAN Argeș, Col. Doc., LXXIV/7.
Orig., chirilic, hârtie, amprente digitale în tuș, 1 filă.

13.

1820 noiembrie 3

Fie Doamne mila Ta spre noi precumă amă nădăjduit și noi întru Tine.

1820 noiembrie 3.

Foe de zestre ce o dau eu pop Dinu fiemea Rada. Îi dau doi boi și doo vaci cu viței în păntece și o eapă și rănduri de vie 30 și locă de pusă pe de la dealu alăture ca de treizece de rănduri și rochie de stabă și anterieu și tivilichie

de belicosă și malotea turchează și șase cămăși și peșchire șasă și optă basmale și perine patru și unu tron nou și șaizeci de pruni dină Călina.

Și sănătate dă la Milostivu Dumnezeu și blagosveni dă la mine și de la Dumnezeu.

SJAN Argeș, Col. Doc., XLVI/50.
Orig. chirilic, hârtie, 1 filă.

14.

1825 ianuarie 26

Doamne, ajută.

Foiță de zestre a fiici noastre Safti de cele ce vom arăta într-u această foe:

Unu cămin de casă ce este lângă dudu la răspântie până la mărul ăl sălciu despre soare, anume până în muchea costi,

Un pogon de locâ și jumătate peste râu,

Un mânzat și o mânzată,

Una față de curteică de anghinit,

Un procovă de lână în trei foi,

7 perne,

Douo pături de Brașov,

Ună rochie de anghinet noo,

Una scurteică de purtare,

Trei cămeși noo,

1 cămașe de ginere,

1 un treizeci de pruni cu locu,

Una coasă de un om la Valea Sasului,

Un căldare de cinci oca de apă.

Și cândâ s-au făcut această foe au fost și alți omeni care mai jos să vor iscăli:

Eu Matei adevereză.

Eu Pătru adeverezi.

Eu Calciu adeverezi.

Eu Ganea adeverezi.

Eu Chirca planecă.

Și am scris eu Tudor sin popa cu zisa și cu învățătura lui și martor.

Și s-au făcut această foe în luna lui ghenarie 26, 1825.

(S-au cercetat de judecată la maiu 20 anul 836 ...[37]).

SJAN Argeș, Col. Doc., XLVII/68.
Orig. chirilic, hârtie, 1 filă.

---

[37] Indescifrabil.

15.

1825 noiembrie 3

Foae de zestre din cele ce am dat fie-mi Maria.

1 un cămin de casă de moștenire din Valea Mare, să-și curățe orunde-i va plăcea în hotaru Nămăeștilor, însă să fie slobod la lemne vărzi și uscate în pădurea Nămăeștilor ca fieșticare moștean și la dărămat pentru vite,

1 și livade făn de doi omeni de cosă,

2 boi de căte un vețăl,

1 vacă cu vițăl și zece lei la rochie,

6 ii, cinci ștergare, trei de borangic, doo de tort,

1 cojoc mic, fotă de mătase, sarică, procoviță,

1 țol și un sac, doo prechi de dăsagi,

1 masă de pănză.

Și la această foie de zestre au fostă și omeni de ciste, care mai jos să văd iscăliți:

Eu Mihai Fianu dinpreun cu soțăia mea Ioana, platnici.

1825 noiembrie 3.

Eu Bucur sin Dobre mar.

Eu Bucur Făianu mar.

Eu Ion Puicuș mar.

Eu pop Ion martor.

Eu Moise Răcoșan martor.

Și am scris eu postelnicu Bucur cu zisa la amăndoi și mar.

1851 martie 2.

Se vedea de suptcârmuitorul Plășii Dâmbovița când au avut înfățișare pentru anerisire.

Suptcârm. F. E.

1851 martie 3.

Deși uni din moșteni nămăești arată cum că nu este foaia acesta cea adevărată și fiindcă Neculae ...[38] au dus lemne din pădure de când este scrisă această foaie nesupărat de nimeni, de aceea va avea Neculae iarăși voie aș urma tăerea ca și pănă acum. Și partea nemulțumită să va arăta la judecătorie, căci Neculaie au adus dăstule dovezi că au fost nesupărat.

Suptcârmuitor F. Eliasti.

SJAN Argeș, Col. Doc., L/13.
Orig., chirilic, hârtie, 1 filă.

[38] Indescifrabil.

16.

1826 iunie 1

Cu ajutorul lui Dumnezeu şi al Maicii Preacuratei Feciori, am făcut această foe de zestre, cu toată inima şi cu blagoslovenia Domnului, fiimi Tiți, carele însemneze mai jos, cele mişcătoare şi cele nemişcătoare:

O vacă mare şi doi mânzați şi din moşie partea mea jumătate. Iar după moartea mea să fie a fimea toată or căutându-mi de suflet şi de toate soroacele câte trebuie,

Doo pături de Braşov noi,

Doo perne de lână,

Doo rochii, una de anghel, alta de stambă, una scurteică,

Doo ii, doo cămăşi ...[39], şărvete.

De la mine puțin şi de la Dumnezeu mililă şi dar şi blagoslovenie cerească.

Eu Uța sin Rizea Balotă.

Şi am scris eu logofătu Matei, sin logofătu Ştefan, cu zisa mai sus numitei. Și martor popă Șerban.

1826 iunie 1.

El are şi gineri-meu:

Doi coți postav,

Doo răzoare de vie,

Doo pături noi de Braşov.

SJAN Argeș, Col. Doc., CIII/6.
Orig., chirilic, hârtie, pătat, rupt în mai multe locuri, 1 filă.

17.

1828 ianuarie 15

Să știe foia de zestre a fiici nostre Nuți ce o dau eu tațău Dumitru eu...[40] la măna ei ce am dat de zestre de a nostre bună voe.

Locu de casă di pruni la dealu partea socru-său ce i să va veni pănă în partea logofătului Neculae şi partea pă mijlocu să aibă a stăpăni căte frați-meeu și gineri-mieu, Radu, din trei părți o parte.

1 vacă cu vițel în burtă,

2 boi buni.

Și să aibă voe ...[41] în moșia de dă la vale să tae ca și fii-său Andreiu un pogonu și jumătate de locu...[42].

[39] Indescifrabil, doc. rupt.
[40] Indescifrabil.
[41] Indescifrabil.
[42] Indescifrabil.

Livade de fânu în dealu Cărcinovului cosătură de oameni.
1828 ghenarie 15.
Eu, Adreiu, am dată.
Eu, Gheorghi, adeverezu.
Eu, Ion Căstinescu, adeverezu.
Și am scrisu eu deaconu Sta<n>, cu zisa lui, și martor.
Eu, Vasile i Radu di<n> pruni<i> ce să află, să fie pă doo și di<n> doo case una, și doi boi, și o vacă la Radu log.

SJAN Argeș, Col. Doc., XLVII/76.
Orig, chirilic, hârtie, rupt, 1 filă.

18.

1828 ianuarie

Foe de zestre ai ficei nostre, anume Iana, părății ei o zestrează.

I-am dat moșieia din Brădușe[43] patru pogoni și jumătate și cât voiu trăi eu, Moșu, să stăpănesc eu și gimerău Ion în Mucel, iar după mortea mea să stăpănească ginimiru Brădușe.

Și moșia din Mucel, să fie slobodă despre giniri, șe cinciți nuci, ci sănt în lacuri, să fie sloboză despre ginir. I-am dat o vacă cu vițălă și iapă, bune. Luna ghenarie 1828.

Eu, Moșă Radu, planic.
Eu, Ion Baciu, martor.
Eu, Nină Ușurel, martor.
Eu ...[44] martor.
Și am scris Ion <Văeneanul> pă zisa lor martor.

SJAN Argeș, Col. Doc., LXXXIV/1.
Orig. chirilic, hârtie, pătat, șters, 1 filă.

19.

1829 noiembrie 12

Fie Doamne mila Ta spre noi, precum am nădăjduit și noi spre Tine.

Cu ajutoru lui Dumnezeu îmnarăm foia de zestre a fiici nostre, Sori, cum arată în josu, anume:

Taleri lei do sute treizeci bani gata,
4 boi mari de jugu,
2 vaci cu vițăi de ele,
2 rămători mari,

[43] <Brânduşe>, com. Brânduşari, j. Argeş, <azi j. Vâlcea>
[44] Indescifrabil.

1 sută lei pentru un cal de ginere,
1 malotea de ghermesit,
2 scurteici tot ghermesit,
1 rochie de curte,
2 de stambă,
1 rochie de maniță
3 ii cusute cu mătase,
2 cămăși cu borangicu,
2 mărămi dă borangicu,
2 de iină,
1 un prosopu,
1 cămașă de ginere,
1 cămașă de socru,
1 peșchir de soacră,
1 zăvastră pă culme,
1 ladă,
1 cearșafu pă ladă,
1 masă mare,
1 masă mică,
2 părechi de cercei suflați cu aur,
1 brău de cel bune,
6, perne,
1 procad de lână,
2 scoarțe,
1 căldare de doo ...[45],
1 sacu nou,
1 răzoru de vie,
1 boșcea de nunu,
1 răzor de vie la pocânzeu,
1 pătură dă Brașov dale bune.
Și mila lui Dumnezeu cu cu dunșii.
1829 noiembrie 12.
Și am scris eu, diacon Dumitru, i plat.
Eu, popa Stan, sin deaconu Dumitru, plat.
Eu, popa Ștefan, martor.

SJAN Argeș, Col. Doc., XIX/13.
Orig, chirilic, hârtie, șters, 1 filă.

[45] Indescifrabil.

20.

1830 octombrie 13

Întru mărirea lui Dumnezeu.

Cât atât prin diată cât și prin osăbite scrisuri dau zestre preaiubitei mele nepoată Zinca:

moșia Dobrogoste ce-i zice și Vărzari, tot hotaru cu mori și toate câte sânt pă aceast moșie și un han în oraș Pitești, sud Argeș.

Una mie opt sute galbeni împărătești negăuriți i cu ceilalți să ea moșie,

O diademă dă brileant,

O păreche cercei cu zmaralduri,

Un inel roza,

Un șal civit periplocat,

Un gear neftiu,

Un șal vărgat cu osebită adeverință a mea.

Doo miie galbeni împărătești cu osebit scris al mieu urmat pă temeiu pravili,

Optsprezece pogoane dă văie în dealu Scăenilor, sud Saac, cu obrațile și pământul lor ce-au fost paragină și au început a să lucra, care prin osebită carte de danie a răposatei soții mele ot leat 1816 ghenr. 17 să arată având înpreună și taleri doao zeci dă mii. Să să dea toate aceste de mai susu scrise cu a mea voință blagoslovenie și cu totu sufletu le dau către nepoate-mi Zincăi.

1830 octombrie 13.

Ștef. Belliu.

...[46] mart.

Nestor logf mart.

Trecut în condica Mitropoliei ...[47] condica Mitro.

SJAN Argeș, Col. Doc., XV/19.
Orig., chirilic, hârtie, semnături ale martorilor, 1 filă.

[46] Indescifrabil.
[47] Indescifrabil.

THE PROBLEMATICS OF DOWRY IN THE LIGHT OF MARRIAGE CONTRACTS FROM THE COLLECTION OF DOCUMENTS AT THE ARGEŞ COUNTY NATIONAL ARCHIVES SERVICE (1786-1830)

Abstract

The study aims at introducing into the historical circuit some original documents, not yet published in catalogs or editions of documents. Through their analysis, we tried to create a page of social history, enter into the atmosphere of past times and capture the way of life, of the social categories and of the Argeş families known in the age.

The above mentioned marriage contracts generally outline the most important aspects of the age by the complexity of the information, the variety of issues debated, the individuality of the issuers, and the wide area for issuing documents. The information contained in the documents reveals new elements regarding the local history of the villages in the Arges and Muscel counties, as well as the existing town of Pitesti. They refer to a series of issues concerning the history of the Romanian people, moral values, economic, social, political, institutional and cultural life.

MUZEUL JUDEŢEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

ISTORIE MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

FOSTELE JUDEȚE ARGEŞ ŞI MUŞCEL REFLECTATE ÎNTR-O ,,TABLIȚĂ STATISTICEASCĂ" DIN 1832 ŞI ÎN HARTA ADMINISTRATIVĂ A „PRINȚIPATULUI VALAHII" DIN 1833

SPIRIDON CRISTOCEA*

Printre documentele de mare valoare păstrate la Arhivele Naționale ale României se află şi o ,,Tabliță statisticească a Prințipatului Valahii pă anul 1832"[1], ca şi „Hartă administrativă cu tabliță statisticească a Prințipatului Valahii", 1833[2]. Cele două documente au fost elaborate în timpul ocupației şi administrației militare ruse în Principate (mai 1828-apr. 1834), primul guvernator al Prințipatului Valahiei fiind generalul Pahlen (10 febr. 1828-nov. 1829), urmat apoi de generalul Pavel Kiseleff (nov. 1829-apr. 1834).

În afară de cele două Regulamente Organice elaborate în această perioadă, care au fost prima constituție scrisă românească, din dispoziția generalului Kisselef s-au întocmit pentru Principatul Valahiei cele două documente, tablița statisticească şi harta administrativă, ambele fiind realizări deosebite ale acestei perioade.

Întocmirea acestor două documente a presupus un efort deosebit nu numai în culegerea datelor pe care le conțin, ci şi în ceea ce priveşte tipărirea lor, dacă avem în vederea dimensiunile (1,38 m x 0,92 m şi faptul că harta este color.

Tablița statisticească din 1832.

Tablița statisticească din 1832 a fost întocmită pe județe, acestea fiind grupate pe Valahia Mare şi Valahia Mică (Oltenia n.n.). În cadrul Valahiei Mari, județele au fost ordonate în Județe de munte: 1. Argeşul, 2. Muşcelul, 3. Dămbovița, 4. Prahova, 5. Sacueni, 6. Buzăul, 7. Slam Râmnicul şi Județele Dunării: 8. Oltul, 9. Teleormanul, 10. Vlaşca, 11. Oltul, 12. Ialomița, 13.

* Pitești.
[1] Arhivele Naționale ale României, fond Diplomatice, 147.
[2] *Ibidem*, 146.

Brăila. În ceea ce priveşte Valahia Mică, judeţele erau la fel grupate în Judeţe de munte: 14. Mehedinţul, 15. Gorjul, 16. Vălcea şi Judeţele Dunării: 17. Doljul, 18. Romanaţii.

Mai puţin cunoscute şi folosite de istoricii argeşeni[3], cele două documente constituie surse importante pentru cunoaşterea istoriei celor două judeţe în această perioadă. Deşi ele pot face obiectul unui studiu de sine stătător, în cele ce urmează prezentăm sub forma unor tabele întocmite de noi cele mai importante date ce se deprind din ele privind cele două judeţe istorice Argeşul şi Muşcelul.

Primul tabel prezintă plasele şi plaiurile aflate în cele două judeţe, ca şi localităţile de reşedinţă ale acestora.

TABELUL NR. 1.
PLASELE ŞI PLAIURILE[4] JUDEŢELOR ARGEŞ ŞI MUSCEL ÎN 1833

Judeţul	**Plasele şi plaiurile**	**Localitatea de reşedinţă**
Argeşul	Plaiul Lovişti	Satul Titeşti
	Plaiul Arifului	Satul Sălătruc
	Plasa Topologul	Satul Şuici
	Plasa Arjişului	Oraşul Curtea de Argeş
	Plasa Oltului	Satul Lăunele
	Plasa Piteşti	Oraşul Piteşti
	Plasa Galaişeşti[5]	Satul Furduieşti
Muscelul	Plaiul Nucşoarei	Oraşul Câmpulung
	Plaiul Dâmboviţei	Satul Văleni de Plai
	Plasa Argeşelului[*]	Satul Racoviţa
	Plasa Râurile	Satul Purcăreni
	Plasa[*] Podgoriei	Satul Topoloveni

Tabelele nr. 2 şi 3, prin numărul de vite existente, ca şi cel al morilor şi băilor de aur, ne prezintă o parte din dezvoltarea economică a celor două judeţe.

[3] Mulţumesc d-lui Bogdan Mateescu de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, care mi-a semnalat existenţa acestor documente.
[4] Pentru plasele şi plaiurile celor două judeţe am folosit denumirea din original.
[5] Găleşeşti.
[*] În original, greşit trecut „Argeşul”.
[*] În original, greşit trecut „Plai”.

TABELUL NR. 2.
VITELE DOMESTICE EXISTENTE ÎN JUDEȚELE
ARGEŞ ŞI MUŞCEL ÎN 1832.

Județul	**Armăsari şi cai**	**Iepe**	**Boi**	**Tauri**	**Vaci**	**Catâri**	**Măgari**	**Berbeci**		**Oi**		**Capre**	**Porci**
								Merinos sau țigăi	**Prost**	**Merinos cu țigăi**	**Proaste**		
Argeşul	4.346	13.315	11.631	5.335	17.061	1	22	3.307	5.695	18.038	3.772	21.897	24.459
Muscelul	2.743	2.995	11.073	2.215	17.636		6	2.741	2.349	26.501	„	6.765	11.372

TABELUL NR. 3
MORILE ŞI BĂILE DE AUR EXISTENTE ÎN JUDEȚELE
ARGEŞ ŞI MUŞCEL ÎN 1832.

Județul	**Mori**			**Baie de aur**			
	De vânt	**De apă**	**De cai**	**Suma locurilor şi băilor**	**Numărul lucrătorilor**	**Suma ce să scoate în uncie şi drahme**	**Prețul în lei**
Argeşul			193	1	170	500	10.000
Muşcelul			129	1	170	500	10.000

O situație interesantă, ce reprezintă mănăstirile şi bisericile redate în tabelul următor, relevă numărul mare al bisericilor de lemn existente la această dată.

TABELUL NR. 4
MĂNĂSTIRILE ŞI BISERICILE EXISTENTE ÎN JUDEȚELE
ARGEŞ ŞI MUŞCEL ÎN 1832.

Județul	**Mănăstiri**		**Biserici**	
	Neînchinate la sfinte locuri	**Închinate la sfinte locuri**	**De piatră**	**De lemn**
Argeşul	26	2	106	168
Muşcelul	6	2	76	60

Starea socială a locuitorilor din Argeş şi Muşcel, care apar sub denumirea de dajnici şi nedajnici, este redată de tabelele nr. 5 şi 6.

TABELUL NR. 5.
LOCUITORII DAJNICI DIN JUDEȚELE
ARGEŞUL ŞI MUŞCELUL ÎN 1832

Județul	**Locuitori de pământ**	**Bulgari băjenari**	**Mazili**	**Țigani domnești**	**Patentari**		**Peste tot birnici**	**Supuși streini sau sudiți**
					Negustori	**Meseriași**		
Argeşul	15.583	4	69		270	195	16.121	65
Muscelul	8.928		114		91	287	9.420	97

TABELUL NR. 6.
LOCUITORII NEDAJNICI DIN JUDEȚELE
ARGEŞUL ŞI MUŞCELUL ÎN 1832.

Județul	**Boieri**	**Neamuri și postelnicei**	**Parte duhovnicească**				**Slobozi de plata birului**						**Totalul neamurilor**
			Preoți	**Diaconi**	**Țârcovnici**	**Călugări**	**Fără stare**	**Slobozi pentru recruți**	**Bolnavi**	**După deosebire**	**Nevolnici**	**Țigani boierești**	
Argeşul	22	212	795	475	116	226	41	231	870	30	3.146		6.164
Muscelul	23	164	202	111	111	16	36	99	600	79	2.189		3.630

Ultimul tabel, nr. 7, intitulat Lucrarea pământului, aşa cum este în „tabla statisticească” ne prezintă producția obținută la unele plante, la vii, ca şi la stupării.

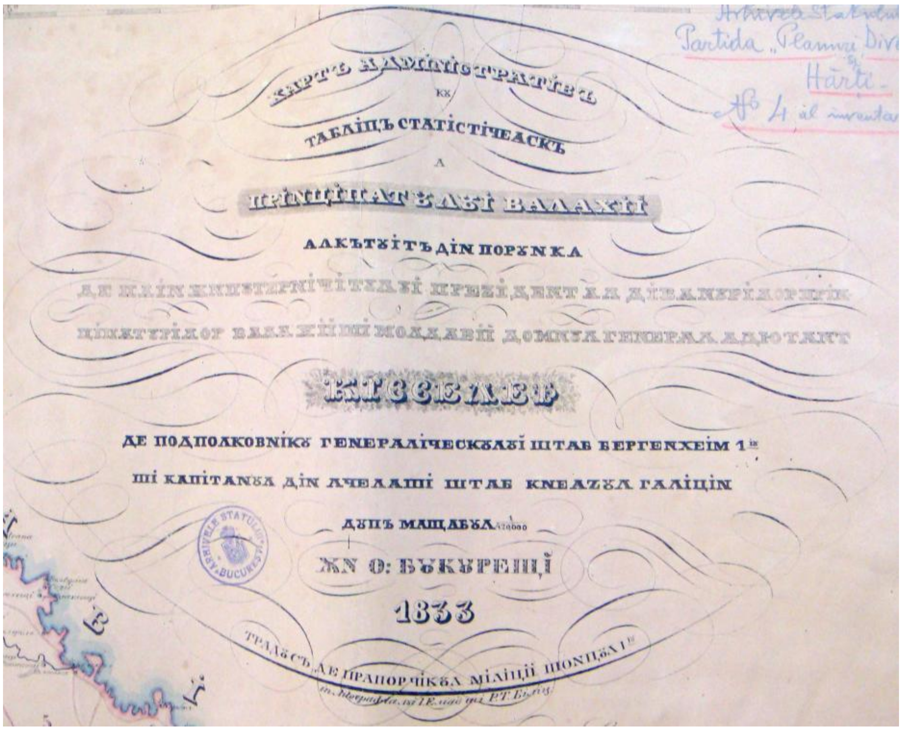
TABELUL NR. 7. LUCRAREA PĂMÂNTULUI.

Județul	**Rodirea de mijloc în chile de 400 de ocă**					**Magazia de rezervă**		**Peste tot**	**Lucrarea viilor**			**Stupării**		
	Porumb	**Grâu**	**Meiu**	**Orz și ovăz**	**Cu totul afară de magazia de rezervă**	**Porumb**	**Hrișcă, secară**		**Suma oamenilor ce lucrează**	**Suma pământului cu vii în pogoane**	**Suma vinului ce să scoate în vedre**	**Suma stupilor**	**Suma ceară în ocă**	**Suma de miere în ocă**
Argeşul	37.528	3.182	736	1.036	42.482	1.230	66	43.778	1.361	1.361	95.270	6.952	35.597	1978
Muscelul	20.586	-	-	-	20.586	1.309	-	21.895	491	491	34.370	3.197	17.264	959

Harta administrativă din 1833.

Dacă strângerea datelor privind întocmirea „tablei” a căzut în sarcina ocârmuitorilor şi subocârmuitorilor, realizarea hărții a necesitat existența unor specialişti, şi anume, topografi, din armata rusă.

Textul înscris în cartuşul hărții ne dezvăluie cine a comandat întocmirea ei, dar şi pe doi din specialiştii care au coordonat realizarea ei: „Hartă administrativă cu tăbliță statisticească a Prințipatului Valahiii alcătuită din porunca deplin înputernicitului prezident al Divanurilor Prințipaturilor Valahii Moldavii, domnul general adiotant Kisselef, de podpolcovnicu[6] gheneralicescului ştab Berghenheim 1-iu şi capitanul din acelaşi ştab, cneazul Galițin, după maştabul 1/420.0000 în o. Bucureşti, 1833. Tradusă de praporcicul[7] milițiii Şonțul 1-iu în Litografia lui I. Eliad şi R. T. Biliț”.



[6] Podpolcovnic, podpolcovnici - locotenent-colonel.
[7] Praporgic, praporgici - sublocotenent în vechea armată rusă.



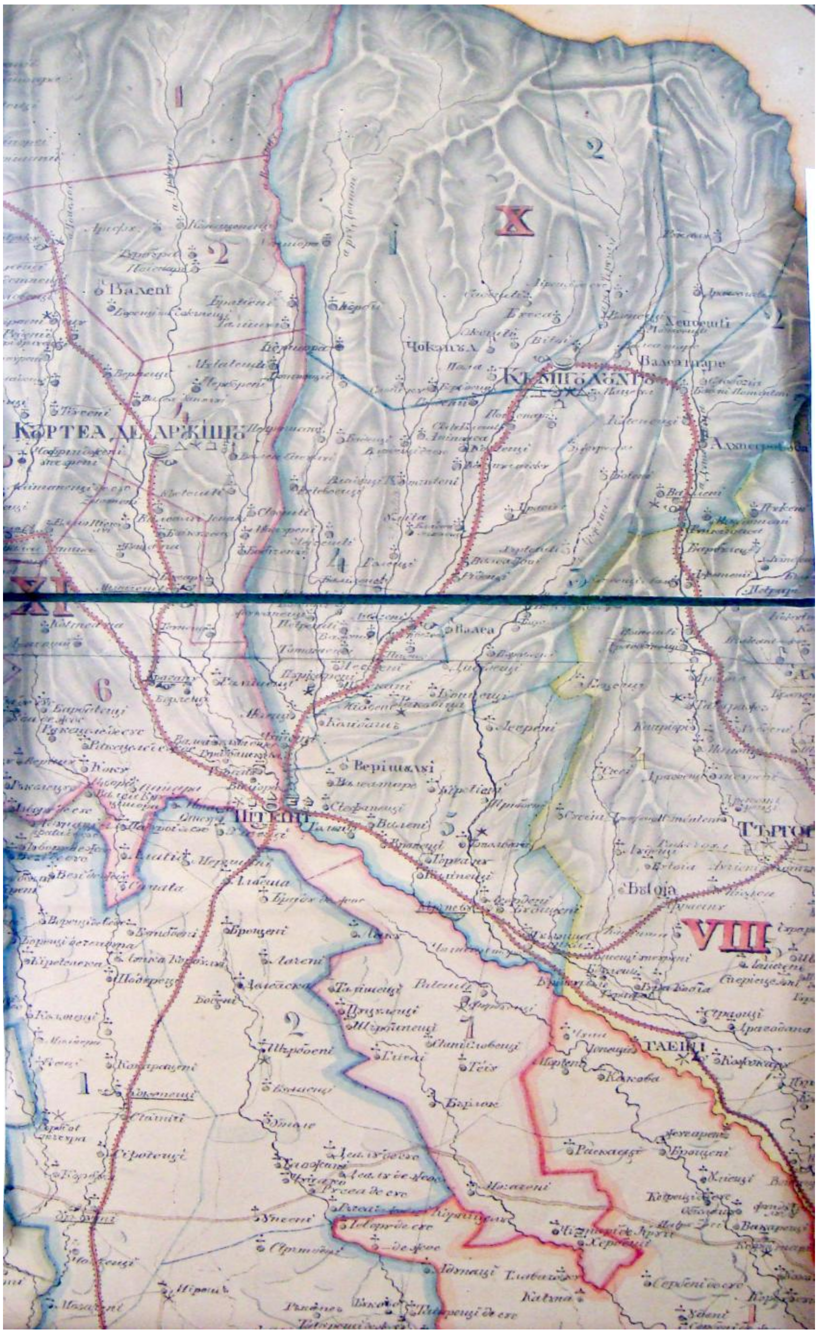
Județele „Prințipatului Valahiii”, fragment.







Oraşele Piteşti, Câmpulung şi Curtea de Argeş, după Harta administrativă din 1833.



Județele Argeș și Mușcel, după Harta administrativă din 1833.

Harta este prevăzută cu legendă, intitulată ,,numirea semnelor", prin care se marchează instituțiile existente în localitatea respectivă. Astfel la Piteşti semnele ne indică instituțiile ce existau aici: Isprăvnicat sau Ocârmuire, Subocârmuire, Magistrat, Tribunal de întâia cercetare, Poştă, aceleaşi instituții existând şi la Câmpulung, pentru ca la Curtea de Argeş, pe lângă alte instituții, să fie marcată Episcopia.

Deşi se intitula administrativă, harta nu conține toate localitățile existente în județe în acea perioadă. Cum ea trebuia să servească şi scopurilor militare, pe ea sunt marcate principalele localități, drumurile de poştă, ş. a.

Pe hartă sunt marcate unele din mănăstirile existente cum sunt: Vieroş, sub forma „Verişului", Valea, Ciocanul, Văleni, lipsind altele, cum sunt: Cotmeana, Aninoasa, Râncăciov, Tutana.

Sub forma unui dreptunghi, orientat nord-sud, este marcată Cetatea Poenari, fără să fie numită, după cum la Cetățeni este menționată ,,A lu Negro voda".

THE FORMER ARGEŞ AND MUŞCEL COUNTIES REFLECTED BY A „STATISTICAL RECORD" FROM 1832 AND BY THE ADMINISTRATIVE MAP OF „THE PRINCIPALITY OF WALLACHIA" FROM 1833

Abstract

Less well known and used, the two documents contain important data and information's on the history of Argeş County in the first half of the 19th century.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEȘ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

PRIGONIREA[1] DINTRE EPISCOPIA ARGEŞ ŞI PANDELEIMON ZUGRAVUL (1835)

SPIRIDON CRISTOCEA[*]

Printre zugravii care în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au făcut cunoscuți în județul Argeş prin arta lor se numără şi Pandeleimon zugravul[2]. Deşi subiectul acestui articol este cel menționat în titlu, se cuvine să menționăm şi câteva date privind activitate sa artistică. Născut în Argeş, probabil în 1798, Pandeleimon, în scurta sa viață († 1839) a pictat biserici, după cum semnează icoane şi alte piese.

Cum procedau şi alți zugravi, el şi-a inscripționat numele în bisericile sau pe icoanele pe care le-a pictat sub forma: ,,Pandeleimon zugraf", ,,Pandeleimon zograf" sau ,,Panteleimon zograf", ,,Panteleimon zugravu".

Dar în două cazuri pe care le cunoaştem a semnat ,,Panteleimonu dascăl" (Icoană, 1835, biserica Cuvioasa Paraschiva, com. Arefu), sau ,,Pandeleimon dascălu Argeş" (Icoană, Copăceni, com. Racovița). Cum termenul ,,dascăl" are mai multe sensuri[3], nu ştim la care dintre ele se referă mențiunea din inscripție.

În inscripțiile pe care le-a aplicat n-a uitat să menționeze, în câteva cazuri, şi localitatea de unde era, Argeş: ,,Panteleimon zugraf ot Argeş" (Biserica Înălțarea Domnului, Schitul Brădet), ,,Pandeleimon dascălu" Argeş (Icoană, Copăceni, com. Racovița), ,,Pandeleimon zugraf ot Argeş" (Biserica domnească Sf. Nicolae, Argeş), ,,Pandeleimon zugraf ot Argeş" (Icoană, Biserica Sf. Voievozi Piatra, com. Ciofrângeni).

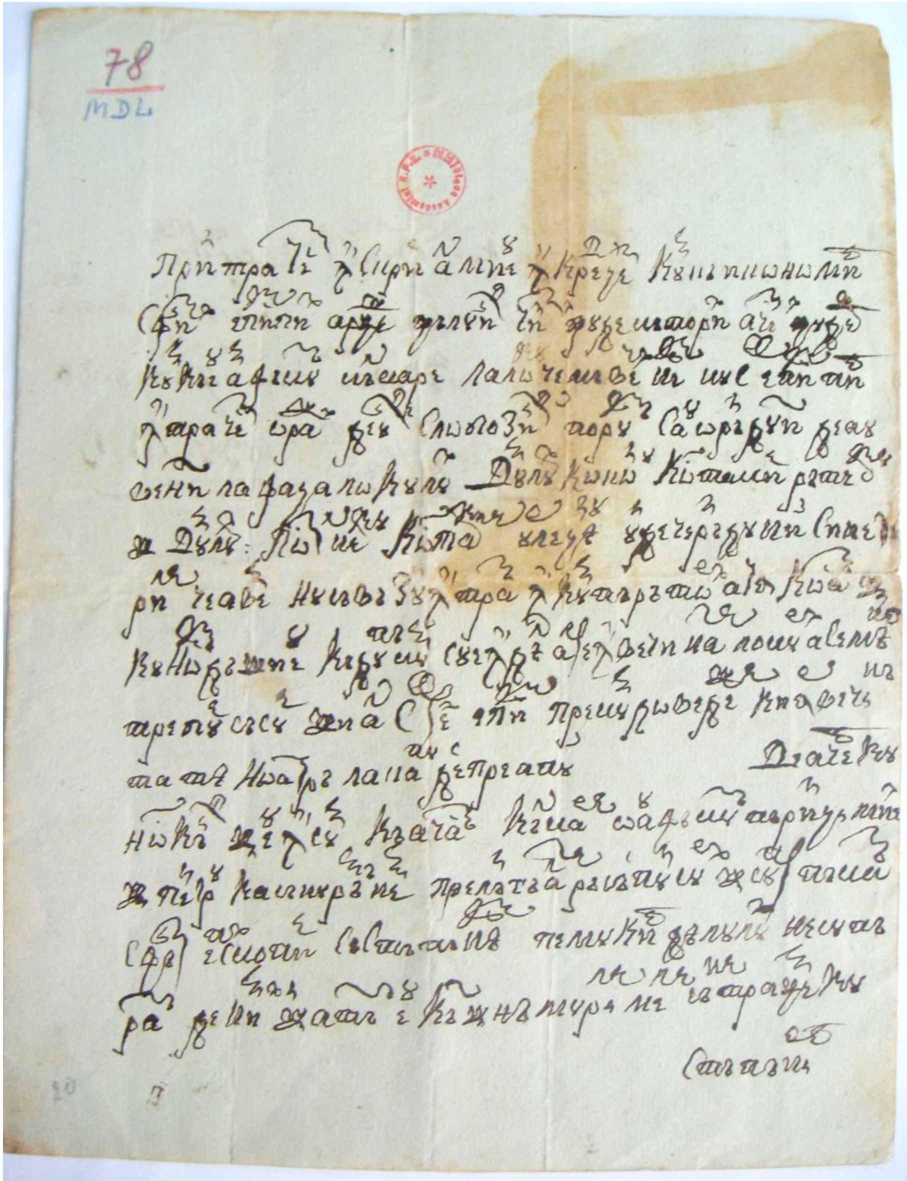
---

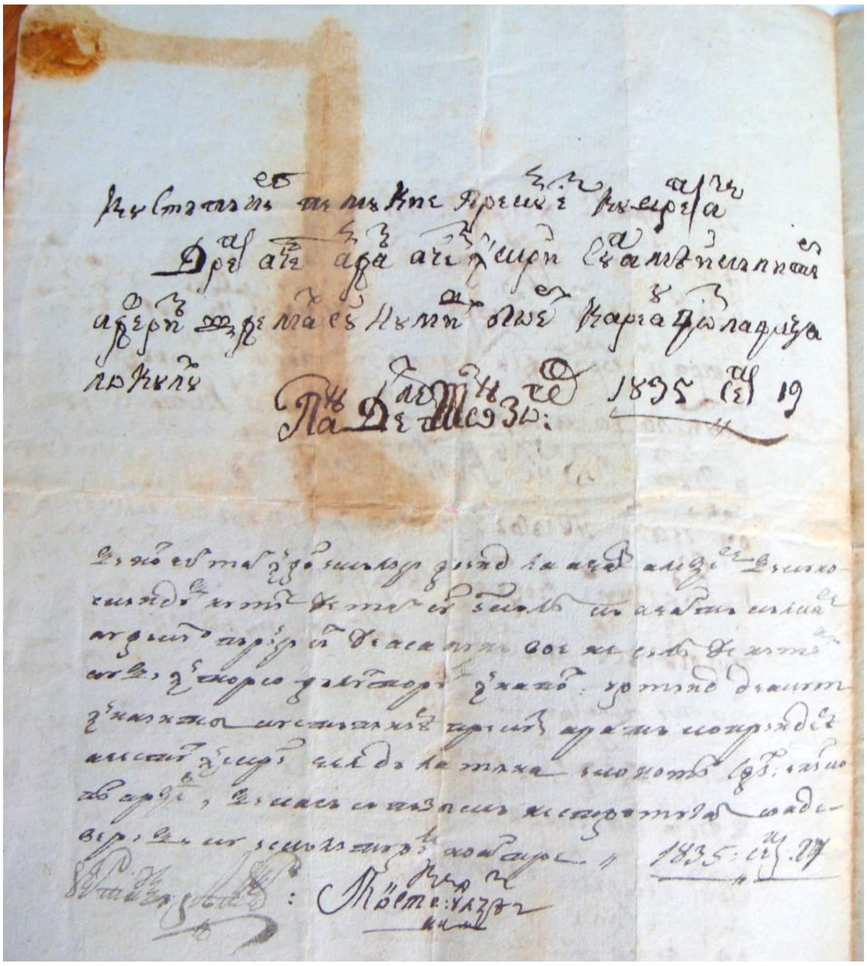
[1] Potrivit Legiuirii Caragea ,,prigonire să zice judecata, mă prigonesc-mă judec" (*Legiuirea Caragea,* Bucureşti, 1955, p. 154).

[*] Piteşti.

[2] Astăzi, potrivit dicționarelor, termenul de zugrav are două înțelesuri: 1. Lucrător calificat care execută lucrări de zugrăveală 2. Pictor (*Mic dicționar enciclopedic,* ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1978, p. 1048). Dar în trecut termenul ,,zugrăvit" avea două sensuri: 1. arta de a picta 2 vopsit (Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme şi regionalisme,* vol. II, Bucureşti, 2016, p. 446.

[3] Dascăl, dascăli - 1 învățător 2. profesor 3. cântăreț de biserică; psalt (Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *op. cit.,* p. 138).





Înscrisul lu Pandeleimon zugravul din 19 septembrie 1835.

Dintre bisericile pe care le-a pictat şi în care s-a păstrat inscripţionat numele său amintim: Biserica Adormirea, Glâmbocu, com. Morăreşti, 1808, Biserica Schitului Scăueni, 1819, Biserica domnească din Argeş, 1827, Biserica de lemn, Piscul Calului, com. Morăreşti, cca 1832, Biserica Sf. Nicolae, Ciofrîngeni, 1822, Biserica Sf. Nicolae Oeştii Pământeni, com. Corbeni[4].

[4] Constantin Bălan, *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a Românei. Judeţul istoric Argeş (sec. XIV-1848)*, Bucureşti, 1994, nr. 8, 27, 83, 132, 145, 177, 268, 303, 304, 415, 482, 490, 499, 529, 530, 757-758.

La 19 septembrie 1835 Pandeleimon semnează un „înscris” ce se referă la o prigonire cu Episcopia Argeş. Locuind în oraşul Argeş, Pandeleimonn avea un loc care se învecina cu cel al Episcopii Argeş. Considerând că Pandeleimon a „făcut călcare la locu ce mă vecinesc”, Episcopia a făcut jalbă Judecătoriei care a orânduit pe Costache Rătescu şi pe Costache Urlățeanu[5] să cerceteze pricina. Venind la fața locului, cei doi au cerut sineturile celor două părți, constatând că „după cum sue în deal alte învecinate locuri, asemenia trebuie să sue şi al Sfintei Episcopii”. În înscris, Pandeleimon recunoaşte că „această călcare o au făcut părinții miei”, de aceea hotărăşte ca „atât eu, cât şi neamurile mele să ne tragem cu stăpânirea pe muchie, precum este cu dreptate”.

Pe înscrisul semnat de „Pandeleimon zugraf”, semnează şi cei doi orânduiți ai Judecătoriei, Costache Rătescu şi Costache Urlățeanu, care conformând şi ei că părinții pârâtului au făcut călcarea „urmând de acum înnainte în stăpânirea, precum arată coprinderea acestui înscris”[6].

În afară de semnăturile puse pe înscrisul dat de Pandeleimon, la 27 septembrie 1835, Costache Rătescu, subocârmuitorul Plăşii Argeşului, şi Costache Urlățeanu, trimit o adresă Prezedenției Județului Județului Argeş, ca răspuns la porunca 1273 de a cerceta jalba Episcopiei Argeş privind călcarea făcută locului ei din Argeş.

Mergând la fața locului cu amândouă părțile aflate în prigonire, cei doi au constatat „că rea au fost urmarea pârâtului de au eşit din liniia muchi şi s-au coborât pă coastă la vale, căci după cum să află şi alte învecinate locuri asemenia urmează ca şi pârâtul să aibă stăpânire, adică pă muchea dealului”. Raportând că pârâtul a recunoscut „a sa şi a părinților săi rea stăpânire”, acesta s-a angajat prin înscrisul dat Episcopiei, „de a să păzi pă viitorime hotarul pă muchea dialului”[7].

THE HOSTILITY BETWEEN THE BISHOPRIC OF ARGEŞ AND PANDELEIMON THE PAINTER (1835)

Abstract

Renowned painter of Argeş in the first half of the 19th century, Pandeleimon by his record from 1835, September 19 presents another face of his personality.

[5] La 9 aprilie 1842, lui Costache Urlățeanu i se acordă dregătoria de pitar (Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *Arhondologiile Țării Româneşti de la 1837,* Brăila, 2002, p. 148.
[6] BAR, Doc. ist., MDL/78.
[7] *Ibidem*, MDL/79.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

DEZASTRUOSUL AN 1916. CAUZE ŞI CONSECINȚE

NICOLAE IONESCU*

În data de 28 iulie 1914, Imperiul Austro-Ungar ataca Serbia. A fost primul act al unei drame ce se rostogoleşte peste întreaga Europă cu forța unui uragan - pe 30 iulie Rusia, aliata Serbiei, decretează mobilizarea generală. Ca răspuns, pe 1 august, Germania declară război Rusiei, iar pe 3 august declară război Franței, vechea sa rivală şi actuala aliată a Rusiei. Pe 4 august, trupele germane invadează Belgia. Ca răspuns, Guvernul de la Londra declară la rândul său război agresoarei, Germania. Pe data de 23 august 1914 - în urma declarației de război făcută de Japonia Germaniei - acest conflict devine unul mondial[1].

Unde se găsea România în tot acest tăvălug al zeului Marte? Prin aderarea (din teamă şi ură față de politica agresivă şi opresivă a Rusiei față de teritoriile locuite de români) la Tripla Alianță (Germania, Austro-Ungaria şi Italia) încă din anul 1883, alianță reînnoită de câteva ori, ultima dată în 1913, România părea hotărâtă să-şi urmeze regele în alegerea taberei. Dar-în special după anul 1890 - prin intensificarea discriminării politice şi a persecuției culturale asupra celor trei milioane de români transilvăneni, opinia publică din România cultivă o simpatie crescândă pentru Franța şi o nemulțumire tot mai acută față de politica de maghiarizare forțată dusă de Austro-Ungaria[2].

Prin venirea la putere a unui Cabinet de tineri liberali pro-francezi, în frunte cu Ion I. C. Brătianu, hotărât să apere-chiar şi trecând peste „sfaturile" Vienei-interesele României şi ale românilor din toate ținuturile, politica românească suferă o schimbare decisivă, mai ales după războaiele balcanice (1912-1913) şi după Pacea de la Bucureşti (1914). În urma convocării Consiliului de Coroană pe trei august şi proclamarea „neutralității", după moartea regelui Carol I pe 10 octombrie şi succesiunea nepotului său Ferdinand

---

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

[1] Glenn Torrey, E., *România în Primul Război Mondial*, Editura Meteor Publisching, Bucureşti, 2014, p. 9-10.

[2] Ion Rusu Abrudeanu, *România şi războiul mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru*. Ed. Socec, Bucureşti, 1921, p. 12-15.

I pe tron, Ion I. C. Brătianu, primul-ministru, poate să pună în aplicare nestingherit planul de impunere a intereselor României în fața celor două tabere beligerante. Disimulând cu abilitate hotărârea sa, liniştește și tergiversează doleanțele Puterilor Centrale, în timp ce negocia cu Antanta condițiile și momentul intrării României în război. La începutul anului 1915, nici Rusia, nici Franța și nici Anglia-ce se alăturase negocierilor-nu erau dispuse să accepte prețul „prea mare" cerut de Brătianu[3].

Consecvența sa, dar mai ales situația gravă de pe teatrul de război, duc la acceptarea, în esență, de către puterile Antantei, a tuturor pretențiilor teritoriale ale României.

Negocierile, încărcate de tensiune și noi cerințe ale lui Brătianu, care tergiversează un angajament ferm, obiecțiile sale fiind legate în principal de slaba dotare a trupei cu armament modern și artilerie grea, duc în cele din urmă la semnarea pe 17 august, la ora 11, într-o atmosferă conspirativă, acasă la fratele premierului, Vintilă Brătianu, a convențiilor cu Puterile Antantei. Și astfel, într-un entuziasm popular general, România intra în război, în data de 27 august 1916, prin pătrunderile prin trecători ale unităților de avangardă a trei armate române, de-a lungul frontierei carpatice[4].

Dintr-o populație de numai 8.000.000 de locuitori, România a mobilizat 800.000 de oameni, având în rezervă alți 400.000 ce puteau fi chemați sub arme. Dintre aceștia, 80% erau rezerviști, cu o slabă pregătire militară modernă. De asemenea, lipsea o conducere adecvată, unui gradat revenindu-i în subordine un număr de 87-100 de soldați. În schimb, la nivel central, la vârf, armata era supraîncărcată, având 154 de generali (55 activi și 99 de rezervă), dar numai 220 de maiori, 30% dintre ei în rezervă[5]. Mulți comandanți superiori, deși beneficiaseră de studii superioare militare în străinătate, în special în Franța, erau abonați ai cluburilor din București, la cursele de cai și cochetau cu partidele politice, legăturile acestea făcându-le determinante șansele de avansare în grad.

În aceste condiții, confruntarea armatei române cu proba de foc a frontului, în anul 1916, a fost și a avut echivalența unui dezastru - 50.000 de morți, 80.000 de răniți, 110.000 de prizonieri[6]! Acesta este bilanțul cutremurător al primei părți a războiului.

Istoriografia românească se referă cu destulă reținere la „campania nenorocită"[7] a anului 1916, marile acte de eroism de la Mărăști, Mărășești și Oituz din vara anului 1917 fiind tratate cu o binemeritată, dar prea extinsă

[3] Ion Bulei, *Arcul așteptării - 1914, 1915, 1916*. Editura Eminescu, București, 1981, p. 212-216.
[4] Idem, *1916 - Zile de vară*, Editura Eminescu, București, 1978, p. 98-109.
[5] Marele Cartier General al Armatei Române. *Documente* 1916-1920.
[6] *Ibidem.*
[7] Vasile Rudeanu, *Memorii din timp de pace și război*, Editura Militară, București, 1989, p. 78.

atenție. Ca principale cauze ale dezastrului național pricinuit la începutul conflagrației sunt prezentate situația internațională nefavorabilă, care nu a permis achiziționarea armamentului şi a muniției necesare armatei, trădarea aliaților, ce nu şi-au îndeplinit obligațiile asumate (în special armata rusă în luptele din Dobrogea), superioritatea numerică şi înzestrarea cu armament superior a inamicului.

Cauzele interne, deosebit de neplăcute, sunt evitate sau sunt tratate superficial, deşi în timpul, dar şi după derularea evenimentelor o seamă de oameni politici şi de cultură, ofițeri şi ziarişti, prezintă ca principale cauze ale acestei tragedii care adusese România pe buza prăpastiei-incompetența, corupția şi trădarea - cele trei „rele” care au fost caracteristice societății româneşti mai ales în cei doi ani ai neutralității (1914-1916).

Incompetența comandamentului şi a cadrelor cu funcții de conducere. Campania din 1916 a găsit la conducerea armatei române un comandament total nepregătit pentru grelele încercări care vor urma.

La fel ca întreaga societate, şi armata a fost surprinsă „cu imbecili” şi „incapabili”[8] cocoțați în funcții de răspundere, obținute prin nepotism şi protecție politică, şi cu oameni muncitori şi de conştiință lăsați în umbră sau repartizați în garnizoane cât mai departe de Capitală.

Primul ministru, Ion I. C. Brătianu, care asigura şi conducerea Ministerului de Război, nici nu concepea ca în funcțiile importante din armată să nu fie numiți oameni devotați lui, chiar dacă nu îndeplineau cerințele prevăzute de legile militare privind pregătirea şi parcurgerea tuturor treptelor ierarhiei militare. Funcțiile importante nu erau încadrate şi erau asigurate prin cumul. Astfel, funcția de Şef al Marelui Stat Major nu era încadrată, fiind asigurată de sub-şeful Marelui Stat Major, generalul de divizie Vasile Zotta „un foarte bun ofițer de geniu”, dar care nu avea „nimic în comun cu conducerea trupelor”[9]. În schimb, era un om de casă al primului ministru. La 1 aprilie 1914 a fost trecut în rezervă pentru limită de vârstă, fiind concentrat în aceeaşi zi ca sub-şef al Marelui Stat Major, iar la 15 august 1916 a fost mobilizat ca şef la Marele Cartier General.

Era grav bolnav de nervi şi socotit „un manechin” pus doar să ocupe temporar un post destinat să devină la momentul oportun generalului Dumitru Iliescu. Acesta „Eminența cenuşie” a Ministerului de Război, secretar general al acestuia, era prieten intim cu Ion I. C. Brătianu din perioada când au frecventat împreună „Şcoala de artilerie” de la Fontainebleau. Deşi legea prevedea clar condițiile ocupării acestei funcții, prin trebuința „să fie comandant în toate gradele, toate unitățile mici şi mari ale armatei” , generalul

[8] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine - Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. 3, 1913-1916, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 55.
[9] *Dezbaterile Senatului*, nr. 9 din 10 iulie 1918.

Dumitru Iliescu nu comandase nici o divizie sau măcar o brigadă mixtă şi evitase cu mare abilitate toate examenele speciale pe care ar fi trebuit să le susțină. De asemenea, nu avea nici calitățile morale cerute de o asemenea funcție, în viața privată având o comportare desfrânată şi plină de excese, făcând „zaiafeturi” pe la grădinile din Bucureşti şi împrejurimi, mâncând „mititei şi bând şampanie” şapte nopți pe săptămână[10]. De asemenea, se remarcă prin faptul că îndepărtează şi persecută pe toți cei care, prin pregătire şi competență ar fi putut deveni concurenții săi la conducere, promovând şi făcând să parvină doar pe linguşitorii şi obedienții săi din cadrele armatei.

Dacă aceasta era situația la nivelul conducerii Ministerului de Război, la comandamentele de mari unități şi unități situația era şi mai gravă. Elementele mediocre din armată, odată cu trecerea timpului şi nu în ultimul rând datorită sprijinului politic de care dispuneau, au acaparat comanda corpurilor de armată, divizii şi regimente şi formau statele majore ale armatelor de operații”.

Rezultatele dezastruoase ale campaniei din 1916 au constituit o dovadă a incapacității acestora, mulți dintre ei fiind schimbați din funcții, unii chiar trimişi în fața Curții Marțiale. Acesta este cazul generalului Socec, recunoscut drept unul dintre cei mai ignoranți ofițeri superiori din oaste, căruia i-a revenit sarcina să comande divizia de care depindea soarta bătăliei de pe Neajlov. Datorită incompetenței dovedite va fi judecat, condamnat la 5 ani de închisoare şi va fi degradat pe platoul Regimentului 7 Roşiori din Iaşi, în corul de huiduieli ale civililor furioşi care asistaseră la eveniment.

Alții însă, cu toată incompetența criminală dovedită, au o soartă mai bună, fiind promovați. Este cazul generalului Gheorghe Georgescu, pe care, după luarea comenzii, guvernul îl trimite la Londra, pe lângă Statul Major al trupelor britanice spre stupoarea şi indignarea lui Nicolae Filipescu[11].

Iar generalul Nicolae Petala, rudă a lui Ion I. C. Brătianu, în momentul în care a trebuit să îşi arate competența şi curajul pe câmpul de luptă, simulează o criză de nebunie, apărând în pielea goală în fața ofițerilor săi. Este internat la sanatoriu şi după trecerea pericolului, se însănătoşeşte la fel de brusc, fiind menținut la comandamentul aceluiaşi corp de armată.

Ofițerii cinstiți, competenți, care încearcă să îşi facă cu patriotism datoria, intrând în conflict cu cei ale căror interese le deranjau, îşi riscă funcțiile şi cariera. Comisia condusă de generalul adjutant Gheorghe Georgescu, făcând analiza ofertelor firmelor „Krupp” şi „Schneider”, propune Comitetului Consultativ al artileriei achiziționarea obuzierelor grele şi a tunurilor de munte cu tragere rapidă de la firma franceză, datorită caracteristicilor net superioare ale acestora. Ministrul de Război, Nicolae

[10] Ion Bulei, *1916 - Zile de vară*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1978, p. 117-127.
[11] Vasile Rudeanu, *op. cit.*, p. 98.

Filipescu aprobă contractarea de la firma franceză a unui divizion de câmp de obuziere grele de 150 mm şi a unei baterii de patru tunuri de munte cu tragere repede de 75 mm. La intervenţia ambasadorului Germaniei la Bucureşti, se invocă prejudicierea imaginii firmei „Krupp" astfel că Gheorghe Georgescu v-a fi schimbat din fruntea comisiei şi cea de inspector-general al artileriei, în cea de comandant al Corpului 5 Armată, deşi îşi făcuse corect datoria[12].

Avansările şi decorările devin şi ele un mijloc de presiune asupra conştiinţelor, cei capabili dar mai puţin maleabili şi partizani fiind - în cel mai fericit caz - ignoraţi.

Tactica armatei române reflectă concepţiile care prevalau în Europa Occidentală până la 1914, mai ales accentul pus de francezi pe atacul frontal şi pe ofensiva înverşunată. Folosirea terenului, mişcările de trupe şi învăluirea erau neglijate. Apărarea nu era privită cu ochi buni, fiind considerată nefirească. Nu se cunoşteau decât parţial schimbările care apăreau la nivelul tacticii pe Frontul de Vest.

Câţiva ataşaţi militari români din străinătate şi-au neglijat cu totul activitatea de informare, prea ocupaţi cu mondenităţile şi luxul localurilor de noapte din marile oraşe. Armele mai noi, a căror eficienţă zdrobitoare a fost probată în luptele anilor 1914-1915, cum ar fi artileria grea şi mitralierele, erau cunoscute, dar impactul lor era ignorat. Se acorda, de asemenea, puţină atenţie concentrării focului artileriei şi coordonării acesteia cu infanteria.

Generalul Alexandru Iarca, ce a activat ca inspector general şi influent consilier la Înaltul Comandament Român scrisese înainte de război că artileria are doar rolul de a „pregăti calea pentru atacul la baionetă". În locul puterii de foc, teoreticienii militari români puneau accentul pe vitejia oamenilor, întruchipată de atacul frontal al infanteriei şi urmarea firească a acestuia, atacul cu sabia al cavaleriei. Generalul Ioan Popovici susţinea cu tărie că „energia morală a unei armate este egală cu jumătate din forţa ei materială". Comandanţii români erau cantonaţi la vechile lozinci „Noi atacăm cu piepturile soldaţilor noştri" sub „culorile patriei" şi în „sunetul goarnei".

Soldaţii germani şi austrieci erau surprinşi când românii îşi anunţau atacurile" cu strigăte puternice, sunete de goarnă „în locul unor" încercări de infiltrare silenţioase" şi cu atât mai periculoase[13].

La fel se petrec lucrurile şi în Marina Militară. Pe baza informaţiilor obţinute de ofiţerii serviciului de contrainformaţii, s-a hotărât ca prim act al intrării în război, un atac-surpriză cu torpile asupra flotei austro-ungare ancorate la Rusciuk. Sunt făcute exerciţii intense, de lansare ziua şi noaptea, în curent şi contra lui, cu vedete de siguranţă, conduse de tineri locotenenţi, şi sunt obţinute rezultate excelente.

[12] Marele Cartier General al Armatei Române. *Documente* 1916-1920.
[13] *Ibidem*.

Dar cu o seară înaintea atacului, locotenenții sunt înlocuiți de la comandă de trei căpitani „de familie”, sosiți de la Marele Cartier General. Aceştia trebuiau decorați, promovați şi prezentați drept „eroi” ai neamului, iar atacul-surpriză părea ocazia perfectă. Necunoscând navele şi caracteristicile torpilelor, zona Dunării, nerespectând planul de atacare simultană cu toate trei vedetele, nepregătiți şi neantrenați, noii comandanți eşuează lamentabil în executarea atacului „surpriză”[14].

Nici la aviația militară lucrurile nu merg mai bine. La conducerea Corpului de Aviație Român este numit un ofițer de stat-major, locotenentul-colonel Constantin Găvănescu, care nu înțelege rolul şi misiunea aviației în noua formă a conflictului armat. Şi la acest comandament domneşte linguşirea şi suficiența, cei ce au ceva de contestat fiind îndepărtați de la funcțiile de conducere.

Din cele prezentate rezultă, cu dureroasă claritate, un fapt trist-politicienii nu au înțeles nici măcar în aceste momente grave, de cumpănă, că armata are nevoie de un comandament format din elemente de valoare, din profesionişti desăvârşiți care puteau înlocui pe cei corupți şi incapabili. A trebuit să vină „campania nenorocită” a anului 1916, cu întreg cortegiul său de suferință şi dezastre, pentru ca acest lucru să fie realizat[15].

Prețul plătit însă de poporul român a fost unul extrem de dureros.

Corupția generalizată. Intrarea României în conflictul celui de-al doilea Război Balcanic în 1913, campania şi victoria fără luptă, dar cu numeroase victime din rândul trupei din cauza igienei total ignorate, ar fi trebuit să constituie un adevărat semnal de alarmă pentru clasa politică românească, care trebuia să observe cu obiectivitate neglijența crasă, nerozia şi haosul din toate compartimentele conducerii militare.

În schimb, s-a instaurat un optimism păgubos şi nejustificat în rândul celor aflați la putere, încât raportul-studiu elaborat de Gheorghe Tătărăscu intitulat „Relele organice ale armatei române” este ignorat sau luat în zeflemea[16].

Este adevărat, problemele legate de perfecționarea organizării armatei, de îmbunătățirea dotării cu armament şi tehnică de luptă şi mijloace de subzistență sunt teme frecvent discutate în Parlament, şi toți senatorii şi deputații - fie la putere, fie în opoziție - votează alocarea unor bugete mereu sporite şi completate cu credite extraordinare.

Dacă în anul 1912-1913 bugetul alocat Ministerului de Război era de 74.158.894 lei, în anul 1916-1917 el ajunge la suma de 115.000.000 lei. Prin I. D Nr. 2123/16. 05. 1914 se deschide pentru Ministerul de Război un credit

---

[14] Vasile Rudeanu, *op. cit.*, p. 117.

[15] Ion Bulei, *Arcul aşteptării - 1914, 1915, 1916*. Editura Eminescu, Bucureşti, 1981, p. 219.

[16] Marele Cartier General al Armatei Române. *Documente* 1916-1920.

extraordinar de 37.000.000 lei şi acelaşi minister este autorizat să angajeze în cursul următorilor patru ani materiale de război şi construcții până la suma de 70.000.000 lei. În plus, s-au mai deschis încă două noi credite în valoare de 303.000.000 lei pe o perioadă de 5 ani, iar la 23 iulie 1914, Creditul pentru Armată a fost declarat „nelimitat”[17].

Referitor la această perioadă Constantin Argetoianu nota în amintirile sale: „Cu începutul lui 1915 s-au deschis într-adevăr pentru cei cu trecere la Guvern atâtea posibilități de îmbogățire peste noapte prin importurile şi exporturile de favoare, prin furniturile armatei şi prin lucrări publice, încât numai cei tari de înger sau cei proşti nu s-au pricopsit”[18].

Vinovat de ceea ce se întâmplă este generalul Dumitru Iliescu, care scandalizează pe toată lumea prin averea agonisită într-un timp scurt, clica acestuia fiind acuzată că în schimbul unor comisioane grase, acceptau materiale de cea mai proastă calitate, la o valoare triplă decât cea reală. Culoarele Ministerului de Război sunt pline de samsari, intermediari români sau străini care, la adăpostul unor protecții politice, pun la cale tot felul de afaceri, care de care mai păguboase pentru armata română. Domeniul în care rezultatele corupției vor fi însă de-a dreptul criminale, îl constituie aprovizionarea armatei cu armament şi muniție.

Cităm din „Memoriul” întocmit şi prezentat în fața Parlamentului în februarie 1924, privind stabilirea adevărului la defectuoasa pregătire a războiului în anii 194-1916, unde se menționa că „*nu s-au executat contractele de la fabricile străine, deşi comenzile au fost făcute la timp*”. Sunt demontate mecanismele acestor întârzieri, amânări sau chiar anulări de contracte.

1. Reprezentanții din străinătate conduşi de colonelul Vasile Rudeanu provoacă oferta.

2. Dacă aceasta este favorabilă, urmează tărăgănarea, care are ca scop „lămurirea” firmelor că fără comision nu se rezolvă nimic.

3. În final, dacă acestea acceptă condițiile, contractul este semnat.

Sunt prezentate câteva exemple elocvente. În ianuarie 1914 o firmă italiană face o ofertă de bombe pentru aeroplane. Statul Major face un raport favorabil. Comanda însă este amânată sub diferite pretexte. Abia în mai 1914 se pun la cale diligențele necesare dar Italia, intrând în război, interzice orice export de bombe.

În februarie 1914, două respectabile firme franceze „Saint-Chamond” şi „Delaunay-Belleville” fac oferta de înființare în România a unei fabrici de cartuşe, acestea fiind produse la un preț de 140 de franci mia. Cele două firme sunt amânate, duse cu vorba, până când vor renunța.

---

[17] *Dezbaterile Senatului*, ianuarie-mai 1924.
[18] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 67.

La 22 februarie 1914 o firmă italiană prezintă la rândul ei o ofertă pentru înființarea unei fabrici de cartușe, în cinci luni, la un preț de 160 de franci mia de cartușe. De abia în iulie, după ce reprezentanții firmei l-au căutat pe colonelul Rudeanu inclusiv la Paris, se părea că afacerea va fi încheiată. Partea română pune însă condiția ca la 1 ianuarie 1915 fabrica să intre în producție, fiecare zi de întârziere fiind penalizată cu 10% pe zi, şi astfel contractul nu s-a mai încheiat. Abia în vara lui 1915 ministerul va încheia un contract cu o altă firmă, dar prețul de fabricație este acum de 180 de franci mia de cartușe. La 300 milioane de cartuşe diferența reprezintă o pagubă pentru statul român de 12 milioane de lei.

Din Franța se procură proiectile de artilerie, dar din cauza tărăgănărilor prețul crește de la 65 lei/buc. la 80 lei/buc. O altă ofertă de proiectile, tot din Franța care îndeplinea toate condițiile pentru a fi acceptată, mai puțin „comisionul”, sub pretextul că Ministerul de Război francez nu vrea să dea autorizație de export, este respinsă. Ulterior se va dovedi că reprezentantul român nici nu a cerut autorizație!

Referitor la înzestrarea cu armament a Armatei române rămâne de remarcat faptul că în urma unui control executat la un Corp de armată, raportul sună astfel „*Din totalul armelor, aproape 40% sunt inutilizabile pentru război*”. Fără artilerie grea, fără mitraliere îndeajuns, cu puşti multe din ele model 1879, fără suficiente proiectile şi cartuşe, soldatul român se vedea în imposibila situație de a lupta cu „*pieptu-i de aramă*” gol în fața armamentului modern din înzestrarea trupelor germano-austriece.

Nici în înzestrarea cu echipament nu se stă mai bine. Deşi în „Memoriul” din 1924 se subliniază că din actele contabile de intendență din iulie 1916, asupra trupelor şi în depozite sunt „2.400.000 cămăşi, 2.400.000 izmene, 1.200.000 mantale, 1.200.000 vestoane, 1.600.000 pantaloni, 1.200.000 bocanci etc.”, realitatea frontului din 1915-1916 infirmă însă aceste cifre contabile.

De la unități curg reclamațiile - „tunicile sunt putrede” (Reg. 41 Infanterie)” , capişoanele sunt putrede” (Reg. 27 Bacău) „foile de cort sunt din pânza cea mai proastă” (Bateria 3 Artilerie Cetate), opincile sunt aşa de putrede încât după un marş de 18 km au devenit de neîntrebuințat” (Reg. 2 Vâlcea) etc. Bocancii erau aşa de prost lipiți, încât dr. (senator) Dumitru Niculescu apreciază în şedința Senatului că „soldații noştri în două săptămâni au rămas desculți”[19].

Dar ceea ce infirmă complet conținutul registrelor este apelul făcut la 3 noiembrie 1916 de ministrul de război, Vintilă Brătianu, care prevedea

[19] Marele Cartier General al Armatei Române. *Documente* 1916-1920.

„publicul este rugat a ne da rufe, haine, paltoane, ghete, căciuli, etc.” pentru noile contingente de recruți.

Altă afacere memorabilă este cea a bucătăriilor rulante, când se comandă de la firma Arthur Krupp 7.000 de bucăți la prețul de 315,85 lei bucata, deşi în țară erau produse la un preț mult mai mic, de 250 lei bucata. Se acordă succesiv compensații pentru aceste bucătării, constând în 20 vagoane de mazăre, 40 de secară, 50 de ovăz etc. astfel încât prețul inițial de 2.210.950 lei ajunge la suma de 10.404.950 lei[20].

Conştienți de necesitatea unui sistem sanitar modern în armată - în urma campaniei din Bulgaria a anului 1913 au murit de holeră 1.611 militari - guvernanții l-au numit pe doctorul Anghelescu, un apropiat al primului-ministru, să se ocupe de organizarea acestuia. Într-un interviu din ziarul „Viitorul” din 15 septembrie 1915, acesta declara plin de mândrie că „serviciul nostru sanitar este organizat în aşa fel încât dacă n-am întrecut pe cel al Angliei, apoi cu siguranță că suntem pe aceeaşi treaptă”. Senatorul dr. Niculescu, în intervenția sa de la tribuna parlamentului, face un aspru rechizitoriu acestui mult lăudat sistem sanitar. Operațiile se făceau în condiții barbare, fără cloroform şi feşe, fără vată higroscopică şi fără o minimă igienă[21].

Ar mai fi de arătat că nici unul din cei vinovați de jaful petrecut sub pretextul înzestrării şi pregătirii Armatei române pentru război nu a răspuns în fața justiției. Preocuparea principală a guvernanților a fost să muşamalizeze afacerile oneroase semnalate de o serie de ofițeri cinstiți, politicieni şi ziarişti.

Iar de la data de 7 noiembrie 1915 se emite ordinul ministrului de război nr. 12 155, prin care li se interzice ofițerilor din armata română să mai prezinte presei dovezi (acte, documente, etc.) despre inimaginabilul jaf comis, sub amenințarea acuzației de „spionaj în timp de pace”, pedepsită aspru cu mutarea disciplinară în unități îndepărtate sau chiar destituirea[22].

Trădarea. În cei doi ani (1914-1916) ai neutralității, serviciile de informații germane, austriece şi maghiare desfăşoară o intensă activitate pentru influențarea opiniei publice din România, pentru promovarea, protecția şi impunerea intereselor Puterilor Centrale. Dispunând de fonduri extraordinare, reprezentanții acestora reuşesc să corupă politicieni, ziarişti, oameni de afaceri, dar şi ofițeri[23]. Josef Hennenvogel, negustor venerabil al Lojii Masonice de limbă germană „Sapientia” mărturiseşte în acest sens” Am reuşit să angajez şi generali care să publice articole strategice şi politice favorabile puterilor centrale (…) contra unor sume mari de bani”.

---

[20] *Dezbaterile Senatului,* ianuarie-mai 1924.
[21] *Dezbaterile Senatului,* nr. 9 din 10 iulie 1918.
[22] *Dezbaterile Senatului,* ianuarie-mai 1924.
[23] Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. 1-2, Editura Militară, Bucureşti, 1992, p. 92.

Este cazul generalilor Hiotu şi Mustaţă, care nu scriu nici un rând, dar acceptă să-şi pună semnătura pe nişte articole publicate în ziarul „Universul”.

Conform documentelor găsite în „cazul Gunther” , generalul Mustaţă a primit în lunile martie şi aprilie 1915 suma de 40.000 de lei pentru împrumutul de semnătură, iar în lunile martie şi iunie 1916, 45.000 de lei „în contul provizionului ce i s-ar fi cuvenit din afacerile cu benzină” .

Au existat - spre onoarea lor - şi cazuri în care unii ofiţeri rezistă tentaţiilor „aurului nemţesc” şi refuză cu demnitate să îşi vândă conştiinţele. Este cazul locotenent-colonelului Mironescu, care fiind creditor al „Băncii Generale a Ţării Româneşti”, refuză oferta de anulare a datoriei şi de a beneficia în plus de o sumă de 10.000 de lei, în schimbul scrierii în ziare a unor „articole pentru menţinerea neutralităţii”[24].

Printre obiectivele prioritare ale serviciilor de spionaj străine pe primul loc se afla armata. Ministerul de Război era asaltat de „o bandă întreagă de furnizori dintre care pe mulţi nu îi preocupa nimic, ci numai îşi vârau nasul peste tot”[25]. Se adunau astfel date despre organizarea şi conducerea armatei, înzestrarea şi posibilităţile de îmbunătăţire ale acesteia, conţinutul planurilor de campanie elaborate, colaborarea cu armatele Antantei etc. La 6 ianuarie 1916, Nicolae Filipescu este informat că „sunt 23 de ofiţeri pe care Ministerul de Război îi ştie implicaţi în acte de spionaj nemţesc” aflaţi sub supraveghere.

Adevărata dimensiune a corupţiei desfăşurate de serviciul german de informaţii este dezvăluită abia în 16 august 1916 când ofiţeri din serviciul român de contrainformaţii i-au sustras ambasadorului german Von de Bussche un dosar secret în care se găseau numele „tuturor ofiţerilor, oamenilor politici, agitatorilor şi samsarilor ce s-au lăsat corupţi de germani”[26].

Dosarul este imediat înaintat către regelui Ferdinand şi primului-ministru, dar din cauza începerii în aceeaşi zi a operaţiunilor militare s-a considerat inoportună şi irealizabilă „înlocuirea imediată a generalilor şi ofiţerilor superiori din conducerea armatei”[27].

Generalul V. Zottu care asigura funcţia de Şef al Marelui Stat Major şi maiorul Ionescu, sub şef stat major al Corpului 2 Armată, se sinucid atunci când află de existenţa listei, dar ceilalţi trădători continuă opera nefastă începută, cu consecinţe dezastruoase.

Notoriu este cazul colonelului Alexandru Sturdza, fiul fostului prim ministru Dimitrie Sturdza şi ginere al filo-germanului Petre Carp, comandant al Brigăzii 7 Infanterie, care provoacă o permanentă stare de neîncredere subordonaţilor săi faţă de conducerea armatei, iar pe timpul luptelor ceda

[24] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 78-82.
[25] Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 97.
[26] Marele Cartier General al Armatei Române. *Documente* 1916-1920.
[27] Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 119.

pozițiile fără a opune rezistență în fața unor forțe inferioare ale inamicului, şi care, la 23 ianuarie 1917 se predă inamicului, desfăşurând apoi din tabăra acestuia o intensă propagandă de descurajare şi influențare a soldaților şi ofițerilor pentru trecerea de partea acestuia.

De asemenea, colonelul Victor Verzea, omul de casă al lui Alexandru Marghiloman, a fost fără îndoială ofițerul care a desfăşurat cea mai periculoasă activitate în favoarea inamicului. Cu sprijinul generalului Dumitru Iliescu, al cărui prieten intim era, la izbucnirea războiului este chemat în armată şi numit Şef al Serviciului telegrafo-poştal în campanie. Datorită funcției are acces la toate birourile Marelui Stat Major iar datele obținute sunt comunicate inamicului. Întreaga ordine de bătaie a Marelui Stat Major, planul de război precum şi toate mişcările de trupe ordonate în spatele frontului de Cartierul General sunt predate duşmanului.

Pe timpul retragerii în Moldova, deşi primise ordinul de a distruge instalațiile telefonice şi telegrafice spre a nu cădea în mâna inamicului, le predă intacte trupelor germane, împreună cu casa de bani în care se găsea casieria poştei, nu înainte de a sustrage trei din cele opt milioane de lei ce se aflau în ea.

Pentru faptele sale va fi recompensat de germani cu funcția de primar al Capitalei pe timpul ocupației[28].

Pe front, sentimentul militarilor că sunt trădați era omniprezent. Obosiți, flămânzi, plini de păduchi, fără muniție suficientă, totuşi rezistă cu îndârjire atacurilor inamice, cu speranța că toți cei ce au trădat vor răspunde şi vor fi exemplar sancționați.

Încheierea fericită a războiului şi realizarea la 1 decembrie 1918 a idealului național într-un context istoric favorabil a făcut ca euforia marii realizări să estompeze vinovăția pentru campania anului 1916. Politicienii corupți s-au împăunat cu merite deosebite în realizarea României Mari.

Profitorii de război, cei care au realizat averi uriaşe din suferințele a milioane de români au devenit respectabili oameni de afaceri[29].

Şi încet-încet, uitarea s-a aşternut peste un an dezastruos pentru români, lăsând însă în urmă răni ce se vor deschide din nou, numai peste 22 de ani.

---

[28] Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni şi păreri personale din timpul războiului României - 13 august 1916-31 decembrie 1918,* vol. 1, Atelierele societății Universul, Bucureşti, 1921, p. 28-178.

[29] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948*), Ed. Paideia, Bucureşti, 1999, p. 17-32.

A DISASTROUS YEAR - 1916. CAUSES AND CONSEQUENCES
Abstract

After two years of neutrality, on 17th August 1916, Romania had entered in the First World War as a part of the Entente (France, United Kingdom and Russia). What followed was a disaster, the Government and the army retreated to Iaşi, forced by the Central Powers' troops.

But what had been the causes of this painful defeat, in which died thousands of soldiers and civilians? The short answer is the incompetence, the corruption and the betrayal, the main features which characterized the Romanian society during the two years of neutrality (1914-1916).

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

COLONELUL MUSCELEAN GRIGORE VASILESCU PE FRONT: AUGUST 1916 – FEBRUARIE 1917

CORNEL POPESCU*
CORNEL ȚUCĂ**



Aniversând trecerea unui secol de la intrarea armatei române, alături de trupele Antantei, în luptele de pe frontul european de est (14/27 august 1916) al Primului război mondial, ca un modest omagiu adus faptelor de arme săvârşite pe câmpul de luptă de musceleni şi argeşeni, reliefăm, în prezenta comunicare, atât personalitatea, cât şi principalele evenimente militare la care a luat parte colonelul muscelean Grigore Vasilescu în perioada 14/27 august 1916 – 3/16 februarie 1917.

In familia lui Ion şi Ioana Vasilescu din Nucşoara, județul Muscel (azi Argeş), s-a născut în ziua de 27 septembrie 1876 fiul botezat: Grigore. Acesta, după ce a absolvit cursurilor primare şi cele ale liceului, a îmbrățişat cariera militară. Urmare a acestei opțiuni, între 5 octombrie 1896 – 1 iulie 1898 el a frecventat cursurile Şcolii pregătitoare de ofițeri activi din Bucureşti. Apoi, după absolvirea respectivelor cursuri, a avut următoarea evoluție, cronologică, a înaintării în grade militare: sublocotenent – 1 iulie 1896; locotenent – 10 mai 1902; căpitan – 28 decembrie 1907; maior – 1 noiembrie 1914; locotenent colonel – 1 noiembrie 1916 şi colonel – 27 mai 1920 (însă cu vechime de la 1 noiembrie 1918[1]).

---

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.
** Asociația Națională Cultul Eroilor „Regina Maria” - Filiala Argeş, Piteşti.

[1] Datorită faptului că, până la 1 septembrie 1919, s-a aflat în poziția de „*la dispoziția*” Armatei 1, respectiv Ministerului de Război.

Ca ofiţer activ, parcursul carierei profesionale i-a fost jalonat de efectuarea serviciului militar în următoarele unităţi şi structuri ale armatei române: *Regimentul „Mircea" nr. 22 Infanterie* (1 iulie 1898 – 10 mai 1902); *Regimentul „Râmnicu Sărat" nr. 9 Infanterie* (10 mai 1902 – 1 aprilie 1905, 1 octombrie 1912 – 1 octombrie 1913 şi 1 noiembrie 1914 – 1 ianuarie 1916, din 27 august 1915 fiind şeful de stat major al Grupului de acoperire „Tabla Buţii"); *Regimentul „Mihai Viteazul" nr. 6 Infanterie* (1 aprilie – 1 mai 1905 şi 15 aprilie 1908 – 1 octombrie 1912); ataşat la *Institutul Geografic al Armatei*, cu data de 1 mai 1905 şi, apoi, detaşat de la acesta, pentru executarea unor lucrări de profil, la *Regimentul „Putna" nr. 10 Infanterie* (10 mai 1905 – 15 aprilie 1908); ofiţer-elev al *Şcolii Superioare de Război* (1 octombrie 1913 – 1 aprilie 1914); Comandamentul *Diviziei nr. 5 infanterie* (1 aprilie – 1 noiembrie 1914) şi *Regimentul 2 Grăniceri* (1 ianuarie 1916 – 24 martie 1917; ajungând chiar comandantul acestuia, funcţie din care a fost suspendat de la comandă, în fapt cu data de 3 februarie 1917, din cauza dezertării colonelul Alexandru D. Sturdza la inamic, prin sectorul de front comandat de el). Apoi, pentru o perioadă relativ îndelungată de timp, s-a aflat în poziţia de „*pus la dispoziţia" Armatei 1* (24 martie 1917 -15 august 1919) şi a *Ministerului de Război* (15 august – 1 septembrie 1919). Poziţia de „*pus la dispoziţie*" s-a datorat anchetării locotenent colonelului, la aceea dată, Grigore Vasilescu, mai întâi în calitate de *învinuit*, apoi în aceea de *suspect* de o, eventuală, prealabilă înţelegere cu colonelul Sturdza, comandantul său direct, cu care se afla şi într-o cunoscută relaţie de prietenie, de a-i mijlocii trecerea în liniile germane prin sectorul regimentului comandat de el. Însă, menţionăm că acesta a figurat în continuare, în toată perioada de „*pus la dispoziţie*", în evidenţa militară a Regimentului 2 Grăniceri. Apoi, după încetarea stării de „*pus la dispoziţie*", a mai activat în continuare în funcţiile de şef de stat major al *Serviciului Exploatare şi Transport* din Marele Stat Major (1 septembrie 1919 – 6 noiembrie 1920) şi de comandant al *Regimentului nr. 45/60 Infanterie* (6 noiembrie 1920 – 1 aprilie 1921); *Cercului de Recrutare Buzău* (1 aprilie 1921 – 1 aprilie 1927) şi Comandamentului Teritorial al Corpului 7 Armată (1 aprilie 1927 – 10 octombrie 1932; ultima dată fiind cea a trecerii acestuia în rezervă: „*din oficiu*").

Pentru activitatea desfăşurată şi faptele de arme săvârşite, în îndelungata sa carieră militară, colonelul Grigore Vasilescu a fost decorat cu: medaliile: *Jubiliara „Carol I"*, în anul 1906; „*Avântul Ţării*", în anul 1913 şi „*Victoria*", în anul 1921; cu ordinele: „*Coroana României*", cu spade, în grad de „ofiţer" şi cu Panglica de „Virtutea Militară" şi „*Steaua României*", cu spade, în grad de „ofiţer" în anul 1916, precum şi cu „*Coroana României*", în grad de „comandor", în anul 1922; cu *Crucea Comemorativă a „Războiului 1916 – 1918",* în anul 1918 şi cu Semnul onorific: „*25 de ani în armată*", în anul 1920.

În plan personal, specificăm pe scurt, colonelul Grigore Vasilescu s-a căsătorit la 22 aprilie 1904 cu Alexandrina Giurcă (în baza aprobării date, prin Ordinul nr. 1734/1904, de Ministerul de Război); cu care a avut un fiu: Horia, născut la data de 19 august 1919.[2] După trecerea sa în rezervă, colonelul Grigore Vasilescu şi-a stabilit domiciliul în localitatea Vlădeşti din judeţul Muscel (azi Argeş).

Pentru ilustrarea atât a personalităţii, cât şi a activităţilor militare la care a participat, în diferite ipostaze, direct sau indirect, colonelul Grigore Vasilescu am făcut apel la consemnările oficiale din unele documente militare ale vremii. Rezumându-ne la perioada istorică aniversată, în acest scop, în prima parte a prezentei comunicări, după efectuarea unei selectări a documentelor identificate, reproducem, în părţile referitoare la tema în cauză, conţinutul notărilor din „*foile calificative*” ale acestuia întocmite pentru perioada aprilie 1914 – 4/17 februarie 1917. Prin această modalitate de prezentare, considerăm că vom evidenţia în egală măsură – sperăm – atât personalitatea, cât şi desfăşurarea evenimentelor militare la care colonelul muscelean Grigore Vasilescu a participat direct sau indirect, în perioada sus nominalizată.

Ţinând cont de cele precizate, redăm, pentru început, caracterizarea înscrisă în foaia calificativă, întocmită pentru perioada 1 aprilie – 31 octombrie 1914, din care rezultă că acesta a fost apreciat ca fiind un: „*Ofiţer cu înfăţişare ostăşească, plăcută. Sănătos şi rezistent. Călăreşte bine. Inteligent, muncitor şi priceput. Instrucţiunea şi cunoştinţele militare* [le are] *dezvoltate şi caută a şi-le înmulţi prin studii folositoare carierei. Cunoaşte şi aplică bine regulamentele. Concepe repede şi bine. Are ochiul câmpului. Are iniţiativă, prevedere şi voinţă. Temperament vioi.*”[3]

Parcurgând consemnările din foaia calificativă a maiorului, cu acest grad la aceea dată, Grigore Vasilescu, întocmită pentru perioada 1 noiembrie 1914 – 31 octombrie 1915, rezultă aprecierile redate în continuare. „*Să prezintă bine, ţinută corectă, sănătos; va rezista în cele mai bune condiţiuni la greutăţile campaniei. Înţelege foarte bine, judecă cu multă seriozitate, este inteligent, posedă mult bun simţ, are spirit de ordine şi de metodă, memorie excelentă. Posedă o întinsă cultură generală, precum şi instrucţia militară a celor trei arme.*[4] […] *Posedă bune aptitudini militare În conducerea trupelor, puse în evidenţă cu ocaziunea diferitelor manevre executate în îndelungata concentrare din acest an; are ochiul câmpului, concepe bine şi ia hotărâri judicioase. Este prevăzător, stăruitor şi energic. Comandă Batalionul 2 şi îndeplineşte funcţia de şef al Serviciului mobilizării Corpului; le conduce pe*

---

[2] Centrul de Studii şi Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Piteşti, fond Direcţia Personal, Memorii Bătrâni, litera „V”, colonei, dosar nr. 88, f. 1-2.

[3] *Ibidem*, f. 37.

[4] Cele trei arme: infanteria, artileria şi cavaleria.

amândouă cu destoinicie şi pricepere. Ofiţer disciplinat, posedă în cel mai înalt grad simţul datoriei; este bun camarad, posedă simţul onoarei şi are curaj militar şi curajul răspunderii. Este devotat serviciului, demn, moral şi integru, conduită bună. Are o foarte mare putere de muncă şi cu ocazia organizării întăririlor în zona muntoasă m-a ajutat foarte mult în calitate de şef de stat major al Grupului de acoperire [Tabla Buţii] *şi de comandant de batalion. A îndrumat în bune condiţiuni educaţia, instrucţia şi disciplina batalionului său, dând foarte bune rezultate. Are grijă de soldat, de cal şi de material. Notează pe subalterni cu dreptate. Este un ofiţer pe care se poate conta în orice împrejurare* […].”[5]

Acelaşi gen de aprecieri pozitive, le regăsim înscrise şi în foaia calificativă a acestuia, întocmită pentru perioada 1 noiembrie 1915 – 15 august 1916. „*Aspect fizic plăcut, rezistent, poate suporta cu uşurinţă greutăţile unei campanii. Inteligent, cu foarte bună judecată. Are foarte frumoase aptitudini militare. Educaţie militară şi generală aleasă, absolvent al Şcolii Superioare de Război. Îi place a fi la curent cu toate noutăţile culturale, militare şi generale, de care face să profite şi camarazii săi.* […] *A comandat Batalionul 1 din regiment care se găsea mobilizat, pe Valea Prahovei, la Sinaia – Predeal, ca trupă de acoperământ. A executat cu batalionul său lucrări de peste 6 000 metri liniari de săpături, atrăgând laudele comandantului de grup, dl general Gr. Simionescu, de modul cum şi-a îndeplinit serviciul în aceste împrejurări. În seara de 14 august 1916, la ora 8, a trecut cu batalionul graniţa – la decretarea mobilizării – şi a fost dintre primele trupe care au intrat în Braşov.* […] *În rezumat, este un excelent ofiţer pe serviciile căruia se poate conta. Merită a înainta în mod excepţional la gradul de l*[ocotenen]*t. colonel.”*[6]

De asemenea, pentru perioada 1 aprilie – 25 august 1916, maiorului, având acest grad în respectivul interval de timp, Grigore Vasilescu i-a fost întocmită o foaia calificativă separată şi de comandantul Grupului de acoperire „Predeal”, generalul Gr. Simionescu. Succint, în respectivul document, generalul a sintetizat întreaga activitate desfăşurată de maiorul Grigore Vasilescu sub comanda sa. „*Ca* [şi] *c*[oman]*d*[an]*t al batal*[ionului] *1, Reg*[imen]*t*[ul] *2 Grăniceri, l-am găsit la 1 aprilie 1916,* [şi] *în funcţia de c*[oman]*d*[an]*t al Garnizoanei Sinaia, executând cu stricteţe ordinele primite pentru siguranţa palatelor* [regale] *şi a garnizoanei. A refăcut şi completat în mod foarte principal lucrările de tranşee din sectorul său, dintre valea Râşnovului şi valea Poliştoaca. La atacul frontierei, în seara de 14-15 august, formând avangarda Detaşamentului din Centru (L*[ocotenen]*t col*[onel] *Darvary) a atacat cu vigoare, susţinând lupta toată noaptea (14-15 august) la gara Teiuş şi Maricohoff, până la ora 5,30 seara, când, printr-un atac de flanc,*

[5] Loc. cit. fond Direcţia Personal, Memorii Bătrâni, litera „V”, colonei, dosar nr. 88, f. 38.
[6] *Ibidem*, f. 39.

a concurat în mod eficace la respingerea inamicului din defileu. La 16 şi 17 august, formând întrunirea [cu] *batal*[ionul] *1 (maior Marinescut Ilie) din Reg*[imen]*t-ul 6 infanterie, a concurat la ocuparea Braşovului, unde a fost însărcinat cu paza depozitelor, diferitelor autorități şi instituțiuni ale Braşovului, până la 25 august, când s-a dat ordin să pornescă la Reg*[imen]*t-ul său. În toate aceste acțiuni, maiorul Vasilescu Gr. a condus cu pricepere, activitate, energie, avânt militar şi destul curaj. El merită să fie înaintat şi decorat.”*[7]

Apoi, în foaia calificativă întocmită de colonelul Alexandru Sturdza, comandatul Brigăzii 7 Mixtă, pentru perioada 1 noiembrie 1915 – 31 octombrie 1916, am identificat noi aprecieri laudative la adresa activității militare desfăşurate de maiorul Grigore Vasilescu în interval de timp specificat. „*Personalitatea maiorului Vasilescu Gr. respiră energia şi tenacitatea; temperamentul său este calm şi sângele rece al acestui Comandant distins este admirabil. Înaltele sale calități de om, ca militar, ca comandant superior şi ca organizator şi le-a dovedit la începutul războiului unde a condus luptele Batalionului* [1] *din R*[egimentul] *2 Gr*[ăniceri] *la Predeal – Törnöş – Braşov; apoi a format garnizoana Braşov; pe urmă a organizat şi format, din diferite elemente de grăniceri adunate la Cotroceni, un nou Regiment «Horia», în Brigada 7 Mixtă, unitate care s-a comportat în toate ocaziunile în mod admirabil; în fine, maiorul Vasilescu, de la 1 X* [octombrie] *încoace a comandat în Munții Vrancei sectorul de nord al Brigăzii, compus din Regimentul său, o companie de ciclişti, două baterii şi mai multe fracțiuni de milițieni şi pionieri şi, cu această ocaziune, a dovedit din nou priceperea şi energia sa, organizând defensiva un sector cu metodă şi prevedere şi dându-i un caracter activ, precum s-a dovedit cu ocaziunea atacului întreprins de maiorul Vasilescu în 10 X* [octombrie]. *Acest ofițer superior are o cultură militară aleasă, este absolvent al Şcolii* [Superioare] *de Război şi a fost întrebuințat în Serviciul de Stat major al D*[iviziei] *5. Maiorul Vasilescu este un excelent educator şi adevărat şef; el ştie să îmboldească pe inferiorii săi; el se bucură de încrederea şi de dragostea lor şi energia sa este temută de cei slabi. La începutul războiului maiorul Vasilescu a fost chemat la M*[arele] *C*[artier] *G*[eneral] *şi la M*[ajestatea] *S*[a] *Regele, a fost lăudat şi a fost propus pentru înaintare la gradul de l*[ocotenen]*t. colonel; i s-a pus în perspectivă decorarea sa cu o distincțiune de război. Amândouă lucruri nu au devenit realitate. Propun pe maiorul Vasilescu pentru înaintare excepțională la gradul de locotenent colonel şi-l recomand călduros pentru a fi decorat*”[8].

În plus față de aceste elocvente aprecieri pozitive, la 21 octombrie 1916, colonelul Alexandru Sturdza, a mai întocmit şi înaintat, în nume personal,

[7] *Ibidem*, f. 40.
[8] *Ibidem*, f. 41.

comandantului Armatei de Nord un *„Raport special pentru propunerea la înaintare excepţională la gradul de locotenent colonel a maiorului Vasilescu Grigore,_Comandantul Regimentului 2 Grăniceri (Horia).”*[9] În respectivul document, colonelul Alexandru Sturdza a consemnat cu claritate, punctual: *„Am caracterizat pe maiorul Vasilescu Grigore în mod lămurit şi amănunţit pe foaia calificativă pe anul 1916; această caracterizare m-a îndreptăţit la propunerea de mai sus. Acest ofiţer foarte distins este predestinat la Comandamentele cele mai importante, el are cunoştinţe solide, o experienţă încercată şi vastă, un caracter curat şi o inimă tare. El este un şef adevărat, cu mare prestigiu la inferiorii săi. Ca, Comandant de regiment şi de sector (Detaşament mixt) în Vrancea, el a dovedit, ca şi în luptele din Transilvania la începutul războiului, că el posedă calităţi rare şi înalte*”[10].

În continuare, redăm aprecierile consemnate de *„fostul comandant al Brigăzii 7 Mixtă”,* colonelul Pascu, pentru perioada 15 decembrie 1916 – 4 februarie 1917, în foaia calificativă întocmită de acesta locotenent colonelului Grigore Vasilescu, înaintat între timp la acest grad.

„Am cunoscut pentru întâia oară pe l[ocotenen]*t col*[onel] *Vasilescu Grigore, în ziua de 15 decembrie 1916, în satul Soveja. Cu începere din această zi, Regimentul 29 Inf*[anterie], *de sub comanda mea, a intrat în compunerea Brigăzii 7 Mixte, alături de celelalte trupe ale acestei Brigăzi, între care şi R*[e]*g*[imen]*t*[ul] *2 Grăniceri de sub comanda l*[ocotenen]*t colonelului Vasilescu. Am cooperat alături de R*[e]*g*[imen]*t*[ul] *2 Grăniceri în luptele ofensive din ziua de 17 – 18 d*[ecem]*brie 1916 pentru cucerirea poziţiei de pe muntele Tuia Neagră. R*[e]*g*[imen]*t*[ul] *2 Grăn*[niceri] *a făcut 170 prizonieri germani şi capturează arme şi muniţiuni. Luptele au continuat fără încetare în zilele următoare, astfel:*

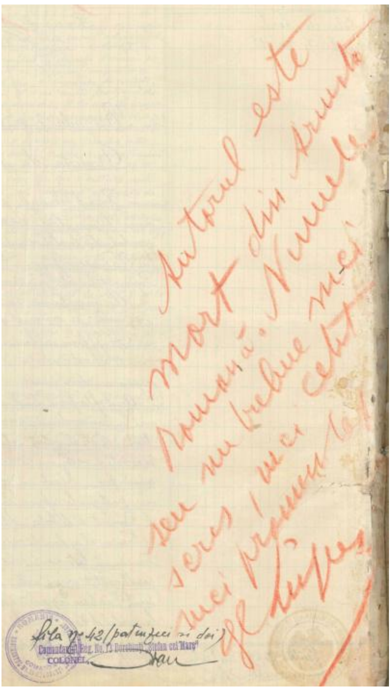
În zilele de 23 – 24 d[ecem]*brie, pe frontul Dealul Teiş – satul Găuriţi.*

În zilele de 25 – 29 d[ecem]*brie, pe frontul Mărăşti – muntele Momâia – Ireşti.*

A[m] *fost alături de Regim*[entul] *2 Grăniceri şi am văzut că acest Regiment a fost condus în lupte de l*[ocotenen]*t colonel*[ul] *Vasilescu în mod glorios. Cu începere din ziua de 4 ianuarie 1917, mi s-a încredinţat comanda Brigăzii 7 Mixtă. Regimentul 2 Grăniceri, sub comanda l*[ocotenen]*t col*[onelului] *Vasilescu Gr., rămâne în Brigadă şi, deci, sub ordinele mele directe. Am început organizarea defensivă a frontului: Delul Buduiu, cu Regim*[entul] *29 Inf*[anterie], *şi muntele Momâia, cu Regim*[entul] 2 *Grăniceri. Lucru s-a efectuat sub presiunea cea mai înverşunată a inamicului, luptele dându-se la baionetă şi grenade. Lucrările de întărire au fost terminate pe*

[9] Urmare a raportului în cauză, maiorul Grigore Vasilescu a fost înaintat locotenent colonel, la 1 noiembrie 1916.
[10] Loc. cit., fond Direcţia Personal, Memorii Bătrâni, litera „V”, colonei, dosar nr. 88, f. 42.

acest front în ziua de 15 ianuarie 1917, când Brigada 7 Mixtă a fost înlocuită pe frontul Buduiu – Momâia de trupe din Divizia 1, iar Brigada Mixtă a trecut pe frontul: Vârful Momâia – satul Ireşti; front pe care l-a organizat asemenea defensiv, cu aceleaşi greutăţi ale luptei, la care se mai adaugă un ger excesiv. Încep luptele de poziţie (tranşee), care au ţinut până la 4 februarie 1917, când am fost mutat de la comanda Brigăzii la Regim[entul] 37 *Inf*[anterie], *în valea Caşinului. În tot timpul, de la 4 ianuarie la 4 februarie 1917, am avut sub ordinele mele pe l*[ocotenen]*t colonel*[ul] *Vasilescu, comand*[antul] *Reg*[imen]*t-ului 2 Grăniceri, care s-a condus în mod vrednic de admirat. Energic şi hotărât, Regimentul de grăniceri rămâne neclintit pe poziţie, respingând cu vigoare atacurile continue, de zi şi noapte, ale inamicului. Eram mulţumit şi fericit pentru că puteam să aduc zilnic laude Regimentului 2 Grăniceri şi comandantului său, l*[ocotenen]*t colonel Vasilescu"*[11].



Însă, din păcate pentru frumoasa şi promiţătoarea sa carieră militară, după trecerea la inamic prin sectorul de front comandat de el şi, apoi, după condamnarea pentru acest act de trădare a colonelului Alexandru Sturdza, atât notarea calificativă pentru perioada 1 noiembrie 1915 – 31 octombrie 1916, cât şi *Raportul special* întocmite de acesta locotenent colonelului Grigore Vasilescu au fost anulate de generalul Lupescu, prin tăierea lor cu un „X", în creion roşu, şi scrierea de mână a următoarei fraze: „*Autorul* [colonelul Sturdza] *este mort din Armata română. Numele seu nu trebuie nici scris, nici cetit, nici pronunţat*"[12].

Ca urmare, în perioada imediat următoare, de înscrisurile din respectivele documente nu s-a mai ţinut cont. Ele rămân, însă, peste timp, o sursă documentară importantă pentru cunoaşterea atât a activităţii locotenent colonelului Grigore Vasilescu, cât şi a evenimentelor militare la care acestea fac trimitere directă.

Evidenţiem, de asemenea, faptul că aprecierile din foile calificative întocmite colonelul Grigore Vasilescu, pe parcursul întregii sale activităţi ca ofiţer activ al armatei române, nu numai acelea din documentele selectate şi cu

---

[11] *Ibidem*, f. 43.
[12] *Ibidem*, f. 41.

referire expresă la perioada anilor 1914 – februarie 1917 (semnalate şi redate în prezenta comunicare), îl caracterizează pe acesta, în general, ca pe unul dintre ofițerii de elită ai armatei române. Categoric, opinăm, că ascensiunea acestuia în ierarhia militară ar fi cunoscut o cu totul altă traiectorie, desigur ascendentă, dacă destinul nu i-ar fi fost legat implacabil, în aceea blestemată seară de ianuarie 1917, de actul infam de trădare a celui ce i-a fost comandant şi prieten, colonelul Alexandru Sturdza. Suspendarea sa de la comanda regimentului (3 februarie 1917), urmată de arestarea provizorie, judecarea de Curtea Marțială şi, apoi, menținerea la „*dispoziție*" o lungă perioadă de timp (24 martie 1917 – 1 septembrie 1919) l-au scos pe locotenent colonelul Grigore Vasilescu din rândul comandanților participanți, în fruntea unităților lor, la luptele dramatice desfăşurate de armata română în perioada sus citată. Astfel, acest nefericit eveniment ruşinos din istoria armatei române, i-a marcat ireversibil promițătoarea sa ascensiune militară, în grad şi funcții.

Trebuie să subliniem faptul că, față de suspiciunile inițiale, s-a conturat următoarea certitudine: *asemenea fie prealabilă înțelegere, fie mijlocire a acțiunii trădătoare a colonelului Alexandru Sturdza de locotenent colonelul Grigore Vasilescu nu au putut fi probate în instanță, cu tot efortul întreprins de anchetatorii săi.*[13] De altfel, chiar după trecerea unui secol, asemenea „*acuzații"* aduse la adresa locotenent colonelului Grigore Vasilescu nu a fost confirmate sau, cel puțin, sugerate nici de cel în cauză, colonelul Sturdza, nici de serviciile secrete care-l racolaseră pe acesta şi nici de cele române de contrainformații. De asemenea, trebuie să mai specificăm şi faptul că, locotenent colonelul Grigore Vasilescu, a negat cu fermitate, tot restul vieții sale, fie cunoaşterea intenției de trădare, fie, mai ales, mijlocirea actului colonelului Sturdza de trecere la inamic.

În demersul urmărit de noi, prin tema asumată, acela de a identifica şi semnala noi informații, în partea a doua a prezentei comunicări, în completarea celor deja consemnate, apreciem ca o valoroasă sursă documentară, cu trimitere directă la cunoaşterea suplimentară atât a evenimentului amintit, cât şi a activității militare a colonelului Grigore Vasilescu şi a desfăşurării unor operațiuni militare din respectiva perioadă, *interogatoriul* luat acestuia în ziua de 21 aprilie 1917[14]. Afirmăm aceasta, luând în considerare, în mod cert, bogatul conținut informațional al unora dintre răspunsurilor date de locotenent

---

[13] *Loc cit.*, fond Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, dosar nr. 2710, anul 1919 [specificăm: numărul dosarului este cel dat de creator; dar, după finalizarea operațiunilor arhivistice de inventariere, selecționare şi reordonare finală, numărul curent sub care acesta se va regăsi în inventarul permanent al fondului respectiv de arhivă, în vederea cercetării, va fi altul].

[14] *Loc cit.*, fond Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, dosar nr. 2710, anul 1919, f. 54-70 [specificăm din nou: numărul dosarului este cel dat de creator; dar, după finalizarea operațiunilor arhivistice de inventariere, selecționare şi reordonare finală, numărul curent sub care acesta se va regăsi în inventarul permanent al fondului respectiv de arhivă, în vederea cercetării, va fi altul].

colonelul Grigore Vasilescu anchetatorului său, locotenent colonelul Constantin Gh. Petrovici, comisar regal al Armatei 1, înscrise de grefierul, sublocotenent, Ioan I. Rang.[15] În acest scop, pentru a ne rezuma strict la subiectul prezentei comunicări, am selectat din respectivul interogatoriu doar răspunsurile locotenent colonelului, la aceea dată, Grigore Vasilescu conținând valoroase informații documentare.

Menționăm că respectivul interogatoriu, specificând şi faptul că acesta nu a fost singurul, din care am selectat numai răspunsurile cu trimitere la tema în cauză şi pe care le redăm în continuare, i-a fost luat locotenent colonelului Grigore Vasilescu în calitatea avută, la aceea dată, de *suspect* în legătură fie cu cunoaşterea intențiilor, fie cu mijlocirea trecerii colonelului Alexandru Sturdza la inamic, prin sectorul de front comandat de el. De asemenea, ca urmare a acestei duble ipostaze, semnalăm probabilitatea, eventuală, unui anumit subiectivism în conținutul informațional al răspunsurilor date de cel interogat întrebărilor puse de anchetatorul său. Răspunsurile locotenent colonelului Grigore Vasilescu aduc, prin conținutul lor, informații suplimentare în legătură cu activitatea acestuia, compunerea Brigăzii 7 Mixtă, desfăşurarea unor operațiuni ale acesteia la care a luat parte, direct sau indirect, şi, mai ales, asupra împrejurărilor trecerii colonelului Alexandru Sturdza la inamic.

Terminând precizările în cauză, începem evidențierea diverselor informații regăsibile în acest document, prin semnalarea celor din răspunsul dat de locotenent colonelul Grigore Vasilescu primei întrebări a anchetatorului. Acest prim răspuns conține informații privitoare la compunerea Brigăzii 7 Mixtă de la venirea maiorului, având acest grad la data respectivă, Grigore Vasilescu pe front în cadrul ei (1 septembrie 1916) şi până la trecerea colonelului Sturdza[16] la inamic; evidența unităților aflate pe flancurile, la dreapta şi la stânga, brigăzii, precum şi numele comandanților unor unități şi subunități militare.

„*De la 1 sept*[embrie] *1916 şi până la 27 septembrie a făcut parte din Brigada 7 Mixtă: Reg*[imentul] *2 Grăniceri (Horia) de sub comanda mea şi Reg*[imentul] *Cloşca, comandat d*e *maiorul Bucică Petre* [...], *Reg*[imentul] *Crişan, comandat de maiorul Berindei Ioan* [...]*; de la 27 sept*[embrie] – *Reg*[imentul] *Cloşca a fost luat şi trimis la Oneşti, iar celelalte 2 regimente au rămas în Brigadă. La 28 sept*[embrie], *Reg*[imentul] *2 Grăniceri a fost trimis în gara Putna, pentru a ocupa Sectorul de pază cuprins între muntele Arişoaia şi*

[15] Pe larg, vezi: Felicia Țucă, dr. Cornel Țucă, *Locotenent-colonelul Grigore Vasilescu şi dezertarea colonelului Alexandru Sturdza (23 ianuarie/5 februarie 1917)*, în „Misiunea”, anul III, nr. 1 (3), 2016, p. 165-174.

[16] În tot textul interogatoriului numele colonelului a fost scris de grefier: „Sturza”; dar, ținând cont de forma corectă a acestuia, existentă în bibliografia de specialitate, am tehnoredactat varianta consacrată a acestuia: „Sturdza”.

Vârful Clăbuc, ambele inclusiv; iar pe Valea Zăbalei fusese trimis, chiar din ziua de 27 sept[embrie]*, un pluton din Reg*[imentul] *2 Grăniceri, sub comanda d*[omnu]*lui s*[ub]*l*[ocotenen]*t. Ionescu Lungu [...], pentru că se semnalase nişte recunoaşteri inamice, care pătrunseseră pe acea vale. În acest timp, nu ştiu precis când, au mai fost trimise la Câmpurile un detaşament de o companie de biciclişti, întărită cu un pluton de ştafete pe jos, care făcea legătură cu trupele din Valea Caşinului şi supraveghea Sectorul cuprins între Valea Şuşiţa şi Pârâul Caşin. Aceste trupe au intrat chiar de la început în compunerea Brigăzii.*

Peste vreo 10 zile, însă, acest detaşament a fost luat şi trimis pe Valea Zăbalei, la Podul Ne[…][17]*, pentru a supraveghea comunicaţiunile de pe această vale şi a schimba plutonul de grăniceri, care fusese trimis în acea parte. După 10 oct*[ombrie] *a sosit în gara Putna şi Reg*[imentul] *Crişan, care rămăsese în Mărăşeşti, şi a fost pus să supravegheze văile Tişiţelor: Mare şi Mică, împreună cu Sectorul de frontieră cuprins între Piscul Ţiganului, inclusiv, şi muntele Arişoaia. Peste vreo săptămână s-a primit ordin ca acest Reg*[iment] *să se coboare la Mărăşeşti pentru altă destinaţie, iar Reg*[imentul] *2 Grăniceri să reia şi Sectorul Tişiţelor. Tot atunci, s-a mai pus la dispoziţia Reg*[imentului] *2 Grăniceri şi o baterie de artilerie de câmp din Reg*[imentul] *12, comandată de căpitanul Popescu* Aurel *şi 2 baterii de 53 mm, ale căror comandanţi nu mi-i amintesc. Brigada 7-a Mixtă se lega, la dreapta cu Reg*[imentul] *8 Vânători, sub comanda colonelului Gorschi, şi la stânga cu Divizia 6-a, comandată de dl. general Arghirescu; iar legătura între această Divizie şi Brigada Mixtă o făcea căpitanul Balşanu*[18]*, de la Brigada Mixtă.*

Ofiţerii Reg[imentului] *2 Grăniceri erau: maiorul Buricescu Dragu* [...]*; căpitanul Georgescu Ştefan* [...]*; căpitanul Caracaş Petre* [...]*; aceştia toţi erau comandanţi de batalioane. Comandanţii de companie erau: s*[ub]*l*[ocotenen]*t Chiriac Dumitru* [...] *din Compania I; căpitan Mardare Bucur* [...] *din Compania II-a; s*[ub]*l*[ocotenen]*t Cocargean Gh*[eorghe], *Compania III-a; căpitan Tomescu Gh*[eorghe], *Compania 4-a; căpitan Toniţă Nicolae, Compania 5-a; căpitan Popescu C*[onstan]*tin, Compania 6-a; căpitan Costăchescu Ioan, Compania 7-a; căpitan Ionescu Anton, Compania 8-a; căpitan Petrovici D*[umitru], *Compania 9-a; căpitan Necşulescu Gh*[eorghe], *Compania 10-a; l*[ocotenen]*t Băjenaru Gh*[eorghe], *Compania 11-a şi căpitanul Anagnastopol D*[umitru], *Compania 12-a; iar compania de mitraliere o comanda căp*[itanul] *Popescu Gr. Cons*[antin], *având ca ofiţeri subalterni pe l*[oco]*t*[enenţii] *Poenaru Alex*[andru] *şi Buteş Nicolae* [...]. *Ofiţerul meu adjutant era căpitanul* [...] *Ionescu Vasile* [...]*; iar ofiţer cu*

---

[17] Indescifrabil, în text.
[18] Mai apare, în respectivul document, scris şi sub formele: Balsanu, Balşeanu, Balşan, Bălşanu; în text am optat pentru varianta corectă: „Bălşanu”.

aprovizionarea căp[itanul] *Enescu Manole, iar şeful trenului de luptă era s*[ub]*l*[ocotenen]*t Codreanu Gh*[eorghe].”

Conţinutul răspunsului dat anchetatorului la întrebarea următoare prezintă, din punctul de vedere al celui anchetat, cauzele retragerii brigăzii de pe punctul înaintat al Muntelui Clăbuc, în sectoarele de pază, din ziua de 10 octombrie 1916.

„*Punctul înaintat al muntelui Clăbuc s-a menţinut – şi era numai la o distanţă de vreo 200 de metri de poziţia întărită a noastră, iar retragerea s-a făcut conform ordinului de luptă iniţial, dat de colonelul Sturdza.*”

În aceeaşi ordine de idei, conţinutul răspunsului celui anchetat la a treia întrebare furnizează date privind motivul pentru care a ordonat Sturdza, în seara zilei de 13 decembrie 1916, retragerea.

„*Pentru că, se produsese infiltraţiuni de trupe inamice pe Dealul Porcului – Est de Valea Tişiţei, precum şi pe Valea Lepşei şi* [care] *tindeau să împresoare trupele de pe Valea Putnei şi muntele Mac* întrebarea *adeu; iar ajutorul ce se ceruse din Valea Caşinului, de 2 batalioane, încă nu sosise. Eu am expus astfel situaţia lui Sturdza* [a specificat locotenent colonelul Grigore Vasilescu]*, care a ordonat retragerea, şi poziţiile de mai sus au şi fost ocupate de inamic.*”

De asemenea, din răspunsul dat anchetatorului său, la a patra întrebare, de locotenent colonelul Grigore Vasilescu, rezultă informaţii referitoare la cauzele necontenitelor retrageri ale Brigăzii 7 Mixte, în condiţiile în care toate atacurile ei erau considerate strălucite, fiind apreciate iniţial ca succese.

„*Noi luptam, în virtutea ordinelor ce ni se da de către Brigadă, atacam sau contraatacăm, după cum am făcut la Dealul Faţa Schitului, la Râpa Roşie, la Răchitaşu şi Momâia, iar ordinele de retragere le primeam tot de la dânsul* [colonelul Alexandru Sturdza]. *La Dealul Faţa Schitului, ne-am retras forţaţi, din cauza că, pe pârâul Steiului, s-au produs infiltraţiuni inamice, care tindea să întoarcă aripa noastră stângă, atacând chiar pe artileria noastră cu mitraliere. La Râpa Roşie, nu cunosc motivul retragerii şi nici n-am fost forţaţi de presiunea inamică – ne-am retras la Valea Babei, lângă Câmpurile.*

La Răchitaşu a fost justificată retragerea de un km şi 1/2 – până la Cota 648 – din cauza că, cavaleria noastră, n-a concurat cu noi la atac – mi se pare sub comanda colonelului Marini; iar aripa stângă a Reg[imentului] *Combinat 25/80, părăsind poziţia, pe o distanţă cam de 200 metri în pădure, inamicul a pătruns între noi şi flancul, acestui reg*[iment]*, stâng, şi ne-a forţat să ne retragem la Cota 648, unde am ocupat poziţia până la şaua dinainte, din dreptul lui «L»* [litera] *din Valea Slatinei* [denumirea localităţii pe hartă], *– noaptea am stat pe poziţie, la strânsul contact al inamicului, fără însă a se produce vreun atac din partea sa, totuşi am primit ordin scris, de la Sturdza, de a ne retrage la Răcoasa, pe poziţia de la Dealul Alba şi Marina, ordin care*

în urmă a fost contramandat – mi se pare chiar în noaptea sosirii noastre, spre a ocupa poziție între satul Ciurucu și Cota 482, pe Dealul Guirgea, făcând legătură cu un batalion din Reg[imentul] *2/5, care se găsea pe Dealul Guirgea – Est de Vizantea Mânăstirească; și la revenirea aceasta, și pe Dealul Guirgea, n-am avut luptă cu inamicul. La Momâia, retragerea căpitanului Mărculescu a fost justificată, întrucât a fost atacat de inamic și s-a produs panică.*"

Răspunsurile la întrebările cinci – șapte, date anchetatorului său de cel anchetat, conțin informații privitoare la specificarea autorului ordinelor de retragere a brigăzii, din zilele de 17 și 20 decembrie 1916, de la Cota 1088 și respectiv Râpa Roșie, după realizarea legăturii cu Regimentul 29 Infanterie.

„*Ordinul s-a primit în scris de la Sturdza și a determinat retragerea* [brigăzii] *infiltrațiunile inamicului pe Valea Steiului, care a atacat chiar artileria.* [...] *Ordinul* [de retragere de la Râpa Roșie] *a fost scris, venit de la Sturdza, care se găsea în gara Soveja, și poziția ocupată, în urma legăturii făcute cu Reg*[imentul] *29 Inf*[anterie], *s-ar fi putut menține și nu-mi pot explica motivul retragerii, întrucât Sturdza era în legătură cu Comandamentul Superior.* [...] *Nu m-am interesat de motivul retragerii, fiindcă nu discutam ordinele primite, ci le executam astfel cum le primeam; n-am putut să deduc din aceste împrejurări nimic, întrucât nu cunoșteam operațiunile de pe restul frontului.*"

La întrebările nouă și zece, din interogatoriu, puse de comisarul regal, locotenent colonelul C. Gh. Petrovici, răspunsurile celui anchetat conțin informații concrete privind cauzele retragerii Regimentului 2 Grăniceri de pe Cota 648 (1500 metri est Răchitașu), precum și asupra cunoașterii, de către acesta, existenței unor ordine „observatoare" primite de colonelul Sturdza de la comandamentul armatei.

„*N-am primit nici un ajutor, deși, în Raportul scris, făcut, arătam cum este situația și că n-aș putea lua Răchitașul numai cu trupele mele, așa că am menținut poziția de la Cota 648 – în strâns contact cu inamicul – până a 2-a zi, când am primit ordin de retragere, la Răcoasa și, apoi, la Pădurea Sovejanu. Nu mi-a arătat* [colonelul Alexandru Sturdza] *nici un ordin de observație, nici nu mi-a spus nimica; însă, după retragerea de la Răchitașu, m-a întrebat, la Răcoasa, dacă s-ar fi putut rezista încă pe Răchitașu; i-am răspuns că nu, pentru că Răchitașu Mare era deja ocupat de inamic înainte de venirea Reg*[imentului] [de] *Grăniceri, după ce fusese respinsă cavaleria noastră.*"

Răspunsul locotenent colonelului Grigore Vasilescu la a 11-a întrebare a anchetatorului său conține informații legate de împrejurările în care au fost împușcați căpitanul Mărculescu și locotenentul Ciulei de colonelul Sturdza.

„*Atâta știu că, căp*[itanul] *Mărculescu, avea comanda Bat*[alionului] *1/2 și se afla pe Vârful Momâia, pus de Brigadă, și, în seara de 26 dec*[embrie]

1916, s-a produs un atac din partea inamicului, când parte din trupa lui Mărculescu s-a predat, iar parte s-a răspândit prin pădure; iar căp[itanul] *Mărculescu îmi raportează, tot noaptea, mie cazul, fiindcă eram cel mai mare în grad în acel Sector.*

Eu, care-mi închipuiam că Vârful Momâia n-ar fi putut fi atacat de inamic cu trupe numeroase, întrucât n-ar fi avut timp să sosească dinspre Vizantea, de unde chiar se retrăsese Bat[atalionul] *2/5, de sub comanda maiorului Popescu Marin, şi, cum, căp*[itanul] *Mărculescu, avea peste o mie de oameni, i-am spus să-şi reconstituie trupa, să dea un contraatac şi să reocupe Vârful Momâia; el însă, probabil, că nu a putut aduna oamenii, fiindcă parte din ei fugiseră şi spre Varniţa, aşa că s-a dus după ei până când a sosit în gara Varniţa, unde Sturdza, găsindu-l, am auzit că, l-a judecat sumar şi l-a împuşcat; iar Ciulei, care se afla şi el sub comanda lui Mărculescu, a dispărut.*"

Răspunsul la cea de a 13-a întrebare a interogatoriului conţine informaţii cu trimitere la existenţa unei eventuale corespondenţe între locotenent colonelul Grigore Vasilescu şi colonelul Sturdza, cu accent pe cea din zilele de 6 şi 7 ianuarie 1917.

„*L*[ocotenen]*tul Luchian, adjutantul Brigăzii, trebuia să se ducă la Divizia 8-a, unde fusese mutat Sturdza, nu ştiu pentru ce, şi, înainte de a se duce, mi-a spus că, dacă vreau, să scriu lui Sturdza să intervie pentru retragerea Reg*[imentului] *meu în rezervă, după cum ne anunţase Brigada, că pe ziua de 5 sau 7 ianuarie vom fi retraşi; aşa că eu i-am scris câteva rânduri, numai relativ la această chestiune, prin care îl rugam să intervină la Armată sau la Marele Cartier pentru schimbarea noastră. N-am mai făcut Raport, fiindcă nu mai era în Brigadă la noi şi nu aveam atunci comandant titular la Brigadă.*

Afară de această scrisoare, i-am mai scris una prin luna no[iembrie], *ca răspuns la o scrisoare a lui, relativ la formarea Brigăzii de Grăniceri; iar într-un ultim aliniat ne punea să jurăm că inamicul nu va păşi frontiera, decât trecând peste corpurile noastre neînsufleţite, iar eu i-am răspuns că jurăm, adică eu cu Regimentul întreg.*

Afară de această chestiune, nu i-am scris alte scrisori şi nici nu mi-a scris scrisori cu caracter personal, ci numai relativ la serviciu. De asemenea, trimesei note de serviciu, pentru diferite chestiuni, şi care se găsesc la dosarul Regimentului."

Informaţia cuprinsă în răspunsul dat de locotenent colonelul Grigore Vasilescu, la întrebarea 14 a anchetatorului său, indică modul cum a venit colonelul Sturdza „*fără veste*", în „*bordeiul*" de comandă al Batalionului 2 rezervă.

„*Eu mă aflam în ziua de 23 ianuarie, pe la ora 6* [seara], *la Batalionul II de Rezervă, în faţa unui bordei, care se lucra, şi eram cu maiorul Buricescu, c*[oman]*d*[an]*t-ul Batalionului, căpitanul Popescu Gr. C*[onstan]*tin, căpitanul Popescu C*[onstan]*tin, căpitaul Toniţă, căpitanul Ionescu Anton, l*[ocotenen]*t Botez de la mitraliere şi alţi câţiva ofiţeri din acest Batalion, şi, mă aflam cu spatele spre direcţiune, când a venit el, aşa că nu l-am văzut deodată, ci numai când ofiţerii, care erau cu faţa spre el, m-au prevenit cu cuvintele: <<D*[omnu]*l colonel Sturdza>>; când m-am întors şi m-am dus la el, venind după mine şi maiorul Buricescu.*"

Din răspunsul formulat de locotenent colonelul Grigore Vasilescu, la întrebarea a 16-a a interogatoriului său, rezultă informaţia potrivit căreia: „*Sturdza nu m-a întrebat de partea cea mai apropiată de frontul inamic, ci de partea frontului nostru, cea mai apropiată de Rezerva în care mă aflam eu atunci, şi mi-am închipuit că într-adevăr vrea să vadă frontul, fiindcă-l ştiam foarte curios şi vrea să ştie totul; iar în ce priveşte că a venit cu geamantanele şi cu sacul de voiaj, nu mi-am închipuit nimica, fiindcă aşa venea întotdeauna, când venea în inspecţie.*"

Locotenent colonelul Constantin. Gh. Petrovici, comisar regal al Armatei 1, prin a 17-a întrebare, i-a cerut celui anchetat, locotenent colonelul Grigore Vasilescu, să precizeze cu claritate: „*Nu v-a surprins atâtea întrebări curioase puse de Sturdza D*[umneavoas]*tră, când nu mai avea nicio calitate a veni pe acolo; când, mai mult sau mai puţin, ştiaţi de ce sentimente este animat (filo german) şi nu aţi bănuit intenţiunile lui Sturdza? Mai ales că arătaţi că el venise numai să-şi mai vadă Grănicerii în trecere? Şi aceasta şi pe timpul de înserate?*"

La această întrebare, voalat acuzatoare şi pusă direct, răspunsul celui anchetat, redat în continuare, a fost unul complet, conţinând informaţii preţioase în legătură cu cele întrebate.

„Nu *m-au surprins întrebările lui Sturdza, pentru că, într-adevăr, credeam că vrea să meargă cât mai repede la poziţie, s-o vadă şi să se reîntoarcă înapoi spre Varniţa, iar după ce a văzut oamenii, care erau la masă, şi a intrat în bordei, unde a stat vreun ceas, şi, apoi, am ieşit împreună ca să se întoarcă la Varniţa, l-am condus eu, luându-şi bună seara de la ceilalţi ofiţeri, fără a le mai spune altceva.*

Nu m-a surprins faptul că a venit cu geamantanul şi cu sacul de voiaj, fiindcă aşa avea obiceiul; deci, l-am însoţit ca să-l conduc în drumul Ireştilor, spre a merge la Varniţa. Am făcut împreună, vreo 200 metri, mergând eu cu Sturdza înainte şi, la 5 – 10 paşi în urmă, Wachmann[19] *cu ordonanţa; când, văzând Sturdza poziţia de pe Dealul Satului şi Dealul Voloşcani, mă întreabă:*

[19] Locotenentul Wachmann Constantin, care a dezertat la inamic, în aceeaşi seară, împreună cu colonelul Sturdza.

<<Asta-i poziția voastră?>> I-am răspuns că <<Da>>, atunci îmi spune: <<Pentru că este lumină și frumos – era lună plină și omăt – tot aș vrea să văd poziția aceea – mi-a arătat cu mâna poziția spre satul Voloșcani – poate cine știe, vreodată, am și eu nevoie la operații, cum se prezintă ea față de inamic? >> Aceasta pe la ora 7 și 10 minute [seara]. *Îi răspund: <<Nu cunosc poziția în detaliu, pentru că și eu am sosit la Rezervă, puțin înaintea D*[umnevoas]*tră, și, tocmai mâine de dimineață, aveam de gând să mă duc s-o vizitez și să mai văd și ce lucrări trebuie făcute; dar dacă D*[umnevoas]*tră țineți atât de mult ca s-o vedeți, vă însoțesc și eu, fiindcă nu e prea departe, și vom găsi acolo pe comandanții de sectoare, care ne vor da explicațiuni asupra ei.>> Am mers așa, fără să mai vorbească nimic, până când eram aproape să urcăm la poziția de pe Dealul Satului, când, văzând un soldat rus, chiar pe poziție, în zare, îmi spune: <<Dar voi nu vă întindeți până la sat? Aicea sunt ruși.>>*

<<Nu, îi răspund eu, ci ne întindem până la câteva sute de metri spre Nord – Vest de sat.>>

<<Tocmai bine – spune Sturdza – că am ocazia să văd și eu unde faceți legătura cu Armata Rusă și, de acolo, pot observa și cum se prezintă poziția față de Măgura Odobeștilor.>>

Apoi, am mers puțin înainte și am ajuns chiar în locul unde se făcea legătura cu frontul rusesc, unde am sosit la ora 8 seara. Aci a stat de vorbă cu un sergent, șef de mitralieră, de la Reg[egimentul] *D*[orobanți], *întrebându-l unde este inamicul, el îi răspunde: <<Inamicul este departe, dar în fața noastră – și a arătat spre postul inamic – este un post înaintat al inamicului, care ne tot neliniștește cu focuri.>> După aceea, Sturdza, a plecat chiar pe tranșeele de pe Dealul Satului, tot însoțit de mine; iar, pe la trei părți din aceste tranșee, a întâlnit pe căpitanul Balșanu, comandantul acelui Sector, care i-a ieșit înainte și i-a raportat asupra situației.*

În urmă, Sturdza a pornit înainte, chiar prin tranșee, întrebând din când în când pe câte un soldat câte ceva, ca: unde este inamicul, iar căp[itanul] *Balșanu îl întreabă: <<D*[omnu]*le colonel, voiți să vedeți poziția? Să merg eu s-o vă arăt?>> La care el răspunde: <<Nu e nevoie, c-o văd eu singur, veziți de treaba D*[umi]*tale;>> apoi a continuat drumul mai departe, iar eu îl urmam, de aproape, și căp*[itanul] *Bălșanu venea în urma noastră mai încet. Când a ajuns la capătul tranșeei, a zărit niște oameni, peste vâlceaua care se găsea în fața tranșeelor, care se mișcau probabil pentru a se schimba. El întreabă atunci pe un soldat, nu știu cum îl chema, dar era din Detașamentul Balșanu: <<Dar oamenii aceia care se mișcă, sunt nemți sau români?>> La care soldatul răspunde că: <<Sunt de ai noștrii, se duc la postul înaintat care se vede.>>*

Sturdza, atunci, spune: <<A! Vasăzică aceia este tot poziția noastră; ei, vezi, acolo am să mă duc, căci, de acolo, pot vedea mai bine cum se prezintă

poziţia faţă de satul Voloşcani.>> Şi a început a coborâ puţin spre vâlcea, atunci căp[itanul] Balşanu, care venise din urmă, zice: << Nu vă băgaţi pe acolo D[omnu]le colonel, că vin gloanţe de la inamic.>> La care el îi răspunde: <<Nu, nu,că nu mă duc eu la inamic.>> şi a continuat a coborâ. Atunci, eu, mai fac câţiva paşi după dânsul şi-i spun: <<D[omnu]le colonel, căpitanul Balşanu cunoaşte bine sectorul periculos, să nu intrăm pe acolo, fiindcă riscăm să fim ucişi degeaba; dacă voiţi să vedeţi poziţia spre postul înaintat, mai bine să stăm pe după mamelonul care se vede, ieşim la vârf şi, de acolo, puteţi observa foarte bine şi mai fără primejdie.>>

Atunci el, se întoarce supărat înapoi la mine, îmi dă mâna, şi-mi zice: <<La revedere, retragete şi D[umnea]ta, să fim o ţintă mai mică, că ştii că mie nu mie frică de glonţ, mă duc pe aicea ca să nu mai ocolesc atâta, văd ce vreau să văd şi mă întorc înapoi.>> Eu îi spun: <<Atunci vă aştept pe deal.>> <<Nu, nu, nu-i nevoie să mă aştepţi – zise el – e deja târziu şi nu vreau să te mai reţin, căci acum ştiu drumul la Ireşti.>>

La această ultimă conversaţie se afla căp[itanul] Balşanu, sus la capătul tranşeelor, aproximativ 20 paşi, iar Wachmann, cu ordonanţa, se coborau după Sturdza, au trecut pe lângă mine, fără să mă salute şi fără să zică nimic; iar eu m-am întors sus în şea, unde am întâlnit pe căp[itanul] Balşanu cu care m-am coborît vreo 100 de paşi pe versantul opus al şeiei, spre a fi feriţi de gloanţe, şi, tocmai îi spuneam, cum Sturdza se expune şi nu ascultă de nimeni şi că are să-şi găsească moartea într-o bună zi, impresiune ce mi-o făcea, de altfel, de câte ori se ducea să viziteze frontul. Dar, nu trecu 10 minute, şi se aud, deodată, focuri de pe frontul căp[itanului] Balşanu – de pe Dealul Satului, începând în acelaşi timp să tragă şi ruşii, precum şi postul inamic. Am trimis îndată pe căp[itanul] Balşanu pe front să vadă ce este şi, cum a sosit pe front, în dreptul s[ub]l[ocotenen]t[ului] Catană, focurile au încetat. Eu am mai stat vreo 5 – 10 minute acolo, şi, văzând că, căpitanul, nu se înapoiează, mi-am închipuit că se duce mai departe spre a vizita frontul şi că focurile trase sunt obişnuitele schimburi de focuri, ce se întâmplă adesea pe front. Apoi, am pornit spre Rezervă, căp[itan] Polihroniade, unde am găsit o companie din Reg[imentul] D[orobanţi], care se schimbase şi trebuia să plece, şi am mers cu ea până în apropiere de Rezervă, fără să-mi închipuiesc că focurile trase, fuseseră trase în colonelul Sturdza, Wachmann şi ordonanţă.

În aceea noapte nu mi s-a mai raportat nimic. A 2-a zi, 24 ianuarie, dimineaţa, pe la 8 – 9, mi s-a raportat telefonic de căp[itanul] Balşanu că, pe versantul opus de peste vale, pe Dealul Voloşcani, la o distanţă de aproximativ 400 de metri de locul unde ne-am despărţit de Sturdza, se zăresc două cadavre şi că bănuieşte că sunt ale col[onelului] Sturdza şi l[ocotenen]t[ului] Wachmann, care probabil că au fost împuşcaţi, când s-au auzit decuseară detunăturile. I-am dat ordin, imediat, să trimită o recunoaştere spre a vedea ce

este. Însă, nu s-a putut trimite decât spre seară, din cauza gloanţelor inamice, care, imediat ce se vedea mişcare, veneau tocmai în aceea direcţie, şi anume un plutonier din Det[aşamentul] *Balşanu, nu ştiu cum îl cheamă,* [care] *s-a târât până la cele două cadavre şi a constatat că era numai cadavrul ordonanţei, iar alături un macferlan* [sic!][20] *şi* [pe care] *l-a adus tocmai noaptea, când s-a dus din nou, cu alţi soldaţi, aducând şi geanta cu valiza.*

Am raportat, chiar în aceea zi, cazul telefonic Brigăzii; întrebând dacă nu cumva col[onelul] *Sturdza s-a întors la Varniţa şi mi s-a răspuns că nu. În dimineaţa zilei de 25 ianuarie, m-am dus la faţa locului, împreună cu medicul şi căp*[itanul] *Balşanu; am constatat că ordonanţa era împuşcată de jos în sus şi că moartea a survenit după o scurtă agonie. Am făcut apoi un raport în scris, în care am arătat împrejurările şi că voi continua cu cercetările spre a stabili adevărul.*

În noaptea de 25 spre 26 ianuarie, am ordonat, să se facă din nou recunoaşteri, spre a se vedea dacă nu se mai găsesc cadavre, la care mi s-a răspuns că nu, dar se văd urme dezordonate care duc în viroaga ce trece pe lângă postul inamic. Apoi, am luat declaraţiunile soldaţilor şi ofiţerilor de pe front şi am încheiat un proces – verbal, pe care l-am înaintat Brigăzii.”

În continuarea interogatoriului, locotenent colonelul Constantin Gh. Petrovici, prin întrebarea a 20-a, a revenit solicitând celui anchetat lămuriri suplimentare asupra momentului plecării colonelului Sturdza şi cerându-i să motiveze precis: „*De ce, la ieşirea din Bordei, l-aţi urmat, conducându-l pe Sturdza, singur şi n-aţi mai luat vreun ofiţer, cum era şi natural, mai ales că era noaptea, ora 7 şi în ianuarie?*”

Din conţinutul răspunsului locotenent colonelul Grigore Vasilescu, la această întrebarea, rezultă o informaţie suplimentară asupra împrejurării în cauză. „*Pentru că el mi-a spus: <<Vasilescule, fii bun şi îndrumează-mă spre drumul Ireştilor,>> şi, fiindcă acest drum* [este] *la vreo 50 de metri de Bordei, n-am mai luat pe nimenea, fiindcă nu mai era nevoie, crezând că am să mă întorc înapoi; iar, când am ajuns la vreo 200 de metri, şi mi-a spus că vrea să vadă poziţia, am continuat, şi eu, drumul cu el, până la căp*[itanul] *Balşanu, de unde puteam să iau un om, cu care să mă întorc înapoi, şi* [de] *unde n-am mai luat, întrucât la reîntoarcere am găsit compania din Reg*[imentul] *D*[orobanţi], *cu care am venit.*”

Continuând şirul întrebărilor legate de împrejurările trecerii la inamic a colonelului Sturdza, anchetatorul, din nou acuzator, prin întrebarea 23, i-a cerut celui audiat să precizeze: „*Când aţi auzit focuri, de o parte şi de alta, în direcţia aceea, nu v-aţi gândit să vă interesaţi de soarta lui Sturdza, căci era*

[20] Transcrierea cuvântului conform consemnării grefierului. Consultând şi alte relatări, rezultă că în realitate a fost vorba despre o „manta” militară.

explicabil să vă aşteptaţi că s-a putut trage chiar asupra lui şi, deci, ca o datorie, vi se impunea să vă interesaţi de aceasta, iar nu să plecaţi?"

Conţinutul răspunsului dat de locotenent colonelului Grigore Vasilescu a fost unul puţin evaziv, fără a conţine informaţii justificative seroase. „*Nu m-am gândit că putea să tragă în Sturdza, pentru că detunăturile se auzeau la o depărtare de vreo 400 metri de postul înaintat al nostru, în direcţiunea căruia plecase Sturdza, şi nu-mi închipuiam că el putea să ajungă acolo, adică spre coada acelei vâlcele dinspre postul inamic. Pe Balşanu l-am trimis fiindcă era Sectorul lui şi se auzeau focuri şi mai înainte de sosirea mea cu Sturdza la Dealul Satului.*"

Nemulţumit de conţinutul răspunsului primit, după alte două întrebări fără importanţă majoră, locotenent colonelul Constantin Gh. Petrovici revine, prin întrebarea a 26-a, insistând ca cel interogat să reliefeze, mai concret, împrejurările respective. De aceea, în acelaşi mod acuzator, îl întreabă direct pe cel anchetat: „*Aţi arătat că nu v-aţi gândit că s-ar putea să se tragă în Sturdza, când aţi auzit detunătura, şi aţi trimis pe Balşanu să vadă ce este, fiind în Sectorul lui. Pentru ce nu aţi avut curiozitatea să vedeţi şi D*[umneavoas]*tră ce este, întrucît în primul loc* [rând] *ştiaţi că Sturdza se hazardase avansând către inamic, iar în al 2-lea loc* [rând], *aceasta se petrecea şi în Sectorul Reg*[imentului] *D*[umneavoas]*tră şi la o oră cam neobişnuită?*"

De data aceasta, conţinutul informaţional al răspunsului locotenent colonelului Grigore Vasilescu a fost unul mai complet.

„*Îmi închipuiam că Sturdza a ieşit din Sectorul periculos, adică din fundul văii, şi că, ducându-se la postul înaintat al nostru, putea foarte bine să fie apărat de gloanţe, întrucât putea intra în şanţuri; apoi, focurile se trăgeau, după cum am mai spus, la vreo 400 de metri de postul nostru, aşa că nu-mi puteam închipui că Sturdza ar fi putut ajunge acolo, când el luase cu totul altă direcţie.*

De altfel, comandantul de regiment nu se nelinişteşte de orice detunătură auzită pe front, fiindcă acestea se aud la orice moment şi, dacă ele se îndesesc din vreo cauză oare care, comandanţii de sectoare, avizează imediat, fiind legaţi prin telefon."

La întrebarea următoare a anchetatorului, răspunsul celui anchetat conţine informaţii privitoare la plutonierul şi oamenii care au adus cadavrul ordonanţei şi la motivul trimiterii acestora în recunoaştere pentru găsirea lui Sturdza.

„*Nu ştiu numele plutonierului, nici a oamenilor şi m-a determinat să trimit recunoaşteri, pentru găsirea lui Sturdza, raportul căpitanului Balşanu, prin care îmi făcea cunoscut găsirea cadavrului ordonanţei, şi, atunci, am bănuit că, atât Sturdza, cât şi Wachmann, ar fi putut foarte bine să fie ucişi,*

dezorientându-se şi deplasându-se de la direcţiunea unde se găsea postul nostru înaintat."

Iarăşi, prin formularea întrebării a 28-a, anchetatorul insistă în demersul lui de a solita detalii suplimentare, privitoare la trecerea celor doi ofiţeri români la inamic, de la cel anchetat. Astfel, l-a întrebat pe acesta direct, din nou: „*După cât timp, de la despărţirea D*[umneavoas]*tră de Sturdza, s-au auzit împuşcăturile? În ce punct vă găseaţi în acest moment şi dacă eraţi singur sau încă cu căpitanul Balşanu şi în ce loc?*"

Informaţia existentă în răspunsul locotenent colonelului Grigore Vasilescu dat la această întrebare este următoarea: „*Când m-am despărţit de Sturdza, din punctul cel mai avansat, să fi fost orele 8,35 seara. Când am auzit primele împuşcături, era cam după vreo 15 minute şi mă găseam cu Balşanu,* [...], *de unde l-am trimis să vadă ce este; iar eu, după vreo 5 – 6 minute, am continuat drumul spre Rezerva Generală a Reg*[imentului], *care era la centrul Sectorului.*

Schimbând obiectul întrebărilor anterioare, anchetatorul i-a cerut celui interogat, prin întrebarea 31, să explice: „*Ce aţi înţeles şi la ce faceţi aluzie, prin cuvintele din scrisoarea adresată lui Sturdza: << Am rămas fără stăpân, suntem batjocora tuturora şi n-avem la cine face nici un apel, căci nimeni nu ne ascultă>>?*"

Răspunsul acestuia conţine informaţia redată integral în continuare.

„*După plecarea lui Sturdza, Brigada rămânând fără comandant titular, nu mai aveam cui să arătăm doleanţele noastre, şi, în loc să fim schimbaţi de pe poziţie, după cum mi se comunicase, după terminarea lucrărilor ce mi se ordonase să facem, am fost puşi să facem şi bordeiele pentru trupele care trebuiau să vie să ne schimbe, noi care, de la 9 dec*[embrie] *şi până atunci, dusesem luptele cele mai grele de zi şi noapte şi – atunci – am scris o scrisoare lui Sturdza, prin l*[ocotenen]*t*[ul] *Luchian, în care scriam aceste cuvinte, rugându-l în acelaşi timp, pentru că avea trecere mai multă şi ştia păsurile noastre, să intervie să ne schimbe.*"

Persistând asupra elucidării împrejurărilor legate de implicarea sau neimplicarea locotenent colonelului Grigore Vasilescu, într-o anunită măsură, în sprijinirea şi/sau mijlocirea trecerii la inamic a celor doi trădători, comisarul regal, locotenent colonelul C. Gh. Petrovici, prin întrebarea a 34-a, i-a solicitat acestuia direct să specifice: „*Dacă într-adevăr Sturdza venise pentru a vizita pe Grăniceri şi, deci, în acest scop vizita frontul şi se interesa de partea cea mai apropiată de Rezervă, când, în urmă, l-aţi văzut că în loc să o ia în această parte, cum ar fi fost natural, dacă acesta i-ar fi fost scopul, o ia tot spre inamic, ba, mai mult, trece printre parii pe unde trebuia să* [se] *aşeze sârmă ghimpată, nu v-aţi închipuit că alta e intenţiunea lui?*"

Conţinutul informaţional al răspunsului celui interogat îl redăm în continuare.

„*Pentru moment am crezut că a renunţat la vizitarea frontului, fiindcă n-a mai spus nimica de aceasta, până când am mers cu el 200 metri pe drumul Ireştilor şi credeam că se duce neapărat la Varniţa. Vizitarea frontului, el, spunea că vrea s-o facă, profitând de ocaziunea că a venit să vadă pe Grăniceri, şi nu spunea nimic că a venit special pentru aceasta. Nu ştiam, nici eu, de loc poziţia pe unde a trecut Sturdza, şi, am aflat că e periculoasă, de la căp*[itanul] *Balşanu, lucru ce m-a făcut să-l chem înapoi.*"

În încheierea interogatoriului care i-a fost luat în ziua de 21 aprilie 1917, locotenent colonelul Grigore Vasilescu a comunicat anchetatorului său, locotenent colonelul Constantin Gh. Petrovici, la ultima întrebare a acestuia (a 36-a), informaţii legate de compunerea Brigăzii 7 Mixtă în perioada cât aceasta a fost comandată de colonelul Alexandru Sturdza. Apreciem conţinutul acestui răspuns ca fiind o sursă informaţională de încredere, cu trimitere la acest aspect, redându-l integral ca atare.

„*De la 1 – 27 septembrie, a intrat în compunerea Brigăzii Reg*[imentele]: *2 Grăniceri (Horia), Cloşca – maior Bucică, Crişan – maior Berindei Ioan, Compania de biciclişti şi Plutonul ştafete – căp*[itan] *Balşanu şi o secţie de telefonişti (s[ub]l[ocotenen]t Niculescu din pionieri).*

La 28 – 29 sep[tembrie], *Reg*[imentul] *Cloşca pleacă la Oneşti. La 30 sep*[tembrie], *intră* [în compunerea brigăzii] *o baterie de câmp din Reg*[imentul] *12 Art*[ilerie] *(l*[ocotenen]*t* Popescu Aurel*), schimbat în urmă cu l*[ocotenen]*t*[ul] *Mustafa Ali – care a luat parte la luptele de la 29 şi 30 oct*[ombrie] *1916, precum şi 2 baterii de 53 mm, sub comanda l*[ocotenen]*t*[ului] *Pădure Radu. La 15 octombrie, pleacă şi Reg*[imentul] *Crişan la Mărăşeşti, pentru altă destinaţie. În primele zile ale lunii no*[iembrie] *mai intră în Brigadă o baterie de câmp din Reg*[imentul] *12 Art*[ilerie] *(căp*[itan] *Anghelescu) şi o baterie de obuziere de 105* [mm] *(căp*[itan] *Nicolau) din Reg*[imentul] *4 Obuz*[iere].

În primele zile ale lunii dec[embrie], *vine Detaşamentul de săpători (l*[ocotenen]*t Şofran şi s[ub]l[ocotenen]t Borzan), care pleacă la 8 dec*[embrie] *spre Panciu. La 18 dec*[embrie] *intră Reg*[imentul] *29 Inf*[anterie] *(l*[ocotenen]*t colonel Pascu) şi un Batalion din Reg*[imentul] *80 Inf*[anterie] *(l*[ocotenen]*t colonel Iordăchescu). La 20 dec*[embrie] *vine şi un Batalion din Reg*[imentul] *25 Inf*[anterie] *(maior Hotnog) şi se formează Reg*[imentul] *25/80* [Infanterie] *(l*[ocotenen]*t colonel Iordăchescu). Aceste Reg*[imente] *iau parte la luptele Brigăzii până la mutarea lui Sturdza şi Reg*[imentul] *25/80* [Infanterie] *numai până la 26 – 27 dec*[embrie].

La 19 dec[embrie], *vine Brigada de călăraşi – colonel Scărişoreanu, care, de la 23 sau 24 dec*[embrie], *a trecut sub alt comandament. Ea a luat*

parte cu Brigada la operațiuni de la 19 la 24 dec[embrie]. *La 21 – 22 dec*[embrie], *intră* [în compunerea brigăzii] *Bat*[alionul] *1/2 (căp*[itan] *Mărculescu), care operează la 26 dec*[embrie] *la Momâia. La 25 dec*[embrie], *intră* [în compunerea brigăzii] *Bat*[alionul] *2/5 (maiorPopescu Marin), care la 27 dec*[embrie] *e trimis în altă parte.*

La 26 dec[embrie], *vine* [în compunerea brigăzii] *Reg*[imentul] *Roşiori (colonel Marini), care trece peste câteva zile sub alt comandament. La 26 – 27 dec*[embrie], *pleacă Reg*[imentul] *25/80 şi din trupa rămasă din Bat*[alionul] *1/2, căp*[itan] *Mărculescu, se formează Bat*[alionul] *căp*[itan] *Polifroniade.*

Astfel, la mutarea lui Sturdza de la Brigadă se aflau în Brigada 7 Mixtă următoarele trupe: Reg[imentul] *2 Grăniceri, Reg*[imentul] *29 Inf*[anterie] *(l*[ocotenen]*t colonel Pascu), Bat*[alionul] *căp*[itan] *Polifroniade, Detaş*[amentul] *Balşanu, 2 baterii de câmp din Reg*[imentele] *12 şi 15 Art*[ilerie], *o baterie din Reg*[imentul] *4 Obuz*[iere] *şi 2 baterii de 53* [mm] *(l*[ocotenen]*t Pădure Radu), toată artileria fiind pusă sub comanda l*[ocotenen]*t col*[onelului] *Mironescu. Aceste trupe au rămas şi până la dispariția lui Sturdza, în compunerea Brigăzii*".

Documentele specificate, pe care în marea lor majoritate le-am redat integral, considerăm că aduc un plus de informații strâns legate de cunoaşterea activității colonelului muscelean Grigore Vasilescu în prima parte a Campaniei armatei române, 14/27 august 1916 – 3/16 februarie 1917. De asemenea, prin gama variată de informații conținute, documentele prezentate ilustrează noi aspecte referitoare la compunerea şi acțiunile operative ale Brigăzii 7 Mixtă, precum şi, în mod deosebit, la relatarea împrejurărilor trecerii celor doi ofițeri români trădători, colonelul Alexandru Sturdza şi locotenentul Wachmann Constantin, la inamic.

COLONEL GRIGORE VASILESCU FROM MUSCEL COUNTY
ON THE FRONT: AUGUST 1916 – FEBRUARY 1917

Abstract

Colonel Grigore Vasilescu was born on September 27th, 1876 in Nucşoara, Muscel County (today Argeş County). After graduating from the Preparatory School of active officers in Bucharest and advancing to the rank of second lieutenant (July 1st, 1898), he followed his military career to the rank of Colonel (May 27th, 1920, but granted from November 1st, 1918), being on October 10th, 1932 in reserve: "ex officio".

Colonel Grigore Vasilescu took part in the battles of the Romanian army in the first world conflagration between 14th – 27th of August 1916 – 3rd -16th of February, 1917, as commander of the 2nd Border Guard Regiment. Then, due to the desertion of Colonel Alexander D. Sturdza to the enemy, through his front-commanded sector, he was suspended and did not take part in the rest of the 1917-1919 military campaign.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

ROMÂNIA ŞI EVOLUȚIA OSTILITĂȚILOR DIN ANUL 1917

IONEL CLAUDIU DUMITRESCU*

Primul Război Mondial (1914-1918) a izbucnit ca un trăsnet din cerul senin al lunii august 1914 şi poftele de decenii ale politicienilor s-au dezlănțuit la o scară fără precedent. Mai mult calm şi folosirea rațiunii la nivelul conducătorilor ar fi împiedicat pârjolul continental. Au fost completate de cele ale militarilor de carieră, dornici să participe la bătălii de amploare pentru a rămâne cu numele scris pentru totdeauna în cărțile de istorie. Nici industriaşii nu puteau rata ocazia primirii de noi comenzi masive din partea statelor.

Era ocazia perfectă pentru folosirea la capacitate maximă a fabricilor şi pentru sporirea cifrei de afaceri. Mobilizarea în masă şi înregimentarea industriilor au permis acumularea unor cantități de armament greu de gestionat şi de utilizat, oştirile fiind blocate în tranşeele protejate de tirul mitralierelor şi de sistemele de sârmă ghimpată din ce în ce mai numeroasă şi prevăzută cu lame tăioase. O singură gură de foc putea să țină în loc batalioane întregi şi să le provoace pierderi grele, mai ales în cazul tirului de flanc.

Forțele puterilor europene se măcinau într-un conflict ce părea fără de sfârşit şi listele cu cei trecuți în veşnicie deveneau dureros de lungi în urma atacurilor frontale asupra pozițiilor fortificate. Se părea că nu mai există soluții pentru ieşirea din fundătura tactică, atacurile directe de tip Verdun şi Somme fiind inutile în condițiile dezvoltării transportului rapid al rezervelor şi al munițiilor cu trenul, şi atunci strategii Antantei s-au orientat spre lungirea frontului Puterilor Centrale pentru a asigura o diluare a puterii de foc. România părea candidatul perfect pentru a da o lovitură într-un flanc al Austro-Ungariei slab apărat şi plin de resurse definite drept strategice.

Capturarea rezervelor de cărbune, minereu de fier, sare şi gaz metan ar fi pus aliatul Berlinului în imposibilitatea continuării rezistenței militare. Fabrica din Turda livra clorul esențial pentru armele chimice ale Puterilor Centrale şi, chiar dacă serviciile secrete ale Antantei nu cunoşteau această inimă chimică a adversarului, orice pas înainte al ostaşilor români provoca o

* Colegiul Național „Alexandru Odobescu", Piteşti.

creştere a îngrijorării în cele două capitale. Orice militar inamic deplasat spre pozițiile din Ardeal însemna un pas spre înfrângerea blocului din centrul Europei. Atacul din noaptea de 14 spre 15/27 spre 28 august 1916 a fost aşteptat cu nerăbdare în cancelariile din Occident şi din Rusia şi se credea că va pune capăt măcelului ce dura deja de doi ani, o adevărată veşnicie pentru oamenii chinuiți prin tranşeele umede.

Germania a reacționat cu mult peste aşteptările strategilor aliați şi de la Bucureşti şi, cu ajutorul sistemului de căi ferate, a deplasat o armată întreagă pentru a scoate din luptă cea mai slabă componentă a Antantei. Au fost adunate şi trupe austriece, bulgare şi otomane, marile unități româneşti fiind copleşite de misiunea de a rezista pe un front cu o dezvoltare de 1.200 km. Nici măcar cu armament modern, mai ales automat, nu s-ar fi putut face față sarcinii încredințate de politicienii de la Bucureşti.

Trupele au fost condamnate să înfrunte inamicul profitând de tăria pozițiilor naturale, dar dispozitivul liniar putea să cedeze în orice punct şi, în final, a fost necesară retragerea spre sudul Moldovei, singurul loc unde se putea menține un dispozitiv defensiv. Sosirea trupelor ruse şi o iarnă aspră au contribuit la oprirea valurilor de asalt inamice şi comandanții germani s-au trezit în fața unui alt front lung. România a acționat corect din punct de vedere strategic, a executat o acțiune militară indirectă, adică lovea inamicul acolo unde era slab şi avea interese economice deosebite[1].

Din păcate, atacurile executate de forțele Antantei erau directe pe toate fronturile şi inamicul a putut să adune diviziile necesare opririi ofensivei din Carpați[2]. Se consideră chiar că încăpățânarea generalilor ruşi de a trimite suficiente forțe pentru asaltul împotriva Austro-Ungariei, cunoscută drept ofensiva Brusilov, a permis Germaniei să execute cu succes operațiuni militare împotriva României şi să limiteze impactul strategic al intrării noului aliat în conflict[3]. Era o victorie transformată cu siguranță în înfrângere[4]. Era necesară o nouă campanie de amploare pentru 1917. Ambele tabere au trecut la pregătiri intense pentru refacerea forțelor greu încercate[5]. Viitorul se anunța extrem de

[1] Liddell Hart, *Strategia Acțiunile indirecte*, Editura Militară, Bucureşti, 1973, p. 339.
[2] *Ibidem*, p. 180.
[3] *Ibidem*, p. 179.
[4] Importanța intrării României în conflict a fost analizată de către Lucian Boia într-o lucrare de referință şi în care a ajuns la concluzia că impactul provocat de trupele române în mersul ostilităților a fost destul de redus (Lucian Boia, *Primul Război Mondial* Controverse, paradoxuri, reinterpretări, Editura Humanitas, Bucureşti, 2014, p. 56). Formularea din text, pe lângă ambiguitate, este pur şi simplu jignitoare la adresa celor ce au fost obligați să înfrunte grindina de fier şi explozibil lansată de germani.
[5] Colonel Vasile Mocanu, *Anotimpurile de foc ale Oituzului*, Editura Militară, Bucureşti, 1984, p. 112/113.

sângeros în condițiile existenței de timp suficient pentru organizarea pozițiilor defensive prin fortificații de campanie.

Rolul României în concepția Antantei

Teoretic, armata română suferise un adevărat dezastru militar în urma loviturilor germane şi a trebuit să se salveze în sudul Moldovei. Comandanții ruşi nu erau mulțumiți de lungirea frontului spre Muntenia şi nu înțelegeau potențialul strategic şi tactic al aliatului cel mic. Erau dornici chiar să scurteze frontul prin retrageri pe Siret sau chiar pe Prut, celebra tactică rusească de obosire a inamicului prin mărirea distanțelor de străbătut între bazele de aprovizionare şi linia frontului. Strategii francezi erau extrem de mulțumiți de noul prieten din Carpați, cel ce jucase perfect rolul de paratrăsnet atunci când în Occident se desfăşurau încleştări grele la Verdun şi pe Somme. Trupa avea entuziasm şi elan în lupte, ceea ce constataseră şi adversarii, dar era nevoie de o infuzie de armament modern cu mare putere de distrugere. În plus, se putea lucra în mod deosebit la nivelul instrucției, câmpul de luptă modern fiind neiertător cu unitățile încropite în pripă. Epoca în care se putea ataca la baionetă cu orice bărbat disponibil se încheiase în fața mitralierelor răcite cu apă, capabile să tragă ore întregi. Focul încrucişat şi concentrat amplifica efectele asupra trupelor aflate în câmp deschis.

Parisul se confrunta cu consumuri deosebite în anul 1916 în urma ofensivei germane de la Verdun. Orice produs industrial era necesar pentru a face față unui inamic ce părea să dispună de resurse infinite în oameni şi materiale. Aproape toate marile unități franceze au trecut prin infernul asigurat de artilerie în zona fortăreței râvnite de către Berlin. Nu era loc pentru vreo risipă. Totuşi, planificatorii Antantei s-au gândit că armata română este prea importantă pentru a nu fi dotată modern. Instruirea a fost încredințată Misiunii militare franceze în frunte cu generalul Henri M. Berthelot.

Chiar dacă se stabilise obligativitatea aprovizionării cu armament prin convenția militară din august 1916, nimic n-ar fi împiedicat Franța să motiveze că are propriile lipsuri la capitolul înzestrare şi consumuri. Implicarea în bătăliile de la Verdun şi de pe Somme ar fi justificat orice renunțare la trimiterea de materiale spre România. Cuvântul dat a fost respectat şi un sistem de aprovizionare a fost pus la punct, armele începând să sosească înainte de august 1916, dar, fiind modele noi, a mai durat până când au fost folosite corect şi cu eficiență pe câmpul de luptă. Rusia rămânea marea problemă în privința transporturilor, vagoanele cu echipamente fiind „rătăcite” sau chiar reținute pentru uzul propriilor trupe.

Parisul considera că o forță formată din peste 400.000 de oameni, instruiți şi echipați modern, poate da o lovitură dură inamicului din sudul Moldovei. Chiar dacă nu s-ar fi asigurat spargerea frontului fortificat, trupele germane ar fi fost măcinate pe loc, departe de zonele unde ar fi putut să

contribuie la lovituri strategice. Armata română salva încă o dată Occidentul şi Frontul de Vest era mai aerisit. Era nevoie de orice soldat în balanţa conflictului total şi mulţi erau pierduţi prin Munţii Carpaţi şi în lunca Siretului.

Franţa a făcut un deosebit efort industrial şi logistic pentru aprovizionarea aliatului latin şi singurul de încredere în marea rusă cuprinsă de fierberea luptei pentru putere. A fost pusă pe picioare practic o nouă armată română, trupa având acum uniforme, căşti şi măşti de gaze franceze, inamicul având impresia că au fost aduse divizii de pe Frontul de Vest. Armamentul infanteriei a fost înlocuit cu arme Lebel, gloanţele asigurând un impact deosebit la ţintă, superior celor de calibrul 6,5 mm. Diviziile româneşti beneficiau de mitraliere şi puşti-mitralieră în cantităţi mai mari decât unităţile inamice, chiar în raport cu cele germane. Grenadele de tip F1 erau extrem de utile în luptele apropiate, mai ales în operaţiunile de curăţare a tranşeelor inamice şi în oprirea valurilor de infanterişti[6]. Trupele române aveau chiar o superioritate la capitolele armament automat, grenade şi artilerie[7]. Existau şi stocuri de mitraliere de origine franceză în iunie 1917[8]. S-a reuşit să se formeze un detaşament de transport motorizat, extrem de util în aprovizionarea sistematică a frontului cu muniţii şi la evacuarea răniţilor[9]. Generalul Berthelot era nemulţumit de indolenţa aliatului rus, numai din cele 98 de tunuri de calibrul 75 mm trimise din Franţa au ajuns la Prut numai 63[10].

N-a existat intenţie în umilirea aliatului mic, aşa cum mai există teorii prin unele lucrări de istorie scrise de autori aflaţi într-o permanentă căutare a senzaţionalului. Franţa şi-a îndeplinit datoria faţă de guvernul de la Iaşi şi a format o armată ce va da dureri de cap „spărgătorului de fronturi”, feldmareşalul August von Mackensen, în vara anului 1917. Marea Britanie a trimis armament modern, dar comandamentul român a preferat să-l utilizeze mai puţin din cauza dificultăţilor impuse de diferenţele faţă de sistemul metric. Totuşi, obuzierele de calibrul 127 mm au executat bombardamente asupra liniilor inamice. Interesul occidentalilor pentru formarea unei armate române la nivel superior chiar forţelor Puterilor Centrale rezultă din trimiterile de

[6] Au fost copiate de către fabricanţii de armament din SUA şi URSS pentru mulţi ani după încheierea ostilităţilor din prima conflagraţie mondială. Schijele metalice provocau răni grave asupra corpului uman fiindcă nu aveau o formă regulată precum gloanţele. Loviturile în regiunea capului puteau scoate din luptă un infanterist prin presiunea asupra creierului. Noile arme erau deosebit de costisitoare şi, iniţial, au fost încredinţate unor militari special instruiţi. Franţa a trimis totuşi armament din belşug aliatului din Moldova.

[7] Ion Cupşa, *Efortul militar şi economic al poporului român în lupta pentru apărarea integrităţii şi asuveranităţii, pentru desăvârşirea unităţii naţionale (1916 – 1918),* în *File din istoria militară a poporului român,* vol. 7, Editura Militară, Bucureşti, 1980, p. 245.

[8] *Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz*, Editura Militară, Bucureşti, 1977, p. 38.

[9] Tiberiu Urdăreanu (coordonator), *Autovehiculele în armata română* Tradiţie şi contemporaneitate, Editura Militară, Bucureşti, 1991, p. 34.

[10] *Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz*, Editura Militară, Bucureşti, 1977, p. 39.

echipament aeronautic de cea mai nouă generaţie. Astfel, numai până la 1 ianuarie 1917 au sosit 152 de avioane împreună cu mii de bombe, fiecare de 10-12 kg, şi 3.871 de rachete „La Prieur"[11].

Capcana românească

Feldmareşalul August von Mackensen era renumit în epocă pentru succesele obţinute pe fronturile din Rusia, Serbia şi România. Era convins că o mare bătălie în sudul Moldovei poate să ducă la nimicirea forţelor fixate în Vrancea şi apoi drumul spre sudul Ucrainei, grânarul imperiului ţarist, ar fi fost asigurat. Puterile Centrale ar fi scăpat de coşmarul lipsei de cereale şi apoi s-ar fi putut concentra împotriva occidentalilor. Cum trupele ruse erau subminate de idei revoluţionare în urma expedierii lui Vladimir Ilici Lenin şi aveau o combativitate din ce în ce mai scăzută, planurile strategului german păreau corecte şi raţionale.

Insistenţele de la Bucureşti au convins comandamentul german şi au fost concentrate în România şi Transilvania efectivele solicitate şi cantităţile de muniţii necesare spargerii sistemelor de fortificaţii de campanie din Vrancea. Puterile Centrale dispuneau în Europa de 302 divizii de infanterie şi de 22 de cavalerie, destul de puţin pentru necesităţile acoperirii liniilor de front şi pentru formarea rezervelor necesare ofensivelor strategice[12]. Feldmareşalul von Mackensen a primit pentru asigurarea gloriei nepieritoare 30 de mari unităţi de infanterie şi 9 de cavalerie, ceea ce indică faptul că Moldova era deosebit de importantă în planurile comandamentul german[13]. Teoretic, se ataca un inamic slab şi se putea realiza o străpungere spre resursele Ucrainei.

Armata a IX-a germană era mobilizată în sudul Moldovei şi concentrată astfel încât să beneficieze de puterea de foc a artileriei, relativ puţin numeroasă după calculele ofiţerilor de infanterie trimişi la asalt.

Importanţa bătăliilor din Moldova în mersul general al Primului Război Mondial

Orice istorie românească a conflictului mondial menţionează şi descrie cele trei bătălii de amploare de pe frontul din Vrancea. Oare au fost importante? Bătălia de la Mărăşti a fost o operaţiune ofensivă românească împotriva unui inamic ce se consolidase temeinic prin fortificaţii permanente şi de campanie într-un sector de front unde nu avea interese deosebite. Lipsa căilor de comunicaţii şi, mai ales, a căilor ferate nu permitea organizarea unei baze de pornire la atac. Erau lăsate forţe pentru supravegherea poziţiilor inamice şi care erau considerate suficiente pentru a face faţă unor asalturi locale de rectificare a liniei frontului. A fost un dezastru pentru unităţile

---

[11] Valeriu Avram, *Crucile negre Aviaţia Puterilor Centrale deasupra României (1916-1917)*, Editura Pro Historia, Bucureşti, 2001, p. 48.

[12] *România în anii Primului Război Mondial*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 113.

[13] *Ibidem*, p. 141.

germane şi austro-ungare lovite de trupele române înzestrate modern şi numai defecţiunea rusească din Galiţia a oprit amplificarea nenorocirii[14]. Bătălia s-a desfăşurat exact cum va proceda comandamentul francez în 1918 pentru a evita confruntarea cu rezervele aduse rapid cu trenul de către germani.

Slaba combativitate a marilor unităţi ruseşti a împiedicat desfăşurarea altor ofensive, dar pierderile apărătorilor au subţiat rândurile diviziilor ce urmau să atace la Mărăşeşti şi la Oituz. Tunurile pierdute în încleştările din iulie 1917 a slăbit puterea de foc a dispozitivului german şi a scăzut potenţialul ofensiv pentru cele două atacuri planificate. Au fost pierdute 21 obuziere de 105 mm, 18 mortiere de tranşee, 13 tunuri de calibru 77 mm, 4 mortiere de 250 mm, 4 tunuri AA, 4 tunuri de 120 mm, 1 tun de 105 mm şi 4 aruncătoare de mine[15]. Au fost capturate însemnate cantităţi de muniţii, mai scumpe decât armele în sine prin faptul că deja era o lipsă în raport cu cerinţele vastelor linii de front. Au fost inventariate peste 80 de vagoane cu gloanţe şi proiectile[16]. Era evident că potenţialul Puterilor Centrale scădea de la o zi la alta pe frontul din Moldova, dar aliaţii occidentali aveau propriile dificultăţi în urma eşuării ofensivei din primăvara anului 1917.

Divizia 218 infanterie a avut puterea de luptă grav afectată şi comandamentul german a considerat că nu mai are rost refacerea marii unităţi pentru a fi deplasată pe Frontul de Vest. A rămas ca trupă de ocupaţie în Muntenia şi pentru supravegherea României mutilate şi trădate. Aceeaşi soartă a avut-o şi Divizia 89 infanterie. Regimentul nr. 333 din Divizia 89 infanterie germană a înregistrat numai în data de 8 august 1917 pierderi cifrate la 1.019 militari, adică echivalentul unui batalion complet[17]. Chiar dacă spionajul Antantei nu le considera de cea mai bună calitate, diferenţa de forţe dintre cele două tabere sporea zilnic în dauna Puterilor Centrale.

Chiar dacă rezistenţa rusească se prăbuşea în regiunea Tarnopol, feldmareşalul August von Mackensen n-a renunţat la ideea de a se acoperi de glorie eternă şi a ordonat declanşarea celor două atacuri ce vor ajunge celebrele bătălii de la Mărăşeşti şi Oituz. A fost un dezastru pentru resursele subţiri ale Germaniei. Erau folosite 403 tunuri de câmp pentru străpungerea liniilor ce barau accesul pe valea Siretului, o singură salvă însemnând cam trei tone de proiectile. Obuzierele de calibrul 210, în număr de şase, foloseau obuze cu o masă de peste 100 kg fiecare. Puterile Centrale pierduseră supremaţia tocmai la

[14] Nu se cunoaşte nici astăzi numărul de morţi, răniţi şi dispăruţi provocaţi inamicului aflat în derută. Au fost înregistraţi 2.793 de prizonieri, adică au fost capturate trei batalioane (*România în anii Primului Război Mondial*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 200).
[15] *România în anii Primului Război Mondial*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 200.
[16] General Constantin Găvănescul, *Războiul nostru pentru întregirea neamului*, Editura Coresi SRL, Bucureşti, 1993, p. 55.
[17] Hetzer, Leon, *Din campania contra României 1916 – 1918*, în *România militară*, nr. 7-8/1939, p. 73.

capitolul artilerie pe Frontul de Vest şi ar fi fost necesară deplasarea oricărei baterii spre principala regiune de conflict. Militarii din Divizia 89 infanterie au putut să constate în timpul luptelor de la Mărăşeşti că tunurile oferite infanteriei pentru asalt erau insuficiente pentru neutralizarea tranşeelor, zone întregi fiind ocolite de proiectile[18]. Nici calibrul acestora nu era suficient pentru distrugerea fortificaţiilor de campanie. În plus, artileria grea românească putea să execute nestingherită un ucigător foc din flanc, protejată de cursul Siretului şi de poziţiile dominante[19].

Trupele ruse din cadrul Armatei a IV-a au suferit pierderi importante după unele date, totalul victimelor fiind de 25.650[20]. Nici la Oituz nu era o situaţie mai bună pentru Puterile Centrale. Străpungerea poziţiilor montane se face cu dificultate şi comandamentul german a putut să se convingă repede că are în faţă un inamic hotărât şi înzestrat cu armament modern. Nici instrucţia nu mai lăsa de dorit. Chiar dacă s-a obţinut ceva teren, pierderile grele n-au putut să compenseze câştigurile într-o regiune lipsită de resurse necesare armatei. Numai contraatacul unui batalion de vânători de munte a provocat Diviziei 70 honved pierderea a peste 400 de militari luaţi prizonieri, cam mulţi pentru o singură zi[21].

Nu se cunoaşte nici astăzi cu exactitate numărul victimelor înregistrate de tabăra austro-germană, dar calitatea umană a rezervelor pentru completarea trupelor lăsa mult de dorit la nivelul tuturor celor patru armate. Folosirea celor 12 divizii pe Siret a lipsit partea germană de o forţă de izbire necesară în sectoare de front vitale pentru Antanta[22]. Acestea sunt datele cunoscute în Occident, dar realitatea era complet diferită. Existau sub comanda feldmareşalului 174 de batalioane de infanterie, adică, dacă socotim după sistemul ternar, 19 divizii. Mai erau blocate şi 16 escadroane pregătite pentru dezvoltarea ofensivei în adâncime[23]. Artileria fixată în sudul Moldovei a însemnat o mare pierdere pentru Germania şi, mai ales, cantităţile enorme de muniţii consumate pentru obţinerea unor câştiguri teritoriale lipsite de valoare strategică[24]. Feldmareşalul August von Mackensen s-a ales cu gloria de spărgător de fronturi distrusă şi a fost condamnat să rămână guvernator al

[18] Hetzer, Leon, *Din campania contra României 1916 – 1918*, în *România militară*, nr. 7 – 8/1939, p. 81.
[19] *Ibidem*, p. 76.
[20] Glenn E. Torrey, *Armata revoluţionară rusă şi România, 1917*, Editura Militară, Bucureşti, 2005, p. 70.
[21] Colonel Vasile Mocanu, *Anotimpurile de foc ale Oituzului*, Editura Militară, Bucureşti, 1984, p. 218.
[22] Ian V. Hogg, *Dicţionarul marilor bătălii*, Editura Artemis, f. a., p. 129.
[23] *România în anii Primului Război Mondial*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 214.
[24] Constantin Găvănescul, *op. cit.*, p. 57.

teritoriilor ocupate din România. Înfrângerea era recunoscută de Berlin prin această decizie.

Situaţia Puterilor Centrale după eşuarea ofensivei din Moldova era critică prin faptul că se dispunea de numai 36 divizii de infanterie şi 10 de cavalerie în raport cu cele 74 de infanterie şi 12 de cavalerie[25]. Varianta unor noi încleştări de amploare ar fi fost preferabilă numai pentru o iluzorie glorie militară, dar Berlinul a avut din nou noroc. Ideile bolşevice au transformat armata rusă într-o adunătură de bande înarmate şi s-a ajuns la încheierea armistiţiului pe Frontul de Est. Conflictul s-ar fi încheiat mai repede şi cu mai puţine victime dacă s-ar fi menţinut poziţiile din spaţiul româno-rus.

Nici pe fronturile periferice situaţia Puterilor Centrale nu era mai bună. Antanta îşi consolida poziţiile de la Salonic prin aducerea de noi trupe, lărgirea liniei frontului şi atragerea în conflict a forţelor greceşti. Trupele britanice au eliberat în primăvara anului 1917 oraşul Bagdad şi era stabilită legătura cu unităţile ruse ce veneau dinspre Caucaz[26]. Imperiul otoman era pe marginea prăpastiei şi nu putea să spere la un ajutor masiv în divizii cum beneficia Austro-Ungaria, Corpul german din Asia fiind un ajutor simbolic în raport cu necesităţile unui conflict de amploare[27]. Mai mult. Trupele britanice au înaintat până la Samarra.

Nici pe frontul din Palestina nu era prea uşor pentru infanteria otomană şi au fost retrageri permanente în 1917, oraşul Ierusalim fiind pierdut pe 9 decembrie[28]. Chiar dacă nu avea o valoare militară deosebită, căderea localităţii sfinte pentru musulmani afecta grav moralul soldaţilor turci. Turcia a trimis împotriva României trei divizii ce i-ar fi fost utile împotriva inamicului din Mesopotamia sau din Palestina. Au fost blocate prin Dobrogea şi sudul Moldovei. Soarta imperiului islamic era pecetluită, dar contagiunea mentală suferită de forţele ţariste a dus la prăbuşirea dispozitivului de asalt chiar în momentul prielnic.

Lovitura indirectă germană se făcea simţită şi pe malurile Eufratului tocmai atunci când liniile otomane erau întinse la maximum. Trupele britanice nu prea aveau în faţă forţe inamice capabile să le oprească înaintarea, dar erau afectate de probleme legate de logistică în regiuni fără drumuri bune şi, mai ales, de impactul mediului natural asupra soldaţilor, bolile şi temperaturile arzătoare ale deşertului fiind copleşitoare pentru trupele obligate să lupte pe jos. Lipsa unor căi de comunicaţii cu debit mare împiedica aprovizionarea artileriei cu muniţiile necesare nimicirii fortificaţiilor de campanie.

---

[25] *România în anii Primului Război Mondial*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 410.
[26] Schnitler, G., *La Guerre mondiale 1914 – 1918*, Payot, Paris, 1928, p. 306.
[27] Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial 1914 – 1918*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 370.
[28] *Ibidem*, p. 370.

Pierderile umane

Istoria a fost scrisă cu sânge din cele mai vechi timpuri şi prima conflagraţie mondială a venit să sporească numărul de morţi şi dramele individuale şi colective. Statisticile privind pierderile provocate forţelor inamice de către trupele române nu există şi, în plus, au existat acţiuni în colaborare cu forţele ruse. Societatea *Mormintele Eroilor* a inventariat 8.407 pentru germani identificaţi şi 13.470 neidentificaţi, 7.037 austro-ungari identificaţi şi 2.613 neidentificaţi, 2.025 bulgari necunoscuţi şi 1.363 turci neidentificaţi[29]. Alte aproape 180.000 de locuri de veci conţin trupurile unor militari îngropaţi în grabă şi fără să mai fie efectuate studii amănunţite asupra apartenenţei etnice[30].

Erau vremuri grele şi timpul era limitat de desfăşurarea rapidă a evenimentelor şi nu mai contau detaliile legale. Conform datelor cunoscute astăzi, blocul german suferea de pe urma pierderilor ridicate în lupte şi a liniilor de front ce rămâneau constante în ceea ce priveşte lungimea[31].

Concluzii

Chiar dacă a trecut un secol de la evenimentele sângeroase din vara anului 1917, acestea au rămas puţin cunoscute din surse germane. Nici despre armata rusă nu se ştie prea mult. Istoria trebuie să fie scrisă în continuare şi multe documente aşteaptă să fie scoase la lumină şi, mai ales, interpretate.

Franţa şi-a îndeplinit obligaţiile asumate referitoare la aprovizionarea României cu material de război.

Rusia a reprezentat principalul obstacol în obţinerea victoriei încă din 1916. Mişcările revoluţionare din 1917 au nimicit disciplina militară şi trupele germane au profitat de haos pentru eliminarea unui întreg front. Diviziile trimise în Moldova pentru protejarea flancului sudic erau suficiente pentru străpungerea dispozitivului inamic şi dispuneau de tehnică de luptă din belşug. Au lipsit prestigiul comandanţilor şi elanul soldaţilor, pasiunea pentru alcool fiind mai puternică decât raţiunea. Berlinul a exploatat corect legile psihologice ale popoarelor, dar scoaterea unui inamic din luptă nu s-a făcut suficient de repede pentru a se putea realiza concentrarea forţelor spre vestul Europei.

Loviturile date de armata română au măcinat diviziile germane şi efective însemnate au fost scoase definitiv din luptă în vara anului 1917. Inactivitatea marilor unităţi ruseşti a limitat eficienţa forţelor refăcute cu ajutor occidental. Grav a fost că multe trupe aliate părăseau linia frontului şi formau

---

[29] Constantin Kiriţescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României 1916 – 1919,* vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 496. Cifrele sunt evident inferioare realităţii din moment ce trupele bulgare au pierdut 1.517 militari numai la asaltul sistemului de fortificaţii de la Turtucaia.

[30] *Ibidem*, p. 496.

[31] Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial 1914 – 1918*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 344.

astfel goluri pe unde se infiltra inamicul pentru executarea loviturilor din flanc. Mai mult. Au fost cazuri în care luptătorii ruşi îi ameninţau pe cei români dacă vor continua lupta. Gânditorii militari occidentali au considerat totuşi că armata română şi-a făcut datoria de a menţine departe de obiective strategice importante forţe însemnate ale Puterilor Centrale[32].

Prea multe divizii germane au fost imobilizate pe un front prea îndepărtat pentru a obţine succese reale în plan strategic. Chiar şi după încetarea luptelor în urma loviturii de stat din noiembrie 1917, unităţi inamice au fost păstrate pentru supravegherea României, ceea ce înseamnă un deficit de oameni şi de armament.

Excedentul de forţe angajate undeva în Estul Îndepărtat a permis concentrarea în linişte a forţelor americane şi acumularea de tehnică militară performantă. Cantităţile de muniţii depăşeau capacitatea de tragere a artileriei franceze. Ofensiva din 1918 a venit prea târziu pentru recuperarea decalajului şi Antanta a putut să concentreze mase de divizii şi armament greu exact pe unde erau plănuite acţiunile ofensive[33].

Antanta a profitat de fixaţia Berlinului pentru Moldova şi Odessa pentru a obţine succese în Mesopotamia, Palestina şi Salonic. Strategia periferică începea să dea roade în comparaţie cu asalturile frontale asupra sistemelor defensive de campanie. Germania nu mai avea resurse pentru a face faţă fronturilor vaste şi s-a menţinut în defensivă în 1917 în Occident, ceea ce a permis inamicului să obţină o evidentă supremaţie la capitolul armament. Capacităţile de producţie livrau frontului cantităţi de muniţie ce depăşeau consumul artileriei, inclusiv în ceea ce priveşte proiectilele chimice. Chiar dacă submarinele au făcut ravagii în rândurile navelor comerciale, fabricile au avut la dispoziţie materialele strategice necesare fabricării de echipament militar de calitate. Chiar dacă au reuşit să lovească în flota comercială şi în cea de luptă, submariniştii germani au ratat esenţialul, adică n-au afectat sosirea trupelor americane şi nici n-au oprit fluxul de armament de peste ocean.

Lipsa unui comandament unic al Antantei a fost cauza fundamentală a prelungirii ostilităţilor până în noiembrie 1918, risipa de vieţi şi de materiale fiind pe măsura încăpăţânării ofiţerilor britanici şi francezi. A existat chiar riscul unui dezastru dacă ultima ofensivă majoră germană ar fi beneficiat de camioane suficiente pentru transportul rapid al trupelor spre sectoarele unde se realiza o spărtură. Nici combustibil lichid suficient n-a fost pentru valorificarea pătrunderilor realizate clasic, prin tir masiv de artilerie şi asalt de infanterie. Superioritatea aliaţilor în mijloace auto şi păstrarea unui corp numeros de cavalerie au asigurat îndiguirea energiilor germane şi apoi trecerea la contraatac.

---

[32] Liddell Hart, *Strategia Acţiunile indirecte*, Editura Militară, Bucureşti, 1973, p. 181.
[33] *Ibidem*, p. 201.

LA ROUMANIE ET L'EVOLUTION DES HOSTILITES MILITAIRES DE 1917

Résumé

Dans cet article, l'auteur fait l'analyse de l'importance de la participation des grandes unités militaires roumaines aux luttes de l'année 1917 lors de l'évolution des hostilités sur tous les fronts. L'attraction des divisions allemandes au sud de la Moldavie a représenté un dégagement des troupes alliées des secteurs essentiels et, par conséquent, les Puissances Centrales n'ont pas pu arriver aux centres industriels importants par la production d'équipement militaire. La Triple-Entente a ainsi réussi à se préparer tranquillement les armes de haute performance de la victoire de 1918.

La retraite de la Russie du conflit a laissé l'impression, à l'époque, d'un grand succès des Allemands, mais c'était trop tard pour qu'une troupe affaiblie et affamée obtienne une victoire au niveau stratégique.

La Roumanie a contribué elle aussi à l'augmentation du décalage entre les deux troupes, mais même pas aujourd'hui, on ne connaît pas exactement le coût dans l'économie de la guerre mondiale, du geste d'août 1916 et les luttes de 1917.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

FORȚELE BELIGERANTE DE PE FRONTUL ROMÂN DIN MOLDOVA ÎN LUNA IULIE 1917

CORNEL POPESCU*

În general, cele mai semnificative evenimente politice din ultima parte a anului 1916 și prima jumătate a anului 1917, exceptând diferitele operațiuni militare desfăşurate pe fronturile europene, au fost cele prezentate în continuare.

1. Revoluția - democratică de la Petrograd din 27 februarie/12 martie 1917 şi declarația Statelor Unite ale Americii din 24 martie/6 aprilie 1917 privind intrarea în război alături de Antanta.

2. Purtarea și, în acelaşi timp, eşecul negocierilor purtate de reprezentanţii marilor puteri din ambele tabere beligerante - separat sau împreună - în vederea încheierii unei păci avantajoase uneia sau alteia dintre cele două tabere. Nu de puține ori aceste negocieri s-au purtat, pentru fiecare mare putere în favoarea ei și, uneori, chiar în detrimentul propriului (propriilor) aliat (aliați).

3. Eforturile întreprinse de ambele tabere beligerante, fiecare separat, de asigurare a coordonării propriilor forțe militare, în timp şi spațiu, în scopul declarat al obținerii victoriei decisive.

În perioada sus precizată, pe marea scenă a politicii internaționale s-au desfăşurat multiple demersuri diplomatice, după trei ani de sângeroase confruntări militare, privitoare la negocierea încheierii războiului. În acest sens, în primul rând, situația economică și starea morală a populației civile din tabăra Puterilor Centrale (în special din Austro-Ungaria) a impus diplomațiilor de la Berlin şi Viena căutarea unor căi de încheiere a păcii cu Antanta sau, eventual separat, cu unele puteri din cadrul ei.

Astfel, în toamna anului 1916, amiralul von Tirpitz a purtat cu unele oficialităţi reprezentative din Imperiul țarist rus unele discuții referitoare la încheierea unei păci separate, care viza în primul rând retragerea trupelor ruse de pe fronturi. Dar acțiunile germane de creare a unui stat autonom polon erau contrare intereselor ruse. În acelaşi timp, aceste încercări ale germanilor au fost

* Muzeul Județean Argeș, Pitești.

puternic contracarate de partizanii menţineri alianţei Rusiei cu statele Antantei. Când Berlinul a „proclamat independenţa Poloniei” orice demers în acest sens a încetat. Împăratul Austro-Ungariei, Carol I, a încercat încheiere a unei „păci separate” considerând că: „ar avea mult de pierdut în cazul unei înfrângeri, alături de aliatul său, acceptând o asemenea întreprindere, la nevoie chiar împotriva voinţei Germaniei”[1]. Timide şi considerate ca simple tatonări, aceste încercări ale dublei monarhii nu au înregistrat succes.

În luna decembrie 1916, statele din blocul Puterilor Centrale au cerut, prin mijlocirea Germania, implicarea directă a preşedintelui Statelor Unite ale Americii - Thomas W. Wilson – în vederea negocierii unei păci între ele şi Antanta[2]. Propunerile Puterilor Centrale, în vederea înaintării unui răspuns Berlinului, au fost analizate de diplomaţii Antantei cu ocazia lucrărilor „Conferinţei interaliate de la Roma”, începută la 19 decembrie 1916/1 ianuarie 1917[3].

La sfârșitul analizei efectuate, nicio propunere nu a fost acceptată, premierul francez - Aristide Briand - declarând că: „Acest strigăt de pace este un strigăt de slăbiciune şi, de asemenea, un act de viclenie”. La rândul lui, premierul englez - Lloyd George - a declarat că: „Discutarea unor propuneri de pace pe care ei nu le cunosc, ar însemna pentru Aliați să-şi lege capul într-un laț al cărui capăt l-ar ține Germania”[4]. La 10/23 ianuarie 1917, diplomații Antantei întruniți la Roma au redactat răspunsul lor către Puterile Centrale înaintând și propriile contrapropuneri. La rândul lor, previzibil de altfel, contrapropunerile Antantei nu au fost acceptate de Puterilor Centrale. Drept urmare, în ianuarie 1917 s-a pus capăt respectivelor tatonări de încheiere a păcii.

Apoi, în luna ianuarie 1917, cu ocazia lucrărilor „Conferinței de la Petrograd”, s-a desfăşurat o discuţie între Nicolae al II-lea, ţarul rus, şi generalul francez Noël Eduard de Castelnau[5]. Discuţia în cauză s-a terminat prin încheierea unui „Acord secret” ruso-francez referitor la fixarea viitoarelor frontiere ale celor două state. Prin respectivul „Acord”, la sfârşitul războiului, Franța urma a reprimi Alsacia şi Lorena de la germani şi putea ocupa bazinul din valea Saarului, iar Rusia putea fixa ocuparea frontierei sale occidentale.

---

[1] Ion Giurcă, Daniel Georgescu, *Unele aspecte privind situația politico-militară internațională în prima jumătate a anului 1917*, în coordonatori: Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, *Mărăşti-Mărăşeşti-Oituz: Ținut al jertfei şi al biruinței*, Editura Pallas, Focşani, 2007, p. 12-13.
[2] Ion Agrigoroaiei, *Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz - 100 de ani. Reflexii în presa vremii*, Editura Alfa, Iaşi, 2017, p. 43.
[3] Cornel Popescu, Cornel Țucă, *Armata 2 română. Mărăşti: iulie 1917*, Vol. I*: Mărturii documentare*, Bucureşti, Editura Militară, 2017, p. 23.
[4] Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 23.
[5] Reprezentantul părții franceze.

Ca urmare a acestei libertăți acordate Rusiei, pentru statul român s-a ivit un pericolul iminent ținând cont atât de situația militară de la aceea dată de pe Frontul român, cât şi presiunea constantă a Rusiei de stabilire a frontierei ei pe Carpații Orientali. Însă, din fericire pentru România, desfășurarea ulterioară a evenimentelor istoriei a pus capăt unei asemenea „ticălos şi mişelesc" plan de acțiune post război[6].

După declanşarea Revoluției ruse şi declararea intrării Statelor Unite ale Americii în război, Austro-Ungaria, prin contele Ottokar Czernin, ministrul ei de externe, a continuat pe cont propriu tratativele în vederea încheierii păci - fie ea şi separată - şi ieşirii din război. Prin aceste tratative, în realitate, Austro-Ungaria a urmărit cu insistență încheierea păcii pentru „asigurarea existenței monarhiei" în continuare. De altfel, relatând despre aceste demersuri ale ministrului Ottokar Czernin, ziarul „Acțiunea română", a scris la 22 martie/4 aprilie 1917 că acesta: „doreşte «o pace cinstită», adică o pace şchioapă prin salvarea monarhiei"[7].

În lunile martie - aprilie 1917, prințul Sixte de Bourbon - cumnatul împăratului Carol I - şi fratele său, prințul Xavier de Bourbon, au întreprins în secret în acelaşi scop o misiune în Europa apuseană. Ajunși la Paris, ei i-au înmânat lui Raymond Poincaré, preşedintele Franței, o scrisoare secretă din partea împăratului Carol I, prin care acesta promitea satisfacerea unor pretenții teritoriale franceze. Între aceste propuneri de pace nu s-au aflat și unele privitoare la reglementarea problemelor teritoriale italiene şi române.

De altfel, cu privire la România: „aceasta nu urma a fi desființată, ci numai păstrată ca zălog până la obținerea garanției asupra integrității «monarhiei». Ca urmare a acestor propuneri, România urma a rămâne fără Transilvania. Cu referire la acest aspect, Ribot, prim - ministrul francez, a declarat că: „România e cu totul uitată. Obligațiile noastre față de România sunt mai mari decât față de Serbia, fiindcă România n-a intrat în război decât pentru noi"[8]. Propunerile în cauză au fost respinse de partea franceză.

Austro-Ungaria, în același timp cu misiunea încredințată prințului Sixte de Bourbon, a făcut demersuri vizând atragerea Germania în acțiuni menite a duce la încheierea păcii cu Antanta, solicitându-i acesteia chiar acceptarea unor sacrificii teritoriale[9]. Având în vedere că Austro-Ungaria s-a dovedit „generoasă" în propunerile ei cu teritoriile germane, în mod firesc reprezentanții germani nu au acceptat „oferta" făcută de Viena.

Totuși, dialogul dintre cele două părți a continuat, iar în final, după negocieri dure, la 14/27 martie 1917, s-a semnat de Bethmann-Hollweg,

---

[6] Ion Giurcă, Daniel Georgescu, *op. cit.*, p. 16.
[7] Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 45.
[8] *Idem.*
[9] Cornel Popescu, Cornel Țucă, *op. cit.*, p. 24 - 25.

cancelarul german, şi contele Ottokar Czernin, ministrul austro-ungar de externe, un „Memoriu secret”, cunoscut și sub denumirea de „Documentul de la Viena”[10]. Prin respectivul document, în ceea ce ne privea, s-a stabilit anexarea după sfârşitul victorios al războiului unor teritorii potrivit căreia: „pentru Germania se are în vedere mai mult estul, iar pentru Austro-Ungaria, înainte de orice, România”[11].

Pe aceeaşi constantă idee, Ottokar Czernin a insistat la sfârşitul lunii martie 1917 şi pentru dezmembrarea României între Austro-Ungaria, Rusia şi Bulgaria, excluzând din ecuație aliatul german. În acest sens, Ottokar Czernin, în „Memoriul secret” înaintat în luna mai împăratului Carol I, s-a exprimat fără a lăsa loc de interpretări: „Noi trebuie să obținem România. Voi lua Muntenia şi toată Moldova până la Siret. Partea de răsărit a Moldovei voim să o oferim Rusiei şi în aceasta văd eu o uşurare a încheierii păcii. Dobrogea veche trebuie să rămână Bulgariei, iar mica porțiune ce mai rămâne o lăsăm noii Români”[12].

La 2/15 aprilie 1917 s-a desfăşurat la Hofburg, pornindu-se tocmai de la aceste teze, prima întâlnire dintre împăratul Wilhelm al II-lea, ministrul Bethmann - Hollweg şi generalii Hindenburg şi Ludendorff, din partea Germaniei, şi împăratul Carol I, ministrul Ottokar Czernin şi generalul Arz von Straussenberg, din partea Austro-Ungariei, privind elaborarea unei propuneri comune de pace care să fie înaintată Antantei. Bethmann - Hollweg, ministrul german de externe, văzând propunerile aliatului austro-ungar, a recunoscut că: „Germania rămânea fără controlul direct la Dunărea de Jos şi Dobrogea”. Peste ani, referindu-se la această întâlnire, a scris: „Am rămas stupefiat auzindu-l pe contele Czernin că ne propune să renunțăm la Alsacia și Lorena”. Cum era și firesc, partea germană nu a putut accepta propunerile austro-ungare[13].

Ulterior, la 14/27 aprilie 1917, împăratul Carol I i-a solicitat în scris împăratului german Wilhelm al II-lea să facă tot efortul în vederea încheierii urgente a păcii cu Antanta. Respectiva misivă imperială a fost însoțită, ca anexă, și de un „Memoriu”, redactat de ministrul Ottokar Czernin, în finalul căruia acesta concluziona: „Noi suntem la capătul forțelor şi Germania nu va mai putea să conteze pe noi la sfârşitul acestei veri”. Din păcate pentru partea austro-ungară, situația sumbră prezentată de aceasta nu a impresionat aliatul german[14].

Fără a se pune capăt dialogului pe această temă, în vederea ajungerii la o înțelegere în acest sens, la 23 aprilie/6 mai 1917 a avut loc o nouă întâlnire

---

[10] Alte surse, indică semnarea documentului la 13/26 martie 1917.
[11] Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. II, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 29.
[12] Ion Agrigoroaiei, *op. cit.,* p. 45-46.
[13] *Idem,* p. 46.
[14] Cornel Popescu, Cornel Țucă, *op. cit.,* p. 24-25.

între cele două mari puteri aliate[15].În cele din urmă, cele două mari puteri aliate au încheiat „Acordul de la Kreuznach”, în care s-a prevăzut că: „În cazul când Germania îşi anexează Curlanda şi Lituania şi-şi alipeşte Polonia, atunci ea consimte ca România ocupată - exclusiv Dobrogea bulgărească (până la granița de la 1913) şi o fâşie de teritoriu până la sud de linia ferată Cernavodă - Constanța să cadă, ca stat deosebit, în sfera de interese a Austro-Ungariei, cu garantarea participării economice a Germaniei în România”. „Acordul” în cauză a mai prevăzut, printre altele, renunțarea la cedarea de Germania a Alsaciei şi Lorenei către Franța, la restaurarea Belgiei și cu privire la împărțirea României, cu participarea și a Rusiei şi Bulgariei, s-a decis: „crearea unui stat minuscul la Gurile Dunării, după modelul Monaco”[16]. Aceste noi variante de propuneri de pace înaintate de cele două puteri nu au determinat începutul unor negocieri cu reprezentanții Antantei pe această temă.

Amintim că și în vara anului 1917, deși implicate în lupte armate sângeroase și de amploare pe fronturile europene, marile puteri beligerante, concomitent - oficial sau în secret, fie în nume comun, fie în nume individual, direct sau prin terțe părți - au continuat tratativele menite a duce la încheierea păcii.

În paralel cu această largă și diversă paletă de întâlniri, mai mult sau mai puțin secrete, în care, așa după cum am văzut, soarta integrității și suveranității României a fost negociată ca la un joc de noroc atât de inamici, cât și de aliați eforturile conducerii politice și militare române nu au înregistrat sincope. În perioada iernii 1916-1917, un interval de acalmie al luptelor de pe Frontul român din Moldova, aceasta a purtat negocieri intense atât cu reprezentanții Marelui Cartier General rus, cât şi cu cei ai Comandamentului trupelor ruse dispuse operativ pe acest front. Principalul obiectiv al respectivelor negocieri a vizat prefigurarea viitoarelor operațiuni militare ce trebuiau să le desfășoare trupele româno - ruse de pe acest front. Având în vedere situația politică și militară internațională, în mod deosebit cea creată în spațiul rus, respectivele negocieri au cunoscut: „mai multe momente de criză determinate de refuzul Stavkăi de a permite trupelor sale să se angajeze în operații de anvergură în Dobrogea sau în Muntenia de est”[17]. În cele din urmă, după dezbateri nu lipsite de tensiune, momentele de criză ivite în diferitele etape ale negocierilor au fost depășite.

Drept urmare a acestor negocieri, în lunile martie - mai 1917 atât Marele Cartier General român, cât şi Comandamentul forțelor ruse de pe Frontul român din Moldova au ajuns la un acord privind planificarea desfăşurării unor acțiuni militare comune de cele două armate aliate de pe acest front. În acest

[15] Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 46.
[16] Ion Giurcă, Daniel Georgescu, *op. cit.*, p. 17.
[17] ***, *Istoria militară a poporului român,* vol. V, Editura Militară, București, 1988, p. 543.

sens, Marele Cartier General rus a optat pentru executarea: „pe frontul ruso - român”, în „primăvara anului 1917”, doar a unor „ofensive cu obiective limitate, cu scopul de a împiedica pe inamic să transporte forțe pe alte fronturi”[18]. Apoi, după stabilirea acestui punct de vedere comun, în urma câtorva întruniri româno - ruse la nivel înalt care avuseseră loc până atunci, a fost convocată în partea a doua a lunii mai 1917 o „Conferință interaliată de comandament” cu participarea Regelui Ferdinand I, premierului român Ion I. C. Brătianu, generalilor români: Constantin Prezan, Constantin Christescu şi Alexandru Averescu, generalilor ruşi: D. G. Scerbacev şi N. Golovin şi generalului francez H. M. Berthelot. Participanții la lucrările Conferinței interaliate de comandament - după ce au analizat conținutul mai multor proiecte viitoare de operațiuni - au adoptat în final următoarea ipoteză de acţiune comună militară pentru vara anului 1917: depăşirea inamicului, printr-o acţiune ofensivă, la vest de Siret, urmînd ca, în acelaşi timp, sectorul de front al Dunării maritime să-şi mențină ferm pozițiile inițiale. În acest cadru: „Lovitura principală avea să se aplice decât în a doua jumătate a lunii iunie [1917], în zona Nămoloasa, în paralel cu asaltul armatelor ruse asupra pozițiilor austro-ungaro - germane din Galiția şi Bucovina”[19].

Până la adoptarea acestei hotărâri finale comune de acțiune în vara anului 1917, au avut loc o serie de controverse - din păcate pentru partea română - între generalii Constantin Prezan şi Alexandru Averescu. Generalul Constantin Prezan a militat în cadrul lucrărilor respectivei Conferințe pentru stabilirea declanșării unei ofensive puternice „în zona Nămoloasa - Focşani cu Armatele IV şi VI ruse şi Armata I română”. În același timp, generalul Alexandru Averescu a militat pentru adoptarea de participanții la Conferință a hotărârii declanșări unei ofensive a marilor unități militare din subordinea lui (Armata a II-a română), care „să atace spre Valea Putnei, apoi spre zona Focşani - Râmnicu Sărat, «pentru a împinge pe inamic din munți spre şes obligându-l a lua front, orientat cu flancul drept spre frontul nostru de pe Siretul de Jos»”.

Potrivit propunerii generalului Alexandru Averescu, susținută cu perseverență în fața celor prezenți la lucrările Conferinței în cauză, ofensiva preconizată de el: „ar fi favorizat trecerea Armatei I română la sud de Siret, obligând astfel unitățile Armatei IX germane să se apere pe aliniamente succesive pe râurile Râmnic, Buzău - sau chiar Cricov - Ialomița”[20].

---

[18] Arhivele Militare Naționale Române (în continuare abreviat: A. M. N. R.), fond Serviciul Istoric al Armatei (în continuare abreviat: S. I. A.), dosar nr. 669, f. 2.
[19] ***, *Istoria militară a poporului român,* vol. V, …, p. 543.
[20] Ioan Gligor, *Caracteristicile geografico - militare ale spațiului avut în vedere la elaborarea Planului de campanie pentru vara anului 1917 pe Frontul român*, în coordonatori: Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, *op. cit.* p. 51.

După analiza celor două propuneri, susținute cu argumente pro și contra de cei doi generali români, participanții la lucrările Conferinței interaliate de comandament au pus capăt acestor controverse şi au decis - de comun acord - că pe Frontul român din Moldova: „misiunea trupelor româno - ruse era de a imobiliza trupele Puterilor Centrale şi de a distruge forțele inamice care operau pe frontul Focşani - Nămoloasa”[21]. Ca urmare, hotărârea adoptată - în linii generale - a prevăzut: executarea unei ofensive principale cu trupele Armatei I română din regiunea Nămoloasa spre Buzău şi a uneia secundare - în avans declanşată - în regiunea Vrancei cu trupele Armatei a VI-a rusă

Concepția generală a ofensivei aliate pentru vara anului 1917, scopul şi conținutul misiunilor ordonate forțelor române şi ruse dispuse operativ pe Frontul român din Moldova, ca urmare a hotărârii adoptate de participanții la Conferința interaliată de comandament, au fost stipulate şi transmise armatelor din compunerea acestui front prin: „Instrucțiunile operative nr. 29 din 19 mai/1 iunie 1917”[22].

Conform prevederilor respectivelor instrucțiuni operative, armatele româno - ruse trebuiau să execute următoarele misiuni operative pe Frontul român din Moldova[23]:

1. *Armata a IX-a rusă*, urma să declanşeze acțiuni ofensive locale: „spre a interzice deplasarea rezervelor austro-ungaro - germane spre sud, unde se executa lovitura principală”;

2. *Armata a II-a română*, după ce înainta până în Valea Putnei, urma să „atace viguros” şi să cucerească: „cu stânga pozițiile de pe Dealul Momâia (Cota 632), pentru a înlesni astfel acțiunea aripei drepte a Armatei IV ruse”;

3. *Armata a IV-a rusă*, cooperând cu Armata I română, trebuia: „să nimicească forțele inamice dintre munți şi Siret, atingând în final linia Milcovului”;

4. *Armata I română*, după ce urma să rupă frontul inamic în sectorul Podul Huroaia - Olăneasca, inclusiv, trebuia: „înaintând spre Râmnicu Sărat, [...] să atace din spate gruparea inamică din zona Focşani, pe care să o nimicească în cooperare cu Armata IV rusă”;

5. *Armata a VI-a rusă*, urma să atace, cu aripa dreaptă, în sectorul Olăneasca (inclusiv) - Măxineni - Latinu, pentru a acoperi: „manevra Armatei I române” şi a respinge: „spre Dunăre forțele germano - bulgaro - otomane din zona Brăila”.

Conținutul Instrucțiunilor operative nr. 29 din 19 mai/1 iunie 1917 au reprezentat o concepție strategică temeinică şi bine documentată elaborată de

---

[21] *Idem.*

[22] A. M. N. R., fond Marele Cartier General (în continuare abreviat: M. C. G.), dosar nr. 806, f. 11 - 16.

[23] ***, *Istoria militară a poporului român,* vol. V, …, p. 543.

Marele Cartier General român, condus de generalul Constantin Prezan, având ca șef al Biroului Operațiuni pe maiorul Ion Antonescu[24]. Aceste prevederi au stat la baza întocmirii de Marele Cartier General român a „Planului de campanie al armatelor române - ruse de pe Frontul român din Moldova, care „a fost acceptat şi însuşit de partea rusă”[25].

Acest plan inițial de campanie al armatelor române - ruse a fost îmbunătățit ulterior cu noi elemente propuse şi foarte just argumentate de generalul Alexandru Averescu, comandantul Armatei a II-a română, prin memoriile trimise atât M. S. Regelui Ferdinand, cât şi Marelui Cartier General român. Aceste noi elemente au fost cele care au stat la baza întocmirii de Armata a II-a română a „Ordinului de operațiuni nr. 1.638 din 20 iunie/3 iulie 1917”, prin care s-a precizat „lărgimea fâşiei de ofensivă” a armatei și s-au fixat: „obiectivul primei faze a acțiunii ofensive”, „dispozitivul de luptă”, organizarea „grupării de artilerie”, acțiunea „aviației” şi altele[26].

La începutul lunii iulie 1917, în baza hotărârilor transmise de Marele Cartier General român, marile unități militare operative din compunerea Armatei a II-a română - reorganizate structural şi dotate cu material nou de război - au ocupat dispozitivul de luptă ordonat lor.

În baza prevederilor respectivului ordin de operațiuni, Frontul român din Moldova a fost ocupat - de la Vatra Dornei până la Marea Neagră - de cinci armate, dintre care două române (Armata a II-a şi Armata I) şi trei ruse (Armata a IX-a, Armata a IV-a şi Armata a VI-a). În linii generale, înainte de data începerii „Operațiuni ofensive” sau „Bătăliei” de la Mărăşti, cu unele modificări dictate de situația terenului operativ, dispunerea armatelor române - ruse pe respectivul front a fost cea mai jos prezentată[27].

A. *Armata a IX-a rusă***,** comandată de generalul P. A. Licițki, a ocupat un front de 230 km, între Vatra Dornei și Cota 580 (Arşița Mocanului, exclusiv, din zona Vrancei), cu un efectiv de 127.000 militari și a fost compusă din:

1. Corpul 2 armată rus, având în subordine:
   – Divizia 26 infanterie rusă;
   – Divizia 49 infanterie rusă;
   – Divizia 193 infanterie rusă.

---

[24] Viitorul mareşal şi Conducător al Statului (septembrie 1940 - august 1944).

[25] Nicolae Ciobanu, *Triunghiul morții - Triunghiul vieții: Mărăşti - Mărăşeşti - Oituz*, în coordonatori: Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 58 - 59.

[26] ****, Istoria militară a poporului român,* vol. V, …, p. 552 – 553.

[27] *Idem*, p. 548 – 549; Cornel Popescu, Cornel Țucă, *op. cit.* p. 33 – 36; Cornel Carp, Cornel Țucă, *Brigada 6 infanterie în „Bătălia de la Mărăşti”*, în coordonatori: Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 70 – 71.

2. Corpul 24 armată rus, având în subordine:
– Divizia 2 infanterie rusă;
– Divizia 48 infanterie rusă;
– Divizia 49 infanterie rusă ;
– Divizia 188 infanterie rusă.
3. Corpul 26 armată rus, având în subordine:
– Divizia 65 infanterie rusă;
– Divizia 78 infanterie rusă;
– Divizia 189 infanterie rusă;
– Divizia 12 cavalerie rusă.
4. Corpul 36 armată rus, având în subordine:
– Divizia 25 infanterie rusă;
– Divizia 68 infanterie rusă;
– Divizia 191 infanterie rusă.
5. Corpul 40 armată rus, având în subordine:
– Divizia 2 puşcaşi rusă;
– Divizia 4 puşcaşi rusă;
– Divizia 6 puşcaşi rusă.

B. *Armata a II-a română***,** comandată de generalul Alexandru Averescu, a ocupat un front de 37 km, între Cota 580 (Arşița Mocanului, exclusiv) - Bâtca Carelor - Valea Caşin - Răcoasa (inclusiv), cu un efectiv de 4.097 ofițeri şi 150.708 trupă și a fost compusă din:

6. Corpul 2 armată român, având în subordine:
– Divizia 1 infanterie română;
– Divizia 3 infanterie română.
7. Corpul 4 armată român, având în subordine:
– Divizia 6 infanterie română;
– Divizia 8 infanterie română;
– Divizia 12 infanterie română.

C. *Armata a IV-a rusă*, comandată de generalul A. I. Ragoza, a ocupat un front de 50 km, între Răcoasa (exclusiv) - Movileni, pe Siret (inclusiv), cu un efectiv de 86.000 militari și a fost compusă din:

8. Corpul 8 armată rus, având în subordine:
– Divizia 14 infanterie rusă;
– Divizia 15 infanterie rusă;
– Divizia 3 [infanterie] „Turkestan” rusă.
9. Corpul 30 armată rus, având în subordine:
– Divizia 71 infanterie rusă;
– Divizia 103 infanterie rusă.
10. Corpul 7 armată rus, având în subordine:
– Divizia 13 infanterie rusă;

– Divizia 34 infanterie rusă;
– Divizia de cavalerie „Zaamurskaia" rusă.

D. *Armata I română*, comandată de generalul Constantin Cristescu, a ocupat un front de 60 km, între Movileni, pe Siret (exclusiv) - Fundeni - Lieşti - Gârleşti - Crângeni, cu un efectiv de 4.466 ofiţeri şi 153.716 trupă și a fost compusă din:

11. Corpul 3 armată român, având în subordine:
– Divizia 5 infanterie română;
– Divizia 13 infanterie română;
– Divizia 14 infanterie română.

12. Corpul 6 armată român, având în subordine:
– Divizia 9 infanterie română;
– Divizia 80 infanterie rusă;
– Brigada 1 cavalerie română.

13. Corpul de cavalerie român, având în subordine:
– Divizia 2 cavalerie română;
– Brigada 1 roşiori „pe jos"[28] română;
– Brigada 6 roşiori „pe jos" română.

E. *Armata a VI-a rusă*, comandată de generalul Țurikov, a ocupat un front de 180 km, între Crângeni - Prut - apoi între Galați - Tulcea (pe malul stâng al Dunării), cu un efectiv de 110.000 militari și a fost compusă din:

14. Corpul 4 armată rus, având în subordine:
– Divizia 30 infanterie rusă;
– Divizia 40 infanterie rusă.

15. Corpul 47 armată rus, având în subordine:
– Divizia 3 puşcaşi rusă;
– Divizia 8 puşcaşi rusă.

16. Corpul 4 armată rus „Siberian", având în subordine:
– Divizia 9 [infanterie] „Siberiană" rusă;
– Divizia 10 [infanterie] „Siberiană" rusă.

17. Corpul 6 cavalerie rus, având în subordine:
– Divizia 3 cavalerie rusă;
– Divizia 8 cavalerie rusă;
– Divizia 3 cavalerie „Don" rusă.

18. Detaşamentul „Dunărea", având în subordine:
– Divizia maritimă româno-rusă;
– Divizia 115 infanterie rusă.

F. *Rezerva Frontul român din Moldova*.

[28] Trupa brigăzii acționa – temporar – ca infanterie, marea unitate nedispunând de caii necesari.

În plus, în afara trupelor celor cinci armate dislocate operativ în dispozitivul indicat, Frontul român din Moldova a mai dispus în zona Peche - Băleni - Dorasca şi de o rezervă compusă din:

19. Corpul 29 armată rus, având în subordine:
   – Divizia 1 puşcaşi rusă;
   – Divizia 7 puşcaşi rusă;
   – Divizia 3 [trăgători] „Caucaz” rusă.
20. Corpul 3 cavalerie rus, având în subordine:
   – Divizia 1 [cavalerie] „Don” rusă;
   – Divizia 10 [infanterie] rusă.
   – Divizia 7 infanterie română.
   – Brigada de grăniceri română.

G. *Rezerva Stavka.*

Tot pe Frontul român din Moldova, Stavka (rusă) a organizat la rândul ei o rezervă proprie de forțe, dislocată în zona Comăneşti - Târgu Ocna, în compunerea:

21. Corpul 45 armată rus, având în subordine:
   – Divizia 126 infanterie rusă;
   – Divizia 172 infanterie rusă;
   – Divizia 194 infanterie rusă.

Puterile Centrale, la rândul lor, pentru prima jumătate a anului 1917 își stabiliseră, conform prevederilor Planului lor de campanie, principalele obiective ce trebuiau să fie „atinse” de propriile armatele dispuse pe Frontul român din Moldova. Drept urmare, în luna iunie, comandamentele acestora - sub coordonarea Marelui Cartier General german - au întocmit „Planul ofensivei” ce urma a fi declanșată în vara anului 1917.

Preconizata ofensivă a Puterilor Centrale urma să fie declanşată în sudul Moldovei în luna iulie 1917 de trupele din compunerea Grupului de armate „Feldmareşal August von Mackensen”. În linii generale, principalul obiectiv al armatelor Puterilor Centrale - consemnat în respectivul Plan de campanie - a constat în „ocuparea întregului teritoriu dintre Carpați şi Prut”, prin exploatarea primelor acțiuni din sudul Moldovei şi corelarea lor cu ofensiva austro-germană proiectată a fi executată în Bucovina de trupele Grupului de armate „Arhiducele Iosif”. Ocuparea zonelor libere din România de forţele Puterilor Centrale trebuia în final „să ducă la nimicirea armatei române”.

Puterile Centrale, în vederea realizării obiectivului principal al preconizatei lor ofensive de vară, au dispus pe Frontul român din Moldova, la începutul lunii iulie 1917, constituirea forţele celor patru armate proprii în două grupuri de armate[29]: „Arhiducele Iosif” și „Feldmareşal von Mackensen”.

[29] ***, *Istoria militară a poporului român,* vol. V,…, p. 550; Cornel Popescu, Cornel Țucă, *op. cit.* p. 38-40; Cornel Carp, Cornel Țucă, *op. cit.*, p. 71.

A. Grupul de armate „Arhiducele Iosif”, comandat de arhiducele Iosif, a ocupat un front în lungime de 260 km din nordul Bucovinei până la Iveşti (din zona Vrancei), fiind format din:

I. ***Armata I austro-ungară*****,** comandată de generalul von Rohr, a ocupat un front de 200 km în compunerea:

1. Grupul „[General] Gerok”, având în subordine:
   a) Grupul „[General] Ruiz”, format din:
      – Divizia 218 infanterie germană;
      – Divizia 1 cavalerie austro-ungară.
   b) Corpul 8 armată austro-ungar, format din:
      – Divizia 142 infanterie germană;
      – Divizia 70 infanterie austro-ungară;
      – Divizia 71 infanterie austro-ungară;
      – Brigada 8 munte austro-ungară.
2. Corpul 6 armată, având în subordine:
   – Divizia 39 honvezi [infanterie austro-ungară];
   – Divizia 225 infanterie germană.
3. Grupul „General Liposčak”, având în subordine:
   – Divizia 8 bavareză [infanterie germană];
   – Divizia 7 infanterie austro-ungară;
   – Divizia 10 cavalerie austro-ungară;
   – Brigada 16 munte austro-ungară.
4. Corpul 21 armată, având în subordine:
   – Divizia 31 infanterie austro-ungară;
   – Divizia 37 infanterie austro-ungară;
   – Divizia 72 infanterie austro-ungară;
   – Divizia 3 cavalerie germană.

II. *Armata a VII-a austro-ungară*, comandată de generalul von Kővess, a ocupat un front de 60 km în compunerea:

5. Corpul 11 armată, având în subordine:
   – Divizia 51 honvezi [infanterie austro-ungară];
   – Divizia 74 honvezi [infanterie austro-ungară].
6. Grupul „General Apor”, având în subordine:
   – Divizia 1 infanterie germană;
   – Divizia 5 cavalerie austro-ungară;
   – Divizia 6 cavalerie austro-ungară.
7. Grupul „General Pichler”, având în subordine:
   – Divizia 117 infanterie germană;
   – Divizia 8 cavalerie austro-ungară;
   – Divizia 11 cavalerie austro-ungară.

B. Grupul de armate „Feldmareşal von Mackensen”, comandat de feldmareşalul von Mackensen, a ocupat un front în lungime de 300 km de la Iveşti la nord Brăila şi, de aici, între Galați şi Tulcea (pe malul drept al Dunării), fiind format din:

I. *Armata a III-a bulgară*, comandată de generalul Nerezov, a ocupat un front de 180 km în compunerea:

8. Corpul 52 armată german, având în subordine:
   – Divizia mixtă bulgară;
   – Brigada 145 infanterie germană;
   – Detaşamentul german „Goltz”;
   – Divizia 15 infanterie turcă:
   – Divizia 25 infanterie turcă.
9. Echivalentul unui corp de armată bulgar, având în subordine:
   – Divizia 4 infanterie bulgară.
   – Divizia 12 infanterie bulgară.
   – Divizia 1 cavalerie bulgară.

II. *Armata 9 germană*, comandată de generalul von Eben, a ocupat un front de 120 km, în compunerea:

10. Grupul german „Schaer”, având în subordine:
   – Divizia 92 infanterie germană;
   – Divizia 109 infanterie germană;
   – Divizia 115 infanterie germană.
11. Grupul german „von Morgen”, având în subordine:
   – Divizia 89 infanterie germană;
   – Divizia 216 infanterie germană;
   – Divizia 12 infanterie bavareză (germană).
12. Grupul german „von Gallwitz”, având în subordine:
   – Divizia 62 infanterie germană;
   – Divizia 217 infanterie germană.

III. *Rezerva Grupului de armate „Feldmareşal von Mackensen”*, dislocată în regiunea sud Nămoloasa, în compunerea:

13. Echivalentul unui corp de armată bulgar, având în subordine:
   1. Divizia 76 infanterie germană;
   2. Divizia 212 infanterie germană.

Acestea au fost forțele militare dislocate pe Frontul român din Moldova, la începutul lunii iulie 1917, de cele două părți beligerante; de-o parte: trupele române și ruse, de cealaltă parte: trupele Puterilor Centrale (germane, austro-ungare, bulgare și turce).

BELLIGERENT FORCES FROM THE ROMANIAN FRONT
IN MOLDOVA DURING JULY 1917
Abstract

During the last months of 1916 and the first half of 1917, a series of more or less secret meetings and negotiations were held between the great powers of the two belligerent military blocks on the European fronts (Entente and Central Powers) reaching a peace agreement.

For this purpose, the following military forces were disposed on their own battlefields:

At the beginning of July 1917, on the Romanian front in Moldova, for the beginning of the great military confrontations, both belligerent camps deployed important military forces. To this end, the following military forces were disposed in their own battlefields: 5 Russian-Romanian armies (3 Russian armies and 2 Romanian armies); 4 Armies of the Central Powers (2 Austro-Hungarian armies, 1 German army, 1 Bulgarian army and 2 Turkish armies).

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

ARMATA A II-A ROMÂNĂ LA MĂRĂŞTI: COMPUNERE ŞI DISPOZITIV OFENSIV

CORNEL POPESCU[*]
CORNEL ȚUCĂ[**]

Pentru vara anului 1917, Comandamentul de căpetenie al Frontului român din Moldova[1] a întocmit şi comunicat Armatei a II-a Română documentul operativ intitulat „Directiva nr. 46 din 17/30 mai 1917”. La rândul lui, Marele Cartier General român - în completarea prevederilor respectivei Directive - a întocmit şi comunicat Armatei a II-a și el: „Instrucțiunile nr. 29 din 19 mai/1 iunie 1917”[2].

În linii generale, conţinutul ambelor documente nu au schimbat în mare principalele prevederi ordonate în februarie 1917 în legătură cu pregătirea şi, ulterior, declanșarea și desfăşurarea ofensivei preconizate a fi executate în vara acelui an. Aceste două documente operative au conţinut unele modificări privitoare la evoluția concepției de execuție a misiunii ofensive generale ordonate armatei și anume[3]:

a) Armata a II-a română trebuia „să înainteze până în Valea Putnei”;

b) Armata a II-a română, pentru a acoperi şi înlesni desfăşurarea viitoarelor operaţiuni ofensive declanşate de aripa dreaptă a Armatei a IV-a rusă, trebuia „să atace viguros şi să pună stăpânire repede pe Dealul Momâia, Cota 632”;

c) Armata a II-a română, ulterior, ţinând cont în acest caz de înaintarea ofensivei trupelor Armatei a IX-a rusă, trebuia „să păstreze necontenit legătura cu stânga acestei armate”.

Funcție de actualizarea proiectului inițial al preconizatei acțiuni ofensiv, având în vedere corelarea prevederilor acestuia cu evoluția la zi a situației

[*] Muzeul Județean Argeş, Piteşti.
[**] Asociația Națională Cultul Eroilor „Regina Maria” - Filiala Argeş, Piteşti.
[1] Aflat sub comanda Regelui român Ferdinand.
[2] Arhivele Militare Naționale Române (în continuare abreviat: A.M.N.R.), fond Serviciul Istoric al Armatei (în continuare abreviat: S.I.A.), dosar nr. 713, livret 1, p. 3.
[3] *Loc. cit.*, fond Armata a II-a, dosar nr. 53, p. 285.

militare a trupelor amice și inamice din regiunea înconjurătoare, Comandamentul de căpetenie al frontului din Moldova a întocmit şi comunicat Armatei a II-a română un nou document operativ, intitulat: „*Directiva nr. 87 din 10/23 iunie 1917*”.

Prin această nouă Directivă i s-a ordonat armatei că: „sectorul de front repartizat ei a fost scurtat până la Răcoasa (inclusiv)”, iar misiunea ofensivă - în rest - rămânând aceeaşi: „atacarea forțelor inamice din față”. Pentru îndeplinirea misiunii ofensive ordonate ei, armata trebuia să acţioneze permanent „în strânsă legătură cu flancul drept al Armatei a IV-a rusă”, asigurând astfel, la rândul ei, acţiunea ofensivă a „acesteia şi ajungerea, apoi, pe linia râului Putna”[4]. Limita de despărțire dintre trupele celor două armate (a II-a română şi a IV-a rusă) a fost una jalonată de linia: „Valea Sării - Părosul - Găurile - Răcoasa - Cota 508 - Cota 637 - Angheleşti (toate la Armata a II-a română), iar de aici, mai departe, de vechea linie de demarcație”[5].

Marele Cartier General român, la rândul lui, a adus acestor prevederi generale unele completări de detaliu legate de executarea lor, prin elaborarea şi comunicarea către armate a două documente operative proprii: „Ordinului de operațiuni nr. 31 din 11/24 iunie” şi „Ordinului de operațiuni nr. 32 din 24 iunie/7 iulie 1917”[6]. Cele mai semnificative prevederile ale celor două ordine operative specificau unele modalități concrete de declanșare a operațiunii ofensivei și de surprindere a forțelor inamice.

Pe scurt, aceasta a fost problematica evoluției concepţiei ofensivei din iulie 1917 de la Mărăști - ea fiind, de altfel, pe larg prezentată în bibliografia de specialitate - întocmită de Comandamentul de căpetenie al Frontului român din Moldova, ținând cont și de propunerile venite atât din partea Marelui Cartier General român, cât și, mai ales, de la comandantul Armatei a II-a română, generalul de corp de armată Alexandru Averescu.

Din datele succint indicate, a rezultat că pentru Armata a II-a română: „de la o ofensivă cu un obiectiv limitat […], al cărei scop era imobilizarea unor forțe care nu reprezentau nici jumătate din efectivul […] şi, de la o misiune de legătură a celor două armate ruse vecine [IX şi IV], misiunea Armatei evaluează, în sensul că, în ultima analiză, ea trebuie să atace trupele inamice din fața sa, pentru a ajunge până în valea Putnei şi a-şi orienta, astfel operațiunile, încât să ajute şi dreapta Armatei IV rusă[7]”.

Acesta fiind cadrul general, Armata a II-a română aflată sub comanda generalului de corp de armată Alexandru Averescu, având ca şef de Stat major pe generalul de brigadă Gheorghe Mărdărescu, în vederea îndeplinirii misiuni

[4] *Loc. cit.*, fond Marele Cartier General, dosar nr. 71, p. 285.
[5] *Loc. cit.*, fond S. I. A., dosar nr. 713, livret 1, p. 2 - 3.
[6] *Ibidem*, p. 3.
[7] *Ibidem*.

încredințate ei - în cadrul „*Operaţiunii ofensive”* sau „*Bătăliei de la Mărăşti*” - de Comandamentul de Căpetenie al Frontul român din Moldova, aflat sub comanda Regelui Ferdinand, a avut compunerea şi a ocupat dispozitivul prezentate în continuare[8].

Compunere[9].

La data de 7/20 iulie 1917, generalului Alexandru Averescu - comandantul Armatei a II-a română - a dispus pentru îndeplinirea misiunii primite de un efectiv de 117.038 militari, dintre care: 3.364 ofiţeri şi 113.674 trupă. Acest total, la rândul lui, a fost compus dintr-un număr de 2.736 ofiţeri combatanţi şi 628 ofiţeri necombatanţi, precum şi din 78.770 militari trupă combatantă şi 34.904 trupă necombatantă.

Cartierul Armatei a II-a, la data respectivă, a însumat un efectiv de 743 militari, dintre care 86 ofiţeri (68 combatanţi şi 18 necombatanţi) şi 357 trupă (78 combatanţi şi 279 necombatanţi).

A. *Trupe subordonate Armatei a II-a.*

I. *Trupe neindivizionate subordonate Armatei a II-a.*

Trupele neindivizionate subordonate Armatei a II-a română, la aceeaşi dată, au însumat un efectiv de 3.977 militari, dintre care: 95 ofiţeri (85 combatanţi şi 10 necombatanţi) şi 3.882 trupă (2.822 combatanţi şi 1.060 trupă necombatanţi).

Trupele neindivizionate de care a dispus armata la aceea dată au fost următoarele:

– Brigada 2 călăraşi, comandată de colonelul Radu Scărişoreanu, formată din: Regimentul 7 călăraşi, comandat de locotenent colonelul Constantin Răzvan; Regimentul 9 călăraşi, comandat de locotenent colonelul Toma Rădulescu.

Brigada 2 Călăraşi a avut un efectiv cifrat la 1.643 militari, dintre care 57 ofiţeri (51 combatanţi şi 6 necombatanţi) şi 1.586 trupă (1.245 combatanţi şi 341 necombatanţi).

– Batalionul 17 pionieri.
– Companiile nr. 2 şi 4 telegraf[10].
– Secţia telegraf a Cartierului armatei.
– Secţiile nr. 1 şi 4 telegraf fără fir.
– Companiile 1 şi 3 poduri râuri.
– Un detaşament jandarmi pedeştri şi unul jandarmi rurali.

[8] Pe larg vezi: Cornel Popescu, Cornel Ţucă, *Armata 2 română. Mărăşti: iulie 1917,* Vol. I*: Mărturii documentare*, Bucureşti, Editura Militară, 2017, p. 45-64.
[9] A.M.N.R., fond S.I.A., dosar nr 713, livret 1, p. 6-7; livret 2, p. 5-6; dosar nr. 715, p. 127-130; dosar nr. 717, p. 1-2; dosar nr. 730, p. 8-11 şi ***, *Istoria militară a poporului român*, vol. V, …, p. 555-556.
[10] Transmisiuni.

II. *Trupe ataşate Armatei a II-a*.

Trupele ataşate Armatei a II-a română, la data respectivă, au însumat un efectiv de 25.444 militari, dintre care: 681 ofițeri (287 combatanți şi 394 necombatanți) şi 24.763 trupă (11.478 combatanți şi 13.285 necombatanți).

Trupele ataşate de care a dispus armata au fost următoarele:

– Artileria grea a armatei şi a corpurilor 2 şi 4 de armată.

– Grupul aeronautic.

– Centrul de instrucție Bacău.

– Formațiunile de etapă ale armatei, în compunerea prezentată în continuare.

– Comandamentul de etapă al Armatei a II-a:

– Comandamentul de etapă principal nr. 2;

– Comandamentele de etapă ordinare nr. 2, 4, 5, 10 şi 11.

– Batalioanele de etapă nr. 2 şi 4.

– Convoiul de trăsuri nr. 2.

– Detaşamentul jandarmi rurali.

– Batalioanele de lucrători nr, 2, 4 şi 8.

– Companiile de cantonieri nr. 2 şi 4.

– Coloana parc geniu nr. 2.

– Depozitul de geniu nr. 2.

– Depozitul materiale de telefonie – telegrafie (T. T.).

– Coloanele de reparații nr. 2 şi 4.

– Depozitul de armătură nr. 2.

– Depozitul anexă Răcăciuni.

– Spitalele de evacuare nr. 1, 3, 4, 6, 7, 8, 12 şi 19.

– Depozitul de cai bolnavi nr. 2.

– Depozitul materiale sanitare nr. 2.

– Brutăria de campanie nr. 2.

– Coloana de subzistență de etapă a Armatei a 2-a.

– Depozitul de subzistență nr. 2.

– Depozitul de remontă nr. 2.

– Centrele de reaprovizionare nr. 1, 2, 3, 4, 5 şi 6.

– Divizioanele coloane muniții ale diviziilor 1, 3, 6 şi 8 infanterie.

– Spitalele mobile ale diviziilor 1, 3, 6 şi 8 infanterie.

– Depozitele mobile divizionare nr. 1, 3, 6 şi 8.

– Coloanele de subzistențe de etapă ale diviziilor 1, 3, 6 şi 8 infanterie.

– Batalioanele de milițieni: „Bacău"; „Putna"; „Războieni"; ale regimentelor 64 și 78 infanterie.

– Trenurile de muniții: „Locotenent Slăvescu"; „Locotenent Sava"; „Locotenent Onofrei" și „Sublocotenent Dimitrescu."

B. *Marile unități operative din compunerea Armatei a II-a.*

I. Corpul 4 armată.

La data de 7/20 iulie 1917, Corpul 4 armată comandat de generalul de brigadă Gheorghe Văleanu, având ca şef de Stat major pe locotenent colonelul Gheorghe Eremia, a dispus de un efectiv de 44.044 militari, dintre care 1.124 ofițeri (880 combatanți şi 244 necombatanți) şi 42.920 trupă (31.827 combatanți şi 11.093 necombatanți).

Cartierul Corpului 4 armată a însumat un efectiv de 281 militari, dintre care 18 ofițeri (14 combatanți şi 4 necombatanți) şi 263 trupă (188 combatanți şi 75 necombatanți).

1. *Divizia 6 infanterie*.

Divizia 6 infanterie comandată de generalul de brigadă Nicolae Arghirescu, având ca şef de Stat major pe locotenent colonelul Ion Stângaciu, a avut - la aceeași dată - un efectiv operativ cifrat la 22.706 militari, dintre care 460 ofițeri (344 combatanți şi 116 necombatanți) şi 22.246 (16 737 combatanți şi 5.509 necombatanți).

a) Unități operative.

Brigada 11 infanterie, comandată de colonelul Ioan Macri, a fost compusă din: Regimentul „Putna” nr. 10, infanterie, comandat de colonelul Gheorghe Botea; Regimentul al VI-lea „Tecuci” nr. 24, infanterie, comandat de locotenent colonelul Dionisie Ciubuchi.

Brigada 12 infanterie, comandată de colonelul Ion Alexandru Stoenescu, a fost compusă din: Regimentul „Siret” nr. 11, infanterie, comandat de colonelul Mihai Gheorghe Botez; Regimentul „Cantemir” nr. 12, infanterie, comandat de colonelul Constantin Voiculescu.

Brigada 6 artilerie, comandată de colonelul Dumitru Cardaş, a fost compusă din: Regimentul 11 artilerie, comandat de locotenent colonelul Alexandru Constantin; Regimentul 16 obuziere, comandat de locotenent colonelul Nicolae Săndulescu.

Regimentul 7 vânători, comandat de colonelul Constantin Paulian.

b) Subunităţi şi servicii.

– Divizionul 6 cavalerie divizionar.
– Batalionul 6 pioneri divizionar.
– Compania 6 mitraliere divizionară.
– Compania 6 poliție divizionară.
– Detaşamentul 6 divizionar de jandarmi rurali.
– Regimentul 1 marş al Diviziei 6 infanterie.
– Serviciile - numărul 6 - divizionare de Etape de linia I.
– Regimentul 2 marş al Diviziei 6 infanterie.
– Serviciile - numărul 6 - divizionare de Etape de linia a II-a.

2. *Divizia 8 infanterie*.

Divizia 8 infanterie comandată de generalul de brigadă Ion Pătraşcu, având ca şef de Stat major pe maiorul Gheorghe Linteş, a avut - la aceeaşi dată - un efectiv operativ cifrat la 21.057 militari, dintre care 646 ofițeri (522 combatanți şi 124 necombatanți) şi 20.411 trupă (14.902 combatanți şi 5.509 necombatanți).

a) Unități operative.

Brigada 15 infanterie, comandată de colonelul Gheorghe Liciu, a fost compusă din: Regimentul „Ştefan cel Mare" nr. 13, infanterie, comandat de locotenent colonelul Alexandru Calmusky; Regimentul al VII-lea „Rahova" nr. 25, infanterie, comandat de locotenent colonelul Eugeniu Liude.

Brigada 16 infanterie, comandată de colonelul Gheorghe Dabija, a fost compusă din: Regimentul al VIII-lea „Dragoş" nr. 29, infanterie, comandat de locotenent colonelul Dumitru Gheorghiu; Regimentul „Botoşani" nr. 37, infanterie, comandat de locotenent colonelul Vasile Tomoroveanu.

Brigada 8 artilerie, comandată de colonelul Ion Nisipeanu, a fost compusă din: Regimentul 12 artilerie, comandat de locotenent colonelul Dumitru Velescu; Regimentul 17 obuziere, comandat de locotenent colonelul Carol Tulea.

Regimentul 8 vânători, comandat de locotenent colonelul Gheorghe Gurău.

b) Subunități şi servicii.

– Divizionul 8 cavalerie divizionar.
– Batalionul 8 pioneri divizionar.
– Compania 8 mitraliere divizionară.
– Compania 8 poliție divizionară.
– Detaşamentul 8 divizionar de jandarmi rurali.
– Regimentul 1 marş al Diviziei 8 infanterie.
– Serviciile - numărul 8 - divizionare de Etape de linia I.
– Regimentul 2 marş al Diviziei 8 infanterie.
– Serviciile - numărul 8 - divizionare de Etape de linia a II-a.

II. Corpul 2 armată.

La data de 7/20 iulie 1917, Corpul 2 armată comandat de generalul Arthur Văitoianu, având ca şef de Stat major pe locotenent colonelul Aurel Alimănescu, a dispus de un efectiv de 43.260 militari, dintre care 1.503 ofițeri (1.292 combatanți şi 211 necombatanți) şi 41.757 trupă (32.529 combatanți şi 9.228 necombatanți).

Cartierul Corpului 2 armată a însuma un efectiv de 301 militari, dintre care 21 ofițeri (18 combatanți şi 3 necombatanți) şi 280 trupă (137 combatanți şi 143 necombatanți).

3. Divizia 1 infanterie**.**

Divizia 1 infanterie comandată de generalul de brigadă Dumitru Stratilescu, având ca şef de Stat major pe locotenent colonelul Constantin Săvulescu, a avut - la aceeași dată - un efectiv operativ cifrat la 21.808 militari, dintre care 717 ofițeri (623 combatanți şi 94 necombatanţi) şi 21.091 trupă (16.291 combatanţi şi 4.800 necombatanţi).

a) Unităţi operative.

Brigada 1 infanterie, comandată de colonelul Mihail Obogeanu, a fost compusă din: Regimentul I „Mehedinți” nr. 17, infanterie, comandat de locotenent colonelul Justinian Ionescu; Regimentul „Gorj” nr. 18, infanterie, comandat de locotenent colonelul Constantin Stănescu.

Brigada 2 infanterie, comandată de colonelul Sava Dimitriu, a fost compusă din: Regimentul „Dolj” nr. 1, infanterie, comandat de locotenent colonelul Cornel Paschievici; Regimentul „Calafat” nr. 31, infanterie, comandat de colonelul Gheorghe Teodorescu.

Brigada 1 artilerie, comandată de colonelul Nicolae Buzetescu, a fost compusă din: Regimentul 1 artilerie, comandat de locotenent colonelul Radu Brătuianu; Regimentul 5 obuziere, comandat de colonelul Nicolae Vasilescu.

Regimentul 1 vânători, comandat de locotenent colonelul Petre Cănciulescu.

b) Subunităţi şi servicii.

– Divizionul 1 cavalerie divizionar.
– Batalionul 1 pioneri divizionar.
– Compania 1 mitraliere divizionară.
– Compania 1 poliţie divizionară.
– Detaşamentul 1 divizionar de jandarmi rurali.
– Regimentul 1 marş al Diviziei 1 infanterie.
– Serviciile - numărul 1 - divizionare de Etape de linia I.
– Regimentul 2 marş al Diviziei 1 infanterie.
– Serviciile - numărul 1 - divizionare de Etape de linia a II-a.

4. Divizia 3 infanterie.

Divizia 3 infanterie comandată de generalul de brigadă Alexandru Mărgineanu, având ca şef de Stat major pe locotenent colonel Constantin Iacob, a avut - la aceeași dată - un efectiv operativ cifrat la 21.151 militari, dintre care 765 ofițeri (651 combatanți şi 114 necombatanţi) şi 20.386 trupă (16.101 combatanţi şi 4.285 necombatanţi).

a) Unităţi operative.

Brigada 5 infanterie, comandată de colonelul Ştefan Constantinescu, a fost compusă din: Regimentul „Argeş” nr. 4, infanterie, comandat de locotenent colonelul Constantin Calotescu; Regimentul „Radu Negru” nr. 28, infanterie, comandat de locotenent colonelul Emanoil Stăncescu.

Brigada 6 infanterie, comandată de colonelul Alexandru Alexiu, a fost compusă din: Regimentul al III-lea „Dâmbovița” nr. 22, infanterie, comandat de locotenent colonelul Alexandru Gheorghiu; Regimentul „Muscel” nr. 30, infanterie, comandat de locotenent colonelul Pompiliu Capeleanu.

Brigada 3 artilerie, comandată de colonelul Augustin Stoica, a fost compusă din: Regimentul 6 artilerie, comandat de locotenent colonelul Alexandru Tomoroveanu; *Regimentul 15 obuziere,* comandat de colonelul Nicolae Vasilescu.

Regimentul 2 vânători, comandat de colonelul Mihai Butescu.

b) Subunități şi servicii.

– Divizionul 3 cavalerie divizionar.
– Batalionul 3 pioneri divizionar.
– Compania 3 mitraliere divizionară.
– Compania 3 poliție divizionară.
– Detaşamentul 3 divizionar de jandarmi rurali.
– Regimentul 1 marş al Diviziei 3 infanterie.
– Serviciile - numărul 3 - divizionare de Etape de linia I.
– Regimentul 2 marş al Diviziei 3 infanterie.
– Serviciile - numărul 3 - divizionare de Etape de linia a II-a.

Înaintea declanșării „Operațiuni ofensive” sau „Bătăliei de la Mărăști”, Armata a II-a română a dispus în total - la data de 7 iulie 1917 - de un număr de: „56 batalioane infanterie, 16 escadroane cavalerie, 4 companii mitraliere divizionare, 67 baterii de artilerie, 8 companii pioneri şi un grup aviație (3 escadrile a câte 7 avioane fiecare)”.

Dispozitivul ofensiv[11].

Armata a II-a română, în compunerea sus prezentată, a ocupat la data de 9/22 iulie 1917 - ziua declanșării „Operațiuni ofensive” sau „Bătăliei de la Mărăști” - un dispozitiv ofensiv jalonat de linia: „Cota 580 (Dealul Bâtca Carelor), unde se lega cu Armata a IX-a rusă – Pârâul Ghioina – nord Cota 378 (Valea Caşin) – nord Cota 536 (Dealul Fetişoara) – Cota 480 (Plaiul Ursului) – Cota 643 (nord Pârâul Pietricica Mică) – vest Cota 779 (La Paltin) – Cota 773 – nord Cota 772 (Poiana Coada Văii Babei) – est Cota 71 (Poiana La Încărcătoarea) – Poiana Nicoara – creasta Dealului Drăgoteşti – extremitatea de sud a Dealului Alba – pantele de vest ale Dealului Buduiului – liziera de vest a satului Răcoasa, unde se lega cu Armata a IV-a rusă”. În cadrul dispozitivului ofensiv ocupat, limitele de despărțire ale acestuia cu cele ale armatelor ruse au fost deja sus specificate.

Dispozitivul ofensiv ocupat de trupele marilor unități militare din compunerea Armatei a II-a română a avut structura de mai jos[12].

[11] A.M.N.R., fond S. I. A., dosar nr. 713, livret 1, p. 6 - 7 și dosar nr. 730, p. 11.
[12] *Ibidem*, dosar nr. 713, livret 1, p. 6-7; livret 2, p. 9-10 și dosar nr. 730, p. 35-43.

A. Linia I sau prima linie a dispozitivului ofensiv al armatei a fost ocupată de următoarele mari unități operative:

– Divizia 8 infanterie (subordonată operativ Corpului 4 armată) a ocupat sectorul de front din dreapta dispozitivului ofensiv al armatei;

– Divizia 6 infanterie, cu:

– Brigada 11 infanterie (subordonată operativ Corpului 4 armată) a ocupat un sector de front în continuarea celui al Diviziei 8 infanterie;

– Brigada 12 infanterie, împreună cu comanda Diviziei 6 infanterie (subordonate operativ Corpului 2 armată), a ocupat un sector de front în continuarea celui deținut de Brigada 11 infanterie;

– Divizia 3 infanterie (subordonată operativ Corpului 2 armată) a ocupat sectorul de front din stânga dispozitivului ofensiv al armatei, în continuarea celui deținut de Brigada 12 infanterie.

B. Linia a II-a sau a doua linie a dispozitivului ofensiv al armatei a fost formată din trupele marilor unități operative constituite în rezerva acesteia:

– Divizia 1 infanterie[13];

– Brigada 2 călăraşi.

În cadrul dispozitivului ofensiv al Armatei a II-a, diviziile de infanterie din compunerea acesteia au ocupat sectoarele de front jos specificate.

1. *Divizia 8 infanterie* a ocupat sectorul de front: „Dealul Bâtca Carelor – Cota 643 – Dealul Pietricelelor (exclusiv)”.

2. *Divizia 6 infanterie* [în dubla subordonare sus menționată] a ocupat sectorul de front: „Dealul Pietricelelor (inclusiv) – Poiana Nicoară (inclusiv)”.

3. *Divizia 3 infanterie* a ocupat sectorul de front: „Poiana Nicoară (exclusiv) – Răcoasa (inclusiv)”.

4. *Divizia 1 infanterie*, aflată în rezerva armatei, a avut trupele dislocate în Valea Zăbrăuțului și a ocupat sectorul: „Mânăstirea – Muşinoaiele”.

5. *Brigada 2 călăraşi*, aflată și ea în rezerva armatei, a ocupat - cu cele două regimente din subordine - sectorul: „Bogdana – Rădeanul”.

Cartierul general al Armatei a II-a română în această perioadă a fost instalat la Bacău.

C. Teatrul de operațiuni.

a) *Descriere generală.*

În linii generale, dispozitivul ofensiv ocupat de trupele din compunerea Armatei a II-a române a fost adaptat specificului acestui teatru de operațiuni. Acest *teatru de operațiuni*[14] - pe care s-a desfăşurat operațiunea ofensivă a Armatei a II-a română - poate fi „circumscris într-un patrulater delimitat astfel:

---

[13] Trupele diviziei, deşi destinate inițial drept rezervă ale armatei, au fost introduse treptat în luptă de generalul Alexandru Averescu, comandantul Armatei a II-a română, încă din primele zile ale ofensivei.

[14] *Loc. cit.*, fond S. I. A., dosar nr. 713, livret 1, p. 7-10; livret 2, p. 6-7 și dosar nr. 730, p. 2-6.

– la nord, râul Caşin;
– la sud, linia de despărţire dintre Armata a II-a română şi Armata a IV-a rusă (Angheleşti – Răcoasa – Valea Sării);
– la est: Râul Trotuş, între Oneşti şi Urecheşti;
– la vest: Râul Putna, până la Valea Sării”.

În cadrul acestui dispozitiv, poziția principală (aliniamentul principal) de rezistență ocupată/(ocupat) de trupele din compunerea Armatei a II-a, cu unele excepţii minore în partea lui de sud, a urmat „aproape în continuu, linia de despărțire a apelor dintre Şuşiţa şi Trotuş, împărțind acest patrulater în două părți aproape egale”. Pentru preconizatele acţiuni ofensive ale unităţilor operative subordonate Armatei a II-a, de interes a fost porţiunea de la vest a acestui teatru de operaţiuni, întrucât aici s-au desfăşurat operațiunile ofensive de la Mărăşti din iulie 1917.

La o primă analiză a teatrului de operaţiuni se poate constata că Râul Şuşiţa, cu orientarea lui vest-est până la Câmpurile de Sus, împarte acest sector în două „*compartimente*” distincte: unul la nord şi altul la sud.

„*Compartimentul de nord*” al teatrului de operaţiuni prezenta la aceea dată următoarea caracteristică generală: „teren frământat; oarecare creste fără importanţă, determinate de pârâiaşele afluente pe stânga ale Şuşiţei, care au o orientare generală nord/vest – sud/est; restul crestelor, orientate în mod neregulat; întregul compartiment,j acoperit cu păduri; fără localităţi şi lipsit complet, în orice sens, de căi de comunicaţii”.

Drept urmare, putem concluziona că terenul nu se preta la operaţiuni militare ofensive de amploare şi de aceea, probabil, luând în calcul şi acest considerent, comandantul armatei a hotărât ca el să constituie „*Sectorul defensiv*”[15] al frontului ocupat de Armata a II-a română.

„*Compartimentul de sud*” al teatrului de operaţiuni prezenta la aceea dată „aproape aceeaşi caracteristică generală: teren frământat, nu însă inaccesibil trupelor; observatoare presărate în întregul compartiment, fără a fi deci exclusive numai în folosul apărării sau al atacului. Apoi, erau câteva creste cu orientarea nord/vest – sud/est, determinate de Şuşiţa şi afluenţii săi, pe stânga, care constituiau o bună poziţie pentru apărare; cum de pildă erau crestele dealurilor Mărăşti, Teiuş etc.. Acestea, însă, nu aveau o mare valoare tactică, întrucât poziţiile nu dispuneau de o adâncime suficientă şi puteau fi întoarse pe la originea văilor, care determină aceste creste. Terenul era acoperit, în parte numai, cu păduri şi includea câteva localităţi, ceea ce permitea mişcarea la adăpost; dar îngreuna, însă, observarea şi conducerea trupelor.”

Compartimentul de sud dispunea de două şosele drept căi de comunicaţii.

[15] *Sectorul defensiv* a fost ocupat de trupele subordonate operativ Corpului 4 Armată.

a) Pe Valea Şuşiței se afla dispusă prima șosea, care - deși era cea mai importantă – „nu era orientată în direcția viitoarelor operațiuni” ofensive ale armatei şi „mergea numai până la Soveja”.

b) Pe direcția generală: Mărăşti – Gogoi – Roşculeşti – Vizantea Mânăstirească – Găurile se afla dispusă a doua șosea, care „străbătea central sectorului şi era mai bine orientată; însă, de la jumătatea distanței între Soveja şi Putna, ieşea din raza sectorului”.

Aceste particularități ale *Compartimentului de sud* au prezentat „deopotrivă şi pentru atac şi pentru apărare, avantaje şi inconveniente; dar, se preta la desfăşurarea de operațiuni militare, nu însă de mare anvergură, din cauza lipsei unei bune căi de comunicații orientate în direcția lor”.

În baza celor menționate, *teatrul de operațiuni* pe care s-a desfăşurat în iulie 1917 operaţiunea ofensivă de la Mărăşti a Armatei a II-a română, ce a constituit „*Sectorul ofensiv”*[16] al acesteia, îl putem caracteriza, pe de altă parte, ca fiind mărginit: „la nord, de Valea Trotuşului; la sud, de Valea Putnei; la vest, de vechea frontieră a României cu Austro-Ungaria şi la est, de linia Valea Sării – Părosul – Găurile; în fapt linia de demarcație dintre frontul ocupat de Armata a II-a română şi cel al Armatei a 4-a rusă”.

b) *Descriere geografică*.

În acelaşi timp, menționăm și faptul că „*teatrul de operațiuni de la Mărăști*”, din punct de vedere geografic, a fost format din Munții Zăbrăuți. Munți care „la apus[17] de linia Negrileşti – Soveja – Caşin au caracterul unor masivi muntoşi, cu înălțimi până la 1 400 m, acoperiți de păduri şi cu pante greu accesibile”; iar „la răsărit[18] de această linie au caracterul deluros, cu înălțimi care se coboară până sub 500 m şi ale căror pante sunt dulci”.

Dispozitivul ofensiv ocupat în iulie 1917 de trupele din compunerea Corpului 2 armată a avut următoarele caracteristici:

1. „deluros, în parte acoperit de păduri, tăiat de văi adânci, cu direcția generală de la nord/vest spre sud/est, prin care, în timp de ploi şi de dezgheț, curg adevărate torente, pe care le colectează râurile Şuşița şi Putna”;

2 „între Poiana La Încărcătoarea şi Cota 536, terenul are forma unei spinări, cu muchia ascuțită”;

3. „de la această cotă, se continuă, spre sud/est, prin Dealul Mărăşti, terminat şi el printr-un platou cu creasta descoperită şi înclinat spre vest, ceea ce dădea inamicului posibilitatea să-şi mişte trupele, fără a fi văzute”;

4. „platoul, se termina la răsărit, prin pante repezi (30%), râpoase şi acoperite cu arbuşti, care dau în valea Pârâului Limpejoara”;

[16] *Sectorul ofensiv* a fost ocupat de trupele subordonate operativ Corpului 2 Armată.
[17] Vest.
[18] Est.

5. „pe acest platou, care domina poziția noastră, este aşezat satul Mărăşti”.

Paralel cu Dealul Mărăşti, la apus de el, se afla dispusă valea Dracea Mare „accesibilă pe oriunde trupelor de infanterie şi care permitea inamicului să-şi mişte rezervele fără a fi văzute”.

În fine, în cele din urmă, la „est de valea Dracea Mare se afla situat Dealul Teiuşului, dominat de Dealul Mărăşti”.

c) *Descriere hidrografică*.

Teatrul de operațiuni al Armatei a II-a română, din punct de vedere hidrografic, a fost: „străbătut de trei râuri mai însemnate: Trotuşul, Şuşița şi Putna, toate cu direcția generală spre sud-est”.

Trotuşul, cel mai important râu din această regiune, a prezentat caracteristicile de mai jos.

Firul de apă (curgerea) o avea „printr-o vale largă de 3-5 km strânsă, la nord, de înălțimile care coboară dinspre Bacău; iar, la sud, de ultimile ramificații ale Munților Zăbrăuți”. Albia râului putea „ajunge până la 200 m lărgime, iar firul apei până la 30-40 m lărgime, adâncimea este de 0,70-0,80 m, iar iuțeala[19] de 1-1,20 m/secundă”. Firul de apă al râului putea fi traversat pe ori unde. Principalii afluienți care se vărsau în Trotuş erau patru pârâuri: Caşin, Bogdana, Căiuțu şi Bâlca.

În perioada desfăşurării „*Operațiuni ofensive*” *sau* „*Bătăliei*” *de la Mărăşti* (iulie 1917) debitul Trotuşului a fost „scăzut”.

Şuşița era un râu având curgerea firului de apă cu direcția generală, până la Rotileşti, spre nord. Apoi, de aici firul de apă se îndrepta, după ce ocolea masivul Răchitaşul, până la vărsarea în Siret pe direcția generală sud/est. În curgerea lui, râul străbătea o regiune viabilă şi bine populată.

Valea râului avea în regiunea Soveja – Răcoasa o lărgimea de 150 – 200 m, cu ambele maluri joase, neconstituind un obstacol al traversării lui. Malul drept al râului domina, în general, pe cel stâng; iar patul văii acestuia era unul pietros. Firul apei a avut un debit redus (între „15 - 20 m lărgime, 0,20 - 0,30 m adâncime”), cu excepția perioadelor „de dezcheț şi de ploi, când debitul creşte simțitor, luând caracterul unui torent”. Ca afluienți ai râului, trebuie specificat faptul că: „aproape toți […], de pe stânga Şuşiței, sunt pârâuri fără mare importanță, curgând prin văi relativ adânci şi care au orientarea generală de la nord/est spre sud/est”.

Debitul Şuşiței pe timpul derulării „*Operațiuni ofensive*” *sau* „*Bătăliei*” *de la Mărăşti* a avut „adâncimea apei” de 0,30 m.

Putna, la rândul lui, era un râu „ce curgea aproape paralel cu Şuşița” şi care avea valea tot atât de largă ca și a acesteia. Râul, cu ambele maluri joase, a

[19] Viteza de curgere.

avut „patul văii pietros”, iar firul apei „are mai mare însemnătate, atât prin lărgimea lui (30-40 m), cât şi prin adâncime (0,50-0,70 m)”. Însă, toate acestea „nu au constituit un obstacol” greu în calea traversării râului de trupele de infanterie. În timpurile „ploioase şi la dezgheț, Putna ia caracterul unui torent”.

De asemenea, în intervalul luptelor din cadrul „*Operațiunii ofensive*” *sau* „*Bătăliei*” *de la Mărăşti*, Putna a avut un debit al apei „scăzut”.

d) *Importanța tactică*.

Teatrul de operațiuni de la Mărăşti a avut din punct de vedere tactic, evidențiem acest aspect, o „importanță locală din cauza naturii terenului, care nu îngăduia să se dea operațiunilor ofensive de aici o astfel de dezvoltare”, menite să ducă la obținerea unor rezultate decisive „pentru întregul front” al Armatei a II-a română.

Constatăm, tocmai ca urmare a acestor aspecte, că teatrul de operațiuni de pe frontul Armatei a II-a română de la Mărăşti poate fi caracterizat din punct de vedere tactic ca prezentând caracteristicile mai jos arătate.

1. *Pentru atac*.

În general, terenul a fost unul accesibil atât pentru infanterie, cât şi pentru artilerie, cu excepția regiunii muntoase. În această regiune muntoasă condițiile de mişcare ale artileriei „erau simțitor îngreunate şi uneori chiar imposibile”. Terenul era unul frământat ce „permitea ca mişcarea coloanelor să se facă fără a fi văzute de inamic”. De altfel, chiar numeroasele păduri aflate în această regiune erau cele ce împiedicau aviația să descopere „mişcarea trupelor”[20]. Menționăm că numeroasele păduri existente în această regiune muntoasă îngreunau, în acelaşi timp, legătura între coloane, instalarea observatoarelor și „regularea[21] tragerilor”[22].

2. *Pentru apărare*:

Terenul în cauză prezenta condiții prielnice apărării, ținând cont de faptul că numeroasele „accidente (creste, localități, păduri) puteau fi uşor organizate defensiv”. Din acest punct de vedere, trebuie subliniat că „dealurile din Valea Şuşiței din sectorul Mărăşti - Câmpurile - Vizantea”, tocmai zona unde s-a dat atacul principal al Armatei a II-a română de la Mărăşti, formau o serie de poziții succesive „a căror valoare era mărită prin faptul că fiecare din ele aveau, în spate, câte o vale, care putea servi, ca linie de rocadă, în condiții avantajoase pentru apărare”. Cu toate acestea, dacă inamicul nu a rezistat un timp îndelungat pe aceste înălțimi, cauza a fost „că atacul trupelor române l-a surprins, iar impetuozitatea, cu care s-a desfăşurat, nu i-a mai dat răgaz de rezistență”.

[20] Avantaj similar şi pentru apărare.
[21] Reglarea.
[22] Inconvenientele acestea le avea şi apărarea.

e)*Aliniamentele de apărare*[23].

Funcţie de aceste caracteristici generale ale dispozitivului ocupat, Armata a II-a română a executat lucrările preconizate de organizare defensivă a acestuia. Astfel că, până la data începerii ofensivei de la Mărăşti din iulie 1917, armata efectuase „lucrări de organizare defensivă a terenului pe trei aliniamente de apărare". Fiecare dintre aceste trei aliniamente de apărare executate de trupele din compunerea Armatei a II-a română au avut sistemul de organizare la teren mai jos prezentat în detaliu.

1. *Primul aliniament de apărare.*

Primul aliniament de apărare a fost „cel jalonat chiar de linia frontului" şi a fost constituit din două linii de apărare, care au avut la rândul lor o organizare aproape identică.

– *Prima linie de apărare* a fost „constituită chiar de linia frontului". Traseul ei a urmat creasta militară a frontului; iar atât şanţul, cât şi obstacolele împotriva avansării inamicului erau continuu şi aşezate în pantă.

– *A doua linie de apărare* a fost „cea constituită de linia rezervelor de regiment".

Ambele linii de apărare au avut organizate o serie de lucrări defensive cum ar fi: „şanţuri de tragere şi de comunicaţii, adăposturi pentru mitraliere şi muniţii (acoperite şi descoperite), apărări accesorii formate din abatize, reţele de sârmă ghimpată (instalate pe 4-6 rânduri de pari) şi din căluşi, acolo unde frontal inamic era prea aproape (Poiana La Încărcătoarea)".

Şanţurile de tragere au avut în general profilul „şanţului adăpost întărit", parte dintre ele fiind acoperite cu un rând de pari, de sub care se trăgea prin crenele. În pereţii „acestor şanţuri erau săpate firide adăpost pentru oameni şi muniţie; iar parte dintre ele erau căptuşite cu gratii". Mitralierele erau instalate pentru tragere în „adăposturi căptuşite cu pari subţiri, care le fereau de observatorii inamicului, neexistând compartimentări". Şanţurile de comunicaţii „au fost săpate în zig-zag, având o adâncime variabilă şi fiind, pe alocuri, înlocuite cu drumuri sau poteci". Adăposturile pentru oameni, cu excepţia firidelor săpate în parapete, au fost „făcute în lungul şanţului în porţiuni acoperite, în acest scop, cu pari şi pământ". Aceste adăposturi erau deschise la capete şi aveau „săpate în taluz o vatră pentru foc şi o banchetă pentru militari". Înapoia şanţurilor de comunicaţii, pe contra pantă, erau săpate „bordeie acoperite cu frunze şi pământ" pentru adăpostirea trupei.

2. *Al doilea aliniament de apărare*.

Al doilea aliniament de apărare, considerat ca fiind şi drept unul intermediar, a fost jalonat de următoarea linie: „Cota 399 (est Fabrica de sticlărie) - Dealul Comac - Cota 479 (Dealul Prisacei) - sud Cota 487 (Dealul

[23] A.M.N.R., fond S. I. A., dosar nr. 713, livret 1, p. 8-11 şi dosar nr. 730, p. 11-13.

Cărpiniş) - Dealul lui Arțan (Poiana La Stână) - Cota 530 (Piscul Ursului) - Cota 766 (Poiana Porcului) - Cota 773 (Dealul Ursului Mic) - Cota 457 (Valea Seacă) - Cota 707 (Poiana Carpen) - Cota 669 (Dealul Mare) – Cota 550 (Poiana Popii)".

Al doilea aliniament de apărare a urmat traseul mai sus indicat, având în unele sectoare ale lui anumite particularități specifice.

a) În *Sectorul dintre Cota 399 (est de Fabrica de sticlărie) și Cota 587 (Dealul Plaiul Ursului)* lucrările „genistice executate au constat dintr-o tranşee continuă, având instalate înainte, pe 4-5 rânduri de pari, rețelele de sârmă ghimpată. Majoritatea lucrărilor defensive ale acestui sector au avut profilul şanțului adăpost întărit. Totuşi, puține dintre acestea au fost executate cu profilul şanțului adăpost pentru trăgători în picioare şi foarte puține (acolo unde terenul era pietros) cu profilul şanțului adăpost pentru trăgători în genunchi".

b) În *Sectorul dintre Cota 587 (Dealul Plaiul Ursului) și Cota 707 (Poiana Carpen)* lucrările „defensive finalizate au fost puține, unele dintre ele fiind numai trasate la teren, iar altele în curs de execuție. Lucrările genistice ale acestui sector au constat dintr-o linie (pe alocuri două) de şanțuri adăpost pentru trăgători în genunchi, având instalate înainte, pe 4-5 rânduri de pari, rețele de sârmă ghimpată".

c) În *Sectorul dintre Poiana Carpen și Poiana Popii* lucrările „genistice executate au constat în una, două, până la trei rânduri de şanțuri, cu profilul şanțului adăpost întărit sau al şanțului adăpost pentru trăgători în genunchi".

d) *Dealul Glodului şi Piscul Tiharale* au fost organizate defensiv „ca centre de rezistență, având instalate în față, pe 4-5 rânduri de pari, rețele de sârmă ghimpată".

Pe al doilea aliniament de apărare, la data începerii ofensivei din iulie 1917, nu fuseseră încă săpate şanțurile de comunicații și instalate observatoarele şi posturile de comandă.

3. *Al treilea aliniament de apărare.*

Al treilea aliniament de apărare a fost unul situat pe partea stângă a Trotuşului și a fost organizat pe „2 şi 3 linii de apărare, constând în executarea de şanțuri cu profilul adăpost întărit sau cu cel pentru trăgători în picioare sau genunchi, având instalate înaintea lor, pe 3-5 rânduri de pari, rețele de sârmă ghimpată. Liniile de apărare erau legate între ele prin şanțuri de comunicații. Pe acest aliniament nu au fost executate adăposturile pentru mitraliere şi cele pentru personal, observatoarele şi posturile de comandă".

În ziua de 9/22 iulie 1917, în compunerea de mai sus şi din dispozitivul prezentat, trupele din compunerea Armatei a II-a române, aflate sub comanda generalului de corp de armată Alexandru Averescu, au declanşat „*Operațiunea ofensivă*" sau „*Bătălia de la Mărăşti*", singura ofensivă victorioasă de pe Frontul din Moldova a armatei române din vara acelui an.

SECOND ROMANIAN ARMY AT MĂRĂŞTI:
COMPOSITION AND OFFENSIVE DEVICE
Abstract

The action carried out by the Second Romanian Army in the "Offensive Operation" or "Battle of Mărăşti" in July 1917 was planned by the Romanian-Russian political and military leadership following the negotiations on the establishment of the military operations to be executed on The Romanian Front in Moldova during the summer of the same year.

At the beginning of July 1917, General Alexandru Averescu, the commander of the Second Romanian Army, ordered on the Mărăşeşti Front to carry out an offensive mission of 117,038 soldiers, out of which 3,364 officers and 113,674 troops. This military force was grouped into 2nd Army Corps (Infantry Divisions 6 and 8) and 4th Army Corps (Infantry Divisions 1 and 3).
The Second Romanian Army occupied, at the beginning of the offensive in Mărăşti, a device disposed on three lines of defense, marked on the front line of: 580 (the Hill of Bâtca Carelor), where it joined the 9th Russian Army - north Hill 378 (Casin Valley) - Hill 480 (Plaiul Urşului) - west Hill 779 (La Paltin) - north Hill 772 (Poiana Coada Văii Babei) - eastern Hill 71 (Poiana La Încarcătoarea) - the crest of the Dragoteşti Hill - of the Buduiului Valley - the western slope of the village of Răcoasa, where it was connected with the 4th Russian Army.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

COOPERAREA POLITICO-DIPLOMATICĂ ŞI MILITARĂ ROMÂNO-RUSĂ DIN ZONA MĂRĂŞTI-NĂMOLOASA - 1917

VALENTIN MOTREANU*

Proiectul pentru ofensiva din vara anului 1917 pe frontul din Moldova a fost întocmit de Marele Cartier General Român, iar Marele Cartier General Rus s-a declarat de acord cu concepția care a stat la baza lui. Acest proiect a devenit planul de campanie şi a fost comunicat armatelor române prin „Instrucțiunile operative” nr. 29 din 19 mai 1917 şi nr. 31 din 11 iunie 1917, instrucțiuni care prevedeau în esență[1]:

Scopul ofensivei era de a imobiliza forțele Puterilor Centrale de pe frontul din Moldova şi a nimici trupele acestora care operau în sectorul Focşani - Nămoloasa.

Pentru atingerea acestui scop se prevedea executarea unei lovituri principale cu Armata I Română şi dreapta Armatei a 6-a Rusă în zona Nămoloasa, precedată de o lovitură secundară în zona Mărăşti, executată de Armata a 2-a Română şi de dreapta Armatei a 4-a Rusă. După ruperea apărării organizate a inamicului în cele două sectoare, Armatele a 4-a Rusă şi I Română, acționând pe direcții convergente, urmau să nimicească forțele principale ale Armatei a 9-a Germană, iar Armata a 6-a Rusă, rabatându-se spre Dunăre să nimicească trupele inamicului dintre sectorul de rupere şi fluviu.

Misiunile încredințate armatelor erau următoarele[2]:

- Armata a 9-a Rusă trebuia să imobilizeze, prin acțiuni ofensive locale, trupele inamicului aflate în fâşia ei de ofensivă, împiedicându-le să intervină în sectorul loviturii principale;
- Armata a 2-a Română trebuia să înainteze până în Valea Putnei în scopul de a acoperi şi înlesni ofensiva aripii drepte a Armatei a 4-a Rusă;
- Armata a 4-a Rusă trebuia să imobilizeze forțele inamicului pe tot frontul şi

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.
[1] Ion Cupşa, *Armata română în campaniile din anii 1916,1917*, Editura Militară, Bucureşti, 1967, p. 209.
[2] *Ibidem*, p. 210.

să rupă apărarea acestora cu trupele de la dreapta sa, apoi să dezvolte ofensiva în direcția generală Focşani şi să ajungă cu toate forțele pe Milcov;

- Armata I Română trebuia să rupă cu orice preț frontul inamic în sectorul Podul Huroaia - Olăneasa, iar apoi să dezvolte ofensiva în direcția generală Râmnicu - Sărat;
- Armata a 6-a Rusă trebuia în acelaşi timp cu atacul armatei 1 române, să atace cu dreapta sa sectorul Olăneasa, exclusiv Măxineni - Latinul, cu misiunea de a acoperi şi asigura manevra Armatei 1 române şi de a arunca către Dunăre forțele inamice care operează în regiunea Brăila.

Data începerii ofensivei, stabilită inițial la 1 iulie, a fost amânată ulterior pentru 11 iulie. La data începerii ofensivei, trupele române şi ruse, de pe frontul din Moldova totalizau 50 divizii şi 1 brigadă de infanterie şi 10 divizii de cavalerie (dintre care 15 divizii şi 1 brigadă de infanterie şi valoarea a trei divizii de cavalerie erau române) față de 30 divizii de infanterie şi 9 divizii de cavalerie ale inamicului. Acest raport de forțe permitea trupelor române şi ruse să treacă la ofensivă şi să realizeze măcar în parte scopurile propuse, cu condiția unei concentrări îndrăznețe a forțelor şi mijloacelor pe direcțiile principale.

Sunt de remarcat amploarea şi caracterul hotărâtor al acțiunilor prevăzute prin planul de campanie. În caz că el ar fi fost dus până la capăt se puteau obține rezultate importante: nimicirea armatei germane şi eliberarea unei porțiuni însemnate din teritoriul cotropit de inamic în campania precedentă. Relativ la organizarea ofensivei se pot trage unele concluzii. Astfel, Armatei a 4-a Rusă i se încredințase misiunea de a rupe apărarea inamicului în două compartimente geografice separate. Aripa ei dreaptă urma să fie angajată în depresiunea Vrancei, în Valea superioară a Putnei şi în Valea Zăbalei, într-un teren greu, muntos, acoperit cu păduri şi lipsit de comunicații, iar forțele sale principale la sud de masivul muntos împădurit Momâia, în direcția generală Focşani; ca urmare acțiunile ofensive ale acestei armate nu se puteau însuma, într-un efort unitar.

Pe de altă parte, numeroasa cavalerie rusă, care ar fi putut juca un rol de seamă în dezvoltarea ofensivei, era împrăştiată pe tot frontul Moldovei, în loc să fie grupată pe direcțiile de rupere. Spre deosebire de comandamentul rus, Marele Cartier General Român a hotărât să folosească aproape toată cavaleria pe direcția de efort (2 divizii şi 1 brigadă), rămânând la lovitura secundară (Armata 2) o singură brigadă[3].

Forțele române şi ruse au dezlănțuit la 9/22 iulie 1917, ofensiva prevăzută prin planul de campanie, fapt ce a dat naştere bătăliei de la Mărăşti, care a fost executată de trupele Armatei a 2-a Române şi de cele de la dreapta

[3] *Ibidem*, p. 211.

Armatei a 4-a Rusă, împotriva aripii drepte a armatei 1 austro-ungară.

Marele Cartier General Român a încredințat Armatei a 2-a Română misiunea de a rupe apărarea inamicului din față în cooperare cu trupele de la dreapta Armatei a 4-a Rusă şi de a dezvolta apoi ofensiva până în valea superioară a râului Putna. Armata a 2-a Română trebuia să mențină continuu legătura cu Armata 9 rusă, cu care se învecina la dreapta[4].

Grosul armatei române, împreună cu armata rusă, trebuia să dea atacul hotărâtor pe sectorul Galați - Nămoloasa - Focşani. În timp ce Averescu înainta cu armata lui, comandantul diviziilor ruseşti, generalul Scerbacev, a primit de la şeful guvernului provizoriu, Kerenski, ordinul de a înceta orice ofensivă, deoarece, socotea el, situația din Rusia se înrăutățise brusc, iar trupele ruse nu mai erau în măsură să întreprindă operațiuni militare de mari proporții[5].

Armata a 2-a Română avea în compunere 4 divizii de infanterie (1, 3, 6, 8) grupate în 2 corpuri de armată (2 şi 4), o brigadă de călăraşi, artilerie grea de armată şi 2 escadrile de aviație. Forțele armatei totalizau: 56 batalioane cu 448 mitraliere, 14 escadroane, 228 guri de foc (dintre care 52 grele) şi 21 avioane[6].

Armata a 2-a Română a adoptat următorul dispozitiv operativ:

- Corpul 4 armată, între Arşița Mocanului şi Poiana la încărcătoare, pe un front de 22 km (având Divizia 8 infanterie şi o brigadă de infanterie din Divizia 6; în total 20 batalioane, 2 escadroane şi 54 guri de foc), cu misiunea de a executa inițial atacuri de fixare, iar ulterior, să treacă la ofensivă pentru a folosi situația creată prin înaintarea corpului vecin;
- Corpul 2 armată, pe restul frontului, 13 km, cu Divizia 6 infanterie, mai puțin 1 brigadă de infanterie, Divizia 3 infanterie, artileria Diviziei 1 infanterie şi majoritatea artileriei armatei; în total 23 batalioane, 6 escadroane şi 156 guri de foc. Misiunea acestui corp era să execute lovitura principală în cadrul armatei;
- În rezerva armatei: Divizia 1 infanterie, Brigada 2 cavalerie şi 4 baterii de munte; în total 11 batalioane, 8 escadroane şi 16 guri de foc[7].

În ziua de 9 iulie, a început pregătirea de artilerie care a durat - cu unele întreruperi - două zile. Artileriei uşoare i s-a încredințat misiunea de a distruge tranşeele inamice şi de a executa breşe în rețelele de sârmă ghimpată, iar artileriei grele să execute contrabateria.

Patrulele de cercetare trimise în ziua de 10 iulie au raportat că pregătirea de artilerie şi-a atins scopul propus şi, în consecință, comandantul

[4] Arhivele Militare Române, fond Marele Cartier General, dosar nr. 1012, f. 8.

[5] Ion M. Oprea, *România şi Imperiul Rus, 1900-1924*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1998, p. 117.

[6] Ion Cupşa, *op. cit.*, p. 216.

[7] A.M.R., fond Secția Operații, dosar nr. 532, f. 8.

armatei a hotărât, în acord cu comandantul Armatei a 4-a Rusă, să înceapă ofensiva a doua zi în zori[8].

În dimineața zilei de 11 iulie la ora 4 au trecut la ofensivă trupele de la stânga Armata a 2-a Română şi cele de la dreapta Armatei a 4-a Rusă. În cursul acestei zile, pe frontul Corpului 4 armată român au avut loc numai acțiuni ofensive cu caracter local, duse în scopul de a angaja şi fixa forțele inamice din față, pentru a le împiedica să intervină în sectorul loviturii principale a armatei.

În acelaşi timp cu trupele Armata a 2-a Română au trecut la ofensivă şi trupele de la dreapta Armatei a 4-a Rusă (Corpul 8) care până în seara zilei de 11 iulie au pus stăpânire pe masivul Momâia (625 m) şi pe satul Voloşcani[9]. În cursul primei zile de ofensivă, trupele române şi cele ruse au obținut un succes important, reuşind să rupă prima poziție de apărare a inamicului, într-un sector larg de peste 20 km.

În cursul zilei de 14 iunie, trupele române au trecut la urmărire şi până seara, Diviziile 8 şi 6 infanterie, respingând ariergărzile inamicului, au ajuns în contact cu noua poziție a acestuia, instalată pe aliniamentul Măgura Caşinului - Muntele Chiuşu.

Divizia 1 infanterie, prin lupte crâncene, a cucerit Muntele Țiua Neagră şi culmile muntoase de la sudul acestuia, ajungând astfel pe obiectivul ordonat. Armata a 4-a Rusă a ajuns cu forțele de la dreapta pe malul de nord al Putnei[10].

În seara zilei de 19 iulie, ofensiva a fost oprită şi armata şi-a regrupat forțele în vederea trecerii la apărare şi extinderii fâşiei sale de acțiune spre nord până la valea Doftanei. Încă din ziua de 14 Marele Cartier General pusese la dispoziția Armatei a 2-a Diviziile 7 şi 12 infanterie şi îi ordonase să-şi extindă dreapta astfel ca să includă şi valea Doftanei, înlocuind, până la 22 iulie, Corpul 40 din Armata a 9-a Rusă[11].

În cursul bătăliei de la Mărăşti, trupele Armata a 2-a Română au eliberat un teritoriu de aproximativ 500 kmp şi 30 de localități. Ele au provocat inamicului mari pierderi în morți şi răniți şi au capturat 2.793 prizonieri, 4 mortiere de 250 mm, 4 tunuri antiaeriene, 18 mortiere de tranşee, 4 aruncătoare de mine (în total 69 guri de foc), 27 mitraliere, 4 proiectoare, 3 secții telegrafice, 2.500 puşti, 84 chesoane pentru muniție şi o mare cantitate de muniții de infanterie şi artilerie. Şi Armata a 4-a Rusă a capturat în aceeaşi perioadă 430 militari, precum şi materiale de război[12].

---

[8] A.M.R., fond Secția Operații, dosar nr. 537, f. 12.
[9] Alexandru Ioanițiu, Războiul României (1916-1918), vol. I, Editura Militară, Bucureşti, p. 308-309.
[10] A.M.R., fond Secția Operații, dosar nr. 534, f. 11.
[11] *Ibidem*, dosar nr. 613, f. 16.
[12] Alexandru Ioanițiu, op. cit., p. 314.

Evenimentele desfăşurate în timpul bătăliei de la Mărăşti au determinat comandamentul româno - rus să părăsească planul de campanie iniţial. În timp ce Armata a 2-a Română şi dreapta Armatei a 4-a Rusă înfrângeau grupul Gerock, Armatele 3 şi 7 austro-ungare îşi desfăşurau ofensiva în Galiţia şi Bucovina, ameninţând dreapta forţelor române şi ruse din Moldova. Ca urmare, comandamentul a hotărât constituirea unui „grup de manevră“ în nordul Moldovei, format din 3 corpuri de armată şi 2 corpuri de cavalerie cu care să riposteze ofensiv în flancul grupării inamice ce înainta spre est. În acest scop s-a renunţat la ofensiva de ansamblu prevăzută prin planul iniţial de campanie, şi s-a ordonat o regrupare a dispozitivului armatelor:

Armata a 6-a Rusă a primit misiunea sa ia în primire o parte din fâşia de acţiune a Armatei 1 române, iar aceasta, la rândul ei, să înlocuiască şi să facă disponibil Corpul 7 rus care forma stânga Armatei a 4-a şi să-şi extindă dreapta până la Clipiceşti inclusiv[13].

Bătălia de la Mărăşti a reprezentat un important punct de cotitură în desfăşurarea operaţiunilor militare pe frontul românesc dar a şi contribuit şi la ridicarea moralului ostaşilor români. Reorganizate şi temeinic instruite dar având şi experienţa campaniei din 1916, trupele române s-au dovedit a fi un adversar capabil de a pune probleme şi chiar de a învinge redutabilele armate germane şi austro-ungare.

Rezultatul acestei bătălii s-a datorat atât abilităţilor tactice ale ofiţerilor români, eficacităţii artileriei române şi excelentei colaborări a acesteia cu trupele terestre, determinării şi tenacităţii în luptă a ostaşilor români, dar si preţiosului ajutor dat de localnici prin furnizarea de informaţii despre inamic şi prin călăuzirea trupelor române pe poteci de munte spre flancurile şi chiar în spatele trupelor inamice.

THE ROMANIAN-RUSSIAN POLITICAL, DIPLOMATIC AND MILITARY COOPERATION AT MĂRĂŞTI-NĂMOLOASA BATTLE FIELD - 1917

Abstract

The Romanian-Russian political, diplomatic and military relations of cooperation or confrontation have their origins in the early days of Middle Age, when the Romanians had to face the pressure of the nomadic populations and of their aggressive neighbors, especially those of the Russian Principalities. This article refers to the cooperation relations of the summer of 1917, when the First World War was in full running.

[13] A.M.R., fond M.C.G., dosar nr. 1014, f. 41.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

LUPTELE PURTATE PE VÂRFUL RĂCHITAŞUL MIC, ÎN MEMORIILE GENERALULUI MIHAIL VICTOR CORBULEANU

DRAGOŞ CHISTOL[*]

La 25 aprilie 2005, înregistrate la poziția IMC-15922, în urma unei donații a doamnei Mariza Irimescu, din Bucureşti, în colecția Muzeului Județean Argeş au intrat memoriile generalului de armată Mihail Victor Corbuleanu. Este vorba despre un dosar ce cuprinde 92 de file, în manuscris, ce poartă titlul „M-am uitat înapoi", şi este datat „5 XII 1967, Bucureşti".

Memoriile sunt structurate în două părți. În prima parte, care numără 62 de pagini, autorul evocă copilăria, perioada şcolii - oprindu-se la studiile pe care le-a făcut la Liceul Militar din Iaşi - şi încheie cu episodul morții tatălui său. Apoi, în partea a doua, care numără 30 de pagini, este evocată participarea sa, în calitate de cadru militar cu grad de sublocotenent, la luptele desfăşurate pe vârful Răchitaşul Mic, parte a bătăliilor purtate de armata română la Mărăşti.

Impresia evidentă pe care o lasă lecturarea acestor pagini este aceea a unui manuscris neterminat. În ciuda acestui neajuns, stilul în care generalul îşi prezintă firul vieții este unul simplu, prietenos, familiar cu cititorul, care nu plictiseşte şi care nu creează nicidecum impresia acelei rigidități date de cineva care a îmbrăcat haina militară. Frumusețea textului derivă chiar din această simplitate pe care generalul a îmbrățişat-o de-a lungul vieții, simplitate învățată pe front, în timpul Primului Război Mondial, de la ordonanța sa, un soldat neştiutor de carte: „Prin Niculae am învățat eu, am cunoscut frumusețea sufletului omenesc, nealterat şi nici modificat prin învățătură şi instrucție. De atunci am îndrăgit oamenii simpli, care nu cunosc minciuna, prefăcătoria, şi-am căutat în ei această comoară de neegalat şi m-am bucurat de câteori am găsit-o"[1].

---

[*] Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

[1] Mihail Victor Corbuleanu, *M-am uitat înapoi*, dosar cu memoriile generalului aflat în patrimoniul Muzeului Județean Argeş, colecția de Istorie Modernă şi Contemporană, număr de inventar IMC-15922, fila 92.

După cum am menționat anterior, primele 62 de pagini ale manuscrisului se referă la copilărie, la studii şi la moartea tatălui. Generalul Mihail Victor Corbuleanu s-a născut la 5 iunie 1894, la Vlădeşti, județul Muşcel[2], într-o familie cu opt copii[3].

Tatăl său fusese căpitan de flotilă, cu serviciu la Galați; luptase în Războiul de Independență, de unde s-a întors cu pieptul plin de decorații. Avea să se căsătorească cu o femeie mai tânără decât el cu 20 de ani, cu care a avut opt copii, Mihail Corbuleanu fiind cel de-al cincilea[4].

La vârsta de cinci ani, Mihail Corbuleanu a trecut prin situația dificilă a divorțului părinților[5]. El, împreună cu alte două surori, au revenit tatălui, împreună cu care s-au mutat, cu chirie, într-o casă din Stâlpeni. Aici a stat puțin, până la vârsta şcolarității, după care familia s-a mutat la Câmpulung, împreună cu noua soție a tatălui lor.

La Câmpulung a urmat cursurile Şcolii Primare de Băieți nr. 1. La şcoală, dar şi acasă, a legat cu greu prietenii cu ceilalți copii, pentru că aceştia erau „prea zburdalnici şi violenți, în timp ce eu eram un timid. Toată viața a trebuit să lupt cu timiditatea şi nu pot să spun că am învins-o”[6].

După absolvirea celor patru ani ai şcolii primare, Mihail Corbuleanu a fost înscris la Craiova, la Gimnaziul Fiilor de Militari. Deşi admis, în baza mediei din anii de şcoală primară, a fost respins în urma vizitei medicale[7]. Fiind respins, a stat un an acasă, ca să se întremeze fizic, timp în care a învățat în particular. Acest fapt a reprezentat un efort financiar din partea familiei, în condițiile în care toți cei opt membri ai familiei (doi adulți şi şase copii, pentru că, între timp, familia se mărise) trăiau doar din pensia de 182 de lei ai tatălui. Aici ar fi interesant de menționat, ca o paranteză, pe care chiar generalul o face în memoriile sale, cum se putea trăi cu această sumă de bani la început de secol XX (mai exact, în anul 1905); totodată, Mihail Corbuleanu face câteva aprecieri şi comparații subtile între perioada copilăriei sale, de început de secol XX, şi cea prezentă, a comunismului anilor '60, în care şi-a scris memoriile: „Mergeam dimineața cu el (cu tata, n.n.) la piața oraşului şi cu doi sau trei lei veneam cu coşul plin de carne, lapte, fructe, pâine etc. Eram toți îmbrăcați curat, îngrijiți şi crescuți cu şcoli”[8].

„Vara, când apăreau pepenii, nu cumpăram un pepene sau doi, ci cu 4 lei luam o căruță de pepeni verzi, o aducea săteanul acasă, ni-i aranja în pivniță de mâncam pe săturate o lună întreagă. Îmbrăcămintea, chiria casei nu

[2] *Ibidem*, f. 1.
[3] *Ibidem*, f. 2.
[4] *Ibidem*, f. 5.
[5] *Ibidem*, f. 7-8.
[6] *Ibidem*, f. 10.
[7] *Ibidem*, f. 25.
[8] *Ibidem*, f. 27.

constituiau probleme grave. O pereche de ghete costa 4-5 lei. Cartele, puncte, rație, coadă erau noțiuni necunoscute nu celor bogați, nici chiar de cei nevoiaşi sau săraci”[9].

„Domnia Regelui Carol I începută la 1866 […] adusese, prin războiul Ruso-Româno-Turc independența țării, după care a urmat o fericită perioadă de linişte şi organizare administrativă. În treizeci de ani se umpluse țara de instituții de tot felul, de şcoli de diferite grade, spitale, cazărmi, căi ferate, şosele etc. Fața țării era în continuă schimbare, oraşele înfloreau, satele se deşteptau dintr-o îndelungată amorțire şi robie şi nimeni nu poate să susțină că bietul stat de atunci, cu toate racilele lui nu făcuse destul de mult. În această perioadă România a prins oarecare putere, s-a îmbrăcat cu haine noi europeneşti şi-a ajuns din urmă, cât de cât, celelalte state de pe continent. Mult se făcuse, dar şi mai mult rămânea de făcut. Fiecare generație trebuie să pună o cărămidă nouă, să perfecționeze şi să mărească ceea ce a găsit făcut.

Aşa cum eram atunci, eu consider epoca copilăriei mele, ca o epocă de aur, căci dacă o compar cu vremurile trăite ulterior, am senzația unui vis ireal, mai ales socotind global, latura economică a vieții”[10].

„Moneda noastră era una din cele mai tari valute din Europa, al cărei grânar şi furnizor eram noi. Leul nostru era ceva mai mare ca francul elvețian şi cine mergea prin străinătăți, spunea că oriunde dai o hârtie monedă de 20 lei, îți oferă bucuros un Napoleon de aur[11] […] Eram tributari străinătății pentru produsele industriale şi străinătatea nouă pentru produsele agricole, lemn, petrol, adică era mult apreciată formula ca cizmarul să facă ghete, croitorul haine iar zidarul case. Pescarul trebuia să fie lăsat să prindă peştele pe mare, iar ciobanul din vârful muntelui să-şi pască oile, să le mulgă şi să facă brânză de burduf; schimbându-i unul cu altul se încurca rău treburile şi rezultatele nu puteau fi grozave”[12].

Încheind paranteza şi revenind la firul vieții generalului, să spunem că tatăl său era „un vânător pasionat”[13], deținând o panoplie de arme cu care Mihail Corbuleanu a avut de-a face încă din copilărie. În fapt, chiar armele deținute de tatăl său au determinat alegerea carierei militare de mai târziu[14].

După un an petrecut acasă, s-a întremat, fiind de nerecunoscut şi, drept urmare, a fost admis la Craiova, la Gimnaziul Fiilor de Militari, acolo unde fusese respins cu un an în urmă. În anul II, i s-a acordat gradul de fruntaş, iar în anul IV, cel de caporal. De aici, la vârsta de 16 ani, studiile sale au continuat la

[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem*, f. 26-27.
[11] *Ibidem*, f. 28.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, f. 30.
[14] *Ibidem*, f. 30-31.

Liceul Militar din Iaşi, acolo unde a învățat adevărata disciplină militară. La studii a fost un elev mediu, caracterizarea sa din liceu fiind aceea de „element bun”[15].

Această primă parte a memoriilor lui Mihail Corbuleanu se încheie cu moartea tatălui său, eveniment ce a survenit în vacanța de Crăciun a anului 1912, mai exact în noaptea de Anul Nou, la cumpăna anilor 1912-1913.

A doua parte a memoriilor, mai puțin consistentă decât prima, se referă strict la luptele purtate pe vârful Răchitaşul Mic, în lunile august-septembrie-octombrie ale anului 1917, în contextul luptelor purtate de Armata Română la Mărăşti. „Răchitaşul Mic este o înălțime premuntoasă a Carpaților, în dreptul satului Sovejea, pe râul Şuşiței. Luptele duse pe această înălțime […] au fost de o violență extremă, aşa cum au fost toate luptele date în vara şi toamna anului 1917”[16].

„Luptele de la Răchitaşul Mic se încadrează în Bătălia Mărăştilor şi ca multe alte episoade de luptă duse prin ascunzişul şi întunericul pădurilor şi munților, au putut rămâne aproape necunoscute urmaşilor. […] Ele merită însă cu prisosință să fie scoase la lumină, pentru că dau întreaga măsură a valorii ostaşilor care le-au purtat”[17].

Divizia a XII-a Infanterie a generalului Moşoiu se afla, în iulie 1917, în pădurea Dorasca, din spatele Mărăşeştilor, gata să ia parte la bătălia de pe Siret. Dar cum ofensiva germană de la Mărăşeşti începuse să fie oprită de diviziile române aflate în prima linie, iar Armata a II Română pornise ofensiva de la Mărăşti, unde rupsese frontul german pe o distanță de 40 de kilometri, şi-l împingea spre crestele Carpaților, s-a hotărât ca Divizia a XII-a de la Mărăşeşti să fie deplasată la Mărăşti. După câteva zile de marş forțat, aceasta a ajuns la Soveja, intrând direct în luptă pe crestele Carpaților, într-un punct numit Sboina Neagră.

Regimentul 70 Infanterie din Câmpulung-Muşcel, din care făcea parte şi sublocotenentul Mihail Corbuleanu, se combinase cu Regimentul 62 Infanterie din Târgovişte, cele două regimente aflându-se sub comanda colonelului Grigore Grecescu[18].

După câteva zile de lupte purtate la Sboina Neagră, Divizia a XII-a Infanterie a primit ordin să se deplaseze vreo 15 kilometri mai în spate şi să ocupe două înălțimi situate la dreapta şi la stânga râului Şuşița, respectiv Răchitaşul Mic şi Cocoşilă. „Ambele, dar mai ales Răchitaşul Mic, constituiau excelente observatoare, de unde se vedea departe tot terenul înconjurător şi prin urmare cine deținea aceste înălțimi avea dintr-o dată o mare superioritate

[15] *Ibidem*, f. 53.
[16] *Ibidem*, f. 63.
[17] *Ibidem*, f. 64.
[18] *Ibidem*, f. 65.

asupra adversarului, care rămânea orb fără ele”[19]. Luptele purtate în preajma acestor două înălţimi, dar şi pe ele, au durat până în ziua armistiţiului. Pentru Mihail Corbuleanu, luptele au fost cu atât mai importante cu cât el fusese numit la comanda Companiei a 3-a din Regimentul 70 Infanterie, cea care fusese destinată să apere vârful Răchitaşul Mic.

Răchitaşul Mic era o înălţime împădurită şi impozantă faţă de dealurile înconjurătoare. Pornea din albia râului Şuşiţa şi urca la sud de râu, în pantă mai domoală, distanţă de vreun kilometru, după care panta devenea din ce în ce mai abruptă, iar vârful Răchitaşului se urca dintr-o dată, asemenea unei cupole de biserică. Vârful avea cota 895 de metri, iar jos, firul apei era la cota 320 de metri. Dinspre vârf, mai departe, panta cobora spre sud, aproximativ 500 de metri, până la poalele unei alte înălţimi mai impunătoare, Răchitaşul Mare. Această din urmă înălţime, din cauza unei orientări nesatisfăcătoare, nu fusese înglobată în frontul diviziei şi nici nu constituia un bun observator. „Răchitaşul Mic avea însă o însemnătate tactică de primul ordin, căci fiind cel mai bun observator din regiune, cine-l avea, domina situaţia”[20].

Sarcina Regimentelor 62 şi 70 era, prin urmare, să ocupe şi să apere Răchitaşul Mic, din Valea Şuşiţei, până în vârf, inclusiv. Un alt regiment al diviziei era pe Cocoşilă, în cealaltă parte a Şuşiţei, iar al treilea regiment ocupa sectorul de la stânga Răchitaşului.

Primind sarcina apărării Răchitaşului Mic, sublocotenentul Mihail Corbuleanu a aşezat un pluton pe panta de nord a înălţimii, spre râul Şuşiţa, un alt pluton, care deţinea majoritatea mitralierelor, pe vârful Răchitaşului Mic, iar un al treilea pluton, ce reprezenta rezerva companiei, se afla poziţionat la 50 de metri sub vârful Răchitaşului.

Mihail Corbuleanu a ţinut să verifice personal situaţia locului, descoperind, cu îngrijorare, că harta primită de el nu prezenta corect situaţia topografică a terenului. Descoperise, la sud de Răchitaşul Mic, un drum pe unde, cu siguranţă, inamicul şi-ar fi croit drum foarte uşor. A luat decizia de a trimite plutonul de rezervă pentru a organiza apărarea acelui punct slab. În plus, a cerut superiorilor săi, cu insistenţă, să fie trimise toate rezervele de batalion şi regiment în zona de sud a Răchitaşului Mic, pentru a bara această importantă cale de atac a inamicului. Cererile sale au rămas nerezolvate, iar temerile sale s-au adeverit. Într-adevăr, într-una din nopţi, inamicul a început să înainteze şi să bombardeze exact în zona desemnată de Mihail Corbuleanu ca fiind vulnerabilă. În calitate de comandant al Companiei a 3-a, a luat decizia de a muta aproape întreaga companie spre acest punct vulnerabil, lăsând pe vârful Răchitaşului Mic doar câteva mitraliere. A luat această decizie de a părăsi dispozitivul de luptă încălcând ordinele superiorilor săi, fapt pe care însuşi

[19] *Ibidem*, f. 65-66.
[20] *Ibidem*, f. 73.

Mihail Corbuleanu îl afirmă ca fiind „cu totul nepermis de legile militare şi nu îndemn pe nimeni să se abată de la ordinele primite pe câmpul de luptă”[21]. Intervenţia sa a fost, însă, salvatoare, şi a ţinut pe loc înaintarea germană, oferind răgazul necesar deplasării către acest punct a unor companii de mitraliere, comandate de căpitanii Ion Mihalache şi Iorgu Popescu, şi a batalionului din rezerva regimentului, comandat de colonelul Grigore Grecescu. Prin venirea acestora din urmă, înaintarea germană s-a oprit, ba mai mult, „pierderile inamicului au fost extrem de mari; mormane de cadavre au rămas în faţa liniilor noastre”[22].

După acest episod, Mihail Corbuleanu şi oamenii săi din Compania a 3-a s-au retras, ocupându-şi dispozitivele iniţiale de apărare ale vârfului Răchitaşului Mic. Zi şi noapte au procedat la întărirea lui prin săparea şi adâncirea unor tranşee şi la realizarea unui plan de foc cât mai puternic. Acelaşi lucru îl făceau şi germanii, care săpau tranşee şi organizau poziţii de luptă la o distanţă de circa 400 de metri de cele ale românilor, iar în dreptul vârfului Răchitaşului, la o distanţă de sub 50-100 de metri. Din cauza terenului împădurit şi a reliefului, câmpul de tragere pe vârf al soldaţilor români era extrem de limitat, la câteva zeci de metri, dar important era ca vârful - observatorul - să nu cadă în mâinile germanilor[23]. Pentru a zădărnici orice acţiune germană, soldaţii români lucrau şi ei la adâncirea tranşeelor, la organizarea unor posturi de mitralieră şi la realizarea unor reţele de sârmă ghimpată. Temerile lor privitoare la o acţiune surpriză venită din partea germanilor nu s-au lăsat mult timp aşteptate pentru că, în zorii unei zile, fără nici un avertisment venit din partea artileriei, germanii au dat asaltul asupra poziţiilor române. Asaltul nu a durat mult, iar la finalul său „mai mult de jumătate din atacanţi au fost seceraţi pe loc după primii paşi, iar restul s-au culcat la pământ, încurcaţi în reţelele de sârmă existente şi opriţi de barajul de foc al armelor noastre. Majoritatea n-au mai putut face nici o mişcare, nici înainte, nici înapoi”[24].

La câteva zile distanţă după acest prim atac eşuat, germanii l-au încercat pe cel de-al doilea, trecând la un atac în forţă, clasic, „la mare stimă atunci, pe frontul francez: să retragă într-o noapte linia sa de luptă de pe vârf, câteva sute de metri; să zdrobească apoi cu artileria, cu sute de guri de foc de toate calibrele, întregul vârf ce trebuia cucerit şi după ce fiinţă omenească nu va mai putea fi acolo, să ocupe definitiv vârful”[25]. Acest atac german avea să-l surprindă pe Mihail Corbuleanu, alături de alţi doi soldaţi, într-o tranşee. Unul

---

21 *Ibidem*, f. 71-72.
22 *Ibidem*, f. 71.
23 *Ibidem*, f. 72.
24 *Ibidem*, f. 75.
25 *Ibidem*, f. 77.

din obuze a explodat la 5-6 metri lângă ei, omorând pe loc pe cei doi camarazi, iar pe Corbuleanu, rănindu-l foarte uşor[26]. Focul artileriei a durat câteva ore bune, iar după ce acesta a încetat, germanii au ieşit din tranşee şi au încercat să cucerească poziţiilor românilor, mizând pe pierderile grele ale acestora. S-au înşelat, pentru că soldaţii români au început să tragă din toate poziţiile. Germanii au rămas blocaţi în faţa reţelelor de sârmă ghimpată, iar în acel moment românii au ieşit din tranşee şi au trecut la un contra-atac la baionetă, soldat cu capturarea a 12 prizonieri şi câteva mitraliere. Ceilalţi germani au reuşit, însă, să rămână pe poziţii, iar în zilele ce au urmat au trecut la săparea unor tranşee aflate la nici 20 de metri de cele ale românilor[27]. Colonelul Grecescu, care văzuse întreaga scenă de luptă de la o depărtare de circa 100 de metri, fără să poată interveni, la final şi-a exprimat admiraţia faţă de Compania a 3-a comandată de sublocotenentul Mihail Corbuleanu: „ne-a îmbrăţişat pe toţi, ne-a adus cuvinte de laudă şi de mulţumire"[28]. Din partea românilor, preţul plătit pentru apărarea vârfului Răchitaşul Mic s-a ridicat la 14 morţi şi 32 de răniţi, din cei 120 de oameni[29].

După acest al doilea atac eşuat, luptele au mai continuat, dar nu cu aceeaşi intensitate, germanii nemaiputându-şi folosi artileria atâta vreme cât tranşeele acestora se aflau la câţiva metri de cele ale românilor[30]. Referitor la luptele purtate ulterior, două episoade mai sunt amintite de Mihail Corbuleanu, fără a le acorda spaţii ample în memoriile sale: unul, în care germanii au încercat, dând foc vegetaţiei şi copacilor de pe vârf, să-i ardă pe ai noştri, însă, cum vântul este schimbător, era cât pe ce să cadă ei victime; iar al doilea, când germanii au încercat să sape un tunel, care pornea din tranşeele lor şi ducea spre centrul vârfului, pe care urmau să-l mineze şi să-l arunce în aer. Şi această încercare a lor a eşuat, deoarece soldaţii români au intuit intenţia acestora şi, aruncând vreo 200-300 de grenade către locul de unde venea zgomotul făcut de perforatoare, au distrus tehnica şi au omorât soldaţii care lucrau la acel tunel.

Nu numai faţa urâtă a războiului ne este prezentată de generalul Mihail Corbuleanu în memoriile sale, ci şi două episoade care relevă faptul că, chiar şi în vremuri de război, umanitatea şi speranţa nu pier sub asaltul armelor. Ca un prolog al celor povestite de Mihail Corbuleanu, să spunem că, astăzi, sunt binecunoscute episoadele de fraternizare ale unor soldaţi şi ofiţeri britanici, francezi şi belgieni, cu cei germani, în timpul Crăciunului anului 1914, în anumite sectoare ale frontului vest-european. Deşi inamici, în noaptea de Crăciun a anului 1914, aceştia şi-au amintit că sunt oameni, înainte de a fi

[26] *Ibidem*, f. 77-80.
[27] *Ibidem*, f. 81.
[28] *Ibidem*, f. 82.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*, f. 83.

soldați, şi au petrecut sărbătoarea împreună, întâlnindu-se în zona situată între tranşeele celor două tabere. Şi-au dedicat unii altora cântece şi colinde, şi-au oferit reciproc daruri, au jucat fotbal împreună, s-au fotografiat împreună, au aflat unii de la ceilalți despre camarazii căzuți prizonieri, şi-au oferit răgazul necesar îngropării morților[31]. Episoade similare cu cele menționate mai sus s-au petrecut şi în tranşeele de pe vârful Răchitaşului Mic. Astfel, după primul atac al germanilor, soldat cu 128 de morți din tabăra lor, aceştia au cerut românilor un răgaz de 2-3 ore de încetare a focului, timp în care să-şi adune morții şi răniții rămaşi blocați în sârma ghimpată dintre cele două tranşee, fapt cu care românii au fost de acord. După ce au terminat treaba, soldații germani „ne-au mulțumit, ne-am salutat reciproc, am intrat fiecare în tranşee şi după vreo două minute am tras câteva focuri de armă în sus, drept semn de reîncepere a luptei. Au răspuns şi ei la fel”[32]. Iar un al doilea episod s-a petrecut după cel de-al doilea atac al germanilor, după ce aceştia s-au poziționat cu tranşeele lor la mai puțin de 20 de metri de cele ale românilor. Astfel, noaptea, uneori chiar şi ziua, când ofițerii germani plecau din tranşee, soldații aruncau cu pietricele înspre tranşeele românilor „ca semn că sunt singuri şi să-i primim”, după cum declară Mihail Corbuleanu. La un semn făcut de soldații noştri, un soldat german ieşea din tranşeele lor, târându-se pe burtă pe sub rețeaua de sârmă ghimpată, şi ajungea în tranşeele românilor. Într-un săculeț sau cutie, aducea „bricege, foarfeci, oglinjoare şi alte alea şi domnul sergent Toader le ia şi le dă în schimb 10-15 pâini, de care noi avem destulă”[33].

Memoriile generalului Mihail Corbuleanu se încheie cu amintirea frumoasă ce i-o poartă soldatului Niculae Uleea, ordonanța sa credincioasă din timpul războiului, un muntean neştiutor de carte de la care a învățat simplitatea şi modestia în viață. După ce-i dedică mai multe pagini, Mihail Corbuleanu prezintă momentul despărțirii de soldatul Niculae, de la finalul războiului: „când l-am urcat în tren, avea ochii-n lacrimi. Mi-a luat mâna cu forță şi mi-a sărutat-o, iar eu i-am întors darul pe obrazul lui atât de curat!”[34].

[31] https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/craciunul-1914-in-transee
[32] *Ibidem*, f. 75-76.
[33] *Ibidem*, f. 88-89.
[34] *Ibidem*, f. 92.

THE BATTLES OF RĂCHITAŞU PEAK,
IN MEMOIRS OF GENERAL MIHAIL VICTOR CORBULEANU

Abstract

On April 25, 2005, a file was registered at IMC-15922 position, of the Argeş County Museum Collection. This file, containing the memoirs of Army General Mihail Victor Corbuleanu, was donated by Mrs. Mariza Irimescu, from Bucharest. The title of this file is „I looked back" and it has 92 pages. Also, a date is written on the last page of the file: „5th of December, 1967, Bucharest".

In the first 62 pages of the file, the author evokes the childhood, the years of school (his studies at the Military High School, in Iaşi) - and he ends the story with the episode of his father's death. Then, in the next 30 pages, the Army General evokes his participation, as a second lieutenant, in the battles of Răchitaşu Peak. Those battles were a part of the battles carried out by the Romanian Army in Mărăşti.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

DR. J. BRECKINRIDGE BAYNE: UN EROU AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ÎN ROMÂNIA?

ERNEST H. LATHAM, Jr.[*]

Titlul prezentării mele se încheie, în mod intenționat, cu semnul întrebării, în semn de incertitudine. Pentru a răspunde la întrebare, se cuvinte să pornim de la semnificația cuvântului erou. Deschid Webster's New Collegiate Dictionary, lucrare americană standard de referință. Notând utilizarea substantivului în greaca veche, apoi uzajul literar modern al termenului, dicționarul ajunge la cea de-a treia definiție: „Persoană de un deosebit curaj şi fortitudine", iar la cea de-a patra definiție, „Personaj central care participă în chip admirabil la o acțiune sau un eveniment de excepție; a persoană considerată model".

Cele două definiții citate au relevanță pentru paginile de față. Dar, pentru a-l analiza pe Bayne sub acest aspect, se cuvine să-i prezint viața.

Bayne s-a născut în 28 iunie 1880, la Washington D C, într-o familie a înaltei burghezii. Familia sa îşi avea originea în timpurile coloniale şi includea distinsa ramură a Breckinridgilor din Kentucky. Cel mai marcant membru al familiei, John Cabell Breckinridge (1821-75), a fost vicepreşedinte al Statelor Unite, a candidat şi la preşedinție în 1860, a fost numit general în armata Statelor Confederate, a fost rănit în bătălia de la Shiloh și a servit, în cabinetul lui Jefferson Davis, ca ultim secretar de război al Confederației.

Familia reprezenta o deosebită valoare pentru Dr. Bayne, care era membru al Fiilor Revoluției Americane şi al Societății Cincinnatus, organizații ale descendenților americanilor care au jucat un rol marcant în Revoluția Americană. Bayne, de altfel, îşi folosea rareori numele de botez, Joseph, apelând în schimb la al doilea nume, Breckinridge, prescurtat între prieteni şi rude ca „Brech". Atât tată, cât şi bunicul lui erau doctori de elită în aria Washington, fiind stabiliți la o plantație de cca. 133 hectare, „Salubria", în Oxon Hill, Maryland, actualmente suburbie a oraşului Washington, D C.

[*] Statele Unite ale Americii.

Bayne a urmat şcoli private în zona Washington şi un an la Academia Phillips (cu internat) din Andover, Massachusetts, de unde a plecat, cu un an înainte de absolvire şi s-a înscris la Facultatea de Medicină a Universității Georgetown. Ca student la Georgetown a fost bun, dar nu spectaculos. A absolvit în 1903 şi, după un an de rezidențiat la Spitalul Providence din Washington, s-a asociat practicii medicale a tatălui său, dar acesta care a murit în 1905. Tânărul Dr. Bayne a preluat cabinetul tatălui său şi, în 1911, s-a căsătorit cu Olga Roosevelt, al cărei bunic era frate al Preşedintelui Theodore Roosevelt. Nunta a fost evenimentul social major al sezonului, cu un cortegiu principal de şaisprezece persoane, descris astfel în New York Times „…în ce priveşte tinerețea şi frumusețea, cortegiul a depăşit tot ce văzuse Washingtonul de mulți ani". La o vreme după aceea, mama Olgăi a murit, lăsând fiicei sale o avere considerabilă, astfel că Olga a devenit cunoscută ca una dintre cele mai bogate 10 femei ale Americii. Un an după nuntă, s-a născut fiica lor, Olga Roosevelt Bayne. În 1914, familia lua în posesie o casă încăpătoare la Washington, pe New Hampshire Avenue.

În vara lui 1916, Primul Război Mondial făcea de doi ani ravagii în Europa. La un moment dat, Dr. Bayne a hotărât, intempestiv, să plece voluntar pe Frontul de Vest, alăturându-se corpului medical al Armatei Britanice. Lăsa în urmă casa nouă, soția, copilul mic şi o poziție profesională confortabilă, pentru a se angaja în primejdiile şi inconvenientele unui război de tranşee, temeinic instalat pe Frontul de Vest. Scriindu-şi memoriile aproximativ 28 de ani mai târziu, el nota „modul în care evenimentele excepționale ale timpului aprind imaginația omenirii", şi explica propriul său motiv: „Când eşti contemporan cu desfăşurarea unor evenimente majore, este natural să ai impulsul de a lua parte la ele. Pe 14 August 1916 plecam de la New York, pe mare, spre Anglia, pentru a mă alătura aliaților în războiul mondial". Poate că, în această afirmație, Bayne nu spunea întregul adevăr, fiindcă, la scurtă vreme după plecarea lui, soția şi fiica s-au mutat în Nevada, unde Olga a inițiat procedurile de divorț. Oricât erau de nobile motivele pentru care pleca la război, Bayne probabil că încerca, în acelaşi timp, să scape de o căsnicie nefericită.

Sosit în Anglia fără un plan precis, el a provocat inițial îngrijorarea serviciilor secrete britanice. Încercările sale de a se oferi voluntar în serviciile medicale britanice şi canadiene au fost primite cu ezitări şi amânări. În sfârşit, l-a cunoscut pe Dr. Fergus Armstrong, care se pregătea să plece în România cu o unitate medicală. Dr. Bayne a fost acceptat ca voluntar în această unitate şi, de-a doua zi, pleca pe Frontul de Est. Călătoria spre România a fost lungă şi ocolită, cu vaporul în Norvegia, traversând Scandinavia până în Finlanda, apoi spre sud la Petrograd, cu trenul la Kiev - unde au pierdut mare parte din bagaje - şi, în fine, pe 7 noiembrie, în miez de noapte, soseau la Bucureşti.

S-a hotărât ca vorbitorii de engleză să fie ţinuţi împreună, repartizaţi la Pavilionul 1 al Spitalului Militar „Regina Elizabeta”.

În momentul respectiv, situaţia României era disperată. Înaintarea iniţială în Transilvania fusese respinsă, iar sperata prindere a duşmanului în cleşte, prin venirea din Nord a ruşilor sub comanda Generalului Brusilov şi a forţelor aliate din Sud nu s-a materializat. În schimb, armata română a fost prinsă în cleşte prin coborârea, dinspre Transilvania, a Feldmareşalului Erich von Falkenhayn şi venirea Feldmareşalului August von Mackensen spre nord, din Bulgaria. Bayne vorbeşte despre şocul lui şi al echipei când, pe 27 noiembrie, la doar trei săptămâni de la sosirea la Bucureşti, au fost chemaţi la sediul central şi li s-a spus să se pregătească de evacuarea imediată a oraşului. Un tren special era pregătit să-i ducă la Iaşi în după-amiaza aceleiaşi zile. Tot personalul românesc al spitalului avea grade militare, le fel şi echipa britanică a Dr. Armstrong, astfel că aceştia trebuia să evite a fi capturaţi de armata duşmană. Ei sau oferit să-l ia pe Dr. Bayne la Iaşi, dar el a refuzat: „Pe drumul înapoi la spital, mă obsedau figurile răniţilor. M-aş fi detestat toată viaţa, dacă i-aş fi părăsit. Am hotărât să rămân”. Bayne şi-a însoţit echipa la Gara de Nord şi descrie, în memorii, sentimentele momentului:

„Nu cred că m-am mai simţit niciodată atât de singur ca atunci, fiindcă eram într-o ţară străină, unde nici măcar nu înţelegeam limba. Singurii prieteni pe care-i aveam au plecat şi eu mă simţeam nepotrivit pentru sarcina care-mi stătea în faţă. Însă faci ce poţi face. Şi m-am strecurat cu greu pe străzi înapoi, la spital.

În noaptea aceea n-am dormit aproape deloc. Cu cât mă gândeam mai mult, cu atât mi se părea mai fără speranţă totul. Mă simţeam singur, îmi dădeam seama că-mi retezasem toate legăturile în afară. Sigur că ar fi fost mai uşor să plec cu ceilalţi. Cel puţin aş fi fost înconjurat de prieteni. Dar, până la urmă, nu asta mă preocupa atât de mult, cât sentimentul copleşitor al responsabilităţii pe care mi-o asumasem. Într-un târziu poate că am adormit, fiindcă ultimul lucru pe care mi-l mai aduc aminte este că mă rugam la Dumnezeu să-mi dea tăria de a aduce alinare răniţilor”.

Pe Bayne îl aştepta o sarcină herculeană. Era singur la conducerea unui spital militar în care cele 2.000 de paturi erau cu totul insuficiente pentru numărul răniţilor care creştea pe măsură ce frontul se apropia de Bucureşti. Răniţii erau de mai multe limbi, nu numai români şi ruşi, dar şi germani, austro-ungari, turci, bulgari, sârbi, câţiva britanici şi francezi. O problemă a fost să oprească răspândirea, printre pacienţi, a dependenţei de morfină. A trebuit să formeze, fără întârziere, o echipă de asistenţă medicală funcţională din doamne ale societăţii româneşti, când el nu ştia încă româneşte. A hotărât de la început ca răniţii inamici să fie plasaţi într-un salon separat, dar să primească aceeaşi îngrijire cu militarii aliaţi. În timp, Bayne a ajuns la o

anumită afecţiune faţă de prizonierii ruşi, văzându-le stoicismul şi gratitudinea; pe nemţi îi respecta pentru eroism şi supunerea la comandă. Dar pe români îi preţuia în mod deosebit:

„Românul are mai mult temperament. Luptând pe pământul său, el purta necontenit în minte imaginea micii lui case şi-şi manifesta patriotismul în modul cel mai natural. Militarul român merită întreaga consideraţie pentru felul în care a înfruntat vicisitudini copleşitoare. În lupta corp la corp era aproape de neînvins. N-a putut fi respins decât de artilerie, de mitraliere. Combatanţii români, când vorbeau de lupte, descriau atacurile cu deosebită însufleţire. L-am întrebat odată pe un tânăr, care era de fapt învăţător, ce crede despre război şi mi-a spus: „Războiul e frumos”. Deşi pe el însuşi războiul, evident, nu-l scutise - era grav rănit - exprima în acest fel starea de spirit a concetăţenilor săi”.

Pe 6 decembrie, Bayne a ieşit să vadă armata lui Mackensen ocupând oraşul. Când s-a întors la spital, un ofiţer neamţ aştepta deja să vadă pacienţii germani. Poate din recunoştinţă pentru felul în care Bayne a îngrijit răniţii nemţi, ocupanţii i-au îngăduit, pentru o vreme, ca el să-şi continue activitatea aici. Mai mult încă a contat, probabil, şi faptul că americanii nu intraseră în război. Ultimul lucru pe care să-l vrea nemţii era să provoace, purtându-se prost cu un doctor american. În această lună decembrie războiul de pe Frontul de Vest stagna în noroaie şi Germania se temea că intrarea Americii în război ar înclina balanţa spre câştigul aliaţilor, ceea ce, într-adevăr, s-a şi întâmplat, în 1918.

La începutul lui ianuarie nemţii au ordonat întregului corp diplomatic ce se afla încă în Bucureşti să părăsească oraşul, iar ministrul american, Charles Vopicka, i-a oferit lui Bayne un loc în trenul special. Bayne a refuzat din nou să-şi abandoneze pacienţii şi a rămas în capitală. În aceeaşi lună, germanii i-au pus în vedere să evacueze spitalul. El a găsit clădirea părăsită a unei mânăstiri de maici şi a pus aici în funcţiune un spital pentru 120 de pacienţi aliaţi grav răniţi. Nemţii au refuzat să-l lase să ia echipament medical, dar el prevăzuse că aşa se va întâmpla şi a sustras din timp materialele de care avea nevoie. Începând a doua fază a activităţii lui în România, putea privi cu mândrie la cele două luni cât fusese la spitalul militar, fiindcă în această perioadă făcuse circa 11.000 de pansamente şi 271 de operaţii necesitând anestezie generală. Cifrele nu cuprind şi numeroasele intervenţii cu anestezie locală, abcele deschise, fracturile tratate.

La începutul verii situaţia era radical schimbată sub mai multe aspecte. Statele Unite declaraseră război şi se pregăteau să se alăture aliaţilor pe Frontul de Vest, iar ca rezultat statutul lui Bayne ajunsese, din cel de neutru, la acela de inamic străin. Între timp, cei mai mulţi din cei 120 de pacienţi români erau vindecaţi şi, ajutaţi de Bayne şi personalul lui, scăpaseră de prizonierat la nemţi şi se întorseseră acasă. Noi răniţi nu apăreau, fiindcă războiul se mutase la sute

de km spre nord-vest, în Moldova, se pregăteau marile bătălii din vara anului 1917. Bayne a închis spitalul şi a transferat pe cei câţiva pacienţi pe care-i mai avea la alte spitale din Bucureşti. El şi personalul lui s-au oferit să meargă la Giurgiu, pentru a combate epidemia de tifos, dar Prinţul Barbu Ştirbei nu le-a acceptat oferta. În acest moment, după opt ani de muncă neîncetată, istovitoare, sub stres, Bayne a acceptat invitaţia de a merge în vacanţă, să se odihnească, la o moşie din satul Cloşani, vreo zece km spre nord de Baia.

Vacanţa i-a fost întreruptă într-o zi de larma unei înmormântări dintr-un sat vecin. Bayne a căutat să vadă despre ce e vorba şi a descoperit că satul fusese atins de o epidemie de holeră. Neavând medicamente la dispoziţie, ce a putut face a fost să-i instruiască pe ţărani privind igiena, prepararea cu grijă a alimentelor şi izolarea bolnavilor. În timp, boala a fost stăvilită, dar şi Bayne a ajuns la capătul norocului. Se plimba în pădure într-o zi, când i s-a declanşat lui însuşi holera. S-a întors cu greu acasă, având mari dureri şi toate simptomele bolii, pe care a contractat-o ajutând ţăranii bolnavi. Preotul anglican Herbert Cullis, rămas pe lângă Bayne din zilele spitalului militar, l-a găsit mai târziu pe doctor în stare de inconştienţă, cu hemoragie. Cullis l-a îngrijit o săptămână, cât Bayne a fost fie inconştient, fie cuprins de spasme dureroase şi incapacitatea de a digera hrană ori lichide.

După ce şi-a revenit suficient, s-a întors la Bucureşti. Dar era încă prea slăbit ca să lucreze şi a acceptat invitaţia unei persoane din vechea lui echipă medicală, să meargă să se recupereze la moşia de vreo 800 ha de la Dobrovici, în sudul României, la confluenţa a trei sate: Bâldana, Prisaca şi Fundaţi. După o călătorie pe frig, la începutul iernii 1917-8, călătorie încă şi mai neplăcută din cauza birocraţiei autoritare a nemţilor, Bayne a sosit la destinaţie, găsind oamenii locului grav subnutriţi, din cauza rechiziţionărilor excesive de carne şi grâne impuse de germani, situaţie agravată de faptul că aceştia ordonaseră, în plus, ca vârstnicii şi copiii să lucreze la câmp, fiindcă bărbaţii în putere erau în armata română şi majoritatea adulţilor fuseseră luaţi la muncă în zonele unde aveau germanii nevoie de ei. Peste toate, în fiecare sat bântuia o epidemie sau alta. Alături, la Fundaţi, era variolă, la Bâldana tifos.

Aşadar Bayne şi-a continuat îndată eforturile printre ţăranii bolnavi. În perioada aceasta a avut el însuşi un edem acut în gât, care-l asfixia. A fost silit să se opereze singur. Folosind un ciob de oglindă şi fără anestezie, şi-a crestat, cu scalpelul, omuşorul şi mai multe zone ale palatului moale. Asta i-a uşurat pe loc respiraţia. A revenit la munca obositoare şi primejdioasă la care se angajase: a impus carantină, ceea ce însemna să despartă membrii familiei care se opuneau la asta, a instruit ţărani superstiţioşi în reguli de igienă şi, cu mijloace precare, a reuşit să elimine păduchii prin raderea părului de pe cap şi corp. Această din urmă operaţiune a întâmpinat opoziţia viguroasă a femeilor de la ţară, astfel că Bayne le-a dat exemplu personal, răzându-şi şi el capul.

Până în iunie 1918, Bayne a reuşit să stingă epidemiile, când a fost convocat la Bucureşti şi informat că autorităţile germane organizau un tren spre Elveţia neutră, pentru persoanele indezirabile pe teritoriul României ocupate, printre care politicianul conservator Dumitru „Take” Ionescu, un fervent pro-aliat. Bayne a plecat cu $ 200, care i-a împrumutat de la Crucea Roşie, precum şi cu Ordinul Steaua României cu spade încrucişate, pentru „deosebită abnegaţie şi competenţă”. În această formă, cu spade, distincţia era acordată unui militar, nu unui civil. Decoraţia i-a fost acordată din ordinul Regelui Ferdinand, care aflase de munca lui Dr. Bayne în România ocupată.

Bayne s-a oprit în Elveţia cât să-şi înnoiască paşaportul şi a întârziat apoi la Paris şi Londra, pentru a raporta serviciilor secrete despre situaţia din România. A sosit în port la New York pe 14 august. A dictat la Departamentul de Stat un raport de 7 pagini jumătate despre starea războiului în România, apoi a călătorit mai departe la Reno, Nevada, pentru a-şi finaliza divorţul şi a stabili condiţiile de custodie pentru fiica sa. Revenind la Washington, a făcut demersuri să intre în corpul medical al armatei americane, în speranţa de a se întoarce pe frontul de vest. Dar armistiţiul din 11 noiembrie a eliminat această perspectivă. În aceeaşi toamnă, însă, Bayne a primit o telegramă de la Colonelul Henry Anderson, care fusese comandantul unităţii de Crucea Roşie Americană la Iaşi, în timpul războiului, iar acum era la Paris, Comisionar pentru Balcani. Anderson alcătuia echipele de Cruce Roşie pe ţări, în zona Balcanilor. Cunoscându-l pe Bayne, care avea experienţa României, care ştia cutumele locale, vorbea româneşte şi avea contacte în ţară, acesta i-a oferit un post în unitatea Crucii Roşii pentru România. Bayne a telegrafiat acceptul său şi a început să se pregătească de plecarea în Europa.

A sosit la Paris pe 13 decembrie, ca să fie instruit în privinţa viitoarelor lui responsabilităţi, începând, astfel, cea de-a patra şi ultima lui aventură românească. Cu grad atribuit de maior, Bayne a fost trimis în România imediat, ca să pregătească venirea Comisiei pentru România, formată din peste 100 de americani. Primele lui două îndatoriri au fost să găsească locuinţe, mai ales în Bucureşti, pentru echipa de americani şi să organizeze spaţii de depozitare la un port la mare, pentru a primi tonele de alimente şi materiale medicale ce urmau curând să sosească. Pentru a ajunge în România, Bayne a călătorit cu vaporul, trenul, autobuzul, camioane de ocazie şi căruţe cu cai. Pe vremea friguroasă de iarnă a acelor zile, a dormit mai ales în vagoane de marfă, luptând cu păduchii şi inspectorii feroviari. Când a sosit, în sfârşit, la Bucureşti şi s-a dus la cineva din fost lui echipă, nu făcuse baie, nu se bărbierise şi nu dormise într-un pat cald de trei săptămâni.

Dr. Bayne a pornit apoi la muncă în stilul său energic şi eficient. S-a ajuns la concluzia că Galaţi este portul cel mai potrivit pentru a descărca marile cantităţi care erau deja pe drum spre România. Pentru cazarea americanilor, a

fost rechiziționat un hotel de pe Calea Victoriei. Împreună cu Departamentul Sanitar Român, Bayne a întreprins un studiu ca să determine zonele cu cele mai mari lipsuri. În sfârşit, trebuia să vadă şi să angajeze personal de serviciu, bucătari, şoferi şi alte persoane de sprijin logistic. Eforturile lui preliminare au făcut posibil ca misiunea în România să-şi poată începe operațiunile imediat după sosire.

Pe baza unui studiu anterior, Bayne a determinat că la Bilciureşti, în județul Dâmbovița, la NV de Bucureşti, unde era în toi o epidemie de tifos, va fi cartierul lui general. Ca şi înainte, era vorba de o arie triunghiulară, cu spitale deschise în Cojasca, Titu şi Voineşti, o suprafață de circa 300 km^2 şi 42 sate. Spre deosebire de experiența anterioară de la Bâldana, acum avea la dispoziție tot echipamentul şi toate materialele necesare.

Preocuparea imediată a fost hrana, fiindcă armata ocupantă răsese țara de bunuri prin rechiziții, iar foametea amenința să se instaleze grav înainte de prima recoltă de după război, în vara şi toamna anului 1919. Pentru a răspunde acestei necesități urgente, au fost instalate cantine care oferea mâncare gătită. Apoi, mari cantități de semințe au fost distribuite țăranilor, pentru a-i ajuta să cultive şi să obțină viitoarea recoltă.

Rănitii de război nu mai formau categoria majoritară a pacienților, dar se distribuiau şi montau proteze. Principala preocupare erau măsurile de igienă şi bolile molipsitoare exacerbate de subnutriție: holera, tifosul, tuberculoza, febra tifoidă şi gripa spaniolă. Şi acum era dificil de impus carantina. De multe ori ajungeau să scoată bolnavii din casă cu forța, ori cu ajutorul preotului, primarului, învățătorilor şi, unde exista, a jandarmeriei: bolnavii erau fie convinşi, fie siliți să meargă la spital. Tunsul părului, ca să poată elimina păduchii, întâmpina, evident, aceeaşi rezistență.

După ce a oprit epidemia de tifos, Bayne şi-a mutat cartierul general la Voineşti. Aici a primit un spital de campanie mobil, echipat complet cu 200 paturi. Fusese proiectat pentru Crucea Roşie americană pe frontul italian, terminat abia după război şi oferit Reginei Maria, adus în România, fiindcă armata română era în acel moment angajată în luptă împotriva Ungariei lui Bela Kun. Bayne a fost numit comandantul spitalului de campanie. La o zi după ce spitalul a fost adus la Voineşti, Regina Maria, mereu fascinată de lucruri noi, a venit să-l vadă, astfel că Dr. Bayne a avut din nou ocazia s-o întâlnească. A doua zi, pe 4 august 1919, spitalul de campanie a fost demontat, împachetat şi dus la Târgovişte, cu Bayne. Cum erau în drum spre frontul maghiar, a sosit ştirea că armata română a intrat în Budapesta, Bela Kun a fugit la Viena, regimul sovietic ungar se spulberase.

Rechemat la Bucureşti, Bayne a fost trimis în Basarabia, pentru a face un raport asupra condițiilor şi necesităților medicale de aici. Acesta a fost finalul aventurii sale româneşti, punct culminant al celor doi ani şi jumătate de

implicare într-un moment dificil al țării. Epidemiile erau învinse, recoltele se coceau pe câmp, nu mai rămâneau prea multe de făcut pentru reprezentanții Crucii Roşii Naționale Americane trimişi aici. Aveau acum să predea inventarul lor Crucii Roşii Române şi să se pregătească de plecare.

Adăugând la distincția acordată Dr. Bayne cu un an înainte şi, iar, în „dorința de a răsplăti meritele” sale, Regele Ferdinand i-a mai acordat „Crucea Regina Maria”, Clasa I.

În seara dinainte de a părăsi România, Bayne s-a dus, cu şoferul lui, la Voineşti, să-şi ia rămas bun de la spital. Doctorul i-a dat drumul şoferului şi el a urcat pe treptele clădirii ce debordase de viață câtă vreme era centru medical şi cantină. Acum era o casă părăsită. Se însera şi Bayne a avut aici răgazul să-şi contemple reacția la despărțire. Ultimele paragrafe ale memoriilor sale vorbesc despre acest moment:

„În lumina mereu mai scăzută a serii, priveam conturul Carpaților coborând, ei care, în vasta lor dimensiune, au oferit de-a lungul vremii adăpost în restrişte. Sunt munții ce-au ocrotit copilăria acestor oameni plini de vigoare, pe care natura i-a învățat rostul vieții. Aceşti munți poartă şi amintirile mele. Stăteam acolo privind şi ştiam că-mi va fi dor de mica țară a cărei soartă am împărtăşit-o. Mă întrebam, ce destin ciudat m-a adus în acest loc”?

Se făcuse acum rândul meu să plec. Într-un fel, poate nu era ciudat să fiu singur aici, să fiu eu ultimul, fiindcă venisem ca străin”.

În 1919, la sfârşitul verii, Bayne pleca definitiv din România şi n-avea să mai revină. A călătorit, fără grabă, traversând Europa post-război şi a ajuns la New York pe 10 octombrie. Reinstalarea la Washington n-a fost tocmai uşoară pentru Bayne, nici personal şi nici profesional. În deceniul de după întoarcere, şi-a schimbat locuința şi serviciul de mai multe ori. Renunțând la practica privată în jur de 1927, Dr. Bayne s-a angajat pe un post de doctor asistent la unitatea medicală pentru transportul feroviar de la Washington, Union Station, unde un an mai târziu este numit medic şef. În 1936, Bayne se căsătoreşte cu d-na Edith Jenkins Jones, văduvă şi îşi stabilesc domiciliul în Washington, strada 24 Street NW Nr. 1827. Weekendurile, sărbătorile, reuniunile de familie şi le petreceau, însă, la plantația „Salubria” din Oxen Hill, Maryland.

În 1939 Bayne s-a retras din practica medicală, pentru scurt timp, fiindcă în al Doilea Război Mondial a fost voluntar fără plată al Pentagonului. În această perioadă şi-a publicat memoriile despre timpul petrecut în România, *Bugs and Bullets* (New York: Richard R. Smith, 1944), volum care mi-au fost de mare folos în elaborarea lucrării de față.

Dr. Bayne a murit la vârsta de 83 de ani, în 23 februarie 1964, acasă la Washington. Slujba la mormânt a avut loc în cimitirul parohial al familiei, Sf. Barnabus din Oxon Hill, Maryland, unde se află şi mormintele strămoşilor lui.

După ce am stabilit datele biografice ale Dr. Bayne şi experienţa sa în România, ne putem întoarce la întrebarea de la începutul lucrării de faţă: a fost Bayne un erou al Primului Război Mondial în România?

După definiţia termenului, ca „persoană de un deosebit curaj şi fortitudine”, datele pe care le avem ar cere nişte precizări. Curajul şi fortitudinea sunt virtuţi importante. Curajul personal l-a însoţit pe Bayne în mai toate activităţile sale din România, considerând că s-a expus, fără precupeţire, la riscuri letale. Într-un moment al şederii sale în ţară, viaţa i-a fost direct ameninţată de holera pe care a contractat-o în 1917, îngrijind bolnavii. Nu a avut arma în mână niciodată, în perioada cât a stat în România. Când a fost, de două ori, aproape de focuri de armă, nu era el cel vizat. În 1917 se afla la o petrecere în Bucureşti, sub ocupaţie germană, când oaspeţii au început să intoneze cântece patriotice ale aliaţilor, inclusiv Marseilleza. Un ofiţer german încartiruit în vecinătate s-a simţit ofensat şi a tras un glonţ pe fereastră. Apoi, în 1919, aflându-se în Basarabia, Bayne s-a dus să înoate în Nistru, dar santinela de pe malul de est a tras două focuri de avertizare.

Noţiunea de fortitude oferă, însă, o perspectivă semnificativă. Definită ca „fermitate a minţii în faţa primejdiei ori adversităţii; rezistenţă hotărâtă”, pare a caracteriza cu exactitate atitudinea lui Bayne şi când a fost director la două spitale în Bucureşti şi când, la ţară, a făcut efortul de a rezolva grave probleme ale ţăranilor cu un minim de resurse.

Românii doar pot determina dacă Bayne este un erou pentru ei, însă dovezi convingătoare în acest sens există cu evidenţă.

Traducere de **Ioana IERONIM**

J. BRECKINRIDGE BAYNE. AN AMERICAN DOCTOR
ON THE ROMANIAN FRONT, 1916-1919
Abstract

Dr. Breckinridge Bayne arrived in Bucharest exactly 100 years ago, in November 1916. He volunteered his service as a surgeon, after Romania had entered the war. He operated on the wounded while the war was raging close by and saved many lives. He also worked to contain typhus and cholera epidemics in Romanian villages. He stayed with his seriously wounded patients under the German occupation, even when he had to open a new hospital for them in Bucharest, as the only doctor, without any qualified staff.

An inspiring story from WWI.

American historian and diplomat Ernest H. Latham Jr. rediscovered this fascinating figure, the American physician Bayne, and, with him, a most dramatic fragment of Romanian history.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

ACOLO UNDE ARTA ŞI ARHEOLOGIA SE ÎNTÂLNESC. DATE NOI DESPRE RUDOLF SCHWEITZER-CUMPĂNA, LA UN SECOL DE LA „ANUL PIERDUT” DIN BIOGRAFIA ARTISTULUI (1917-2017)

DRAGOŞ MĂNDESCU[*]

Întotdeauna m-am întrebat care a fost soarta, sentimentele, trăirile şi tensiunile interioare, perspectivele de acțiune, deciziile şi evoluția românilor de etnie germană în cei trei ani (1916-1918) din Primul Război Mondial reprezentând perioada de beligeranță a României cu Puterile Centrale. Dacă pentru unele personaje istorice, actori politici de prim-plan, precum regele Ferdinand, există suficiente mărturii, inclusiv de natură memorialistică, ce ne stau la îndemână în reconstituirea acestor aspecte, pentru personalități ce aveau să cunoască consacrarea ulterior izvoarele documentare nu sunt atât de darnice în informații. Aceasta este şi situația pictorului Rudolf Schweitzer (1886-1975), mai târziu şi „- Cumpăna”, „român” de numai două generații în anii războiului, ca urmare a stabilirii aici a familiei bunicului său pe la mijlocul sec. al XIX-lea, dar fără să se dezică vreodată de originea germană, „rămânând pentru totdeauna un neamț prin concepții, afinități şi trăiri”[1].

Considerând astfel subiectul drept unul de real interes − mai ales ținând seama de faptul că Schweitzer-Cumpăna, prin generoasa sa donație făcută în anul 1961, este unul dintre marii fondatori ai galeriei de artă a muzeului nostru, realitate reflectată şi prin denumirea actuală a acesteia −, am încercat să reconstitui evoluția artistului în anii Primului Război Mondial, perioadă pentru care puținele mărturii legate de viața sa sunt extrem de lacunare, nesigure sau chiar contradictorii.

În contextul izbucnirii primei conflagrații mondiale şi până la intrarea României în război, în perioada 1914-1916 îl regăsim pe Rudolf Schweitzer-Cumpăna, împreună cu alți artişti plastici, printre care şi Nicolae Tonitza,

---

[*] Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

[1] H. H. Hoffman, *Pictorul Schweitzer-Cumpăna, un mesager între etnii şi culturi în România*, în „Caietele Fundației Rudolf Schweitzer-Cumpăna”, 3, 2000, p. 33-40.

Ştefan Dimitrescu, Constantin Bacalu, Aurel Jiquidi, Dimitrie Pavlu şi Stavru Tarasov, realizând pictura în ulei a bisericii din Netezeşti (astăzi Nuci, judeţul Ilfov), o ctitorie proaspăt ridicată (la 1912) de către Alexandru Serghiescu pe moşia sa, după planurile arhitectului Toma Socolescu[2]. Aici îl găseşte momentul intrării României în război împotriva Puterilor Centrale, când, repetând experienţa participării la campania celui de-al doilea Război Balcanic din 1913, este nevoit să schimbe din nou penelul cu arma.

Mulţi dintre reprezentanţii de seamă ai artei şi literaturii româneşti de la începutul secolului XX au participat activ la epopeea Marelui Război. Nicolae Tonitza luptă la Turtucaia, e rănit, luat prizonier în lagărul de la Kârdjali. De la George Topârceanu, şi el prizonier la sud de Dunăre după Turtucaia, ne-au rămas descrieri atât de vii ale realităţilor lagărului bulgăresc. Camil Petrescu, cu auzul pierdut în urma exploziilor obuzelor, e terorizat multă vreme de experienţele dramatice trăite pe front. Merită amintită apoi pleiada de artişti plastici, pictori şi sculptori de primă mână, precum Ion Teodorescu-Sion, Camil Ressu, Ştefan Dimitrescu, Oscar Han, Dimitrie Paciurea, Ion Jalea, Cornel Medrea, Nicolae Dărăscu, Dimitrie Măţăuanu, mobilizaţi în 1917 şi ataşaţi Marelui Cartier General - Secţia a III-a Adjuvantură, cu misiunea de a elabora, la faţa locului, iconografia participării armatei române la încrâncenarea frontului. În viziunea generalului Constantin Prezan, după încheierea războiului, opera lor ar fi urmat să stea la baza înfiinţării unui muzeu naţional militar[3].

Perioada mobilizării lui Rudolf Schweitzer-Cumpăna în Primul Război Mondial suferă încă datorită parcimoniei suportului documentar necesar a fi scos la suprafaţă din noianul de fonduri arhivistice, şi, prin urmare, este destul de confuză. Biografii săi notează lacunar că după ce a ajuns pe front, în 1916, cade prizonier în luptele de lângă Braşov[4], iar după „o scurtă perioadă de prizonierat, pictorul va reveni în Bucureşti”[5]. Mai aflăm că a fost coleg de suferinţă în lagăr, până la încetarea ostilităţilor, cu pictorul Corneliu Michăilescu (1887-1965)[6]. Pe baza unei note publicate într-un ziar de epocă de la 1918 („Scvaitzer, prizonier român în Mănăstirea, se îndeletniceşte pictând motive româneşti. Băştinaşii l-au poreclit *Pozarul*”…), lagărul a fost localizat în comuna Mănăstirea, jud. Călăraşi[7].

---

[2] Radu Ionescu, *Rudolf Schweitzer-Cumpăna*, Fundaţia Rudolf Schweitzer-Cumpăna, Bucureşti, 2003, p. 4, unde numele ctitorului este dat greşit „Gherghicescu”.
[3] Silviu-Radian Hariton, *Nationalism, heroism and war monuments in Romania, 1900ˢ-1930ˢ*, în „New Europe College Yearbook 2010-2011”, 2011, p. 205.
[4] Gheorghe Poenaru, *Schweitzer-Cumpăna*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1969, p. 26.
[5] R. Ionescu, *op. cit.*, p. 4-5.
[6] Gh. Poenaru, *op. cit.*, p. 26.
[7] R. Ionescu, *op. cit.*, p. 5.

Putem reconstitui cu o anumită doză de probabilitate seria evenimentelor ce l-au marcat pe artist la începutul războiului, după cum urmează: a fost încorporat în Regimentul 4 Infanterie (Regimentul Argeş No. 4, cu garnizoana la Piteşti) ce a intrat în luptă sub comanda colonelului Nicolae Urdăreanu, regiment în cadrul căruia îşi satisfăcuse şi stagiul militar în anul 1909 şi cu care participase, în 1913, la Al Doilea Război Balcanic[8]; în luptele pe care unitatea sa le-a dat în sudul Transilvaniei, fie la final de august în zona Bran, fie la început de septembrie la vest de Braşov (Calbor, Cincu etc.), este luat prizonier şi astfel începe perioada sa de lagăr.

Nu putem şti dacă în lagărul de la Mănăstirea, acolo unde îl găsesc gazetarii epocii, Schweitzer a fost dus îndată ce a căzut prizonier; probabil că nu, ci transferat din altă parte, din vreun alt centru de detenție în care îşi va fi petrecut iarna 1916-1917, de vreme ce lagărul respectiv, alături de alte trei (cele de la Turnu Măgurele, Slobozia şi Mărculeşti), au fost create de comandamentul german din România abia în prima parte a anului 1917, cu o destinația clară, aceea de a adăposti prizonierii de culoare ce luptaseră sub steagul Antantei pe frontul de vest, originari din coloniile africane şi asiatice, în mare parte transferați din lagărele de la Wünsdorf şi Zossen, aflate lângă Berlin[9].

Şi atunci cum se explică prezența lui Schweitzer într-un lagăr destinat prizonierilor algerieni, magrebieni, senegalezi, indieni etc.? Răspunsul, chiar dacă unul numai parțial, l-am găsit recent, surprinzător, în arhiva documentară a Institutului Frobenius pentru Cercetare în Antropologie Culturală din cadrul Universității „Goethe”, Frankfurt am Main[10].

Totul a pornit de la cel care a avut o influență covârşitoare în privința deciziei înființării lagărelor din Bărăgan, mai bine zis a transferului prizonierilor de culoare de la sud de Berlin în Câmpia Română, şi anume etno-antropologul german Leo Frobenius (1873-1938)[11] – Fig. 1/1. Adoptând o atitudine paternalistă, mult vehiculată de Frobenius prin intermediul scrierilor

---

[8] *Ibidem*, p. 3-4.

[9] Vitalie Buzu, *Lagărul de prizonieri de la Slobozia*, în „Naparis”, 1, 2013, 2, p. 19-22; Richard Kuba, *Ein Ethnologe auf dem Kriegspfad: Leo Frobenius unde der Erste Weltkrieg*, în: Benedikt Burkard (ed.), *Gefangene Bilder - Wisenschaft und Propaganda im ersten Weltkrieg,* Schriften des Historisches Museums Frankfurt 35, Michael Imhof Verlag, Petersberg, 2014, p. 108; Robert Born, *Von Besatzern zu Besetzten. Kunstschutz und Archäologie in Rumänien zwischen 1916 und 1918,* în: Robert Born şi Beate Störtkuhl (eds.), *Apologeten der Vernichtung oder «Kunstschützer»? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg*, Böhlau Verlag , Köln – Weimar – Wien, 2017, p. 245-246.

[10] Frobenius-Institut für Kulturanthropologische Forschung and der Goethe-Univeristät Frankfurt am Main, Bilddatenbank, responsabil dr. Richard Kuba, căruia îi mulțumesc pentru sprijinul colegial pe care mi l-a acordat; Baza de date (desene, crochiuri, acuarele, fotografii etc.) este disponibilă şi online, la www.bildarchiv.frobenius-katalog.de.

[11] R. Kuba, *op. cit.*, p. 108-112.

sale publicate în urma studiului direct, încă din 1916, pe prizonierii algerieni şi egipteni din lagărul de la Wünsdorf, Germania se erija într-o protectoare atentă, înțelegătoare şi responsabilă a culturii acestor bieți prizonieri din colonii, ce luptaseră într-un război care nu era al lor, folosiți abuziv drept victime sigure, „carne de tun”, de către statele Antantei[12].


1


2

Fig. 1. Cei doi protagonişti ai colaborării din lagărul de la Mănăstirea (1917). 1 Leo Viktor Frobenius (1873-1938). Biblioteca Congresului Statelor Unite ale Americii, Colectia George Grantham Bain; 2 Rudolf Schweitzer-Cumpăna. Autoportet, 1919. Colecție privată.

Atunci când în iarna lui 1916/1917 devenise clar că aceştia nu se puteau acomoda climei aspre a ținuturilor teutone, noi spații geografice disponibile apărând la finalul lui 1916, după instaurarea ocupației germane la nord de Dunăre, s-a decis mutarea prizonierilor din colonii în Bărăgan, în aşa numitele „lagăre agricole” (pentru munca câmpului), nou-înființate de ocupant fie pe domeniile Coroanei (aflată acum în bejenie la Iaşi) – la Mănăstirea, unul din domeniile prințului Carol[13], fie pe pământurile unor mari proprietari, precum Nicolae Seceleanu – la Mărculeşti[14].

[12] R. Born, *op. cit.* p. 245-246.
[13] Raymund Netzhammer, *Arhiepiscop în România. Jurnal de război, 1914-1918*, Bucureşti, 1993, p. 193. Este vorba de localitatea aflată pe valea Mostiştei, la vest de Lacul Mostiştea, şi nu pe Argeş, aşa cum eronat este menționat uneori (R. Kuba, *op. cit.*, p. 108) sau chiar, prin confuzie, „Mănăstirea Argeş” (V. Buzu, *op. cit.*, p. 19).
[14] V. Buzu, *op. cit.*, p. 20.

Data sosirii lui Leo Frobenius în România, la Bucureşti, 9 martie 1917, o cunoaştem din memoriile lui Alexandru Tzigara-Samurcaş, prefectul Poliţiei Capitalei pe perioada ocupaţiei germane, căruia i s-a prezentat recomandându-se drept împuternicit al Ministerului de Război german[15]. Aşadar, la începutul primăverii lui 1917 sunt transferaţi în Bărăgan între 2.000 şi 3.000 de prizonieri din colonii, majoritatea musulmani, pentru munci agricole uşoare, toate mărturiile epocii subliniind tratamentul blând de care aceştia s-au bucurat, în ciuda unor dificultăţi greu de surmontat la sosirea în România[16]. Fără îndoială că la adoptarea acestui regim de lagăr binevoitor şi permisiv a contribuit nu numai atitudinea lui Frobenius, ci şi poziţia aliatului Germaniei care împărtăşea aceeaşi religie cu prizonierii, şi anume Imperiul Otoman[17]. Dar prizonierii nu erau numai musulmani. De la Raymund Netzhammer, arhiepiscopul catolic al Bucureştiului, aflăm că între prizonierii din colonii aduşi la 16 martie 1917 în lagărul de la Mănăstirea, se aflau şi numeroşi senegalezi catolici, vorbitori de franceză şi pentru care, probabil, prelatul nutrea sentimente de responsabilitate din punct de vedere confesional[18].

Pe această masă mixtă şi pestriţă de prizonieri, Leo Frobenius şi echipa sa desfăşurau un adevărat program ştiinţific pus în slujba intereselor Academiei Prusace de Ştiinţe, temeinic şi consecvent, în continuarea cercetărilor începute cu un an înainte la Wünsdorf, şi care includea studii lingvistice, etnografice, juridice etc. asupra culturilor africane şi orientale. Din colectivul ştiinţific coordonat de Frobenius în Bărăgan făceau parte nume consacrate precum orientalistul Heinrich Lüders, indo-germanistul Wilhelm Schulze şi etnologul Leonhard Adam[19].

Arhiva fotografică din Frankfurt am Main ne relevă şi un alt mobil al stabilirii lui Frobenius în România, urmând îndeaproape armata germană, şi anume săpăturile arheologice. La începutul verii anului 1917, el efectuează sondaje arheologice în două dintre aşezările preistorice de tip tell situate la vest de Călăraşi, aparţinând culturii Gumelniţa (Fig. 2). Cele două situri explorate de Frobenius în lunca Dunării au fost tellul de la Chiselet, judeţul

[15] Alexandru Tzigara-Samurcaş, *Memorii*, vol. II (1910-1918), Editura Cultura Naţională, Bucureşti, 1999, p. 203.
[16] R. Kuba, *op. cit.*, 108-109.
[17] R. Born, *op. cit.*, p. 246. Curând, însă, la finalul anului 1917, se va dovedi că şi această soluţie propusă în încercarea de a găsi condiţii mai bune de adaptare pentru prizonierii din colonii nu era una foarte mulţumitoare, ci dimpotrivă. Iernile în Bărăgan sunt chiar mai crunte decât în Germania, iar mulţi dintre prizonieri au fost aduşi aici la moarte sigură. Iarna dintre anii 1917 şi 1918 i-a decimat, circa 12% dintre ei, nu mai puţin de 214 algerieni şi 142 indieni, au pierit atunci numai în lagărul de la Slobozia, fiind îngropaţi în cimitirul oraşului (cf. V. Buzu, *op. cit.*, p. 20).
[18] R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 198.
[19] R. Kuba, *op. cit.*, p. 112; R. Born, *op. cit.*, p. 246.



1



2

Fig. 2. Explorările arheologice efectuate de Leo Frobenius în sudul României, în 1917.
1 Chiselet-„Măgura Fundeanca”; 2 Cuneşti-„Măgura Cuneştilor”.
Arhiva documentară a Institutului Frobenius pentru Cercetare în Antropologie Culturală din cadrul Universității „Goethe”, Frankfurt am Main.

Călăraşi, aflat la circa 1,5 km sud-est de sat, pe malul stâng al braţului Scoiceni („Măgura Fundeanca", „Grădiştea Fundeanca" sau „Fundu Grădiştii"), respectiv cel din marginea vestică a satului Cuneşti, comuna Grădiştea, judeţul Călăraşi („Măgura Cuneştilor")[20].

Şantierele arheologice au fost începute de Frobenius numai după ce a obţinut permisiunea formală din partea Ministerului Educaţiei de la Bucureşti. Respectiva „autorizaţie", emisă încă de la 26 martie 2017, a fost înaintată părţii germane la 4 aprilie 1917, prin intermediul lui Ioan Bogdan, directorul interimar al Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti[21].

Putem fi siguri că acestea au fost cele mai exotice săpături arheologice efectuate vreodată în România, Frobenius folosindu-i drept mână de lucru pe prizonierii de culoare din lagărele din Bărăgan[22]. Foarte probabil, au fost implicaţi prizonierii din lagărul de la Mănăstirea, având în vedere amplasamentul acestuia faţă de cele două situri (până la Cuneşti sunt 25 km, iar până la Chiselet doar 7 km).

Chiar dacă Frobenius nu poate fi considerat un arheolog din perspectiva formaţiei şi carierei sale, prin săpăturile făcute devreme în 1917 (începute în aprilie şi continuate până în septembrie[23]), Frobenius rămâne cel care deschide seria unui amplu program (chiar dacă nu atât de coerent) de cercetări arheologice efectuate în Dobrogea, Muntenia şi Oltenia în timpul Primului Război Mondial, cu sprijinul armatei de ocupaţie, de adevăraţi profesionişti germani ai disciplinei dintre care se disting figurile lui Hubert Schmidt şi mai ales Carl Schuchhardt[24].

Soarta descoperirilor arheologice făcute de Frobenius în tellurile gumelniţene de la vest de Călăraşi nu a fost una fericită. Fără a lăsa vreo documentaţie de teren sau rapoarte scrise cu privire la aceste explorări, el încarcă materialele arheologice în cinci lăzi pe care le expediază la Berlin, dar nu Ministerului de Război sub auspiciile căruia se desfăşura misiunea lui Frobenius în România, şi nici Academiei Prusace de Ştiinţe, direct interesată de rezultatul cercetărilor sale, ci Departamentului Preistoric din cadrul Völkerkundemuseums[25]. Mai mult, descoperirile au fost oferite muzeului

---

20 R. Kuba, *op. cit.*, p. 111.

21 Mircea Babeş, *Deutsche Archäologen in Rumänien in Friedens- und Kriegszeit (1909-1918)*, în: Sorin Cociş (ed.), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrif zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, p. 21, pl. 4/1.

22 R. Born, *op. cit.*, p. 246-247.

23 M. Babeş, *op. cit.*, p. 21.

24 *Ibidem*, p. 17-30; R. Born, *op. cit.*, p. 215-254; Dragoş Măndescu, *Archaeology in the time of war: archaeological researches in the Kingdom of Romania during WW1*, în: Louisa Campbell (ed.), *21st Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Glasgow, 2015, 2-5 September – Abstracts*, University of Glasgow, 2015, p. 429.

25 M. Babeş, *op. cit.*, p. 21; R. Born, *op. cit.*, p. 246-247.

berlinez nicidecum cu titlu gratuit, sau eventual sub forma unei „donații științifice" din ținuturile Dunării de Jos proaspăt intrate sub ocupație germană, ci cu scopul de a obține profit financiar de pe urma acestora, prețul solicitat fiind de 3.000 mărci[26].

Aflat în Germania începând cu anul 1928 pentru aprofundarea studiilor arheologice, etapă desăvârşită magistral în 1932 cu susținerea tezei de doctorat în cadrul Universității „Phillips" din Marburg (Lahn), Ion Nestor a identificat şi a catalogat în depozitele Prähistorisches Staatsmuseum din Berlin materialele arheologice descoperite de Frobenius la Chiselet şi Cuneşti, pe care le descrie a constitui „un lot destul de mare" şi din care „Statul român nu a recuperat nimic" (ca urmare a aplicării prevederilor convențiilor internaționale de după război). Atât direcția muzeului berlinez, cât şi Frobenius, aflat atunci încă în viață (şef al Forschungsinstitut für Kulturmorphologie din Frankfurt am Main), îi cedează tânărului studios român dreptul de publicare a acestor materiale, dar acest demers științific nu se va materializa[27].

Cercetarea celor două situri preistorice avea să fie reluată în perioada interbelică de reprezentanți ai şcolii româneşti de arheologie, membri ai colectivului Muzeului Național de Antichități, de la care ne-au rămas rapoarte științifice publicate. În vara anului 1925, pe tellul de la Chiselet-„Măgura Fundeanca" se desfăşoară o campanie arheologică condusă de Hortensia Dumitrescu, care aminteşte de „două sondaje făcute de germani în timpul războiului" [28]. Cealaltă aşezare gumelnițeană, „Măgura Cuneştilor", a fost sondată în 1930 de Dorin Popescu, ce fusese anterior informat de colegul său, Ion Nestor, cu privire la potențialul arheologic al sitului relevat de săpăturile lui Frobenius, din 1917[29].

Cea de-a treia direcție a programului de cercetare desfăşurat de Leo Frobenius în România a fost reprezentată de studiile etnografice asupra populației româneşti din Bărăgan[30]. În acest domeniu al preocupărilor sale, Frobenius a beneficiat de talentul şi colaborarea unui tânăr prizonier român de etnie germană, nimeni altul decât viitorul mare artist Rudolf Schweitzer-Cumpăna.

---

[26] M. Babeş, *op. cit.*, p. 21.

[27] Ion Nestor, *La Muzeul de Preistorie din Berlin*, în „Revista de Preistorie şi Antichități Naționale", 2-4, 1940, p. 109, unde notează că respectivele piese arheologice provin din săpăturile lui Frobenius efectuate la Crângu (sic!) şi Cuneşti. Explicația neconcordanței pe care Nestor o face cu privire la tellul de la Chiselet (localizat la „Crângu"), poate fi confuzia dintre denumirea sitului, „Măgura Fundeanca", cu siguranță marcat pe fragmentele ceramice din muzeu, cu vechiul nume (până în 1931) al localității Fundulea, şi anume Crângu-Fundulele.

[28] Hortensia Dumitrescu, *Rapport sur les sondages de Grădiştea-Fundeanca*, în „Dacia", 3-4, 1933, p. 150.

[29] Dorin Popescu, *Les fouilles de Cuneşti*, în „Dacia", 5-6, 1938, p. 109.

[30] R. Kuba, *op. cit.*, p. 111-112; R. Born, *op. cit.*, p. 246.

În arhiva de ilustrații a Institutului Frobenius se găsesc circa 130 lucrări (desene, schițe, acuarele) atribuite lui Rudolf Schweitzer, dar dintre acestea numai în jur de 50 îl au cu siguranță drept autor pe artistul piteştean[31], din considerentele pe care le voi expune în cele ce urmează.

Un prim lot este alcătuit din desene şi schițe tehnice de ustensile casnice, tehnică populară şi artizanat, realizate în decembrie 1915 - ianuarie 1916 (aşadar la scurtă vreme după finalul campaniei din Serbia şi după ocuparea acesteia de Austro-Ungaria), în diverse locuri din sudul Serbiei şi din Macedonia (Vranje, Aleksinak, Kirimislici, Uskub/Skopije, Vukasinovac, Katlanovo, Ibraimovo etc.). Paternitatea lui Schweitzer asupra acestor lucrări poate fi respinsă fără teama de a greşi. Nu i se pot recunoaşte în aceste desene nici stilul, nici grafia. Se ştie, de altfel, că de la întoarcerea din Germania după încheierea studiilor, până în perioada interbelică, peregrinările pictorului nu depăşiseră hotarele țării, aşadar prezența sa în Serbia şi Macedonia în 1915-1916, pe urmele armatei Puterilor Centrale nu se susține. Abia în 1928 iese din nou din țară, petrecând un scurt sejur la Budapesta, iar un an mai târziu, în 1929, străbate Grecia, Macedonia şi Turcia, într-o călătorie de studiu şi documentare[32].

Un al doilea lot de lucrări atribuite lui îl formează acuarele şi grafică în creion sau cărbune cu portrete de țărani (capete de expresie), compoziții cu țărani, ocupații, locuințe, realități ale satului românesc. Toate sunt datate 1917, între ele aflându-se desenul color al unui urcior românesc cu smalț verde, în marginea lucrării fiind menționate clar locul şi a data: „Mănăstirea (Chiselet), iunie 1917”. Mare parte dintre acestea lucrări îi aparțin lui Rudolf Schweitzer-Cumpăna (Fig. 3-5), în lotul de la 1917 regăsindu-se însă drept autori şi alți artişti plastici, precum B. Hoffmeister (desenul unui bordei de la Chiselet) şi Maria Weyersberg (desenul color al unei cupe pictate de tip Cucuteni!).

În acuarelele realizate la Mănăstirea în 1917 recunoaştem atât stilul, maniera de lucru, cât şi temele predilecte ale artistului, teme legate intim de viața cotidiană a satului românesc. Aplecat constant asupra acestora, Schweitzer-Cumpăna le va aborda iar şi iar în nenumărate dintre cele 30.000 de lucrări de pictură şi grafică ce i-au încununat prolifica operă artistică. În aceste lucrări de lagăr recunoaştem toate scenele de gen dragi artistului (țărani la masă, la câmp, la cârciumă etc.) reluate în lucrări în ulei precum „Găzarul”, „Depănuşatul porumbului”, „La un pahar”, „Prânzul dulgherilor” etc. ce aveau să-i aducă consacrarea în peisajul artistic.

---

[31] R. Kuba, *op. cit.*, p. 112, îi atribuie lui Schweitzer atât 45 acuarele redând portrete de români şi arhitectură tradițională românească, cât şi peste 100 desene în creion şi tuş cu obiecte tradiționale din cultura materială a lumii satului românesc.

[32] R. Ionescu, *op. cit.*, p. 9.



Fig. 3. Lucrări (acuarele) realizate de Rudolf Schweitzer-Cumpăna în 1917, la Mănăstirea. Arhiva documentară a Institutului Frobenius pentru Cercetare în Antropologie Culturală din cadrul Universităţii „Goethe”, Frankfurt am Main.





Fig. 4. *Lucrări (acuarele) realizate de Rudolf Schweitzer-Cumpăna în 1917, la Mănăstirea. Arhiva documentară a Institutului Frobenius pentru Cercetare în Antropologie Culturală din cadrul Universităţii „Goethe”, Frankfurt am Main.*



Fig. 5. Lucrări (acuarele) realizate de Rudolf Schweitzer-Cumpăna în 1917, la Mănăstirea. Arhiva documentară a Institutului Frobenius pentru Cercetare în Antropologie Culturală din cadrul Universității „Goethe”, Frankfurt am Main.

Cum a ajuns Frobenius să-l cunoască pe Schweitzer, să-l selecteze din marea masă a prizonierilor români, să-l transfere la Mănăstirea şi să-l includă în echipa sa de cercetare sunt elemente care ne rămân încă necunoscute. Probabil că nici nu a fost atât de dificil, având în vedere că tânărul prizonier român (abia împlinise 31 de ani când Frobenius, nici el în vârstă la ai săi 44 de ani, l-a întâlnit în primăvara lui 1917) avea nu numai numele nemțesc (aşa cum puncta Nichifor Crainic, în 1919, „numele său nemțesc, care ar putea să-i pricinuiască oarecari inconveniențe"), dar din întreaga sa ființă răzbătea aerul unui veritabil german pur-sânge (pentru generații întregi ale familiei sale, ce pot fi urmărite înapoi în timp până la finalul evului mediu, locul de baştină a fost ținutul Heilbronn, în Baden-Württemberg[33]): înalt, blond, cu tenul neted şi ochi pătrunzători albaştri (cum ni-l înfățişează autoportretul din 1919[34] – Fig. 1/2), vorbitor nativ de germană (nu numai tatăl, Ludwig, era neamț, ci şi mama sa, Josefina, născută Beck), evanghelic luteran în convingeri religioase…

Nu este exclus ca o anumită influență în îmbunătățirea condițiilor de lagăr pentru artist, prin scoaterea din regimul comun şi includerea în echipa lui Frobenius, ceea ce îi oferea acces la un statut privilegiat, să o fi avut chiar fratele său, Christian Schweitzer, administrator al domeniului deținut de prințul Barbu Ştirbey la Buftea. După ocuparea Bucureştiului de trupele germane la finalul lui 1916 şi plecarea prințului la Iaşi, însoțind familia regală, în palatul de la Buftea şi-a stabilit reşedința nimeni altul decât feldmareşalul August von Mackensen, tot aici fiind semnată la 5/18 martie 1918 pacea prin care România pierdea atât versanții Carpaților cât şi Dobrogea.

Desigur, hotărâtoare pentru determinarea lui Frobenius de a-l capacita pe tânărul Schweitzer în propriul său program de studiu şi cercetări de teren, a fost şi formația de care acesta beneficia în plan artistic, ca absolvent merituos, încă din 1908, al unei şcoli exigente din inima Germaniei, Academia Regală din Berlin (Hochschule für Bildende Kunst). La vârsta senectuții, în 1957, Rudolf Schweitzer-Cumpăna mărturisea: „În afară de puține excepții, pictura germană propriu-zisă nu m-a impresionat prea mult (…) În schimb, mi-a folosit

[33] *Ibidem*, p. 30: la 1540, un strămoş al său, Martin Schweitzer, figurează în arhivele orăşelului Neustadt am Kocher, cu precizarea că după tradiția familiei, rădăcinile lor s-ar fi aflat în Elveția germană (Deutschschweiz).

[34] Aşa-numitul „Tânăr în negru cu batistă roşie", ulei pe pânză, 55 x 35 cm, colecție privată, vândut de o casă de licitații din România, la 22 martie 2015 (http://www.artvalue.com/auctionresult--schweitzer-cumpana-rodolf-1886-young-man-in-black-with-red-ha-4478912.htm). Această lucrare reprezintă, din punct de vedere cronologic, cel de-al treilea autoportret cunoscut al artistului, primele două fiind datate 1914 („Autoportret cu vioara", Piteşti şi „Autoportret cu țigara" - cf. Zoe Apostolache-Stoicescu, Aurel Pentelescu, *Autoportretele lui Rudolf Schweitzer-Cumpăna. Câteva considerații subiective*, în „Caietele fundației Rudolf Schweitzer-Cumpăna", 5, 2005-2006 (2010), p. 16, 20, 23-24.

cunoaşterea profundă a formelor şi a valorilor, cu un cuvânt desenul pe care l-am învăţat la Academie şi care a rămas un fel de coloană vertebrală a artei mele”[35]. Este tocmai ceea ce Frobenius avea nevoie în programul său de documentare etnografică, antropologică şi arheologică pe plaiurile româneşti, iar tânărul Schweitzer a ştiut să îi ofere cu atâta măiestrie.

Pentru reconstituirea relaţiilor dintre Frobenius şi Schweitzer, a evoluţiei acestora, încă mai este nevoie de multă muncă de cercetare în arhive, îndeosebi în cele germane. Oricum, premisele se arată a fi nu numai incitante, ci şi îmbucurătoare şi promiţătoare. Pentru pictura lui Schweitzer, însă, descoperirea lucrărilor din 1917 în fondul documentar din Frankfurt am Main este fără doar şi poate un mare pas înainte în reconstituirea evoluţiei propriei exprimări estetice dar şi umplerea unui gol dintr-o biografie ce poate fi considerată una a celebrităţii mai ales în ceea ce priveşte ultima parte a vieţii, dar cu multe necunoscute îndeosebi în etapele incipiente, de formare a personalităţii artistice.

Pentru publicul românesc, un prilej deosebit de a se întâlni pentru prima oară cu această etapă a creaţiei lui Schweitzer-Cumpăna – necunoscută multora, considerată pierdută de puţinii iniţiaţi şi acum regăsită –, l-ar putea constitui înţelegerea cu partea germană în organizarea unei expoziţii temporare care să cuprindă aceste lucrări, în 2021, în ceea ce atunci va fi proaspăt renovata galerie de artă din Piteşti. Ar fi un act de cultură reparatoriu şi binevenit, la 15 ani după ce artistul a devenit patron spiritual al acestui monument cultural, împrumutând galeriei din oraşul natal numele său.

---

[35] Zoe Apostolache-Stoicescu, *Un pictor argeşean de talie europeană: Rudolf Schweitzer-Cumpăna (1886-1975)*, în „Argesis”, Seria Istorie, 9, 2000, p. 513.

WHERE THE ARTS AND ARCHAEOLOGY MEET EACH OTHER. NEW DATA ABOUT RUDOLF SCHWEITZER-CUMPĂNA, ONE CENTURY AFTER "THE MISSING YEAR" FROM THE ARTIST'S BIOGRAPHY (1917-2017)

Abstract

The archives of Frobenius Institute from Frankfurt am Mainz, Germany reveal important and unique clues about an unknown period experienced by the artist Rudolf Schweitzer-Cumpăna (1886-1975) one hundred years ago during the First World War, as prisoner of war in a German internment camp (but also as an protégé and close collaborator of the German scientist Leo Frobenius), at Mănăstirea, on the Mostiştea Valley, today in Călăraşi County, nearby the Danube.

The paper sheds new light on the condition of the artist in war, on the relationship between the archaeology, ethnography, anthropology and the fine arts, and clearly demonstrates that many of the late masterpieces of Schweitzer-Cumpăna ("The boy with gas buckets", "The carpenters` lunch", "Countrywoman with distaff" etc.) are sequels of some sketches already experienced by him decades before, during the war camp period.

List of illustrations

Fig. 1. The two protagonists of the collaboration from 1917 in the war camp at Mănăstirea. 1 Leo Viktor Frobenius (1873-1938). Library of Congress, George Grantham Bain Collection; 2 Rudolf Schweitzer-Cumpăna. Self-portrait, 1919. Private collection.

Fig. 2. The archaeological explorations made by Leo Frobenius in the South of Romania in 1917. 1 Chiselet-„Măgura Fundeanca"; 2 Cuneşti-„Măgura Cuneştilor". The Photo Archive of Frobenius Institute for Research in Cultural Anthropology, Frankfurt am Main.

Fig. 3-5. Works (watercolours) made by Rudolf Schweitzer-Cumpăna in 1917, at Mănăstirea village. The Picture Archive of Frobenius Institute for Research in Cultural Anthropology, Frankfurt am Main.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

VIZITA LUI ION MIHALACHE LA CÂMPULUNG-MUŞCEL, LA 26-27 IULIE 1945, ÎNTR-UN RAPORT AL SIGURANȚEI STATULUI CĂTRE PREFECTURA JUDEȚULUI MUŞCEL

DRAGOŞ CHISTOL*

La 15 septembrie 1944, Serviciul Special de Informații şi-a schimbat numele în Serviciul de Informații, şi a fost trecut în subordinea Ministerului de Război, dar doar pentru scurtă vreme, deoarece, din 27 aprilie 1945, a fost trecut în subordinea Preşedinției Consiliului de Miniştri şi a fost redenumit Serviciul Special de Informații. Din acest moment, serviciul a fost folosit inclusiv pentru strângerea de informații despre oamenii politici din cadrul vechilor partide politice.

Un astfel de moment s-a consumat la 26-27 iulie 1945, la Câmpulung-Muşcel, o dată cu sosirea lui Ion Mihalache. Informarea făcută, cu această ocazie, de Biroul Siguranței oraşului, către Prefectura județului Muşcel, se află la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Argeş[1].

O primă impresie la o analiză a celor relatate în informare, şi mă refer aici la acuratețea informațiilor, este faptul că cel puțin unul din cei prezenți la întâlnirea cu Ion Mihalache era informator al Siguranței. Mai mult decât atât, faptul că în informare erau scoase în evidență acele afirmații acide ale lui Ion Mihalache la adresa Uniunii Sovietice şi a comuniştilor, mă îndreptățesc să afirm că structurile informative ale statului erau deja, la doar câteva luni distanță de la instalarea guvernului Petru Groza, la dispoziția, sub controlul şi în slujba guvernului proletar, având rolul de viitoare poliție politică.

În ceea ce priveşte documentul, la începutul acestuia sunt furnizate informații legate de data sosirii omului politic țărănist în oraş (26 iulie 1945), de numărul de înmatriculare al maşinii cu care a călătorit până în Câmpulung-Muşcel (6176 B), şi de locul unde acesta a fost cazat peste noapte (la locuința căpitanului în rezervă Titi Georgescu, de pe strada Negru-Vodă, nr. 99).

---

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

1 Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Argeş, Fond Prefectura Județului Muşcel, dosar nr. 229/1945, f. 7.

Conţinutul consistent al notei informative continuă cu ceea ce s-a întâmplat a doua zi, la 27 iulie 1945. În fapt, la orele 10^{00}, în aceeaşi locuinţă, a avut loc o întrunire a lui Ion Mihalache cu şefii organizaţiilor Partidului Naţional Ţărănesc din judeţul Muşcel, întrunire la care au participat aproximativ 150 de persoane, inclusiv membri de partid din Câmpulung-Muşcel. Printre aceştia, informatorul/informatorii i-a/i-au remarcat pe preoţii Mănescu şi Badea, pe dr. Tălâmbă, pe avocaţii Suţa, Moloiu, Popescu şi Stroescu, pe profesorii Pâslaru, Mitu, Rădulescu, Cristescu, Bâlcă, pe subinspectorul şcolar Stănescu, pe revizorul şcolar Mareş, pe profesorul Alexandrescu, inspector şcolar în Ministerul Educaţiei Naţionale, venit special din Bucureşti pentru această întâlnire, precum şi pe un colonel polonez, Sieroslawski Tadeus. Deschiderea şedinţei a fost făcută de avocatul Suţa şi de „un oarecare Adamescu, în numele Tineretului Naţional Ţărănist, cuvântarea de fond fiind ţinută de Ioan Mihalache, cuvântare care a durat o oră şi jumătate”[2]. Expunerea lui Ion Mihalache a început prin prezentarea situaţiei externe, caracterizată ca fiind o „ceaţă politică”, dar în care elogiază şi scoate în evidenţă „intensa activitate a Domnului Churchill, care singur s-a încumetat să lupte contra hitlerismului”[3].

Cât despre Uniunea Sovietică, informatorul a reţinut, din expunerea lui Ion Mihalache, faptul că puterea de la răsărit a avut de apărat nevoia de ieşire la „marea Neagră, spre Mediterana”. În acest punct, în nota informativă trimisă către prefectură s-a făcut o apreciere personală, declarându-se că Ion Mihalache a demonstrat „în mod insinuant” că dacă doleanţele sovieticilor de ieşire la Mediterana nu ar fi satisfăcute, aceştia ar porni noi războaie”[4], lăsându-se, deci, să se înţeleagă faptul că Mihalache nu crede că Uniunea Sovietică ar avea intenţii pacifiste. în plus, puterea sovietică a impus în România un guvern „nerecunoscut de Anglia şi America”, în care „s-au cocoţat lichelele şi uzurpatorii”[5], incompetenţa acestui guvern cauzând un iminent „dezastru economic”[6].

Vorbind despre situaţia internă din ţară şi făcând referire, din nou, la guvern, Ion Mihalache declara că „metoda pumnului legionar de eri, este metoda pumnului comunist de azi”, aceasta nefiind „democraţie, decât pur şi simplu dictatură”[7], iar guvernul „oricâte legi şi lagăre ar creia, vor fi neîncăpătoare pentru majoritatea zdrobitoare a membrilor Partidului Naţional Ţărănist, care majoritate se confundă cu însăşi poporul român”[8]. Acesta face,

[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem*, f. 8.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*

apoi, o trecere în revistă a partidelor politice din România, criticându-i, în primul rând, pe comunişti care, deşi şi-au anunţat ca obiective „comunizarea pământului, naţionalizarea industriei şi dictatura proletariatului, totuşi nu au reuşit aceasta, întrucât sunt slabi”[9]. Referindu-se la Frontul Plugarilor, omul politic ţărănist i-a caracterizat pe aceştia ca fiind o „cârciumă a comuniştilor la ţară”[10]. În acest punct, în nota informativă a fost introdusă, din nou, o apreciere personală, declarându-se că această „ironie” a lui Ion Mihalache „se răsfrânge asupra Partidului Comunist”[11]. Mihalache l-a criticat şi pe Gheorghe Tătărescu, despre care spunea că a colaborat la instaurarea „dictaturei în Ţară”. În încheierea discursului său, Ion Mihalache şi-a exprimat dorinţa „unei colaborări sincere cu U.R.S.S.-ul, lăsând să se înţeleagă că programul Partidului Naţional Ţărănist este mai bun decât cel al Partidului Comunist Român şi că va fi susţinut în Ţară, chiar şi de Uniunea Sovietică”[12].

Informarea făcută de Biroul Siguranţei s-a terminat cu precizarea că, după încheierea întâlnirii, la ora 12^{00}, şi după plecarea delegaţilor, în după amiaza aceleiaşi zile a avut loc o consfătuire restrânsă în acelaşi loc, la care au participat avocatul Suţu, dr. Uleia, avocatul Stroescu, preotul Mănescu şi alte câteva persoane necunoscute din judeţ, la care s-a adăugat colonelul polonez Sieroslawski Tadeus[13].

După cum putem observa, informaţiile deţinute de Siguranţa Statului au provenit direct de la sursă, informatorul fiind prezent la întrunire şi, acesta fie avea simpatii pentru noul guvern proletar, fie urmărea, prin introducerea în nota informativă a unor aprecieri personale, să se facă util noii puteri comuniste.

Pe de altă parte, putem presupune că aceste aprecieri personale din nota informativă au aparţinut şefului din Câmpulung al Siguranţei Statului, comisarului Ioan Dinulescu, cel care o şi semnează. Putem presupune acest lucru deoarece, cu doar câteva luni în urmă, avuseseră loc două evenimente importante, din perspectiva discuţiei noastre; pe de o parte, începând cu 6 martie, România avea un nou guvern, de sorginte comunistă, iar pe de altă parte avusese loc eliberarea din funcţie a lui Eugen Cristescu, fostul şef al serviciului de informaţii din structura centrală de la Bucureşti.

Ori, aceste schimbări au adus cu sine fie schimbări de personal, în teritoriu, la nivel de conducere, noii şefi fiind oameni de încredere ai noului regim, fie schimbări de atitudine a agenţilor cu vechime, care încercau să se adapteze noului drum pe care România îl urma. Sau, şi una, şi alta. Ceea ce este

[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem.*

cert, însă, este faptul că, din păcate, agenții serviciilor de informații au devenit uneltele, instrumentele noului regim impus din afară de Uniunea Sovietică, ca o consecință nefastă a celui de-Al Doilea Război Mondial.

THE VISIT OF ION MIHALACHE TO CÂMPULUNG-MUŞCEL, ON JULY 26-27, 1945, IN A REPORT OF THE SECRET INTELLIGENCE SERVICE HANDED OVER TO THE PREFECTURE OF MUŞCEL COUNTY

Abstract

A file of the Argeş County Archive Service contains a secret report regarding to the visit of Ion Mihalache in the town of Câmpulung-Muşcel. The report was handed over to the Prefecture of Muşcel County, controlled at that time by the new communist power. In fact, after April 27, 1945, when the Secret Intelligence Service had been subordinated to the Government, the Service was used for gathering intelligence about the Communists' political opponents.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

PREVEDERI LEGISLATIVE PRIVIND EVALUAREA ARHIVISTICĂ ÎN ROMÂNIA

AUREL RADU*

Prin Legea Arhivelor Naționale[1] nr. 16/1996 republicată în 2014 s-au fixat anumite „tradiții” arhivistice anacronice. Încă din preambulul legii (art. 1) se face precizarea că izvoarele istorice formează Fondul Arhivistic Național al României (un concept de origine sovietică, prescurtat în continuare în FAN) fiind alcătuite din documentele create de către: *organele de stat, organizațiile publice sau private economice, sociale, culturale, militare şi religioase, de către persoane fizice autorizate, profesionişti care îşi desfăşoară activitatea in baza unei legi speciale si persoane fizice*. Prin acest prim articol s-a introdus aşa-numitul concept de arhivă totală (total archives), fără să se facă distincţie mai clară între arhivele publice şi cele private, în sensul precizării drepturilor şi obligațiilor care revin celor două sectoare, a diferențelor de funcţionare şi a dreptului de proprietate, după cum ar fi cerut imperativele perioadei postrevoluționare.

De asemenea, Statul se obligă să asigure protecţie specială tuturor documentelor care formează FAN. Cât de eficient şi practic poate fi un asemenea demers în prezent? Totuşi, Statul şi-a dovedit incapacitatea de a gestiona arhivele fostelor organizații economice socialiste. Poate un asemenea concept era prioritar în perioada comunistă când statul totalitar dorea să dețină monopolul informației şi implicit controlul tuturor arhivelor. Nu e de mirare că în anii 50 când erau alte priorități, Arhivele Statului au fost militarizate şi trecute în structura Ministerului Afacerilor Interne…

În continuare, Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996 (art. 2) „încearcă” să definească nişte genuri sau categorii de documente care fac parte din FAN, respectiv: *acte oficiale şi particulare, diplomatice şi consulare, memorii, manuscrise, proclamații, chemări, afişe, planuri, schițe, hărți,*

* Arhivele Naționale - Serviciul Județean Argeş.
[1] Monitorul Oficial, partea I, nr. 293 din 22 aprilie 2014.

pelicule cinematografice ***şi alte asemenea mărturii****, matrice sigilare, precum şi înregistrări foto, video, audio şi informatice, cu valoare istorică, realizate în ţară sau de către creatori romani în străinătate*. În primul rând, o asemenea detaliere nu îşi are rostul într-o lege care se vrea a fi organică. Se puteau înşira pe alte multe pagini şi alte genuri sau categorii de documente *care fac parte din FAN* şi încă nu vom fi epuizat total acest demers. Dacă se dorea o anumită detaliere, aceasta trebuia să fie făcută prin norme sau metodologii de lucru pentru organizarea şi desfăşurarea întregii activităţi arhivistice, inclusiv pentru *clasificarea şi includerea în FAN*, după cum legea a şi stabilit (vezi art. 5, lit.a).

Din păcate, aceste norme şi metodologii lipsesc sau sunt concepute într-un canon rigid şi formal, cu aplicabilitate practică limitată, fără vreo dorinţă de sincronizare cu practica arhivistică europeană/mondială. Totuşi, nu mai e de mirare că litera şi spiritul legii nu sunt respectate, în condiţiile în care articolul 6 din Legea 16/1996 este practic neaplicat, inaplicabil sau poate desuet[2]?!

Legea stabileşte de asemenea şi după cât timp ajung documentele în depozitele Arhivelor Naţionale (art. 13). De regulă, documentele scrise sunt depuse după 30 de ani de la crearea lor, cu excepţia registrelor de stare civilă (după 100 de ani) şi a documentelor tehnice (după 50 de ani). Din nou, o asemenea detaliere nu îşi avea rostul într-o lege organică, pentru că această detaliere nu poate fi exhaustivă. Spre exemplu, legea menţionează când se face depunerea altor genuri sau categorii de documente: documentele fotografice, precum şi peliculele cinematografice (după 20 de ani), matricele sigilare confecţionate din metal (după scoaterea lor din uz) şi omite totuşi să stabilească termenul când se depun documentele electronice/digitale, deşi acestea sunt menţionate sub denumirea de *înregistrări informatice* (vezi art. 2).

Şi se continuă cu alte multe excepţii, mai vechi sau mai noi, de instituţii care depun documentele doar după ce acestea nu mai sunt necesare pentru desfăşurarea activităţii curente (AVAS) sau pur şi simplu sunt exceptate de la depunerea documentelor (Ministerul Apărării Naţionale, Ministerul Afacerilor Externe, Serviciul Roman de Informaţii, Serviciul de Informaţii Externe, Serviciul de Protecţie şi Pază, Academia Română şi mai nou Notariatele Publice).

[2] În cadrul Arhivelor Naţionale funcţionează un consiliu ştiinţific, format din specialişti ai Arhivelor Naţionale, cercetători, cadre didactice universitare şi specialişti din ministerele interesate, care analizează, dezbate şi face propuneri în probleme privind normele şi metodologiile specifice de lucru, publicaţiile de specialitate, precum şi dezvoltarea întregii activităţi arhivistice. Modul de organizare şi funcţionare, precum şi componenta consiliului ştiinţific se stabilesc prin regulament de organizare şi funcţionare, aprobat de directorul Arhivelor Naţionale.

Şi excepţiile nu s-au încheiat (art. 18), întrucât creatorii şi deţinătorii de arhiva pot deţine documente care fac parte din FAN şi după expirarea termenului de depunere dacă acestea sunt necesare în desfăşurarea activităţii lor, iar în cazul declarării falimentului unui creator de documente, fără ca activitatea acestuia să fie continuată de altul, documentele cu valoare istorică se preiau de Arhivele Naţionale, în timp ce documentele cu valoare practică se predau, pe baza de contract, operatorilor economici autorizaţi în prestarea de servicii arhivistice.

Prin Legea 138/2013 care modifică Legea 16/1996 a Arhivelor Naţionale s-au introdus noţiuni şi reglementări noi referitoare la *arhivele societăţilor comerciale* pentru care s-a declarat falimentul. În acest caz, lichidatorul judiciar are obligaţia legală de a depune documentele cu valoare istorică la Arhivele Naţionale şi documentele cu valoare practică la un operator economic autorizat de Arhivele Naţionale să presteze servicii arhivistice.

Această direcţie de hiper-reglementare arhivistică a mediului privat este eronată şi afirmaţia necesită următoarele completări importante. Societăţile comerciale nu deţin documente cu valoare istorică/arhivistică, cu excepţia celor care sunt continuatoare legale ale unor structuri economice socialiste şi/sau care după 1989 au desfăşurat o activitatea importantă economică la nivel local (judeţean) sau naţional (spre exemplu SC Automobile DACIA SA). Prin Legea 138/2013, tocmai aceste situaţii trebuiau reglementate punctual. Ce raţiune de păstrare pentru 50 de ani se justifică în cazul documentele cu valoare practică (statele de plată a salariilor şi dosarele de personal) dacă informaţiile se regăsesc în REVISAL[3]?

În cazul unei societăţi comerciale pentru care s-a declarat falimentul există suficiente documente cu valoare istorică/arhivistică referitoare la activitatea acesteia păstrate în arhivele deţinute de instituţiile menţionate mai jos, de unde e mult mai probabil să fie preluate de Arhivele Naţionale:

- *Instanţele de judecată* (dosare de judecată, sentinţe comerciale etc.);
- *Administraţia Financiară* (bilanţuri, bugete, procese verbale de control etc.);
- *Inspectoratul Teritorial de Muncă* (state de plată a salariilor, cărţi de muncă, procese verbale de control, REVISAL etc.);
- *Registrul Comerţului* (dosarul societăţii care conţine informaţii relevante despre înfiinţare, desfiinţare, reorganizare etc.);
- *Direcţia Judeţeană de Statistică* (rapoarte/situaţii statistice lunare/anuale etc.);

[3] Hotărârea de Guvern nr. 500/2011 privind registrul general de evidenţă a salariaţilor.

- Alte instituții cu care societatea a intrat în contact sau cărora s-a subordonat din punct de vedere legal la un moment dat. Spre exemplu: **1.** *SC Auto Sorinache SRL* din Mioveni (Şcoală de şoferi), creează un registru cu partide individuale pentru fiecare cursant care conține date personale despre cursant, fotografii tip legitimație, date despre pregătirea practică şi teoretică etc. În cazul declarării falimentului, această categorie de documente se depune în baza unor reglementări legale la *Registrul Auto Român Argeş (RAR)*. **2.** *SC Profesional New Consult SRL* din Piteşti (Firmă de formare profesională) creează documente care trebuie să fie păstrate o perioadă îndelungată, cum sunt mătcile sau cotoarele diplomelor de absolvire pentru diferite cursuri de formare profesională. În cazul declarării falimentului, această categorie de documente se depune în baza unor reglementări legale la *Agenția Județeană pentru Plăți şi Inspecție Socială Argeş (AJPIS)*.

În cazul în care Arhivele Naționale consideră că aceste categorii de documente precizate în exemplele de mai sus sunt relevante din punct de vedere al valorii istorice/arhivistice, depunerea lor la Arhivele Naționale se va face de către *RAR* sau *AJPIS* şi doar în cazuri cu totul excepționale de către creatorul de documente, în speță cele două societăți menționate.

* * *

În mod practic, stabilirea valorii documentelor create sau deținute de un creator de documente se face într-o primă etapă cu ajutorul nomenclatorului arhivistic şi într-o etapă ulterioară în urma activității de selecționare când în fapt se face o nouă re-evaluare.

Nomenclatorul arhivistic este un instrument de lucru important şi obligatoriu care trebuie întocmit de fiecare creator de documente cu personalitate juridică pentru documentele pe care acesta le creează. Nomenclatorul arhivistic se prezintă sub formă de tabel în care sunt trecute toate birourile/compartimentele creatore de documente aşa cum sunt detaliate în organigramă, împreună cu categoriile/grupele de documente create de fiecare compartiment şi termenul de păstrare aferent fiecărei categorii de documente. În mod practic, nomenclatorul reprezintă schema de clasare/grupare a documentelor create anual.

Întocmirea nomenclatorului arhivistic cade în sarcina fiecărui creator de documente care poate fi sancționat contravențional pentru neîntocmirea acestuia, iar obligația confirmării/aprobării nomenclatorului arhivistic cade în sarcina Arhivelor Naționale.

În mod practic, fără să existe vreo implicare însemnată din partea Arhivelor Naționale, fără să existe o bază metodologică solidă la îndemâna creatorului de documente care adesea nu are personal specializat în domeniul

arhivistic, se ajunge în situația în care nomenclatorul este întocmit superficial, adesea copiat ad-litteram din diferite surse pentru a puncta astfel o cerință legală. De asemenea, trebuie făcută precizarea că indicatoarele termenelor de păstrare şi nomenclatoarele arhivistice sunt instrumente de lucru întocmite în baza unei prevederi legale cărora din păcate nu li se asigură publicitatea după cum se procedează în alte țări occidentale cu tradiție arhivistică.

Obligativitatea întocmirii nomenclatorului arhivistic este prevăzută în Legea 16/1996 a Arhivelor Naționale şi impusă în practica arhivistică încă din anul 1957, însă sunt creatori de documente de la nivel central şi local care au întocmit cu întârziere acest instrument de lucru sau pur şi simplu au renunțat să se conformeze acestei cerințe legale, iar modul de punere în aplicare a nomenclatorului arhivistic s-a făcut şi se face în mod inegal. Aceste deficiențe țin în mare parte de modul de transpunere în practică a nomenclatorului arhivistic, însă există şi probleme de fond. Nomenclatorul arhivistic reflectă în mod parțial şi incomplet categoriile/grupele de documente create, devine adesea desuet datorită schimbărilor dese ale organigramei, atribuțiilor şi legislației, iar modul de stabilire a termenelor de păstrare este confuz. Confuzia privind stabilirea termenelor de păstrare vine atât din partea arhiviştilor din cadrul Arhivelor Naționale, cât şi din partea legiuitorului sau a creatorilor de documente. S-a ajuns în situația în care în multe legi, regulamente şi ordine ministeriale s-au stipulat aprecieri cu privire la stabilirea termenelor de păstrare pentru diverse categorii de documente, adesea superficiale sau eronate, fără vreo implicare/evaluare din partea arhiviştilor din cadrul Arhivelor Naționale.

Câteva exemplificări pot fi ilustrative. *Metodologia 1 din 13 octombrie 1997, pentru aplicarea unitara a dispozițiilor Legii nr. 119/1996 cu privire la actele de stare civila*, la art. 20(2) a stipulat: *Documentele care au stat la baza înregistrării actelor şi faptelor de stare civilă, precum şi la înscrierea mențiunilor ulterioare se păstrează 30 de ani, după care se predau direcțiilor județene ale Arhivelor Naționale (a municipiului Bucureşti)* [4]. Într-adevăr, aceste documente au valoare practică (juridică) îndelungată la creator, însă este exclusă opțiunea depunerii acestora la Arhivele Naționale nefiind documente cu valoare istorică/arhivistică. *Metodologia cu privire la aplicarea unitară a dispozițiilor în materie de stare civilă din 26.01.2011* (în vigoare de la 2 martie 2011), la art. 19(2) a stipulat: *Termenul de păstrare a documentelor care au stat la baza înregistrării actelor şi faptelor de stare civilă, precum şi la înscrierea mențiunilor ulterioare este de 50 de ani de la crearea lor; la expirarea termenului de păstrare, acestea pot fi scoase din evidența arhivei,*

[4] Monitorul Oficial, partea I, nr. 318 bis din 19 noiembrie 1997.

prin selecționare, cu aprobarea direcțiilor județene/Direcției Municipiului București ale/a Arhivelor Naționale, conform prevederilor art. 11 din Legea nr. 16/1996, cu modificările şi completările ulterioare[5]. Din fericire, este de bun augur că după 14 ani avem în sfârşit acest articol din metodologie conform cu prevederile legale arhivistice în vigoare!

Ultimul recensământ al populației şi locuințelor din România s-a realizat în octombrie 2011. S-au emis nu mai puțin de patru Hotărâri de Guvern care au stipulat în mod inegal regimul de păstrare pentru chestionarele de recensământ. Din păcate, deznodământul nu a fost sinonim cu interesul Arhivelor Naționale pentru păstrarea permanentă a chestionarelor de recensământ[6].

Arhiviştii trebuie să se implice activ, să stabilească şi să justifice în mod argumentat în ce rezidă valoare arhivistică a documentelor cu termen de păstrare permanent care urmează să ajungă într-o arhivă istorică şi să fie mai puțin preocupați de a argumenta despre documentele cu termen de păstrare temporar.

Etapa ulterioară de re-evaluare arhivistică este reprezentată în practica românească prin *activitatea de selecționare*. Această activitate este lăsată în mare parte în sarcina creatorului de documente care adesea acordă atenție mai mare documentelor care urmează să fie eliminate decât celor care se păstrează permanent sau au valoare arhivistică. Mulți creatori de arhivă consideră şi în prezent că ***prin selecționare se dispune în fapt eliminarea documentelor*** lipsite de valoare arhivistică.

Pentru a putea face selecționare, creatorul sau deținătorul de arhivă trebuie să aibă o evidență clară a arhivei prin întocmirea aşa-numitelor liste de inventar ale arhivei. În condițiile în care multe instituții publice funcționează fără să aibă personal de specialitate (nici măcar arhivar, darămite arhivist!), acestea sunt obligate totuşi să aibă evidență a arhivei *pe compartimente, pe ani şi termene de păstrare,* respectându-se rigorile impuse prin Legea 16/1996 (Anexa 2). Specialiştii înțeleg ce reprezintă această ultimă cerință legală privind evidența arhivei, însă această cerință este greoaie, birocratică şi adesea nu serveşte intereselor de evidență ale creatorilor şi deținătorilor de documente. Listele de inventar după cum sunt impuse prin lege servesc mai degrabă interesului şi opticii Arhivelor Naționale şi mai puțin pe cele ale creatorilor şi deținătorilor de arhivă.

---

[5] Monitorul Oficial, partea I, nr. 151 din 2 martie 2011.

[6] Aurel Radu, *Considerații privind evaluarea arhivistică a documentelor de recensământ în România şi în țările anglofone*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări", seria a IV-a, nr. 2, 2014, p. 209-210.

O simplificare a ceea ce înseamnă evidenţa arhivei se impune. Spre exemplu, evidenţa de bază a bibliotecilor este reprezentată de *Registrul publicaţilor de bibliotecă* în care sunt trecute toate unităţile de bibliotecă. Modul în care sunt păstrate fizic în depozit aceste unităţi de bibliotecă ţine de specificul muncii bibliotecarului. Din păcate, în practica arhivistică observăm că pe coperta fiecărei unităţi arhivistice există nenumărate cifre (cote) barate sau nebarate, scrise cu diferite instrumente care dau adesea un aspect neplăcut şi îngreunează accesul/cercetarea. În esenţă, această situaţie este cauzată de schimbarea de-a lungul timpului a sistemului de evidenţă sau/şi în urma refacerii evidenţei arhivei. Cu siguranţă că o ***evidenţă simplificată*** a arhivei de la creatori ar servi intereselor ambelor părţi implicate/interesate…

Activitatea de selecţionare nu asigură reţinerea/păstrarea documentelor cu valoare arhivistică în cazul seriilor mari de documente, omogene ca formă/structură dar inegale ca valoare informaţională, cum sunt: dosarele cauzelor de la instanţele de judecată, dosarele de personal, mapele cu chestionarele de recensământ, cataloagele de clasă/şcolare, dosarele de pensie, bilanţuri şi bugete ale societăţilor comerciale etc. În practica românească, în cazul *seriilor*[7] mari de documente, stabilirea valorii se face la extreme: fie se păstrează toată seria, fie se elimină toată seria, întrucât arhiviştii români nu au instrumente eficiente, studii, metodologii pentru aplicarea eşantionării ca metodă de evaluare arhivistică.

Poate mai sunt arhivişti suficienţi care consideră că prin existenţa Comisiilor de Selecţionare din cadrul Arhivelor Naţionale s-a impus un filtru calitativ pentru activitatea de selecţionare de la creator, însă există deja destule alte opinii contrare ale unor arhivişti implicaţi care au arătat că transpunerea în practică a activităţii de selecţionare nu a asigurat în mod eficient reţinerea documentelor cu valoare istorică/arhivistică[8].

* * *

În *Normele Tehnice privind desfăşurarea activităţilor în Arhivele Naţionale* aprobate de directorul general prin ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996, la capitolul II – Prelucrarea arhivistică a documentelor, subcapitolul 10. Selecţionarea documentelor, art. 47 şi 48, sunt menţionate criteriile după care

[7] În practica arhivistică românească nu este definită *seria* şi nu există instrumente individualizate de evidenţă în funcţie de tipologii.

[8] Laurenţiu Mera, *Îndreptar arhivistic,* Editura Cartimpex, Cluj-Napoca, 2001, p. 206; Gheorghe Popa, *Concepţia despre selecţionare în arhivistica românească contemporană*, în „Revista de Arhivistică”, nr. 1-2/1998, p. 134.

se stabileşte importanţa documentelor sau valoarea documentar-istorică sau practică a documentelor de arhivă:

1. *Valoarea istorică, cuprinzând informaţii privind istoria socială, economică, politică şi cultural religioasă.*

Stabilirea valorii istorice (culturale) este adesea o sarcină grea pentru arhiviştii din România în condiţiile în care aceştia nu au la îndemână instrumente şi studii temeinice de evaluarea arhivistică a unor domenii, ramuri administrative şi funcţii sociale, economice, politice sau cultural-religioase din ţară sau străinătate. De asemenea, trebuie făcută menţiunea că adesea sintagma valoare istorică este insuficientă, în condiţia în care în depozitele Arhivelor Naţionale sunt documente care nu au valoare strict istorică, dar care sunt valoroase datorită conţinutului informativ. Probabil că termenul care se impune ca urmare a influenţei occidentale este cel de valoare arhivistică deoarece este mai corect şi cuprinzător.

2. *Vechimea documentelor, caracteristici de formă, suport, ornamentaţii din metal şi pietre preţioase, valoare artistică ş.a.*

Acest criteriu este valabil în primul rând pentru documentele medievale aflate în mare parte în depozitele Arhivelor Naţionale: pergamente, documente scrie pe hârtie produsă manual cu sau fără filigran, cu miniaturi, peceţi aplicate, timbrate sau atârnate, ferecături din argint etc. Cele mai multe documentele deţinute de Arhivele Naţionale (peste 70-80%) sunt din perioada modernă şi contemporană, în bună parte pe hârtie, documente textuale, mai puţine non-textuale (fotografii, planuri, hărţi) şi foarte puţine sau deloc documente digitale/electronice. Pentru aceste din urmă tipuri de documente nu mai contează din punct de vedere al valorii arhivistice forma şi suportul pe care se află informaţia pentru că acestea sunt într-o continuă schimbare tehnologică (computer, harduri externe, CD-uri, DVD-uri, memorii externe flash etc.). Problema principală va fi cum vom reuşi să gestionăm din punct de vedere arhivistic asemenea suporţi informaţionali.

Unele arhive istorice au impus o limită temporală sub care nu se poate face selecţionare. În România, documentele din perioada feudală nu se supun selecţionării. Din păcate, pentru mai multă claritate asupra problemei, nu toţi istoricii s-au pus de acord asupra limitelor cronologice pentru perioada feudală/medievală. Documentele create până în anul 1920 se pot selecţiona doar în cazuri excepţionale, cu acordul Arhivelor Naţionale[9]. Şi alte ţări europene au stabilit o limită temporală pentru selecţionare. Cu siguranţă că este necesar un studiu argumentat din punct de vedere istoric şi arhivistic cu

[9] Se pare că există o justificare pentru stabilirea acestei limite temporale pentru selecţionare într-un Buletin de Informare şi Documentare Arhivistică (BIDA) din anii 50.

privirea la stabilirea unei limite temporale pentru selecţionare care să ţină cont de producţia de documente şi zona istorică. De asemenea, stabilirea unei limite temporale pentru selecţionare este în esenţă o decizie subiectivă care presupune un compromis între arhivişti şi istorici.

3. *Frecvenţa în cadrul Fondului Arhivistic Naţional şi universal.*

Conceptul de Fond Arhivistic Naţional, ba chiar universal, şi-a dovedit limitările terminologice, istorice şi arhivistice[10]. Frecvenţa poate fi un criteriu de stabilire a valorii documentelor cu condiţia definirii acesteia şi aplicării în cazul macro-evaluării arhivistice. Este cunoscut faptul că există un circuit firesc al documentelor între diversele ierarhii inter şi intra-instituţionale. Este normal ca din punct de vedere al valorii arhivistice să fie reţinute pentru păstrare într-o arhivă istorică doar acele documente care reflectă cel mai bine anumite funcţii, care duc greul informativ la nivelul ierarhic al instituţiei, sunt complete şi nerepetitive la alt nivel ierarhic, sunt unice şi au toate însemnele de validare juridică. Din punct de vedere practic, este adesea imposibil să stabilim frecvenţa în cadrul FAN.

4. *Rolul şi atribuţiile creatorului documentelor sau fondului şi locul ocupat de acesta în sistemul instituţional din ţara noastră sau relaţiile acestuia cu instituţii şi personalităţi din ţară şi străinătate.*

Poate acesta este cel mai important criteriu pentru stabilirea importanţei documentelor, însă în practica arhivistică românească nu există macro-evaluarea arhivistică. Orice creator de arhivă are relevanţă arhivistică specifică nivelului ierarhic. Rolul şi atribuţiile fiecărui creator de arhivă sunt definite prin legislaţia specifică domeniului de activitate, prin ordine şi regulamente de organizare şi funcţionare etc. Un creator de arhivă de la nivel central creează documente cu un grad mai mare de generalizare sau sinteză, în timp ce un creator de arhivă provincial creează documente de detaliu care de asemenea au valoare arhivistică relevantă pentru comunitatea locală.

Spre exemplu, unităţile şcolare creează documente anuale specifice şi unice cum sunt matricolele şi cataloagele şcolare cu valoare arhivistică, forurile ierarhice superioare (Inspectoratele Şcolare Judeţene) întocmesc documente specifice nivelului lor cum sunt situaţiile cu reţeaua şcolară judeţeană, fişe sau scheme de încadrare cu personal didactic etc., iar forul ierarhic central (Ministerul Educaţiei Naţionale) doar acele documente de sinteză, cu caracter general cum sunt rapoartele anuale privind starea învăţământului din fiecare judeţ sau din ţară.

[10] Bogdan-Florin Popovici, *"Arhiva totală": experienţa românească. O incursiune în istoria conceptului de Fond Arhivistic Naţional*, în „Revista Arhivelor", nr. 1/2008, articol disponibil la: https://bogdanpopovici2008.files.wordpress.com/2009/01/popovici-fan.pdf, 2016.

5. Cantitatea documentelor unui fond sau ale unei perioade din fond.

Acest criteriu poate fi luat în considerare decât în coroborare cu celelalte criterii de stabilire a importanței documentelor. Dacă o categorie de documente cum este cea a registrelor de stare civilă este importantă prin conținutul informațional, atunci e de la sine înțeles că nu mai contează că la nivel național se cumulează câțiva kilometri de registre de stare civilă aşezate pe raft. Deci, din acest punct de vedere, cantitatea este irelevantă în stabilirea importanței documentare.

Acest criteriu a funcționat şi în sens invers. Dacă într-un fond (probabil un fond închis, nu se precizează) sau o perioadă de fond există o cantitatea mică de documente (fără să fie definită cantitatea în u.a. sau m.l.) acesta nu poate fi supus selecționării. În practică, acest lucru a însemnat că multe fonduri închise din perioada contemporană conțin şi documente fără valoare arhivistică care blochează inutil spațiile de depozitare, astfel încât documente importante de la creatorii de arhivă ajung cu întârziere sau nu mai ajung deloc în depozitele arhivelor istorice.

6. Valoarea practică a documentelor.

S-a încetățenit în practica românească ideea că documentele se împart în două categorii distincte: cele cu valoare practică şi cele cu valoare documentar-istorică. În prima categorie sunt incluse în general statele de plată a salariilor angajaților şi dosarele de personal, dar fără a se face vreo distincție în cadrul fiecărei serii/categorii de documente.

Oare toate statele de plata şi dosarele de personal trebuie sa fie păstrate 50 de ani sau mai mult/puțin? Ce se întâmplă cu aceste categorii de documente după trecerea celor 50 de ani? Pot fi supuse selecționării chiar dacă au intrat prin excepție în depozitele Arhivelor Naționale? Se poate aplica eşantionarea lor? Cum facem această eşantionare?

7. Starea de conservarea a documentelor.

Starea de conservare poate fi un argument valid pentru eliminarea unor documente deteriorate care nu mai pot fi restaurate sau pentru care costurile de restaurare ar fi disproporționat de mari.

Ce se întâmplă în cazul fondurilor de arhivă deteriorate parțial sau în cazul celor deteriorate total? Dar în cazul documentelor medievale pe hârtie sau pergament? Sau în cazul fondurilor arhivistice deteriorate pentru care există un interes public major de acces cum este, spre exemplu, cazul arhivei STASI din Germania comunistă?

De asemenea, conform reglementărilor, documentele pot fi accesate public doar dacă starea de conservare permite consultarea lor. Această interdicție de acces nu poate fi permanentă ci doar temporară. De aceea trebuie

să fie stabilită o limită temporară pentru care documentele nu mai pot fi accesibile public din cauza stării de conservare, altfel această situație se poate permanentiza sau poate duce la abuzuri din partea deținătorilor. Din păcate, din cauza lipsei fondurilor de restaurare, a condițiilor de păstrare şi depozitare, multe documente se distrug sau sunt scoase din circuitul public din cauza stării de conservare. Din aceste cauze, se permanentizează decizia de a scoase din acces public foarte multe documente deşi menirea principală a Arhivelor Naționale este de a le face accesibile publicului, bineînțeles, cu respectarea restricțiilor legale, însă se impune precizarea că starea de conservare şi evidența documentelor se subsumează aceluiaşi interes de acces public care primează. Oare ce interes superior servesc Arhivele Naționale dacă se transformă doar în depozitare ale unor documente care stau aşezate frumos pe rafuri şi cu evidență perfectă, dar fără să existe vreun acces public la ele?

* * *

În *Anexa nr. 6 din Legea 16/1996* sunt trecute câteva genuri de documente (registrele de stare civilă, dosarele personale) şi categorii generice de documente din diferite domenii de activitate (medical, siguranță şi integritate națională, afaceri criminale, viața privată, politică externă, fiscal, comercial, notarial şi judiciar) care pot fi date in cercetare după o perioadă cuprinsă între 50 şi 100 de ani.

Din păcate, multe din aceste prevederi sunt greu de pus în aplicare sau inaplicabile. Cum pot oare verifica arhiviştii în mod eficient dacă au trecut 40 de ani de la moartea unei persoane pentru a putea pune în acces public documente privind viața privată a acesteia? În această situație, inclusiv regăsirea datelor de stare civilă este o sarcină care presupune un efort disproporționat[11].

De asemenea, o detaliere a unor categorii de documente era necesară prin metodologii sau norme de lucru. În sens strict, documentele medicale se referă la toate documentele create de o unitate spitalicească sau doar la cele privind tratamentul pacientului? Registrul internărilor şi raportările lunare/anuale de activitate reprezintă în sensul legii documente medicale? Consider că acestea ultime categorii de documente nu pot fi asimilate documentelor medicale, cel mult, registrul internărilor poate fi pus sub incidența legii privind protecția datelor personale.

[11] Bogdan-Florin Popovici, *Datele personale şi accesul la arhive în România: între protecție excesivă şi ignoranță*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/2009, articol disponibil la: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/serban/RA%201%202009/03%20popovici,%20bogdan.pdf, 2016.

Interesant şi demn de reliefat este că în cazul particular al documentelor medicale, multe din aceste documente care fac referire la tratamentul pacientului nici măcar nu ajung să fie păstrate 100 de ani la creatori? Se deduce că acestea nu sunt oare documente permanente şi atunci cum se explică că acestea au ajuns totuşi în depozitele Arhivelor Naționale?

Se ştie că principala menire a Arhivelor Naționale este aceea de a sigura accesul, în condițiile legii, la documentele deținute. Anexa 6 din Legea 16/1996 menționează anumite categorii de documente „valoroase" care se supun unor restricții de acces public deşi acestea se află deja în depozitele Arhivelor Naționale. Spre exemplu, documentele notariale şi judiciare se depun la Arhivele Naționale după 30 de ani de la crearea acestora, însă rămân blocate pentru accesul public încă 60 de ani, timp în care ele sunt folosite activ pentru diferite referințe, în special pentru rezolvarea unor petiții din partea persoanelor fizice şi juridice[12]. În această situație, ce interes public servesc Arhivele Naționale blocând spațiile de depozitare cu documente care nu sunt în acces public? Se justifică doar interesul de conservare? Oare de ce legiuitorul nu a făcut o distincţie mai clară între restricţiile de acces şi depunerea documentelor la Arhivele Naționale, cum de altfel a procedat doar în cazul particular al registrelor de stare civilă? Registrele de stare civilă se depun la Arhivele Naționale după 100 de ani, moment care coincide şi cu darea lor în acces public conform anexei menționate. Oare această situație particulară nu putea fi extinsă şi în cazul celorlalte categorii de documente, cum sunt cele medicale, notariale şi judiciare, fiscale etc.?

* * *

Ca o concluzie generală, arhiviştii din cadrul Arhivelor Naționale trebuie să se implice mai mult în stabilirea acelor categorii de documente care au valoare arhivistică/istorică prin întocmirea şi publicarea de studii de specialitate şi nomenclatoare arhivistice cadru / indicatoare arhivistice pe

---

[12] Mai recent, în Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996, republicată în 2014 (Monitorul Oficial, partea I, nr. 293 din 22 aprilie 2014), s-a strecurat în mod neobişnuit şi art. 26, redat integral: *(1) Prin excepție de la prevederile prezentei legi, birourile notariale, camerele notarilor publici şi Uniunea Națională a Notarilor Publici din România, după caz, sunt singurele entități care dețin, administrează, conservă şi protejează arhivele notariale. Aceste entități îşi exercită atribuțiile prevăzute de prezentul alineat, fără îndeplinirea vreunei condiții prealabile de autorizare. (2) Birourile notariale, camerele notarilor publici şi Uniunea Națională a Notarilor Publici, după caz, pot deține, administra, conserva şi proteja şi alte arhive decât cele notariale, cu îndeplinirea tuturor condițiilor prevăzute de prezenta lege*. Putem trage concluzia din acest articol cu formulare dubioasă că birourile notariale, camerele notarilor publici şi Uniunea Națională a Notarilor Publici reprezintă creatori şi deținători de arhivă care nu se supun prevederilor legii în sensul obligativității depunerii documentelor permanente la Arhivele Naționale după 30 de ani de la crearea acestora?!

ramuri de activitate / funcții împreună cu metodologia aferentă stabilirii termenelor de păstrare, astfel încât arhiviştii să devină jucători activi ai evaluării arhivistice. Astfel, creatorii de arhivă vor avea la îndemână instrumente şi metodologii auxiliare pentru înțelegerea şi stabilirea corectă a termenelor de păstrare pentru documentele pe care le creează. Aceste deziderate pot fi transpuse în practica arhivistică românească doar prin revizuirea actualei legislații arhivistice şi a procedurilor/metodologiilor de lucru în conformitate cu practica europeană/mondială în domeniul evaluării arhivistice.

LAW REGULATION CONCERNING ARCHIVAL APPRAISAL IN ROMANIA

Abstract

As a general conclusion, archivists from the National Archives should be more involved in establishing those categories of documents that have archival value-/-historical value, preparing and publishing frame archival schedules by activity-/-functions together with the methodology for determining records retention periods (disposition standards) so that archivists become active players in archival appraisal.

Thus, the record creators will have convenient supplementary tools and methodologies for the understanding and proper determination of their records retention periods. These goals can be translated into Romanian archival practice only by reviewing current procedures-/-working methodology in accordance with European practice-/-international archival appraisal.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

CONSERVARE-RESTAURARE

O HARTĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA ÎNTRE INTERVENȚIE EMPIRICĂ ŞI RESTAURARE

ROXANA DIACONU*

Cadrul general. În colecția Muzeului Municipiului Bucureşti există câteva hărți din secolul al XVI-lea. În acest articol voi prezenta una dintre ele. Această hartă se găseşte printre puținele hărți gravate în lemn aflate în colecția muzeului nostru. Hărţile de acest tip sunt printre primele hărți tipărite. Mari cartografi ai gravurii în lemn au fost Sebastian Münster şi Martin Waldseemüller. Tehnica de imprimare în lemn este denumită şi xilogravură. Specificitatea gravurii în lemn constă în soliditatea, caracterul ferm al semnului tăiat. Condiția lui, definită numai prin dimensiuni de suprafață, îi dă o garanție a repetabilității. Pe de altă parte, dificultățile de gravare obligă artistul chiar la simplificări de semne, la soluții grafice de sinteză, la exprimări concise[1].

În general, imprimarea în lemn a fost abandonată pentru tehnicile mai uşoare şi mai fiabile cum ar fi imprimarea cu ajutorul plăcilor de cupru care s-a extins până la mijlocul anilor 1600[2].

Cei doi cartografi ai secolului al XVI-lea Sebastian Münster şi Martin Waldseemüller, erau de origine germană şi contemporani. Mai cunoscut este, însă, Münster. Sebastian Münster a fost unul din cei trei mari cartografi care au dominat secolul al XVI-lea alături de Mercator şi Ortelius, iar dintre aceştia trei, probabil, Münster a avut aria cea mai largă de răspândire geografică în Europa la mijlocul acestui secol. A fost primul care a furnizat hărți separate pentru fiecare din cele patru continente cunoscute şi primul care a tipărit separat hărți ale Angliei.

---

* Muzeul Municipiului Bucureşti.

[1] Mihail Mănescu, *Tehnicile tradiționale ale gravurii răspunzând temelor de figurare plastică*, p. 28, online la: http://www.unarte.org/unarte/pdf/pentru_studenti/ cursuri/9.Tehntradgrav.pdf.

[2] Antique Map Authentic? Breaking Down the Rare and Antique Map Authentication Process, online la: https://www.geographicus.com/blog/rare-and-antique-maps/is-my-antique-map-authentic-breaking-down-the-rare-and-antique-map-authentication-process/

A avut două mari lucrări: *Geografia* şi *Cosmografia sau descrierea lumii* (*Beschreibung aller Londer*). *Cosmografia* a fost lucrarea care a avut cea mai mare popularitate şi succes pentru secolul al XVI-lea. Sebastian Münster redă, între anii 1540 şi 1552 o nouă ediție a hărților lui Ptolomeu gravate în lemn. Münster a mai publicat şi alte lucrări ca *Dictionarium Trilinque* editat în latină, greacă şi ebraică şi *Mappa Europae* în 1536, iar în 1540 a publicat ediția latină a *Geographiei* lui Ptolemeu, cu ilustrații. Edițiile anilor 1544-1598 cuprind cinci cărți. În cartea a patra sunt hărți referitoare la Ungaria, Polonia, Russia, Walachia, Bosnia, Bulgaria, Turcia etc.[3].

În colecția MMB se găsesc următoarele hărți realizate de Münster: *Die Siebenburg/ so man sunst auch Transsyluaniam nenne, Nuoua Descrizzione Della Polonia, & Dell' Vngaria şi Landtofel des Ungerland l'Bolocnda / Reussen / Littaw Walachen und Bulgaren.* La ultima lucrare voi face referire în acest articol.

Landtofel des Ungerland lțBolocnda/Reussen/ \littaw walachen und bulgaren în traducere liberă *Teritoriile Ungariei, Rusiei,Lituaniei, Valahiei şi Bulgariei* de Sebastian Münster este nedatată dar am găsit ediții germane imprimate în anii: 1544, 1546, 1548, 1550, 1572, 1578[4], 1588, 1592[5] ceea ce ne permite o datare aproximativă. Prima ediție a apărut în *Geografia* lui Münster în 1540 iar mai târziu în *Cosmografia*. *Cosmografia* a fost inițial tipărită în limba germană în 1544 şi apoi cu regularitate după 1578. Dimensiunea hărții este de 38,7 x 29 cm, realizată pe hârtie manuală din fibre textile lungi, uşor îngălbenită, fără filigran şi cu grosimea hârtiei de 14 μ.

Locul tipăririi nu este menționat, dar din datele biografice se ştie că din 1528 autorul realizează primele hărți din Germania iar în 1529 s-a mutat la Basel predând ca profesor de ebraică la Universitatea din Basel. Aici a rămas până la moartea sa, survenită în 1552[6]. Nu este greu de dedus că locul tipăririi a fost Basel. Xilogravurile sunt realizate cu tuş negru.

Descrierea obiectului. Titlul este trecut deasupra hărții scris în germană cu caractere gotice. În schimb toponimia datelor de pe hartă sunt scrise în latină: *POLONIA, PODOLIA, TRANSILVANIA, MVLDAVIA, VALACHIA, LITVANIA, RUSSIA ALBA, BESSARABIA, BVLGARIA* etc. Vinietele arată mărimea şi importanța cetăților.

De exemplu, cetăți mari sunt *Rand, Radom, Turobin, Owurn, etc.* În zona Țărilor Române harta este degradată iar datele sunt mai greu de descifrat. În dreapta Transilvaniei se află Valahia, în nordul ei este Moldova, la sud-vest de Valahia se află Transalpina, la est Basarabia iar la sud Bulgaria. Pe teritoriul

---

[3] Wikipedia *Sebastian Munster*, online la**:** http://en.wikipedia.org/wiki/Sebastian_M%C3% B Cnster.
[4] MapMogul, *Cartographers*, online la: https://www.mapmogul.com/en-GB/cartographers/page 303.
[5] http://en.wikipedia.org/wiki/Sebastian_M%C3%BCnster.
[6] Sebastian Munster - Historic Cities, online la: http://historic-cities.huji.ac.il/mapmakers/ munster.html

Basarabiei, Dunărea se varsă în mare prin cele trei brațe. Este menționată cetatea Chiliei. Pădurile sunt reprezentate prin pâlcuri de copaci iar munții prin movile care arată ca o funie împletită. Apele apar ca o încrengătură pe toată suprafața hărții, reprezentată prin mare (*Pontus Euxinus*), lacuri (*Lacu Rosone, Cbronos* etc.) şi fluvii (*Danubius fl, Islaritz fl., Seretus fl., Prut fl.,Sarnise fl. etc.).*

Starea de degradare şi intervenția empirică. La data la care a fost achiziționată de muzeu, harta era degradată în mare parte, ca urmare a menținerii mai mult timp în condiții de umiditate mare (a fost inundată). În zona central inferioară, datorită atacului microbian, hârtia a pierdut din rezistență, gradul de încleiere a scăzut mult iar harta prezenta multiple rupturi şi lipsuri de material papetar. De asemenea, colțul drept superior lipseşte. Ulterior pentru a nu se pierde informația, harta a fost lipită pe un carton dur cu clei de oase sau prenadez. Deşi adezivul a ținut-o lipită, pentru a o monta într-un passe-partout pe extremități, în patru locuri s-a aplicat o bandă adezivă de tip scotch, iar ulterior s-au lipit bucăți de hârtie modernă, din pastă chimică, peste zona îmbrunită. Se observau suprafețe mari cu halouri, urme de praf şi de atac biologic. (Fig. 1).



Fig. 1. Harta înainte de restaurare.
Degradări fizico-chimice, mecanice şi biologice.

În dorința de a salva harta de la o dezintegrare, vechiul proprietar a recurs la lipirea lucrării pe un carton foarte dur şi a folosit un adeziv care să-i asigure „trăinicia”. Neavând cunoştințe privind structura materialelor şi nici referitoare la modalitățile de conservare, a acționat după primul impuls. Cartonul pe care s-a lipit harta era unul acid, care afecta materialul suport al hărții cu care intra în contact, acidificând-o. În zonele şi aşa degradate legăturile chimice s-au rupt, hârtia pierzând mult din rezistență şi devenind aproape o masă pâsloasă, moale.

Pe recto hărții au rămas zone mânjite cu clei de oase oxidat, închis la culoare, peste care se văd urme de hârtie. Colțul lipsă a fost acoperit cu o bucată de hârtie decupată dintr-un text. Lipiturile au fost realizate cu stângăcie şi neglijență şi mai ales cu materiale neadecvate tipului de obiect .

Demersul restaurării. Lucrarea nu avea un atac biologic activ, aşadar nu a fost nevoie punerea ei într-o zonă de carantină. Fotografierea înaintea oricărei operații este foarte importantă pentru edificarea stării de conservare de la care începe restaurarea.

Curățirea uscată s-a efectuat pe recto hărții, cu praf de gumă. Aceasta exercită o forță de frecare mai mică asupra obiectului şi, în acelaşi timp, o curățare mai uniformă. A urmat apoi pensularea şi îndepărtarea depozitelor de gumă şi murdărie. Pensula folosită a fost una lată, cu păr moale şi des. Pe verso nu a fost nevoie de curățare uscată, deoarece cartonul de dublare nefiind unul corespunzător a trebuit să fie îndepărtat.

Pe fața lucrării s-a aplicat un face-ing cu văl japonez pentru a menține bucățile de hârtie la locul lor după scoaterea definitivă a cartonului de pe spate. După efectuarea face-ing-ului, lucrarea a fost aşezată cu fața în jos pe masă dar pe un strat format din o bondină şi o coală de hârtie de filtru. Cartonul de pe verso a fost umezit cu o pensulă înmuiată în apă caldă şi lăsat câteva minute ca apa să pătrundă straturile superficiale ale cartonului. Cu ajutorul unui bisturiu, s-a început exfolierea pentru a desprinde strat după strat hârtiile ce compuneau cartonul. Această operație s-a repetat până la scoaterea definitivă a cartonului de pe spatele lucrării. Ultimul strat s-a scos cu atenție mărită pentru a nu rupe lucrarea. Scoaterea cartonului a constituit o muncă minuțioasă, de durată, migală şi multă răbdare. Tot cu bisturiul s-a îndepărtat apoi surplusul de clei. Cu ajutorul unui disc demachiant înmuiat într-o soluție hidro-alcoolică şi stors bine a fost ştearsă foarte uşor lucrarea pe spate. Apoi harta a fost aşezată într-un sandwich de polietilenă si pusă în bazinul cu apă pentru o mai bună curățare umedă. După finalizarea acestei operații şi scoaterea hărții din apă aceasta s-a aşezat pe o hârtie sugativă cu spatele în sus şi tamponată cu o altă hârtie sugativă pentru a elimina surplusul de apă. Lucrarea a fost pusă între pâsle şi platane pentru uscare şi îndreptare în presă.

După uscare, s-a observat că suprafața hârtiei, pe verso, nu era plană ci avea zone cu subțieri. Pentru a aduce hârtia la planeitatea ei dar şi pentru a consolida porțiunile fragilizate, s-au lipit straturi de voal japonez. Au fost lipite şireturi de hârtie japoneză pe fisuri şi s-au completat lacunele şi colțul lipsă cu hârtie japoneză în tehnica „la simplu” la grosimea hărții.

După consolidarea definitivă pe versoul lucrării, aceasta a fost întoarsă cu fața în sus şi a fost scos face-ingul. Ultima operație din cadrul demersului restaurării a fost aceea a dublării lucrării (Fig. 2).

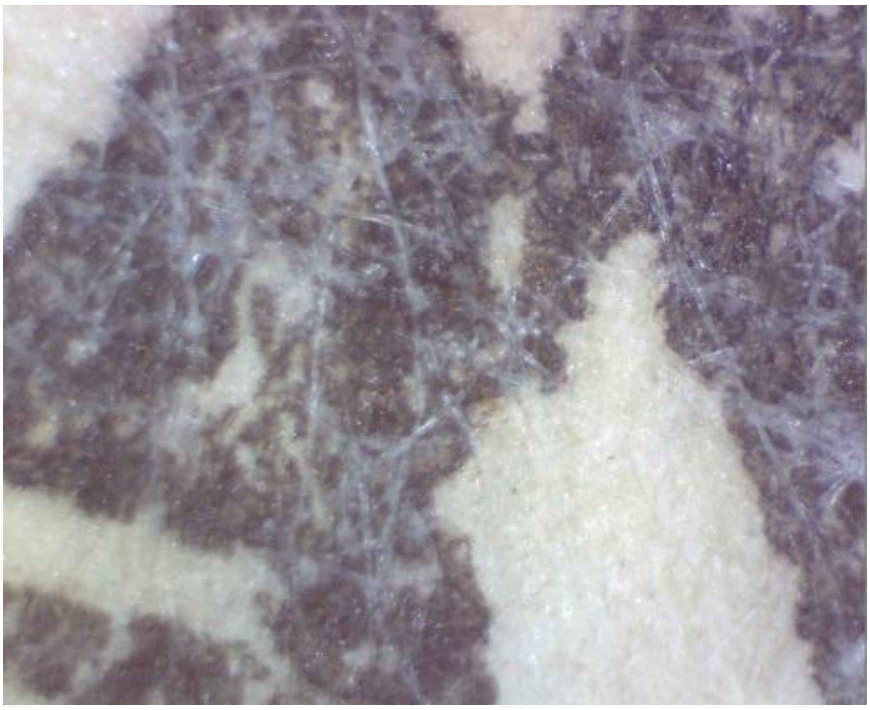


Fig. 2. Consolidarea cu văl japonez pe spate. Vedere microscopică.

Pe masă a fost întins foarte bine un material de mătase artificială udat în prealabil. Peste material s-a pus harta cu fața în jos. Deasupra hărții se aşează voalul japonez iar peste el un voal de mătase rar sau o organza. Deasupra se pensulează şi se întinde uniform cleiul de NACMC. Se scoate organza şi se lasă lucrarea două-trei ore liberă ca să se zvânte. Înainte de terminarea programului, se pune o pâslă deasupra lucrării, urmată apoi de un platan şi se lasă până a doua zi. Se schimbă plasele până la uscarea completă a hărții după care se scoate de pe materialul de mătase cu grijă. În acest fel, odată cu dublarea are loc şi întinderea hărții (Fig. 3-4).



Fig. 3. Detaliu degradărilor înainte de restaurare.



Fig. 4. Detaliul rezolvării degradărilor enunțate.

În urma restaurării, lucrarea şi-a recăpătat unitatea ca obiect şi i-a crescut rezistența hârtiei prin tratamente şi consolidări. De asemenea, au fost îndepărtați factorii ce contribuiau la degradarea materialului suport dar şi cel cu efect cromatic. Pe spatele hărții, după îndepărtarea cartonului acid, a ieşit la iveală textul ce însoțea harta.

Printr-o bună conservare durata de viața a acestei lucrări va fi prelungită (Fig. 5-6).

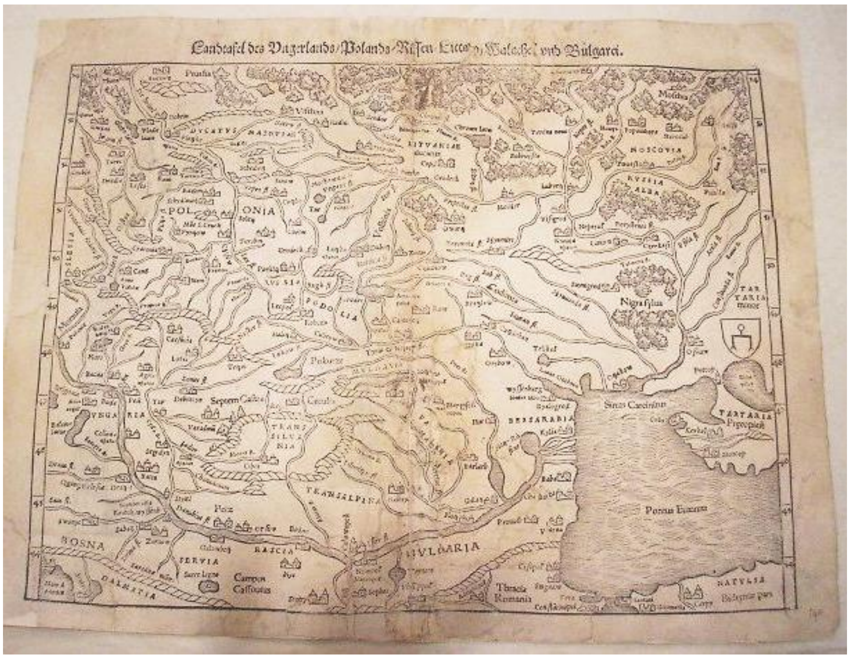


Fig. 5. Harta după restaurare.

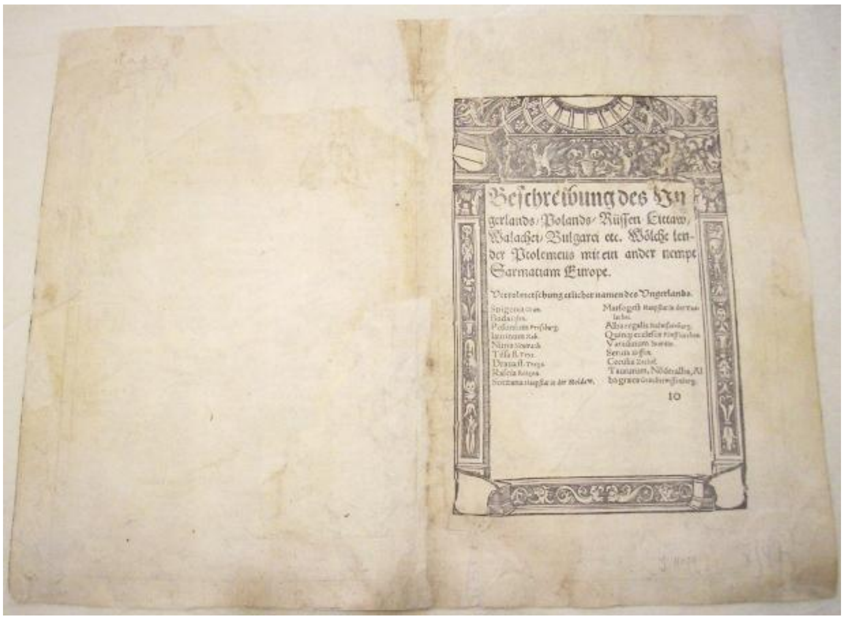


Fig. 6. Versoul hărții după restaurare.

A MAP FROM THE 16TH CENTURY BETWEEN EMPIRICAL INTERVENTION AND RESTORATION

Abstract

In this article it is presented a 16th century map named *Landtofel des Ungerland l'Bolocnda / Reussen / Littaw Walachen und Bulgaren* by Sebastian Munster (1488 – 1552). The map is a woodcut engraving, uncoloured, very fragile and it presents an inactive microbial presence. After the presentation of its deterioration stage, we can begin with the steps of restauration. The restauration began with the removal of the cardboard, which had acid PH, from the back of the map by moisturising it and making it thinner, layer by layer, until total removal of the cardboard from the map.

The next steps are the moisturised cleaning, the neutralization of the paper, the consolidation of possible cracks and thinner areas with Japanese tissue and covering the missing parts with Japanese paper. After the completion of the map, it is doubled, on the back, with a thicker layer of Japanese tissue (16 mg). When the restauration is finished, the map got a unitary look and an improved breaking strength of the paper.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA UNOR PLANURI MILITARE DE SECOL XVIII ALE CETĂȚII TIMIŞOARA

CORINA MATEI[*]

Planurile militare ale cetății Timişoara, după stăpânirea habsburgică din 1716, sunt executate de către inginerii militari austrieci, fiind desenate de mână, aproximativ la scară 1:28.800 (sau mai exact, conform unităților de măsură uzuale în epocă, un țol vienez corespundea la 400 Klafteri).

Începând din anul 1727 apare un Regulament de construcții şi se fac mai multe proiecte de reamenajare a cetății, cea otomană fiind deja învechită. În preajma anului 1732 începe construirea efectivă a noii cetăți Timişoara (o cetate bastionară stelată), impropriu numită în stil *Vauban*, deoarece este o adaptare târzie de câmpie şi neconformă a acestor tipuri de fortificații.

Aceste hărți cu o valoare istorică inestimabilă permit atât localizarea unor aşezări astăzi dispărute cât şi determinarea vechilor vetre ale unor localități. O bună parte dintre aceste planuri militare se află şi în colecțiile Muzeului Militar Național, necesitând, din păcate, intervenții ample de restaurare în vederea salvării acestui fond cartografic.

Consumul cultural care implică direct folosirea bunurilor de patrimoniu din muzeu şi colecții, impune măsuri protective de conservare care să diminueze uzura acestora. O mare parte însă are deja afectări serioase, chiar grave, ceea ce face ca restaurarea să fie unica soluție.

Laboratorul de restaurare lucrează de câțiva ani la punerea în valoare a colecției de geniu militar. Dintre lucrările restaurate am ales pentru prezentare două hărți (H 182/1749 şi H 949/1748) de dimensiuni foarte mari (100 cm/100 cm), de aici rezultând şi o complexitate mărită a lucrărilor de restaurare.

Hărțile sunt desenate de mână cu tuş negru şi culori roz, verde, ocru şi albastru pe o hârtie mai groasă (de cca a 30μ) executată manual. Sunt scrise în limba germană cu tuş negru insolubil având din loc în loc marcaje cu cerneală roşie foarte solubilă (litere mari şi mici unite de o linie).

[*] Muzeul Militar Național, „Regele Ferdinand I”, Bucureşti.

Stare de conservare

Datorită uzurii funcționale, a manipulării, a intervențiilor empirice precum şi a păstrării în condiții necorespunzătoare, hărțile au suferit degradări fizico-mecanice şi chimice.

Degradări fizico-mecanice: îndoituri, plieri, rupturi, răsuciri ale colțurilor, pierderi din materialul suport în mai multe zone.

Degradări fizico-chimice: fragilizarea şi îngălbenirea materialului suport, decolorare în unele zone, halouri de umezeală, pete de rugină, pete de cerneală, depozite grosiere de praf şi murdărie, intervenție empirică prin fixarea zonelor rupte ale hărților cu benzi textile sau de hârtie lipite cu clei în exces.

Tratament

Obiectele pe suport papetar sunt instabile din punct de vedere fizico-chimic şi supuse în permanență unor procese de degradare care pot conduce la deteriorări ireversibile. Hărțile au suferit numeroase degradări şi s-a considerat că este necesară restaurarea acestora pentru a le reda funcționalitatea, aceea de a fi folosite ca materiale documentare şi ca exponate. Impactul major al factorilor de degradare impune tratamente individualizate şi laborioase de stabilizare a suporturilor.

Tratamentele de restaurare-conservare au în vedere curățirea uscată şi umedă, conferirea planeității, reîntregirea hărților prin completarea zonelor ce s-au pierdut. În cele ce urmează sunt prezentate succint operațiile de restaurare folosite: - *Testarea solubilității cernelurilor* folosind apă distilată şi hârtie de filtru;

- *Fixarea materialelor de scriere* - scopul acestui procedeu este fixarea pe suprafața hârtiei a cernelii roşii care este foarte solubilă în vederea protejării hărților în timpul efectuării tratamentelor de restaurare. Ca şi adeziv de fixare am folosit CMC în concentrație mare (50%) ceea ce mi-a permis să pot merge mai departe cu etapele de restaurare;

- *Curățirea (uscată/umedă)* - scopul curățirii este îndepărtarea impurităților nocive de pe suprafața şi din materialele obiectelor care deteriorează integritatea şi aspectul estetic al acestora. Curățirea este un proces ireversibil, de aceea trebuie efectuată cu atenție şi în nici un caz nu trebuie executată în mod excesiv;

- curățirea mecanică de suprafață - trebuie executată cu grijă pentru a evita metodele care ar putea deteriora sau ar lăsa urme pe suprafața obiectelor. Pentru aceasta am folosit: pensule moi din păr natural, radiere flexibile şi compacte sau praf de radieră;

- curățirea umedă - dizolvarea şi îndepărtarea impurităților impregnate în hârtie. Tratamentele umede trebuie să urmărească în acelaşi timp îndepărtarea intervențiilor empirice şi corectarea pH-ului, toate acestea fără a afecta scrisul.

Curățirea umedă s-a efectuat prin imersie în apă (la 25° C) îndepărtându-se (după ce au fost ținute cca 20') toate benzile de hârtie şi de material textil de pe verso-urile obiectelor, curățând bine tot adezivul (cleiul). După desprinderea acestor benzi, hărțile s-au fracționat în mai multe părți. Totodată s-au îmbunătățit şi valorile pH-ului datorită faptului că odată cu murdăria aderentă, prin spălare se îndepărtează şi o parte a acizilor solubili;

- *Uscarea* liberă s-a făcut pe hârtie de filtru pe rastel, la valori adecvate ale U. R. şi ale temperaturii, ceea ce a permis o bună evaporare a apei din hârtie;

- *Presarea* hărților – având rolul de rearanjare a fibrelor de la suprafața hârtiei. Pentru această operație, hărțile uşor umezite au fost puse sub presă, între hârtii de filtru şi platane;

- *Consolidarea* zonelor fragilizate şi îmbinarea părților desprinse din hărți cu văl japonez de 0,3µ (atât pe față, cât şi pe verso). Pe verso s-au mai aplicat pe fisurile mai mari şirete de hârtie japoneză;

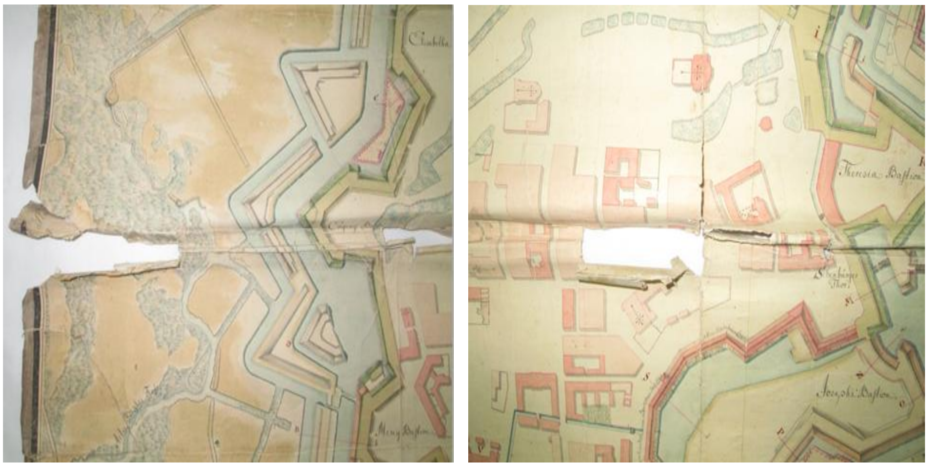
- *Completarea zonelor lacunare* cu hârtie japoneză la dublu, având culoarea şi grosimea adecvate. După o presare intermediară a fost îndepărtat surplusul de hârtie japoneză cu bisturiul, iar pe porțiunea de ancorare s-a aplicat un strat subțire de CMC şi s-a uniformizat suprafața.

- *Presarea finală* a hărților şi refacerea dimensională prin tăierea la format, urmată de integrarea cromatică. La final s-a confecționat o mapă de protecție în vederea depozitării şi manipulării corespunzătoare.

După restaurare s-a constatat că hărțile şi-au recăpătat însuşirile inițiale, având un aspect plăcut şi uniform. Astfel, au fost redate patrimoniului național nişte documente a căror existență va fi, sperăm, nelimitată.



Fig. 1. *Plan topo GM 182/an 1749 - înainte de restaurare.*



a **b**

Fig. 2. *Plan topo GM 182/an 1749 (a, b, detalii înainte de restaurare).*



Fig. 3. *Plan topo GM 182/an 1749 - după restaurare.*



Fig. 4. Plan topo GM 949/ an 1748 - înainte de restaurare.



a **b**

Fig. 5. *Plan topo GM 949/ an 1748 (a, b, detalii înainte de restaurare).*



Fig. 6. *Plan topo GM 182/an 1749 - după restaurare.*

RESTORATION OF 18 TH CENTURY MILITARY PLANS OF TIMISOARA CITY

Abstract

This paper relates about the restoration procedures of the two military plans of the Timișoara fortification dating from the second half of the 18th century. Due to the large size of the paper background (100 x 100 cm) they have suffered much physical – mechanical and chemical degradation and needed complex and laborious restoration procedures.

We present the steps of the restoration processes and the attached images reveal the initial and final status and show how the items have regained their proper aspect.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA PSALTIRII ÎMPĂRATULUI ŞI PROOROCULUI DAVID PUBLICATĂ LA SIBIU ÎN 1826

MIOARA BURLUŞANU [*]

Psaltirea a fost tipărită la Sibiu, în anul 1826, în tipografia lui Ioan Bart, având 228 pagini, fiind a doua ediție a traducerii efectuate de episcopul Gherasim Adamovici[1]. Prima ediție a fost tipărită în tipografia Petru Bart din Sibiu, în anul 1791. Ambele ediții au fost destinate clerului român din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, cartea având o circulație mică în spațiul extracarpatic.

Tipografia sibiană îşi începe istoria cu întemeierea acesteia de către Johan I Barth (1670-1746), care lucrează aproape exclusiv pentru oficialităților austriece. A fost urmat de fiul său, Johann II Barth (1702-1782), care achiziționează la 1772 un set de litere chirilice, concurând astfel prin numărul comenzilor tipografia din Blaj şi cea din Viena în ceea ce priveşte tipărirea de carte religioasă ortodoxă în limba română. Activitatea a fost urmată de fiul său, Petru Barth (1745-1801). Acesta a intensificat tipărirea de carte religioasă românească în condițiile unei concurențe crescute[2].

[*] Muzeul Judeţean Argeş, Piteşti.

[1] Adamovici Gherasim, episcop ortodox, sârb de neam. Născut cca. 1733, în Siklos - Serbia, decedat la 13 apr. 1796, în Sibiu. Egumen al mănăstirii Bezdin, apoi episcop ortodox al Transilvaniei, cu reşedința la Sibiu (numit 10 iun. 1789, instalat 13 sept. 1789), păstorind până la moarte. Identificat cu aspirațiile românilor, în decembrie 1791 a plecat la Viena, împreună cu episcopul Ioan Bob de la Blaj,- înaintând mai multe memorii cu doleanțele poporului român din Transilvania: cel mai însemnat - cu data de 30 martie 1792 - intitulat *Supplex Libellus Valachorum*, cuprindea, într-o formă mai concisă, aceleaşi postulate ca şi *Supplexul* din 1971, între care şi cererea de recunoaştere a poporului român ca națiune, egală în drepturi cu celelalte. A ridicat biserica cu hramul Sf. Luca din Sibiu. Este autorul mai multor traduceri. De asemenea, cu binecuvântarea lui s-au tipărit mai multe cărți de slujbă şi de învățătură la Sibiu, în tipografia lui Petru Barth, între care reținem: *Dezvoaltele şi tâlcuitele Evanghelii* (1790); *Sinopsis adică cuprinderea în scurt a Bibliei* (1791) ş.a. Ioan-Vasile Leb, *Episcopul Gherasim Adamovici şi lupta de emancipare a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea* în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai - Theologia Ortodoxa”, an XLI, 1996, nr. 1-2, p. 11-12.

[2] Cornel Maria, *Cartea românească veche în tipografia dinastiei Bart (sfârşitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea.* Rezumatul tezei de doctorat, Alba Iulia, 2011, p. 3-6.

Cartea a fost achiziţionată de Muzeul Judeţean Argeş, la 23 iunie 1979, prin cumpărare de la Iacobici Maria, contra sumei de 300 de lei (Achiziţia nr. 250/1979). *Psaltirea* tipărită la Sibiu, în anul 1826, este rezervată cultului religios din cadrul bisericilor ortodoxe române din Transilvania, nefiind un obiect de lux, iar podoabele textului se reduc la vignete şi iniţiale, la care se adaugă chenarul tipografic al paginii de titlu.

În compoziţia vignetelor, realizate prin tehnica litografică, apar alături de obişnuitele simboluri tipografice şi imagini. La exemplarul de faţă, pielea (păstrată doar pe scoarţa anterioară) are imprimat în sec un chenar şi un medalion central. Grosimea cotorului exterior = 3,2 cm; Învelitoarea - este din piele de viţel de culoare maro. Suprafaţa pielii este simplă, fără ornamente, remarcându-se prezenţa unui chenar marginal decorat cu elemente vegetale. În centru se disting urmele imprimate ale unui probabil medalion. În dreptul tranşei frontale se remarcă prezenţa celor două închizători metalice fixe.

Cotorul exterior este din aceeaşi piele ca învelitoarea. Este împărţit în patru registre, delimitate de trei linii decorative. În centrul fiecărui registru se află câte un fleuron, obţinut prin imprimare oarbă, la cald, excepţie făcând registrul doi în care se distinge o însemnare chirilică prin imprimare.

Cusătura este efectuată continuu, prezentând două lănţişoare marginale şi urmele şanţurilor de coasere. Cotorului a fost cusut cu două tipuri de sfoară (de grosimi diferite), iar capetele sforilor sunt înnodate pe aceeaşi aţă de coasere. Hârtia folosită ca suport de scris este manuală, având o compoziţie de fibre textile vegetale. PH-ul hârtiei este de 5; Agentul de încleiere folosit a fost gelatina iar hârtia este bine încleiată. Cerneala folosită la scriere este insolubilă în apă şi alcool etilic 90% (soluţie apoasă). Tipăritura este în limba română cu alfabet chirilic. Tip de cerneală: tipografică neagră pe bază de carbon şi tipografică roşie de cinabru. Tipar negru şi roşu cu alfabet chirilic, cu 35 de rânduri pe pagină. Fascicolele au câte patru file iar paginile sunt numerotate cu cifre chirilice. Textul este scris pe două coloane iar filele sunt din hârtie manuală cu şapte linii de apă dispuse orizontal. Se remarcă prezenţa filigranului având modele diferite la unele file şi fiind dispus în zonele de pliere ale filelor. Pagina de titlu este încadrată într-un chenar de compoziţie tipografică. Însemnările de pe fila de titlu verso au fost făcute cu cerneală tipografică. Volumul are mai multe însemnări manuscrise cu alfabet chirilic. În cuprinsul textului sunt incluse letrine, viniete realizate cu cerneală neagră de carbon.

Ştampila ovală a instituţiei deţinătore de pe fila 1 a fost aplicată cu cerneală solubilă în apă şi insolubilă în alcool etilic 90% (soluţie apoasă). Numărul de inventar a fost înregistrat cu cerneală insolubilă în apă şi în alcool etilic 90% (soluţie apoasă). Însemnările manuscrise de pe fila 1 verso au fost făcute cu cerneală pe bază de carbon insolubilă în apă şi în alcool etilic 90%

(soluție apoasă). Însemnările de pe diversele file (pagina 21, 25, 26, 27, 28, 37 verso, 76 verso, 78, 83 verso, 90 verso) au fost făcute cu cerneală neagră şi albastră insolubile în apă şi alcool etilic 90% (soluție apoasă).

În interiorul întregului bloc al cărții se observă prezența unor completări cu hârtie, executate neprofesionist, cu ajutorul cleiului de origine animală.

Prezentarea stării de conservare. Factorul uman şi cel natural (mediul fizico-chimic, biologic) au concurat asupra modului în care se prezintă astăzi volumul. Responsabilitatea asupra imaginii curente aparține factorului uman (conservare, manipulare, toate coroborate cu valoarea de care s-a bucurat cartea în diverse momente ale vieții acesteia).

Deteriorări mecanice:

- pielea care formează ainşlagul superior este desprinsă într-o mică porțiune de pe scoarță;
- pierderi de material în zona colțurilor, a închizătorii metalice inferioare, în partea centrală pe articulația externă şi în zona de mijloc a tranşei inferioare;
- o zonă lacunară majoră în zona centrală;
- o plesnitură verticală pe jumătatea scoarței, datorată rupturii scoarței din lemn;
- o tăietură a pielii de 4,2 cm în zona inferioară;
- cotorul exterior este străbătut în părțile laterale de sfori care au folosit la relegarea empirică a volumului: aceste sfori perforează cotorul în 6 puncte de coasere;
- rupturile sunt prezente mai ales în partea superioară şi central-dreapta a cotorului, între capişon şi articulația externă;
- file desprinse în partea inferioară a zonei de coasere a fasciculului 77, 78;
- lipsă suport papetar: pagina 5, 6 (în zona colțului inferior), 7, 8;
- plieri, îndoiri în primele 8 pagini;
- volumul se opreşte la pagina 115, observându-se prezența în partea superioară a două fragmente de hârtie ce indică lipsa filelor.

Degradări biologice:

- perforații, orificii de zbor produse de insecte în jurul încuietorii inferioare, pe articulația externă (partea central-inferioară) şi în zona superioară aproape de capişon; aceste perforații produse de insecte, galerii şi rosături au străbătut paginile 78-115 în partea central-superioară; tot în această zonă sunt prezente alte două perforații majore şi una în zona tranşei superioare.

Degradări chimice:

- depozite de praf, murdărie aderentă (în zona marginală a tranşei inferioare);
- patină vulgară prezentă în întreg volumul;

- depozite grosiere de praf şi murdărie; halouri de umezeală, pete provenite în urma migrării pigmenților folosiți la vopsirea pielii; pete de rugină.

Diagnostic general. Din cauza păstrării în condiții improprii, volumul a suferit multiple deteriorări, afectând atât legătura cât şi corpul cărții. Restaurarea acestei cărți se va realiza integral. Cartea a suferit o dublă coasere empirică, fapt ce a dus la deformarea cotorului interior, deformarea tranşelor, rupturi şi perforații a cotorului exterior din piele. Manipularea defectuoasă a dus, de asemenea, la lipsuri din materialul suport, rupturi, fragilizări şi îndoituri.

Tratamentele de restaurare. Având în vedere, multiplele degradări care au acționat asupra acestui volum, s-a hotărât ca această *Psaltire* să fie restaurată pe volum desfăcut în totalitate, urmând ca fiecare componentă a cărții să intre în procesul complex de restaurare:

- Fotografierea volumului a fost executată la începutul lucrării, pe tot parcursul intervenției şi la sfârşitul restaurării obiectului;

- Testul migrației cernelurilor cu apă distilată şi hârtie de filtru;

- Curățirea uscată: desprăfuire - îndepărtarea depozitelor de praf, păr, clei, fragmente vegetale;

- Numerotarea filelor, de obicei în dreapta sus cu un creion de grafit;

- Curățire locală: ştergerea zonelor prezentând patina vulgară - tampoane de vată, alcool etilic 90% (soluție apoasă) folosind mănuşi de protecție, pensă, pensulă; îndepărtarea depozitelor de ceară cu ajutorul unui bisturiu;

- Desfacerea filelor ce compun corpul cărții şi alcătuirea oglinzii textului folosind foarfecă, pensă chirurgicală, creion cu mină şi bisturiu;

- Fixarea cernelurilor şi ştampilei cu gelatină (2%) sau C.M.C (2-4 %);

- Curățirea umedă prin spălarea filelor volumului prin imersie în apă la temperatura de 25-30° C, timp de 10-15 minute până când apa rămâne incoloră.

- Uscarea liberă pe rastel şi tamponarea filelor între hârtii de filtru;

- Presarea intermediară a filelor spălate s-a făcut sub o presă verticală cu şurub, platane de lemn, hârtii de filtru;

- Consolidarea fisurilor cu văl japonez şi C.M.C. 1,8-2% folosind pensulă bisturiu, fălțuitor, hârtie de filtru;

- Completarea lacunelor suportului papetar cu hârtie şi văl japonez (completarea la simplu sau la dublu cu C.M.C.) în funcție de grosimea filelor, apoi am curățat surplusului de hârtie folosind bisturiu şi pensulă;

- Colaționarea şi refacerea blocului prin coaserea blocului cărții cu ajutorul gherghefului respectând cusătura originală (cusătură cu nervuri îngropate), întocmindu-se în prealabil o schemă de coasere;

- Fotografierea finală a cărții şi confecționarea unei casete de protecție din carton neacid, pânză de legătorie, hârtie de filtru, fălțuitor, pensulă, pap de făină, papşer, foarfecă, spatulă, cutter.

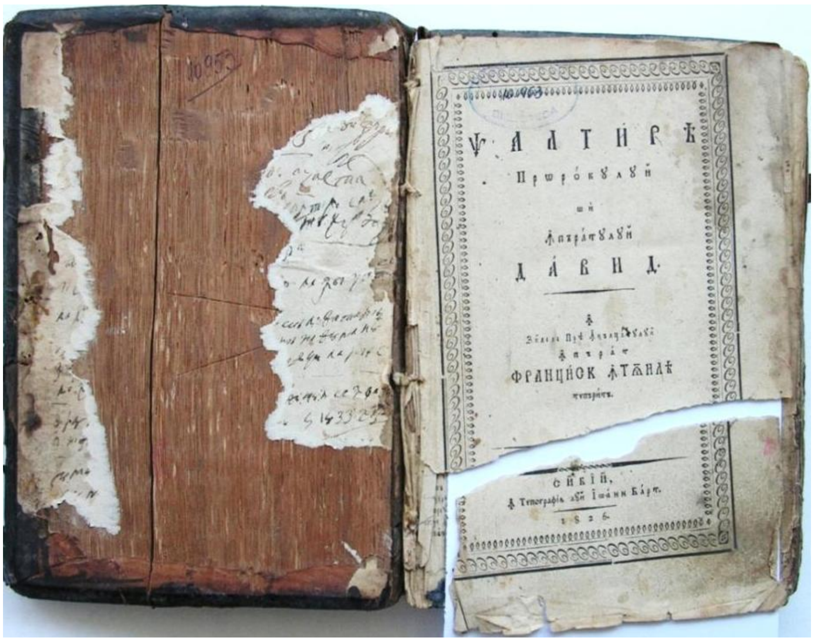


Fig. 1. Prima filă a volumului cu evidențierea degradărilor mecanice înainte de restaurare.

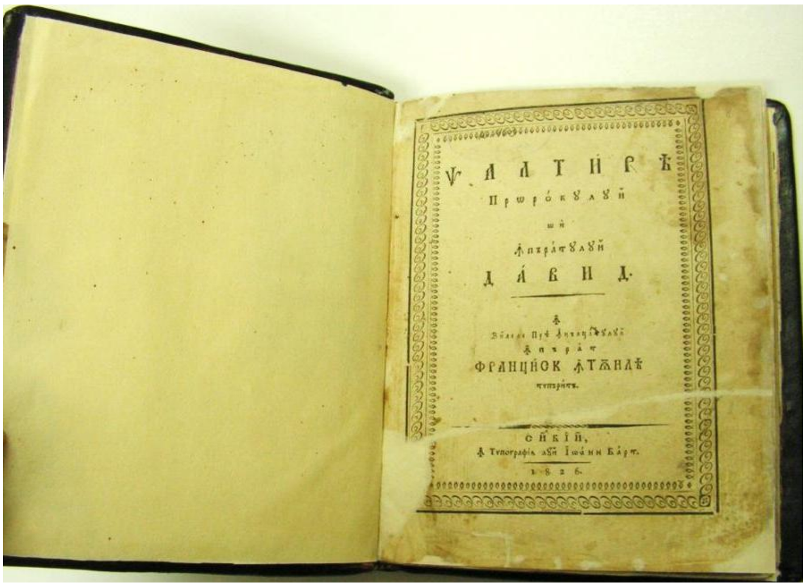


Fig. 2. Prima filă a volumului după restaurare.



Fig. 3. Murdărie aderentă, pete de ceară şi cerneală,
rupturi, fisuri, înainte de restaurare.

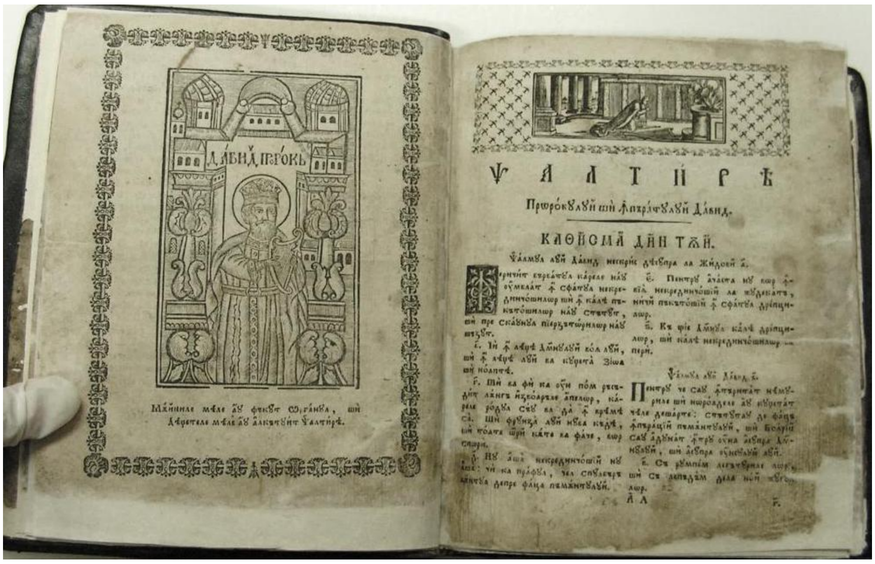


Fig. 4. După restaurare.



Fig. 5. Cotor exterior, înainte de restaurare.



Fig. 6. Cotor exterior, după restaurare.

În urma operațiilor de restaurare efectuate s-a constatat că volumul şi-a recăpătat unitatea, filele ce compun corpul cărții au redevenit rezistente la manipulare şi apropiate de aspectul original, iar învelitoarea este solidă, funcțională şi integrată cromatic aproape de starea inițială.

RESTORATION OF THE PSALTER OF THE EMPEROR AND PROPHET DAVID, PRINTED IN 1826, IN SIBIU

Abstract

The psaltery printed in Sibiu in 1826 is reserved for the religious cult of the Romanian Orthodox churches in Transylvania, not a luxury object, and the ornaments of the text are reduced to vignette and initials, plus the typographic border of the title page.

Ink type: black carbon print and red cinnamon typographic. Black and red print with Cyrillic alphabet, 35 rows per page.

In view of the many degradations that have acted upon this volume, it has been decided that this Psalter will be restored to full volume, and that each component of the book will enter into the complex restoration process.

After the restoration work, it was found that the volume regained its unity, the tabs that make up the body of the book have become resilient to manipulation and close to the original look, and the wrapper is solid, functional and chromatically integrated close to the original state.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA VOLUMULUI „MISSAE PRO DEFUNCTIS” - 1882

SIMONA TIRONEAC*

Cu denumirea completă „Missae Pro Defunctis Ad Commodiorem Ecclesiarum Usum Ex Missali Romano Desumptae”, volumul este un obiect de cult ce utilizează o formulă specială a liturghierului roman, celebrată frecvent în cadrul slujbei înmormântării. Este ediția a şasea, revăzută şi aprobată de către Ignatius, Episcop de Regensburg şi apărută la 1882 sub tiparul lui Friedrich Pustet.

Dacă de la începutul creştinismului au fost înfăptuite ceremonii, cum ar fi slujba Euharistiei pentru defuncți şi cea a aniversării morții, numai din secolul al IV-lea un loc este dat comemorării morților în liturghiile care încep să se stabilească. Dar o missă specifică nu apare până în secolul al X-lea, cu o tradiție polifonică din a doua jumătate a secolului XV.

Prezentare stilistică. Volumul, de format mare, a fost tipărit în limba latină cu cerneală neagră şi roşie, aceasta din urmă fiind prezentă şi pe zonele scrise ale xilogravurilor. Textul a fost separat pe două coloane şi încadrat într-un chenar simplu, roşu. Literele de început de capitol sunt tipărite cu cerneală roşie şi înconjurate de motive florale stilizate cu cerneală neagră, celelalte letrine fiind simple, roşii.

Prima filă are pe verso o reprezentare complexă a răstignirii Domnului înconjurat de cetele îngereşti, în ocru-umbră şi auriu, pe fila următoare titlul fiind încadrat de ornamentări grupate pe registre, cu scene reprezentative. Corpul de carte are tranşele aurite şi prezintă xilogravuri deosebite, ornamentări de sfârşit de capitol cu simboluri biblice, motive florale şi zoomorfe.

Fețele I şi II ale învelitorii din piele au ornamente identice: central câte o cruce împodobită cu flori de crin stilizate, în chenar dublu, aurit.

Sunt prezente: o etichetă de librărie (partea fixă a forzațului anterior), două ştampile ale Seminarului Latin din Bucureşti cu cerneală roşie de anilină şi alte două ştampile ale unei colecții particulare, cu cerneală violet (părțile

* Muzeul Județean Teleorman, Alexandria.

libere ale forzaţurilor anterior şi posterior). De anumite file au fost fixaţi nouă markeri din pânză neagră, cu fragmente de hârtie de acelaşi tip ca şi al blocului de carte.

Tehnică. Avem un tipar cu cerneală tipografică, neagră şi roşie. Datele foii de titlu ocupă mai puţin de jumătate din pagină, ele fiind încadrate într-o poartă ai cărei stâlpi oglindesc prin ornamentare tema morţii în partea stângă şi nădejdea învierii în partea dreaptă, aspecte prezente şi la frontispiciile existente în volum.

Structura cărţii. Blocul de carte are ca suport o hârtie omogenă, cu aspect velin, şi conţine fascicule alcătuite din câte patru file. În plus, există două grupuri de file adăugate ulterior în volum, unul de chanturi, prin lipirea directă de următoarea filă, celălalt având modificări asupra textului existent, cusut prin filele alăturate.

Fasciculele au fost cusute pe trei benzi albe din bumbac şi prin pânza de articulaţie, aceasta aflându-se între cotorul interior şi benzi.

Corpul cărţii a fost ancorat de scoarţele din carton stratificat prin intermediul pânzei negre de articulaţie, vizibilă între părţile fixă şi mobilă ale forzaţurilor. Scoarţele au fost îmbrăcate în piele de viţel, neagră.

Stare de conservare. Deteriorările interesează mai mult legătura volumului, cotorul exterior din piele suferind ruperi neregulate pe toată lungimea lui, colţurile fiind de asemenea rupte pe zone restrânse, cu lipsă din cartonul scoarţelor.

Corpul de carte prezintă uşoare degradări fizico-mecanice spre cotor, la cap şi picior, pe zonele expuse în urma ruperii pielii la articulaţie, desprinderi din încleiere, filele fiind deplasate din cusătură prin sfâşierea hârtiei pe linia falţului. A fost făcută o fixare a lor în mod nepotrivit, cu adeziv direct pe filele alăturate, ele nefiind însă reaşezate la acelaşi nivel. Mai mult, la această fixare s-a folosit adeziv din clei de oase în strat gros, fapt ce a adus un plus de rigiditate pe zonele respective.

Diagnostic. Se constată degradări fizico-mecanice ale corpului de carte şi legăturii, pe fondul păstrării şi manevrării necorespunzătoare a volumului, a filelor de format mare şi flexibilitate redusă, cu un plus de intervenţii neadecvate anterioare.

Tratament. După desprăfuirea generală şi fotografierea corespunzătoare s-a făcut curăţarea uscată a filelor cu o gumă moale în colţurile inferioare ale paginilor. Corpul de carte s-a desfăcut apoi din legătură pentru restaurarea filelor, operaţie însoţită şi de îndepărtarea mecanică a stratului gros de adeziv. Aceasta s-a făcut prin introducerea între file a unor fâşii subţiri din bumbac, umezite uşor, tamponare repetată pentru a evita orice deteriorare nedorită, şi îndepărtarea cu ajutorul bisturiului a fragmentelor de adeziv pe măsură ce avea loc înmuierea acestora.

Restaurarea filelor pe falţ şi tranşe, unde au fost prezente deteriorări, s-a executat cu hârtie japoneză la dublu şi CMC. Coaserea fasciculelor după colaţionare s-a refăcut în sistemul original, înlocuindu-se pânza de articulaţie ce prezenta rupturi uşoare la cap şi picior.

Întrucât pânza de articulaţie a fost aşezată între cotorul interior şi benzi, s-a pus problema imposibilităţii încleierii lui după coasere. Astfel, am ales să efectuez coaserea şi încleierea alternativ, fascicul cu fascicul, pe măsură ce înaintam cu coaserea. În plus, marginile destrămate ale markerilor au fost fixate cu CMC în interiorul buclei de pânză din care erau formaţi aceştia, pentru a nu se deteriora mai mult.

Colţurile din carton ale coperţilor s-au completat cu hârtie de filtru şi cocă, s-au tăiat şi finisat completările pe forma cerută de scoarţe, după care a urmat îmbrăcarea lor în piele nouă. Cotorul exterior s-a refăcut de asemenea cu piele între liniile de ornament ale feţelor I şi II ale scoarţelor volumului.

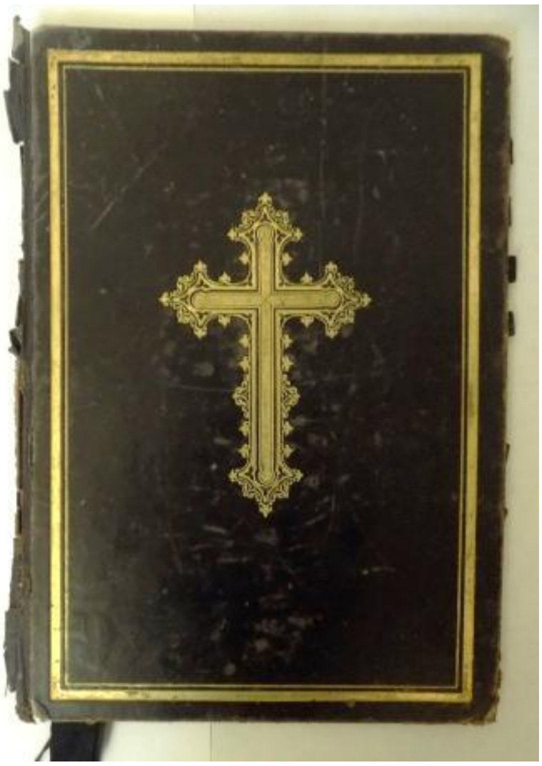


Fig. 1. Coperta anterioară, cu deteriorări marginale şi ale cotorului.



Fig. 2. Cotorul exterior prezintă rupturi neregulate.



Fig. 3. Forzaţul anterior, în părţi separate de pânza de articulaţie.

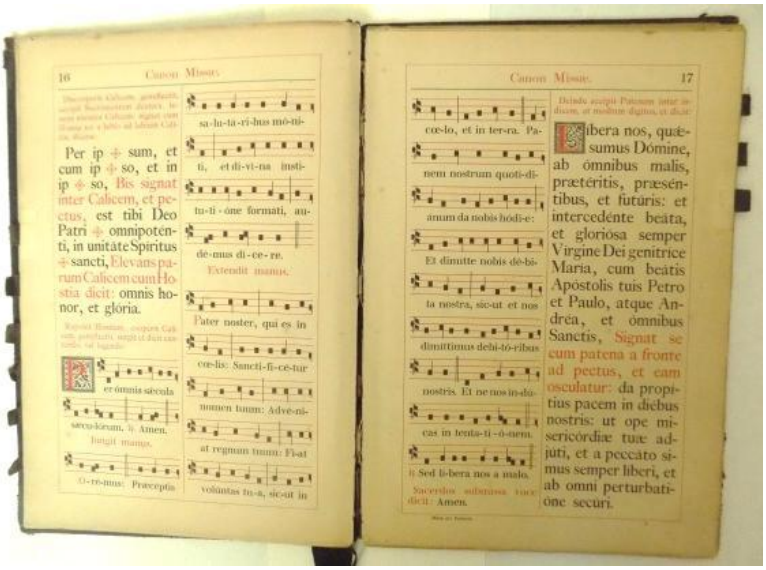


Fig. 4. Deteriorare pe toată linia falţului şi deplasările de nivel ale filelor după fixarea lor neadecvată.

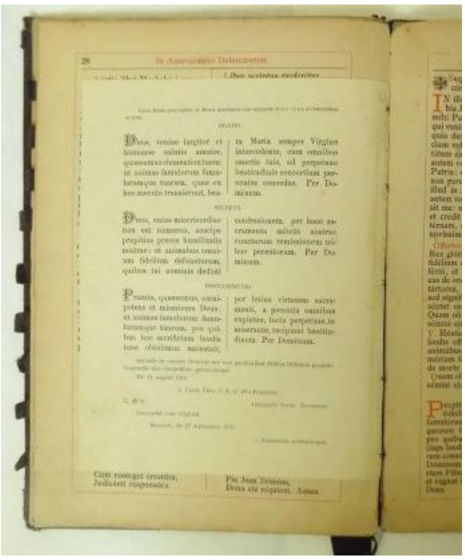


Fig. 5. File adăugate ulterior în volum prin coasere directă de filele următoare.



Fig. 6. Operație de reîntregire a scoarțelor.

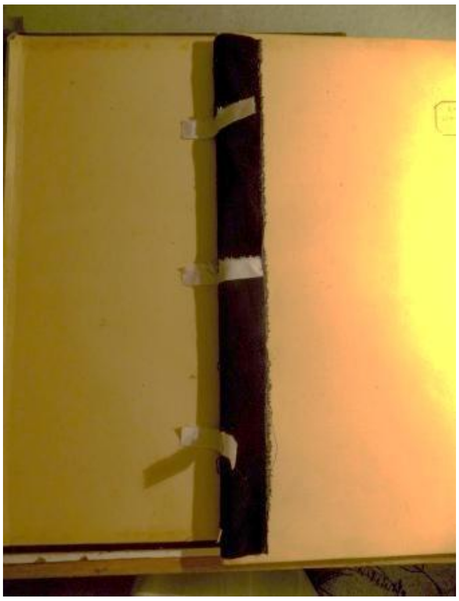


Fig. 7. Cotorul interior după recoasere şi încleiere.

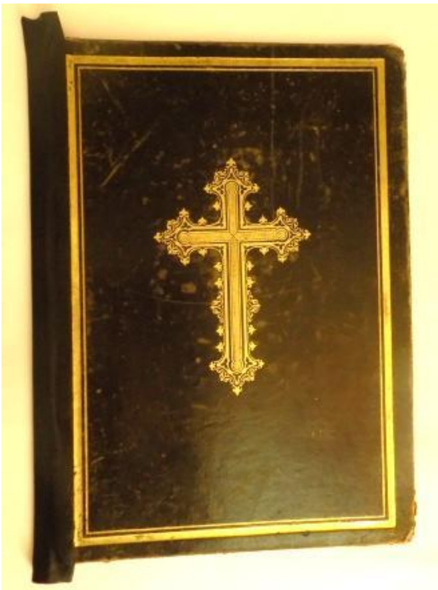


Fig. 8. Refacerea cotorului exterior cu piele nouă.

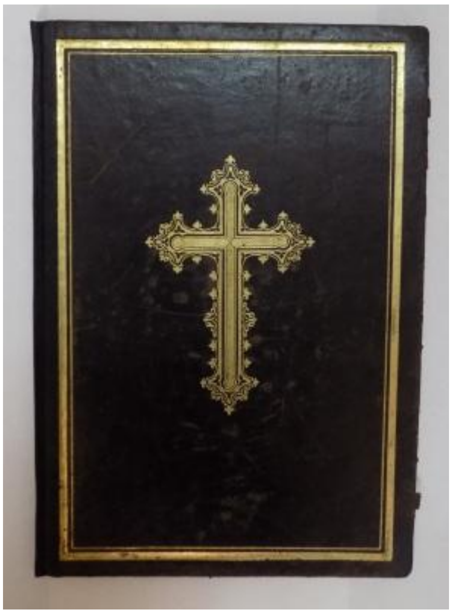


Fig. 9. Coperta anterioară, după restaurare.



Fig. 10. Cotorul exterior refăcut.

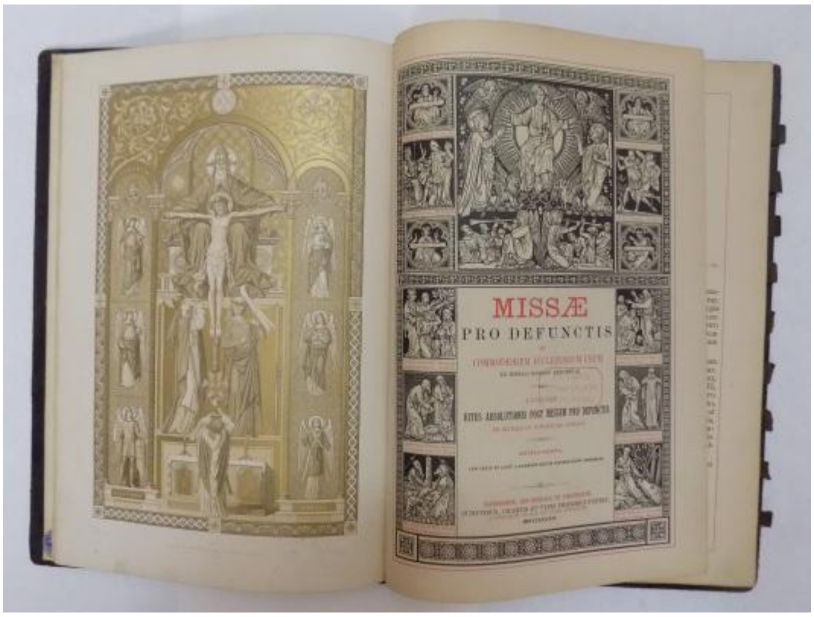


Fig. 11. File din corpul de carte în stadiul final.

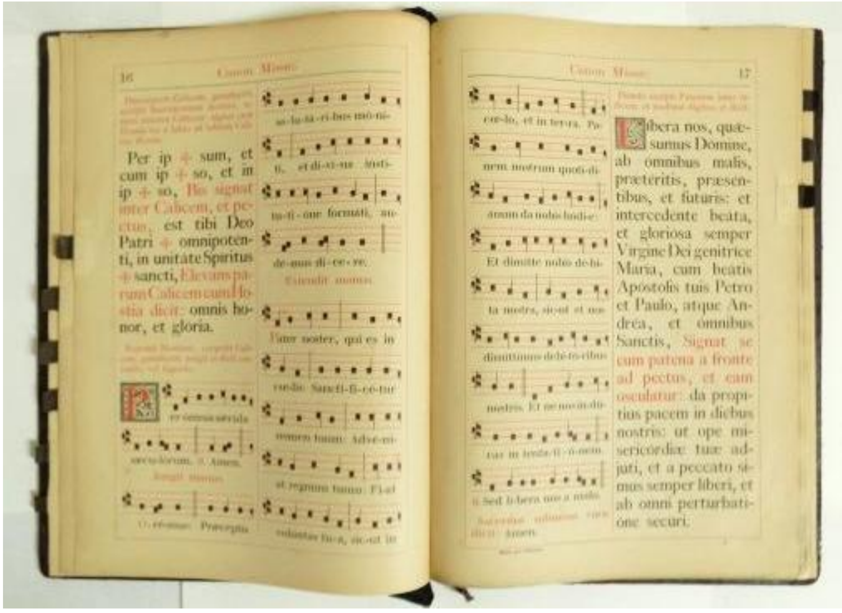


Fig. 12. File din corpul de carte în stadiul final.

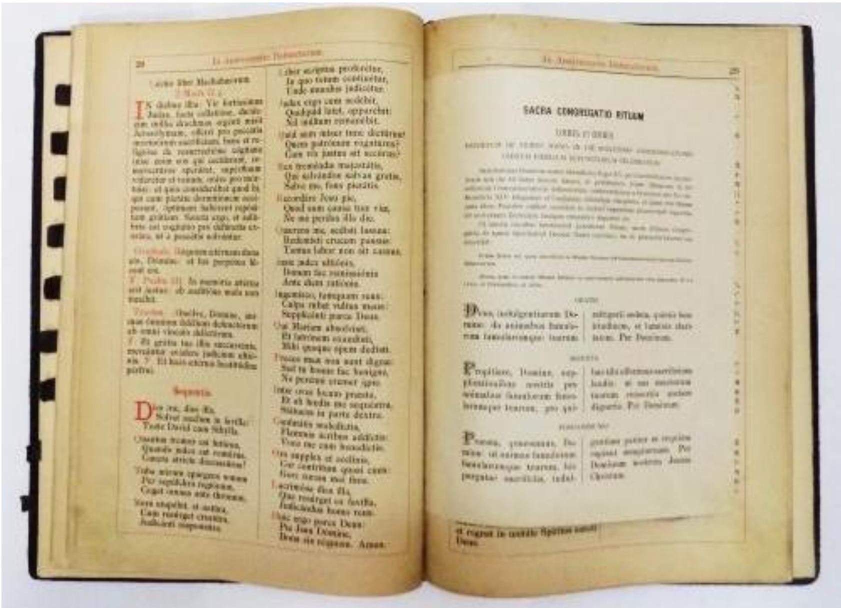


Fig. 13. File din corpul de carte în stadiul final.

RESTORING THE "MISSAE PRO DEFUNCTIS" - 1882

Abstract

This volume includes the funeral ritual in a special formulation of the Roman Missal in the 6th edition published in 1882.

The physico-mechanical damages were particularly present on the binding part of the volume, the outer spine suffering irregular breaks along its length, and the corners showing lacks of cover and board. The book body presented broken leaves on the fold length, inappropriate pasted between them with glue in excess, wich stiffened those areas.

After removing the excess glue and restoring leaves, the sections were resewn by changing the damaged cloth joint. The position of this black cloth between the backbone and tapes forced two alternate operations, sewing and gluing up, section by section. The corners of damaged board were built up with blotting paper and recovered, also the spine was restored with new lether between the tooled lines.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

PROBLEMATICA RESTAURĂRII UNEI ICOANE PRĂZNICAR CU DOUĂ FEȚE

DIANA MIREA*

Introducere. În prezentul articol ne ocupăm de restaurarea unei icoane prăznicar cu două fețe[1] provenind din biserica de la Zărneşti, Argeş şi având proprietar particular.

Pe prima față avem reprezentată scena Învierii urmând modelul occidental de interpretare, în care Iisus iese cu forță şi cu multă lumină din mormânt, ținând în mâna dreaptă cu cea cu steag ca simbol al biruinței, iar în palma stângă văzându-se urmele crucificării.

Pe cea de-a doua față autorul a pictat un Dodecaortion, însemnând douăsprezece scene din viața Mariei şi a lui Iisus, reprezentând praznicele importante de peste an. Deşi nu avem o semnătură sau un an, maniera de interpretare este obișnuită pentru începutul secolului al XIX-lea. Structura este alcătuită dintr-un un panou de lemn grunduit şi pictat pe ambele fețe cu ramă de brad aplicată.

Starea de conservare şi analize. În momentul intrării în restaurare, icoana era într-o stare de conservare mediocră. Suportul prezenta orificii de zbor rezultate în urma unui atac xilofag vechi, fisuri, depuneri aderente sau repictări la nivelul ramei.

Stratul pictural prezenta lacune datorate fluctuațiilor de microclimat dar şi factorului uman, exfolieri, ridicături sub formă de acoperiş datorate uscării şi deformării tangențiale a lemnului şi fluctuațiilor de microclimat, cracluri, uzuri, eroziuni, urme datorate unor lovituri mecanice şi zgârieturi, multiple repictări în funcție de degradările suferite anterior, depuneri superficiale, depuneri aderente, depuneri ancrasate, picături de diverse proveniențe şi depozite de ceară datorate utilizării în cult.

Pentru început, icoana a fost examinată în lumină directă şi laterală ieşind astfel în evidență tehnica de execuție (tuşa autorului), modificări în timp

---

* Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea, Râmnicu Vâlcea.
[1] Dimensiuni: 47,5 cm/41 cm/4.5 cm.

ale materialelor dar şi starea de conservare a lucrării: fisuri, cracluri, diferite deformări.

În urma examinării icoanei şi a semnalării zonelor cu repictări, s-a decis ca înaintea avansării propunerilor de restaurare să se efectueze o analiză cu ajutorul razelor ultraviolete.

Repictările distribuite pe întreaga suprafață a lucrării au ieşit la iveală prin aspectul foarte închis la culoare, aproape negru. În urma cercetărilor preliminare şi testelor de curățare, a fost elaborată metodologia de restaurare.

Comisia de restaurare a propus: desprăfuirea, biocidarea, consolidarea stratului pictural, curățarea ramei pe ambele fețe, curățarea lacunelor pentru chituire, chituirea lacunelor la nivel şi finisarea chiturilor prin şlefuire şi amprentare, îndepărtarea depunerilor aderente de pe suprafața picturală, curățarea celor două fețe pictate, integrarea cromatică în culori de acuarelă şi aplicarea verniului final.

Descrierea operațiunilor de restaurare efectuate. Urmărindu-se îndeaproape sfaturile comisiei de restaurare, desprăfuirea s-a făcut cu ajutorul unei pensule late şi moi. Biocidarea suportului s-a făcut prin injectare în orificiile de zbor (deoarece icoana a fost pictată pe ambele fețe şi pensularea nu a fost o opțiune) cu soluție de Per-xil 10 după care a fost împachetată etanş într-un sac de folie, operațiunea repetându-se după 10 zile. Consolidarea stratului pictural s-a făcut cu atenție, alternând presa caldă cu presa rece, în zonele cu exfolieri, prin metoda condensului.

Îndepărtarea repictărilor de pe suprafața ramei a fost una din problemele care s-au dovedit o reală provocare. Aceasta s-a făcut cu o soluție formată din 100 ml alcool etilic absolut plus 150 ml esențe şi mecanic cu bisturiul pentru a îndepărta pelicula de colofoniu şi ulei care acoperea întreaga suprafață. Operațiunea a scos la vedere mai multe galerii săpate de larvele insectelor xilofage. După curățare, fisurile, spațiile mici şi orificiile de zbor de la nivelul ramei au fost obturate cu fibră vegetală (cânepă) sau rumeguş în amestec cu adeziv organic (clei de peşte). Unde a fost nevoie, operația s-a făcut în mai multe straturi.

Curățarea lacunelor în vederea chituirii s-a făcut cu apă alcoolizată.

Grunduirea lacunelor se realizează într-o primă fază cu lapte de chit (clei de peşte 9% şi carbonat de calciu) aplicat fluid şi fierbinte cu pensula. Completarea la nivel s-a făcut cu acelaşi chit cu adaos mai mare de carbonat de calciu micronizat, prin aplicare cu spatula. După uscare, chiturile au fost şlefuite cu dopul de plută.

Ca etapă în redarea integrității imaginii originale, îndepărtarea depunerilor aderente existente pe stratul pictural s-a făcut fizico-chimic cu două tipuri de soluții cunoscute în restaurare, dar şi mecanic cu bisturiul.

Prima soluție a fost formată din 50 ml alcool etilic absolut şi 200 ml esențe, iar cealaltă, pentru repictări, din 100 ml alcool etilic absolut şi 150 ml esențe. Îndepărtarea depunerilor aderente a dezvăluit noi lacune, care au fost la rândul lor chituite conform operațiunii descrise.

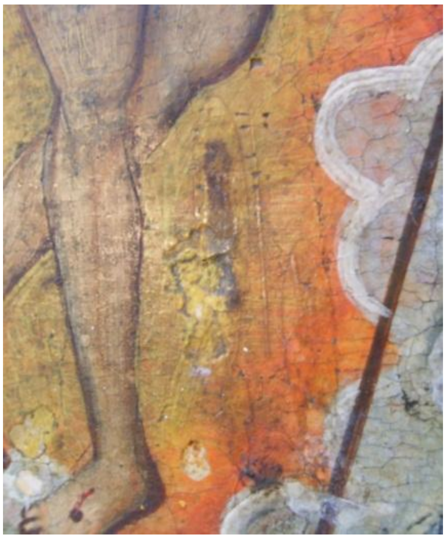


Fig. 1. Repictare ce acoperă lacuna.

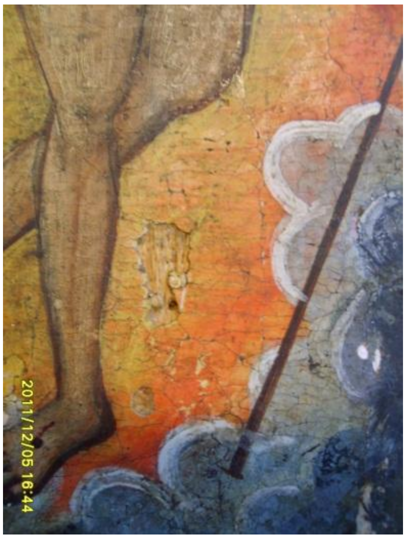


Fig. 2. Lacuna curățată.

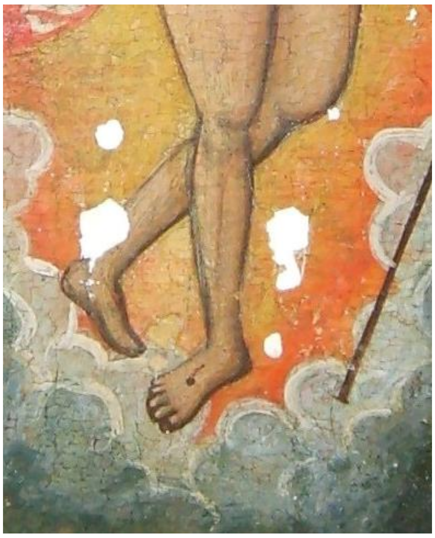


Fig. 3. Lacuna chituită.

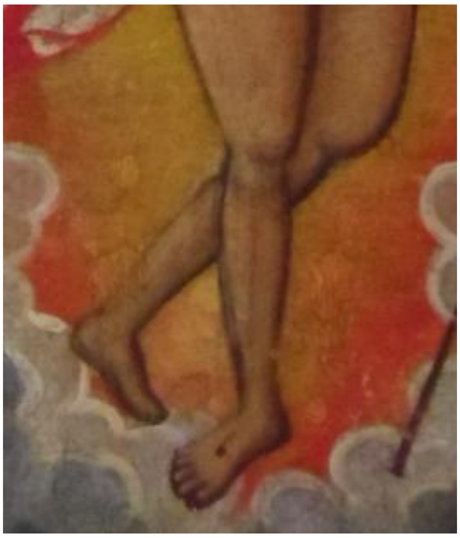


Fig. 4. Lacuna integrată cromatic.

Prezentarea estetică finală a urmărit atât recuperarea de sub repictări a ansamblului autentic, cât şi trecerea în plan secund a lacunelor, uşurând lecturarea discursului iconografic. Pentru integrarea cromatică, eroziunile au făcut obiectul tratării în velatura, suprafețele mici au fost chituite în tehnica rittocco, iar zonele mai mari în tehnica tratteggio.

Verniul de damar 12% + ceară 1%, ca plastifiant, s-a aplicat prin pensulare şi egalizat îndelung. El are ca rol protejarea suprafețelor pictate de factorii nocivi ai mediului ambiant.



Fig. 5. Ansamblu reprezentând Dodecaortion după restaurare.



Fig. 6. Ansamblu reprezentând Învierea după restaurare.

Concluzii. Dorim să atragem atenția în primul rând asupra importanței cercetării științifice, pluridisciplinare înaintea începerii intervențiilor de conservare-restaurare, elementele privind tehnica de realizare, morfologiile specifice proceselor de degradare sau intervențiile suferite anterior fiind definitorii în alegerea metodelor de conservare-restaurare adecvate.

În al doilea rând, sperăm că acest caz va fi un exemplu pentru cei care întâmpină probleme asemănătoare.

Bibliografie:

BRANDI, CEZARE, *Teoria restaurării*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1996.
CENNINI, CENNINO, *Tratat de pictură,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1977.
DIONISIE din FURNA, *Erminia Picturii Bizantine*, Bucureşti, Editura Sophia, 2000.
DRĂGUŢ, VASILE, *Arta românească*, Bucureşti, Editura Vremea, 2000.
ISTUDOR, IOAN, *Noțiuni de chimia picturii*, Ediția a II-a, Editura ACS, Bucureşti, 2011.
KNUT, NICOLAS, *The restoration of paintings*, Editura Könemann, Germania, 1999.

ISSUES DURING RESTORATION OF AN ICON WITH TWO FACES

Abstract

In this article we present the restoration of an icon with 2 faces. The icon came from Zărneşti church, Argeş. The author is unknown. The ones posing the most difficult – historical, aesthetic and methodological – problems are the overprinting's. We hope that this case will be an example for specialized readers.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

DULAP DE MONEZI CABINET DE NUMISMATICĂ

VASILE GODICI*

În cabinetul de numismatică al Baronului Samuel von Brukenthal se aflau mai multe aşa numite dulăpioare cu sertare pentru păstrarea monedelor, cunoscute în literatura de specialitate cu numele de dulapuri-cabinet (sau simplu: cabinete) de numismatică.

În registrele de inventar completate la începutul secolului al XX-lea, sunt menționate dulapurile-cabinet existente încă în muzeu şi anume două piese (MNB nr. inv. 136-144), cu 10-44 de sertare, compartimentate pe orizontală, pentru păstrarea şi etalarea monedelor; au existat probabil mai multe astfel de cabinete speciale, fiind cunoscut faptul că marea pasiune a Baronului von Brukenthal a fost numismatica şi că el însuşi obişnuia să îşi înregistreze şi să completeze descrierea monedelor pe care le achiziționa în registrul de inventar.

În noua construcție a Palatului el îşi va organiza mai riguros colecția de numismatică. Pentru scumpele sale monede vechi şi-a comandat mobilier specific cu multe sertare împărțite în locaşuri potrivite cu mărimea monedelor.

Din cele nouă cabinete de numismatică, am să vă prezint în cele ce urmează piesa pe care am restaurat-o recent (pentru a participa la o expoziție organizată la Luxembourg despre Baronul von Brukenthal şi colecțiile sale); piesa cu nr. inv. 137 a fost executată într-un atelier vienez, în cca. 1790, din lemn şi furnir de nuc (dimensiuni:145 x 109 x 63,50), cu butoni.

Descrierea piesei

Piesa se compune din:

a) Cutia dreptunghiulară cu cele 44 de sertare;

b) Picioarele tip schelet cu falț în care intră cutia dreptunghiulară, ce cuprinde şine pe care glisează cele 44 de sertare.

Partea din față a sertarelor, sunt placate cu nuc masiv încleiat vertical şi cu muchiile rotunjite. În acest caz au fost necesare multe completări. Fiecare sertar este împărțit în 70 de compartimente despărțite cu şipci încleiate în care

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

încap 70 de monede Sertarele sunt prevăzute cu butoni ornamentali turnați în alamă cu scop de manevrare.

Cutia este prevăzută cu o instalație mecanică, la fiecare rând de sertare care printr-o simplă mişcare blochează cele 22 + 22 sertare. Sertarele în timp s-au curbat în interior nemaifiind posibil să fie scoase din şine decât forțate. Cauza curbării sertarelor fiind ramele confecționate din lemn de stejar şi care datorită debitării pe fibră erau predispuse la curbare încă de la confecționare. Pe aceste rame sunt montate blaturile de susținere a monedelor, confecționate din lemn de brad şi compartimentate cu şipci rezultând la fiecare sertar 70 casete, care sunt aşezate pe două rânduri orizontale a câte 22 de bucăți. Picioarele tip schelet curbate în exterior au fost descleiate. Spatele este placat cu lemn de brad în stare bună îngropat în falț şi întărit de cuie de lemn.

Cutia confecționată din lemn de brad cu îmbinări în coadă de rândunică şi placată cu blint de nuc pe cele două laterale iar partea de sus încadrată cu un profil din lemn de nuc masiv, toate cu intarsii simple din nuc şi rădăcină de nuc. Desprinderile de blint de pe suportul de brad au fost multiple, pe unele locuri până la 90% din suprafață.

Operațiuni de restaurare şi conservare

Desprăfuire şi înlăturarea murdăriei (aspirarea);

Scoaterea sertarelor de pe şinele de glisare;

Sertarele au necesitat operațiuni complexe, fiecare sertar devenind o piesă. Astfel s-a trecut la îndreptarea ramei, încleierea blatului de sertar, lipirea baghetelor şi confecționarea de altele care lipseau, şlefuiri din grosimea sertarelor pentru a putea glisa uşor în locaşul lor.

Cutia dreptunghiulară - datorită desprinderilor masive de blint, s-a trecut la îndepărtarea blintului, curățarea suprafețelor şi încleierea cu clei de oase prin presare a tuturor suprafețelor.

Picioarele tip schelet - au necesitat o curățare a cepurilor şi o nouă reîncleiere, întărite şi prin cuie de lemn 0/10 mm.

După efectuarea tuturor încleierilor la toate părțile componente, s-a trecut la decaparea cu Szuper-Kromofag, şlefuirea cu hârtie abrazivă de diferite granulații, lustruirea piesei cu Scherlak, Super Polin 765, Glanz-und Pflegepolish, montarea butonilor de alamă.

Bibliografie:

SAMUEL Von BRUKENTHAL, *Modell Aufklarung*

DÂMBOIU, DANIELA, *Domestica und Pretiosen, Inventarul din 1803 al Palatului Brukenthal*

DUDĂU, OLTEA, *Numismatul Samuel von Brukenthal*



Fig. 1. Dulap de monede cabinet de numismatică. Piesa înainte de restaurare.



Fig. 2. Față cutie. Se observă sertare blocate şi descleiate.



Fig. 3. Operațiuni de desprindere a blintului.



Fig. 4. Detaliu desprindere blint.



Fig. 5. Sertar după deblocare/blat curbat lipsă baghete.



Fig. 6. Blat după restaurare.



Fig. 7. Piesa după restaurare blat şi sertare.

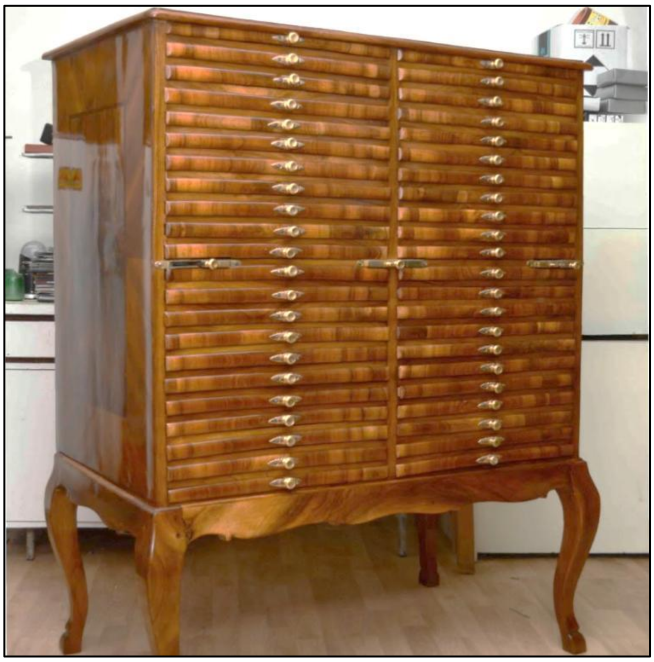


Fig. 8. Dulap de monede cabinet de numismatică. Piesa după restaurare.

PACK OF COINS CABINET OF NUMISMATICS
Abstract

Object description.

The object consists of: a) A rectangular box with 44 drawers; b) Cabriole legs.

The front of the drawers is padded with walnut; each drawer is divided into 70 compartments in which 70 coins can fit. Drawers are provided with ornamental brass knobs. Conservation treatment: a) Dirt and dust removal (aspiration); b) Removing drawers from the sliding rails; c) The drawers required complex operations, each drawer becoming by itself an object. The following operation were done: straightening the frame, gluing the drawer table, sticking the slats and making other slates to replace the missing ones, grinding from the thickness of the drawers so that they could easily slide into their place; d) The rectangular box - due to the massive detachment of the veneer it was removed, all surfaces were cleaned and reattached with bone glue through pressing; e) The cabriole legs required the cleaning of the pegs and a new gluing; they were reinforced with 10 / 10 mm wood nails; f) After all the components were reattached by gluing, to remove varnish SZUPER-KROMOFAG was picked, abrasive paper of various granulations were used after that the object was polished with SCHERLAK, SUPER POLIN 765, GLANZ-UND PFLEGEPOLISH. The last operation was the mounting of brass knobs.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA DRAPELULUI REGIMENTULUI 1 DE TRANSMISIUNI, MD. 1922 – STUDIU DE CAZ

AURORA-FLORENTINA ILIE*

„Secțiunea de telegrafişti militari” a fost înființată prin Înaltul Decret nr. 1303 din 14 iulie 1873, când s-a hotărât ca în organica Batalionului de geniu din armata noastră, în cadrul primei Companii de minări să fie înființată şi o secție de telegrafişti militari, acesta fiind actul de naştere al Transmisiunilor din Armata României. De pregătirea teoretică a telegrafiştilor se ocupau atât ofițerii de geniu, cât şi unii lucrători specialişti ai Direcției Poştelor şi Telegrafelor. Activitățile practice de specialitate se desfăşurau sub conducerea directă a comandantului Companiei de minări[1].

Prin Înaltul Decret nr. 1132 din 28 mai 1874 numărul secțiilor de telegrafie militară creşte la patru, asigurându-se şi dotarea corespunzătoare a fiecăreia dintre ele. La numai câțiva ani de la înființare, aceste secții au participat la Războiul de Independență din 1877-1878 asigurând nevoile de conducere ale trupelor.

Prin Înaltul Decret nr. 1957 din 19 octombrie 1877, cele patru secții de telegrafie din Companiile de geniu au fost reorganizate în Compania 6 Telegrafie - prima companie de telegrafie din Armata României, iar la 5 decembrie în acelaşi an, Compania 6 Telegrafie a trecut în subordinea directă a Marelui Cartier General Român participând în continuare la luptele de la Vidin până la încheierea armistițiului cerut de guvernul turc[2].

Perioada de după Războiul de Independență din 1877-1878 şi până la Primul Război Mondial este perioada în care se va trece de la mica specialitate militară de transmisiuni-telegrafie, la conturarea transmisiunilor ca specialitate distinctă, în cadrul căreia, alături de telegrafişti, se creează subunitățile de telefonişti, de telegrafie fără fir (T.F.F.), de curieri, etc. şi apar primele regulamente şi primele manuale de specialitate. Specialitățile subunităților de

* Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I” Bucureşti.
[1] SMFT (M.Ap.N.), *Transmisiuni*, 2004-2014, p. 1.
[2] *Ibidem*.

transmisiuni se diversifică, în funcție de trupele cărora le asigurau legăturile (infanterie, artilerie, cavalerie), iar pregătirea cadrelor şi a militarilor devine tot mai complexă. În preajma Primului Război Mondial, ca urmare a aplicațiilor şi manevrelor executate, s-au concretizat principii mai clare de organizare a transmisiunilor, dintre care unele sunt valabile şi astăzi. Mijlocul cel mai des utilizat la toate eşaloanele a fost telefonul, larg răspândit în înzestrarea unităților şi marilor unități fiind apreciat de către comandanți, deoarece se puteau transmite cu uşurință comunicările şi puteau purta convorbiri directe. În anul 1919, la 30 octombrie, Batalionul de specialități a fost transformat în Regiment de specialități, denumit ulterior Regimentul 1 Transmisiuni, care reprezenta la acea dată, primul regiment de transmisiuni din Armata României[3].

Regimentul 1 de transmisiuni a primit primul drapel în data de 09 mai 1929, fiind înmânat de Principele Nicolae, la Palatul Cotroceni, în numele Regelui Mihai.

Drapelul prezentat în această lucrare face parte din seria de drapele noi, executate după 1922, când s-au modificat simbolurile fixate pe drapele, în mod deosebit stema Regatului României, stabilită prin legea din 23 iunie 1921[4].

Colecția de drapele din Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I” este cea mai importantă colecție de acest gen din țară[5]. Întregul patrimoniu existent la Arsenalul Armatei a fost transferat Muzeului Militar Național, care a început să funcționeze din 1919, dar care a primit un statut juridic abia în anul 1923[6].

Denumirile de „drapel” şi „stindard” se dau numai steagurilor militare, deoarece forma, dimensiunile şi accesoriile acestora (cravate, decorații, panglici de decorații), sunt hotărâte prin legi şi regulamente militare şi sunt puse în serviciu şi retrase numai prin Decret Regal sau prin Decret Prezidențial; toate celelalte sunt denumite steaguri[7].

La început drapelul a servit la recunoaşterea unităților militare pe câmpul de luptă, iar mai târziu a căpătat caracter de simbol[8]. Dragostea şi respectul față de steag s-au consolidat puternic de-a lungul timpului în conştiința popoarelor. De apărarea lui au fost legate năzuințele de libertate, independență şi unitate. Steagurilor li s-a dat un caracter sacru fiind păstrate cu

---

[3] *Ibidem*, p. 2-3.
[4] C. Moisil, *Stema României*, Bucureşti, 1931, p. 20.
[5] M. Radovici *Drapelele de luptă ocrotite de Muzeul Militar Central – nesecat izvor de educație patriotică,* în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară”, Muzeul Militar Central, nr. 16, Bucureşti, 1983, p. 56.
[6] Fond documentar M.M.C., Div. I, 414, p. 3, 9.
[7] C. Andonie, C. Cristea *Drapele,* în „Istoricul Muzeului Militar Național 1923-2003”, p. 153-155.
[8] A. D. Velcu, *Memorialul drapelelor oştirii române,* în „Buletinul Muzeului Militar Național”, nr. 1, Bucureşti, 1937, p. 16-24.

venerație în timp de pace şi de război. Având acest caracter, drapelul a fost şi este şi astăzi însemnul pe care se depune jurământul de credință al ostaşilor aşa cum este consemnat şi în regulamentele militare.

Conform fişei de obiect (nr. inv. 9811) este un „drapel de mătase tricoloră, având în centru brodată stema țării, iar la colțuri cifrul regelui Ferdinand I. Hampa este de lemn cu acvila şi placa de bronz; are brățară de metal cu inscripția unității. De hampă sunt prinse: cravata drapelului, „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”, „Avântul Țării”, „XXV de ani de serviciu”, toate cu panglică. Are port drapel. Lipsă învelitoarea de muşama”.

Proveniență: Primit de la Regimentul 1 de transmisiuni, 1948.

Inscripții: pe placă: ONOARE şi PATRIE–REG. DE TRANSMISIUNI.

Dimensiunile pânzei: L(h) = 76 cm; l = 110 cm.

Au fost efectuate scăderile celor trei decorații de drapel: „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918” cu panglică, „Avântul Țării” cu panglică şi însemnul „XXV de ani de serviciu” (Scăderea nr. 25/26.06.2001).

Asupra acestui drapel au fost efectuate anterior intervenții de restaurare şi conservare, prin acoperirea cu tul de protecție, din bumbac, precum şi consolidări cu fire din mătase, integrate cromatic. Tul-ul a fost cusut manual, pe ambele fețe ale drapelului, în forme de romburi, iar pe margini a fost cusut cu tighel mecanic. În numeroase zone tul-ul a fost fixat cu aracet de mătasea drapelului. (Fig. 1).

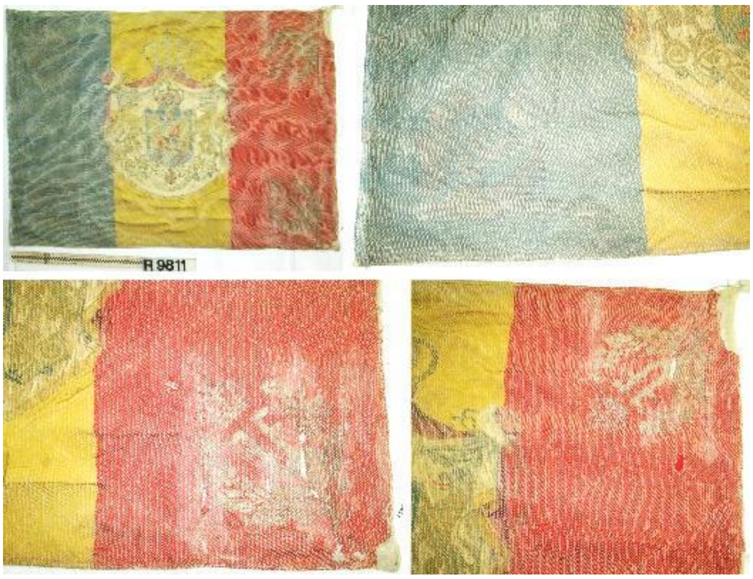


Fig. 1. Ansamblu fața 1 şi detalii înainte de restaurare.

Stema este formată din: scut brodat cu fire din mătase bleu; acvilă brodată cu fire metalice aurii, cruciată; deasupra se află coroana regală lucrată cu fire metalice aurii, argintii, fire din mătase grena şi crem; atributele suverane: spada în gheara dreaptă brodată cu fire metalice argintii, aurii şi din mătase de culoare maro, la mâner, sceptrul în gheara stângă brodată cu fire metalice aurii; pe piept se află un scut scartelat alcătuit din cinci cartiere care reprezintă provinciile româneşti: Țara Românească, Moldova, Oltenia şi Banatul, Transilvania şi Dobrogea, având la bază un triunghi în şef, iar pe centrul scutului, un ecuson în abis, care conține scartelatul de argint şi negru al Casei domnitoare brodat cu fire metalice argintii şi fire din mătase neagră.

În cartierul unu, pe un fond de culoare bleu, brodat cu fire din mătase, se află o acvilă cruciată, brodată cu fire metalice aurii, cu ciocul din mătase roşie; ghearele sunt lucrate cu fire din mătase de culoare roşie; soarele este brodat cu fire metalice aurii şi argintii, în mijloc, iar luna cu fire metalice aurii: Țara Românească.

În cartierul doi, pe un fond brodat cu fire din mătase de culoare roșie se află un cap de zimbru brodat cu mătase albă la față şi cu mătase neagră la ochi, gură şi contur; steaua care se află între coarne este lucrată cu fire metalice aurii și argintii, în mijloc, având cinci colțuri; în dreapta se află soarele şi în stânga luna, ambele brodate cu fire metalice aurii: Moldova.

În cartierul trei, pe fond roşu brodat cu fire din mătase se află un leu cusut cu fire metalice aurii, trecând spre dreapta, pe un pod lucrat tot cu fire metalice aurii, înălțat peste valuri din fire metalice argintii: Oltenia şi Banatul.

În cartierul patru, în primul câmp, pe un fond bleu brodat cu fire din mătase, se află o acvilă neagră din mătase, ieşind din linia fasciei, cusută cu fire din mătase de culoare roşie, limbată roşu; soarele şi luna, care însoțesc acvila, sunt lucrate cu fire metalice aurii şi argintii; în câmpul inferior sunt şapte turnuri brodate cu fire din mătase roşie, plasate patru sus şi trei jos: Transilvania.

În triunghiul în şef, de la baza scutului, pe un fond lucrat cu fire din mătase de culoare bleu sunt brodați doi delfini afrontați, din fire metalice aurii: Dobrogea.

Scutul mare, pe care se află acvila este timbrat de o coroană, lucrată cu fire metalice aurii şi argintii şi este susținut de doi lei brodați cu fire metalice aurii, limbați roşu-grena cu fire din mătase.

Colanul „ordinului Carol I” este brodat cu fire metalice aurii, argintii, fire din mătase roşie, bleu şi grena. Deviza „Nihil Sine Deo” („Nimic fără Dumnezeu”) se află înscrisă pe o eşarfă brodată cu fire din mătase bleu, în degrade; literele sunt cusute cu fire metalice aurii. Eşarfa este plasată dedesubtul scutului şi a celor doi suporți. Totul este aşezat sub un mantou de

culoare grena la exterior şi crem în interior, iar franjurii sunt realizaţi din fire metalice aurii.

Coroana regală mare de deasupra mantoului este brodată cu fire metalice aurii, argintii şi fire din mătase roşie, bleu şi grena.

Înainte de începerea restaurării, drapelul prezenta mai multe degradări fizico-mecanice şi chimice: depuneri de praf, şifonări, cutări, gonflări, găurirea şi sfâşierea mătăsii în zonele de prindere pe hampă, tăieturi, lipsuri de material, rupturi, uzura mătăsii de la stema regală, deşirări şi destrămări în zonele cu tăieturi de pe margine, alterarea adezivului cu care a fost lipit tul-ul pe mătase şi pătarea acestor zone, fragilizarea mătăsii, deformarea materialului, pete de natură necunoscută, care existau încă înainte de a fi acoperit cu tul, pete de rugină pe mătasea albastră, în zonele de ținţuire a drapelului pe hampă, deshidratarea mătăsii şi a firelor din mătase din interiorul firelor metalice răsucite şi ruperea lor, oxidarea firelor metalice argintii şi aurii de la broderiile cifrurilor şi ale stemelor regale, de pe ambele fețe ale drapelului (Fig. 2).

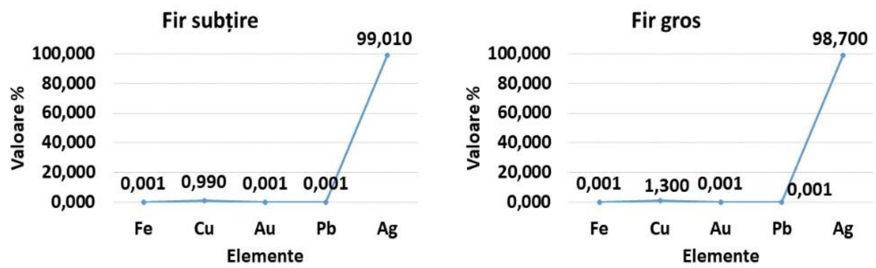


Fig. 2. Ansambluri, fața 1-2 şi detalii după desfacerea tul-ului din bumbac.

La baza producerii mişcărilor dimensionale, care reprezintă dilatările şi contractările fibrelor textile, stă higroscopicitatea, una dintre principalele proprietăți ale materialelor de natură organică. Aceasta constă în absorbția şi desorbția umidității din aer; acest proces continuu duce la deformarea pieselor textile, iar în cazul în care uscarea se produce lent, pot apărea efecte nedorite, cum ar fi cearcănele de umezeală, care, la rândul lor, pot favoriza apariția petelor de mucegai pe materialul textil.

Efectele degradării care apar şi sunt vizibile sunt tocmai acele rupturi, găuri şi sfâşieri în material, care fac să fie necesară restaurarea.

Pentru determinarea elementelor din care sunt constituite firele metalice aurii ale broderiilor metalice au fost efectuate analize XRF cu un spectrometru portabil tip InnovX Systems Alpha Series cu tub dotat cu anticatod din W, diodă SiPIN, sistem de răcire prin efect Peltier; parametri de lucru: tensiune 40 kV, intensitate 35 microA, timp de achiziţie 120 secunde, realizarea fiind posibilă cu ajutorul specialiştilor din cadrul Laboratorului de Investigaţii fizico-chimice al Muzeului Naţional de Istorie a României (Fig. 3).



Drapelul Regimentului de transmisiuni - 9811		Element (%)				
Citire	Descriere	Fe	Cu	Au	Pb	Ag
87	Fir subțire	0,001	0,990	0,001	0,001	99,010
88	Fir gros	0,001	1,300	0,001	0,001	98,700

0.001 = element in urma

Analize efectuate: XRF (fluorescență de raze X cu spectrometru portabil tip InnovX Systems Alpha Series, anticatod W, 40 kV, 35 microA, timp de achiziție 120 s).

Fig. 3. Rezultatele analizelor XRF pentru firele metalice.

Înainte de începerea restaurării au fost efectuate probe de migrare ale culorilor şi s-a constatat că niciuna dintre culorile drapelului sau de la stemele regale nu migrează. Au fost realizate fotografii de ansamblu şi detalii, care au scos în evidenţă degradările şi intervenţiile anterioare.

După ce a fost descusut tul-ul din bumbac de pe suprafaţa drapelului s-a trecut la desprăfuirea mătăsii prin periere uşoară. Pentru obţinerea unei hidratări bune şi pentru a putea acţiona mecanic asupra suprafeţei, în timpul procesului de restaurare, mătasea a fost impregnată cu soluţia de înmuiere formată din alcool etilic, glicerină şi apă distilată, după care s-a efectuat clătirea cu apă distilată, până la îndepărtarea impurităţilor.

Drapelul a fost întins pe masa de sticlă în vederea uscării şi au fost schimbate colile de hârtie de filtru, surplusul de apă fiind absorbit rapid, prin

presare uşoară. Tratamentul de curățire a mătăsii a continuat cu aplicarea soluției din decoct de *Radix Saponariae* şi apă distilată.

S-a acționat mecanic asupra suprafeței, cu o pensulă cu fir moale şi lung, insistând în zonele cu broderie din fire metalice, după care s-a efectuat o nouă clătire cu apă distilată până la eliminarea impurităților din profunzimea țesăturii şi a broderiilor metalice. Operațiunea de curățire cu soluția din decoct de *Radix Saponariae* s-a efectuat şi pe fața a doua a drapelului, urmată de clătirea cu apă distilată şi apoi, la fel ca în etapa anterioară, surplusul de apă a fost îndepărtat cu ajutorul hârtiei de filtru (Fig. 4).



Fig. 4. Ansambluri, fața 1-2 şi detalii după aplicarea tratamentului de curățire a mătăsii cu soluție din decoct de Radix Saponariae şi apă distilată.

În urma tratamentului de curățire cu soluția din decoct de *Radix Saponariae*, mătasea drapelului s-a hidratat, capacitatea de absorbție a fibrelor a crescut, cutele şi plierile puternice s-au estompat, drapelul a revenit la forma inițială, prin eliminarea, în mare parte, a deformărilor dimensionale, iar fibrele țesăturii din mătase s-au relaxat.

Au fost pregătite bucățile de tul, în vederea consolidării şi protejării suprafeței mătăsii în zonele cu sfâşieri şi rupturi. Am ales integrarea cromatică a tul-ului, pentru a crea o imagine de ansamblu prin care să nu fie estompate culorile drapelului. Pentru vopsirea tul-ului şi a firelor din borangic am utilizat coloranți de vopsire din clasa C, iar ca agent de nivelare am folosit acid acetic[9].

---

[9] S. Macri, *Studiu asupra unor coloranți textili folosiți în procesul de restaurare*, în „Cercetări de conservare şi restaurare”, Bucureşti, 1982, p. 171.

Următoarea fază de lucru a fost aceea de consolidare cu tul, în zonele degradate, unde existau rupturi în mătase, la colțuri, pe margini şi în zonele cu tăieturi în mătase şi lângă broderiile metalice de la cifruri, folosind fire din borangic, integrate cromatic.

Marginile tăieturilor au fost apropiate prin coasere în „x”, petrecând firul de borangic folosit, atât pe fața, cât şi pe spatele mătăsii, la pas mediu conform fiecărei dimensiuni ale zonelor respective, tensionând firul suficient pentru a realiza apropierea marginilor. Oricât s-ar produce tensiuni în mătasea drapelului, marginile astfel apropiate nu s-ar putea suprapune tocmai datorită acestui punct de coasere. Tighelul dublu încrucişat se vede numai între marginile rupturilor din mătase, el fiind ascuns fețelor drapelului.

Tul-ul a fost impregnat cu o soluție de C.M.C. şi apă distilată, în vederea obținerii unei apretări evitând astfel gonflările şi şifonările ulterioare, după fixarea lui în zonele cu degradări. (Fig. 5).



Fig. 5. Detalii după consolidarea drapelului cu tul integrat cromatic, în zonele cu degradări.

După fixarea tul-ului în zonele degradate de pe ambele fețe, drapelul a fost dimensionat respectând mărimile originale şi a fost cusut pe margine cu fire din borangic integrate cromatic, iar la sfârşitul procesului de restaurare a fost prins numărul de inventar (Fig. 6).



Fig. 6. Ansambluri, fața 1-2, după restaurare.

Patrimoniul cultural cuprinde mărturiile fundamentale ale istoriei şi civilizației umane, iar prin protejarea bunurilor culturale oamenii fac dovada înțelegerii valorilor şi semnificațiilor pe care le reprezintă acestea. Ocrotirea patrimoniului a devenit o problemă care preocupă un număr tot mai mare de specialişti, instituții, organisme naționale şi internaționale.

Factorii fizico-chimici din mediul ambiant au un rol extrem de important în mecanismul degradării. Acționându-se direct asupra acestor factori (umiditatea, oxigenul din aer, gazele reactive, lumina şi temperatura) se pot opri procesele fizice sau chimice pe care le-ar putea provoca aceştia, prevenindu-se efectele lor distrugătoare.

Cele mai multe dintre procesele care provoacă degradări sunt procese de natură chimică ce duc la producerea de transformări în structura şi compoziția obiectelor. Astfel de procese afectează în primul rând bunurile vulnerabile. Sunt considerate vulnerabile acele obiecte care prin compoziția şi structura lor sunt mai sensibile şi predispuse la o evoluție mai rapidă a proceselor de degradare, în raport cu alte obiecte. În această categorie de obiecte vulnerabile se încadrează şi piesele pe suport textil, dintre toate acestea, cele din mătase fiind cele mai expuse.

BIBLIOGRAFIE

ANDONIE, Corneliu, CRISTEA, Camelia, *Drapele* în „Istoricul Muzeului Militar Național 1923-2003”, Editura Total Publishing, Bucureşti, 2003; *„Însemnele vexilologice folosite de armata română în Războiul pentru Independență 1877-1878 (drapele, stindarde, pavilioane, jaloane, fanioane, flamuri) aflate în colecția Muzeului Militar Național”*, în „Buletinul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, serie nouă, nr. 7-8, Bucureşti, 2010.

POTOCKI, A., VELCU, A. D., *Catalogul colecțiilor: steaguri, stindarde, fanioane*, mss., Biblioteca Muzeului Militar Național, Bucureşti, 1931.

MACRI, Spiridonia, *Studiu asupra unor coloranți textili folosiți în procesul de restaurare* în „Cercetări de conservare şi restaurare”, Editura M.N.I.R., Bucureşti, 1982.

MOISIL, Constantin, *Stema României*, Bucureşti, 1931.

MOLDOVEANU, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ministerul Culturii, Editura Museion, Bucureşti, 1993.

RADOVICI, Maria, *Drapelele de luptă ocrotite de Muzeul Militar Central – nesecat izvor de educație patriotică* în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară”, Muzeul Militar Central, nr. 16, Bucureşti, 1983.

VELCU, Anton D., *Memorialul drapelelor oştirii române*, în „Buletinul Muzeului Militar Național”, nr. 1, Bucureşti, 1937; *Steagurile României*, în „Enciclopedia Română”, vol. I, Bucureşti, 1938.

NĂSTUREL, P. V., *Steagul, stema română, însemnele domnesci, trofee*, Bucureşti, 1903.

BUCUR, Mirel-Vasile, *Anuarul Asociației Conservatorilor şi Restauratorilor din România* (A.C.R.RO.), Nr. 1, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2017 (publicație electronică).

SMFT *„Transmisiuni”* - Website realizat şi administrat de Centrul Sisteme Informatice şi Biroul Informare şi Relații Publice, Ministerul Apărării Naționale, 2004-2014 (accesat decembrie 2017).

ILIE, Aurora-Florentina, *Fişa de restaurare „Drapelul Regimentului 1 de transmisiuni, model 1922”*, Arhiva Laboratorului de Conservare-Restaurare al Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, Bucureşti, 2017.

Coordonare ştiințifică: dr. Corneliu Andonie, profesor, muzeograf, specialist în domeniul drapelelor şi decorațiilor militare, armament defensiv (armuri), harnaşamente şi mijloace de transport hipo, în arheologie medievală (bizantină), expert în bunuri arheologice şi istorico-documentare, al

Ministerului Culturii şi Patrimoniului Național, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, Bucureşti.

Investigații fizico-chimice: dr. Migdonia Georgescu, expert investigații fizico-chimice, analist, coordonator Laboratorul de Investigații Fizico-Chimice şi Biologice din cadrul Muzeului Național de Istorie a României.

Conservare: ing. Gabriela Tuas, expert conservator în bunuri de patrimoniu pe suport textil, papetar şi artă plastică, Colecția Drapele, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, Bucureşti.

Realizare fotografică: Adrian Simionescu, expert tehnoredactare şi foto, Secția Documentare, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, Bucureşti.

Realizare grafică: Adrian Ilie

RESTORATION OF THE FLAG OF TRANSMISSIONS REGIMENT NO. 1, MD. 1922 - CASE STUDY

Abstract

The restoration procedures and techniques did not endanger the physical and informational integrity of the flag as they are reversible and nondestructive. Following the cleaning treatment with Radix Saponariae decoction solution, the silk was hydrated, the absorption capacity of the fibers increased, the strong creases and folds disappeared, the flag returned to its original shape, by largely eliminating the shape deformations, and the fibers of the silk fabric relaxed.

Before arriving in the museum, the flags had a well-defined function, they were functional, worn on the battlefield, outdoors, in bad weather, undergoing temperature and humidity variations and all these factors have a strong impact on the flag.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA UNEI MESE EXTENSIBILE ART-DECO DIN 1929

LUIGI FLAVIU ŞUTA*

Art-Deco sau *Arts Decoratifs* îşi face simțită prezența în mod oficial prin 1925 la Paris *(Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes).* Este un stil liber, un stil capabil să se impună atât în decorațiuni, grafică, obiecte de mobilier cât şi în vestimentație, bijuterii etc.

Acest stil este caracterizat prin geometria simplă, eliberată de sinuoasele percepte ale stilurilor clasice. El s-a născut în perioada de dinaintea Primului Război Mondial, reprezentând o reacție extremă, fermă a artiştilor timpului, un fel de manifest clar împotriva dogmelor clasice.



Fig. 1. Masa extinsă.

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

Se dorea o linie simplă, clară, folosirea culorilor tari şi pure, utilizarea unor materiale noi precum masele plastice, bachelita, suprafețele lucioase (cromate).

Piesa de mobilier pe care vreau s-o evidențiez este o masă extensibilă aparținând acestui stil, este lucrată undeva într-un atelier al vremii prin Câmpulung în anul 1929 respectând caracteristicile acestui stil: formă, culoare, linia specifică, elementele decorative.

Elementele componente sunt executate din masiv de răşinoase cat şi din masiv de foioase. Factorii determinanți (biologici, fizici, chimici şi umani) au contribuit la procesul de degradare atât a finisajului cât şi a elementelor componente. Operațiunile de restaurare au avut drept scop readucerea obiectului la starea lui inițiala.



Fig. 2. Blatul principal. Aspect din timpul restaurării.



Fig. 3. Extensie blat - consolidare.



Fig. 4. Soclul - procesul de decapare chimică.

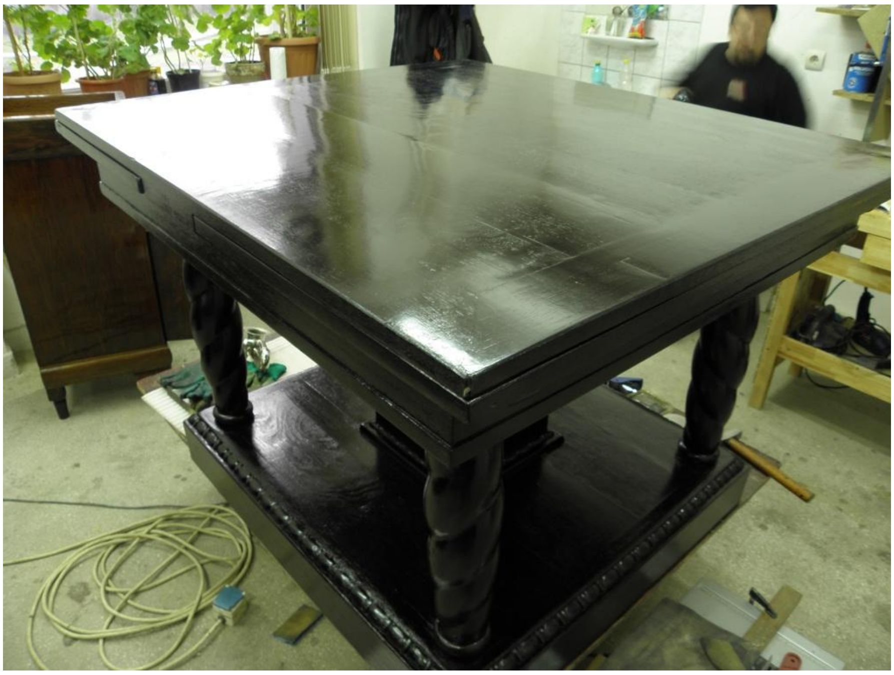


Fig. 5. Finisajul final.

THE RESTORATION OF AN EXTENSIVE TABLE
ART DECO OF 1929

Abstract

The presented piece of furniture is an extensible Art-Deco style table. It is executed in a workshop in Câmpulung Muscel according to the inscription on one of the elements in August 1929.

Determinants (biological, physical, chemical, and human) have contributed to the degradation process of both the finishing and component parts. The restoration operations were intended to restore the object to its original state.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA UNEI PIESE ETNOGRAFICE - IA TRADIȚIONALĂ

CLAUDIA JINGA*

Patrimoniului textil românesc reflectă specificul istorico-regional, amprenta specifică este dată de unitatea în diversitate a pieselor etnografice, a broderiei de cult sau reprezentativitatea anumitor categorii textile importate[1]. Textilele etnografice, din patrimoniul cultural mobil, au în componența lor materiale de proveniență organică, dar combină şi elemente anorganice (paiete, mărgele, fir metalic). Asocierea acestora, incompatibilă, din punct de vedere al proprietăților fizico-chimice, creează dificultăți în conservarea şi restaurarea lor[2]. Fiecare obiect de muzeu reprezintă un caz de degradare unic, care trebuie cunoscut în specificitatea lui[3].

Portul tradițional românesc constituie o parte integrantă a istoriei şi civilizației poporului român, un document viu care transmite generațiilor actuale mesajul unei creații autentice. El are ca trăsătură esențială, unitatea în diversitate, având ca piesă principală **ia**, acest termen fiind atribuit doar cămăşilor femeieşti.

Piesa restaurată, cu denumirea *ie de mireasă*, identificată cu numărul de inventar: 54268/18997, aparține colecției de textile a Muzeului Viticulturii şi Pomiculturii Goleşti. Principală componentă a costumului tradițional, ia determină compoziția ornamentală a costumului, restul pieselor asociindu-se cu aceasta, cu care se acordă atât ca epocă, vârstă, ornamentică, dar şi cromatic. Piesa se încadrează în tipologia iilor de sărbătoare.

Ia studiată este una tridimensională, având următoarele dimensiuni: lungimea de 40,5 cm, lățimea de 46 cm, lungimea mânecii de 61 cm, lățimea

---

* Muzeul Viticulturii şi Pomiculturii Goleşti.

[1] Ileana,Bondoc-Crețu, *Curs de etiopatologie textil*ă, Centrul pentru Formare, Educație Permanentă şi Management în Domeniul Culturii, Bucureşti, 1996, nepublicat.

[2] H. J, Plenderleith, *Conservarea antichit*ăț*ilor* ş*i a operelor de art*ă, New York-Toronto, 1956, p. 4.

[3] Iolanda, Turcu, *Muzeografia - domeniu al ştiințelor conexe*, Sargeția, vol. XXXIII, Deva, 2005, p. 318.

mânecii de 28 cm şi o densitate a firelor de urzeală şi băteală, de: 23/20 cm^2. Este realizată din 10 părţi componente, unite între ele printr-un element ornamental numit cheiță decorativă.

Tehnica şi materialele originale diferenţiază tipologic, confirmând provenienţa pieselor, rolul şi efectele reparaţiilor şi contribuie la reconstituirea traseelor istorice[4]. Tehnica şi materiale originale ale piesei studiate, au fost cercetate cu ajutorul microscopului. În acest mod am aflat că, ia de mireasă, a fost realizată prin îmbinarea a mai multor tehnici, astfel că, suportul este executat în tehnica ţesut în două iţe, iar motivele ornamentale au fost brodate peste fire, paietele existente, fiind fixate prin puncte de coasere.

Piesa are în componenţa sa bumbac, utilizat pentru realizarea suportului (pânză de casă), mătase naturală şi paiete metalice, îmbinate într-o armonie cromatică (alb, crem, galben şi auriu). Pentru a determina starea de conservare a piesei studiate şi pentru a emite diagnosticul, esenţial pentru stabilirea tratamentului adecvat, am utilizat ca instrument principal de lucru, releveul grafic cu funcţionalităţi multiple: dimensional, de poziţionare, identificare dar şi studiu comparativ al degradărilor. Piesa cercetată fiind una tridimensională, am utilizat două relevee, generale, faţă şi verso, de format A4, pentru cartografierea piesei şi identificarea rapidă a zonelor degradate. Zonele de analiză au fost împărţite în şase suprafeţe egale, fotografiate în detaliu, numerotate de la 1 la 12. Pentru identificarea tipului şi a formelor de degradare am folosit un cod cromatic simplu, astfel că, roşu a fost corespondent pentru lacune generale ale motivelor ornamentale, albastru pentru lacune ale suportului, verde pentru desprinderi în zona de îmbinare a părţilor componente şi violet pentru intervenţii anterioare, necorespunzătoare.

Calculul ariei zonelor degradate a fost realizat prin asimilarea fiecărei degradării unei forme geometrice simple şi aplicarea formulelor de calcul pentru aflarea ariei acestora. Aplicarea acestui sistem la textile cu tipologii diferite a demonstrat o rată de obiectivitate ridicată. Rezultatele obţinute au fost integrate unui tabel, indicând tipul degradării, suprafaţa şi procentul faţă de totalul ariei[5].

Concentrarea datelor a permis analiza ponderii lor şi gradul general al afectării piesei. În urma rezultatelor oferite de releveele de calcul am conchis că piesa prezenta următoarele degradări: depuneri neaderente (particule de praf), lacune generale de suport în procent de 4,6%, lacune ale motivelor ornamentale - 8,5% , desprinderi - 2,3% şi intervenţii anterioare - 0,25%.

[4] Ileana, Creţu, *op. cit.*
[5] Ileana, Creţu, *Cercetarea ştiinţifică interdisciplinară şi rolul ei în restaurarea operelor de artă*, Sesiunea Ştiinţifică de Conservare-Restaurare, Iaşi, 2000, manuscris.

Conform rezultatelor obținute în urma efectuării releveelor de calcul, după analiza atentă, atât a materialelor dar şi a tehnicilor de execuție originale, am emis diagnosticul, important pentru stabilirea strategiei de intervenție asupra obiectului.

Diagnostic: piesa a prezentat mai multe tipuri de degradări (lacune, destrămări, pete etc.), produse atât de natura materialelor componente, de tehnica originală de execuție, de uzura de funcționalitate cât şi de traseul său istoric, factori care au produs fragilizare, tensionare şi, deci deteriorarea piesei. Astfel că, piesa *ie de mireasă* este degradată, conform releveelor de calcul în proporție de 15,65%.

Cunoscând diagnosticul piesei, am putut stabili metodologia de conservare-restaurare, care este diferită de fiecare dată şi aplicată fiecărui obiect individual.

Metodologia de restaurare a vizat, în primul rând, reechilibrarea artefactului cu mediul, urmată de stoparea degradărilor identificate. Piesa a fost curățată uscat, cu pensule moi, din interior spre exterior, pentru îndepărtarea depozitelor de praf. Depunerea particulelor de murdărie pe fibră o sufocă, limitându-i capacitatea higroscopică, producând astfel, deshidratarea piesei, deteriorare ce contribuie la apariția sfâşierilor şi a lacunelor[6].

Releveele au oferit „date martor" pentru consolidarea piesei prin reconstituire, această intervenție reprezentând o etapă importantă a procesului de restaurare, ce are ca obiectiv întărirea structurii piesei textile degradate.
Astfel că, piesa a fost restaurată prin completarea cu fire a zonelor lacunare, cu aspect de reconstituire, respectând tehnica originală de execuție a piesei, țesătura simplă, tip pânză.

Pentru că piesa prezenta un procent ridicat, de 8,5%, al zonelor lacunare (la nivelul motivelor ornamentale), acestea vor fi reconstituite, respectând tehnica originală, anume, brodat peste fire, la 3-5 fire. Paietele decorative au fost fixate, la rândul lor, prin puncte de coasere. Reconstituirea s-a realizat cu material compatibil: bumbac şi mătase.

După finalizarea procesului de restaurare, obiectul a fost însoțit de recomandările speciale privind conservarea, expunerea dar şi transportul acestuia. Conchidem că acțiunea de conservare-restaurare a patrimoniului cultural este în primul rând o problemă de cercetare ştiințifică şi apoi de execuție tehnică, astfel că studiul atent al bunului cultural este esențial şi obligatoriu în vederea aplicării procedurilor de reechilibrare cu mediul şi stoparea degradării.

---

[6] Iolanda, Turcu, *Muzeografia - domeniu al ştiințelor conexe*, Sargeția, vol. XXXIII, Deva, 2005, p. 320.

Anexe



Fig. 1. Ansamblu înainte de restaurare.



Fig. 2. Ansamblu după restaurare.



Fig. 3. Detaliu degradare înainte de intervenție: desprindere, în zona de îmbinare a părților componente.



Fig. 4. Detaliu după intervenție.



Fig. 5. Detaliu degradare înainte de restaurare: lacune ale motivelor ornamentale.



Fig. 6. Detaliu după intervenție.

RESTORATION OF ON ETHNOGRAPHIC PIECE - TRADITIONAL IA

Abstract

Ethnographic textile artifacts, from the mobile cultural heritage, are made of organic materials, but, also combine inorganic elements (sequins, beads, metallic threads). The combination of these (inorganic) materials, incompatible with their physic-chemical properties creates difficulties in their conservation, restoration, storage and display.

The restored traditional bride shirt has shown several types of degradation, caused both, by the nature of the component materials and by its route. The restoration methodology focused primarily on rebalancing the artefact with the environment, followed by stopping the identified degradation.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

RESTAURAREA UNEI MESE OCTOGONALE

ROMULUS ZAMFIR*

Obiectele vechi sunt asemenea unor capsule temporale, care poartă imaginea unor timpuri apuse. Ele reprezintă astăzi o sursă de satisfacție şi un punct de plecare pentru înțelegerea trecutului.

În patrimoniul Muzeului Goleşti se află o masă decorativă octogonală care a fost achiziționată, în anii ’60, împreună cu alte elemente de mobilier din comuna Budeasa, aflată în apropiere de Piteşti, pe malul stâng al Argeşului. Aici se află conacul familiei Budişteanu, una din vechile familii boiereşti pământene.

Boierii Budişteni s-au înrudit cu familii prestigioase, ca de exemplu familia Rosetti. Dintre personajele de notorietate ale acestei familii menționăm pe generalul Constantin Budişteanu, fost ministru de război, şi colonelul Alexandru Budişteanu, fost senator[1].

Descrierea obiectului. Masa are un caracter decorativ şi este alcătuită din două ansambluri, superior şi inferior, unite prin intermediul unor coloane torsadate. Ansamblul inferior susține elemente decorative intercalate printre coloane. Ansamblul superior sprijină prin două etaje de arcade blatul mesei. Coloanele susțin arcadele prin intermediul unor capiteluri decorate prin incizare cu un motiv floral (crin). Motivul crinului se regăseşte conturat şi pe elementele decorative intercalate la bază, printre coloane.

Alte elemente de decor sunt crestăturile în evantai şi în dinți de lup, de inspirație populară, şi incizia geometrică de pe blatul mesei.

Astfel, din punct de vedere stilistic, masa reuneşte elemente eterogene. Probabil că a fost realizată la sfârşitul secolului al XIX-lea sau începutul secolului al XX-lea.

---

* Muzeul Viticulturii şi Pomiculturii Goleşti.

[1] Octav G. Lecca, *Familiile boereşti române*, Editura Minerva, Bucureşti, 1899, p. 10.



Fig. 1. Masa înainte de restaurare.

Descrierea stării de conservare. Creşterea temporară a umidității în spațiul în care a fost depozitată masa a favorizat dezvoltarea de fungi (mucegaiuri). Acestea erau prezente în special la partea inferioară a obiectului, acolo unde şi depunerile aderente erau mai consistente. O altă consecință a umidității ridicate a fost descleierea unor îmbinări. Pelicula de lac ce acoperea obiectul era afectată de depunerile aderente şi de uzura mecanică. Culoarea şi fibra lemnului nu mai erau vizibile decât la nivelul tăbliei. Problemele de conservare identificate au fost următoarele: atac fungic, depuneri aderente, fisuri şi deformări, intervenții anterioare inadecvate de fixare a crăpăturilor cu cuie metalice, pierderea stabilității structurale datorită descleierii îmbinărilor, stratul de lac compromis.

Metodologia de restaurare aplicată. Au fost demontate coloanele ale căror asamblări erau slăbite, cu ajutorul unor pene din lemn de stejar, introduse sub îmbinare, fără a forța. Demontarea a evidențiat o crăpătură în blatul corpului inferior, pe linia cepilor coloanelor, care a fost reparată în trecut, în mod inadecvat, cu ajutorul unor cuie metalice.



Fig. 2. La demontare se observă suprafețe ascunse pe care s-au dezvoltat fungi.

Cuiele au fost extrase. La extragerea cuielor cleştele trebuie sprijinit pe o lamelă metalică pentru a nu deforma fibra lemnului în locul unde exercită presiune. Partea desprinsă a fost fixată prin încleiere şi asigurată suplimentar cu cepi de bambus. La încleieri se foloseşte adeziv colagenic (clei de oase) care este reversibil prin încălzire sau rehidratare.



Fig. 3. Remedierea intervenției inadecvate.

S-a procedat la înlăturarea peliculei vechi de şelac degradate. Şelacul este o răşină de origine animală (produsă de anumite insecte), folosită frecvent la lăcuirea mobilei înainte de generalizarea lacurilor sintetice (circa 1930). El se aplică dizolvat în alcool, iar rezistența sa la agresiuni mecanice este mai redusă decât a lacurilor moderne, dar nuanța sa maroniu-roşcată dă o tentă caldă culorii lemnului.



Fig. 4. Înlăturarea prin decapare a depozitelor aderente şi a şelacului compromis.

Pentru decapare s-a folosit decapant ecologic Emex, mai puțin agresiv din punct de vedere chimic decât alte produse de acest tip. Lacul gonflat a fost îndepărtat prin raclare cu o spatulă, apoi suprafața a fost curățată şi neutralizată cu alcool etilic denaturat aplicat cu periuțe şi îndepărtat prin tamponare cu material textil pentru o uscare rapidă. Alcoolul etilic are şi efect biocid, o concentrație de 70% fiind suficientă pentru înlăturarea mucegaiurilor.



Fig. 5. Unele fracturi existente au fost reîncleiate şi consolidate cu cepi de bambus.

Modul în care sunt îmbinate elementele bolților cu coloanele (cepul coloanei este inserat pe linia de îmbinare a fețelor laterale) explică lipsa de rezistență a îmbinării. Au fost completate mici lacune, folosindu-se lemn bine uscat din aceeaşi esență (stejar) şi respectându-se orientarea fibrelor. În timp lemnul lucrează şi se deformează. Cele mai dispuse la deformări sunt scândurile cu lățime mare, debitate tangențial. Fixarea unei deformări a panoului inferior s-a realizat cu cepi de bambus. Fisurile au fost chituite şi integrate cromatic. S-a folosit un chit cu liant acrilic, material de umplere carbonat de calciu şi colorat cu pigmenți minerali. Acesta nu este dur şi poate fi şlefuit sau îndepărtat cu uşurință.

Modelele decorative crestate au fost accentuate prin băițuire cu negru, corespunzător aspectului inițial. Lăcuirea s-a făcut cu şelac aplicat cu pensula în mai multe straturi, corespunzător finisării originale.

Masa restaurată a fost valorificată expozițional, fiind expusă în Conacul din Muzeul Goleşti.



Fig. 6. Masa restaurată.

Pentru o bună conservare a obiectului restaurat, s-a recomandat păstrarea obiectului în condiții optime de microclimat cu o umiditate relativă cât mai stabilă, cuprinsă între 50-65%, corelată cu valori optime de temperatură 18-20° C, fără fluctuații, ferit de praf, poluare şi de radiații ultraviolete şi infraroşii. Pentru protejare s-a recomandat păstrarea acestuia, atunci când nu este expus, acoperit cu o husă de material textil. În timpul manipulării se va acorda atenție fragilității obiectului, care la ridicare trebuie să fie susținut atât de partea superioară, cât şi de partea inferioară (nu doar de marginea blatului), pentru a nu suprasolicita îmbinările coloanelor torsadate.

Masa octogonală şi-a recăpătat în urma intervențiilor de restaurare integritatea fizică, funcționalitatea şi aspectul estetic.

THE RESTORATION OF AN OCTAGONAL TABLE

Abstract

This paper presents details of the restoration process that was applied to a small decorative table from the fine furniture collection of the Goleşti Museum. After a short presentation, the design and technical characteristics of the restored table, and the degradation present before restoration, this paper follows the stages of the restoration process, as well as the measures taken to preserve, manipulate and expose after restoration.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

COLECȚIA DE ŞTIINȚELE NATURII A MUZEULUI MUNICIPAL CÂMPULUNG ŞI MANAGEMENTUL INTEGRAT AL DĂUNĂTORILOR

CONSUELA ELENA GRECU*

„Ocrotirea bunurilor culturale a devenit în ultimele decenii o problemă care preocupă tot mai stăruitor o sferă tot mai largă de specialişti şi cu toate acestea ocrotirea patrimoniului continuă să ridice numeroase probleme. Principala soluție care să asigure patrimoniului o protecție convenabilă este conservarea preventivă, care printr-un ansamblu de activități cu caracter permanent are ca scop contracararea proceselor de deteriorare sau distrugere a bunurilor culturale mobile”[1].

Conservarea bunurilor culturale constituie una din principalele funcții ale muzeului, deoarece patrimoniul sau moştenirea culturală însumează mărturiile fundamentale ale istoriei şi civilizației umane.

Patrimoniul Muzeului Municipal Câmpulung cuprinde un număr de 43.821 bunuri culturale, dintre care aproximativ 10 % sunt etalate în expozițiile de bază, iar celelalte sunt în depozitele muzeului. Din patrimoniul muzeului fac parte: bunuri arheologice, documente memorialistice, cărți vechi, numismatică, decorații, brevete, ceramică, arme, colecția iconografie, colecția de tablouri şi sculpturi, colecția de artă populară, fotografii, filme, textile, exponate de ştiințele naturii şi obiecte sportive.

Una dintre cele mai vizitate secții de către copii este secția de Ştiințele Naturii, care a fost organizată în anul 1952 la secția Etnografie şi apoi reorganizată în anul 1978 la demisolul clădirii muzeului, unde sunt expuse un număr de 361 de piese precum: vertebrate, păsări, reptile, batracieni, peşti, colecția de cuiburi şi ouă, piese conservate pe cale umedă şi uscată, dar şi fosile, minerale şi roci. Din colecția de paleontologie se evidențiază fosilele de *Ursus Spaeleus* (Fig. 1) descoperite de profesorul Alexandru Bera în situri

---

* Muzeul Municipal Câmpulung.

[1] Aurel Moldoveanu,*Conservarea preventivă a bunurilor culturale,* Ed. a II-a, Bucureşti, 2003, p. 1.

paleontologice din jurul oraşului Câmpulung (peştera Dâmbovicioara) cât şi fragmente de calcar cu numuliți, împreună cu fosile cu amprente vegetale şi animale descoperite în carierele de la Albeşti-Muscel sau la Calcarele Hârşova (calcare eocene) Fig. 2.



Fig. 1. Fosile de Ursus Spaeleus.



Fig. 2. Calcar cu numuliți

Piesele sunt etalate în vitrine închise pe suporți sau crengi imitând mediul natural şi în vase de sticlă în mediul umed. Aerisirea expoziției se face treptat, mai ales dimineața, când circulația nu este intensă şi poluarea este mai mică, iar în cursul zilei se folosesc ventilatoarele. Se asigură stabilitate microclimatică, temperatura nu depăşeşte 22 grade, fiind urmărită în permanență cu ajutorul termohigrometrelor, la fel ca şi umiditatea relativă (UR) care are valori cuprinse între 40% şi 65%.

Pentru monitorizarea parametrilor de microclimat din expoziția de bază se folosesc termohigrometre de tip digital cu ajutorul cărora, de două ori pe lună, se înregistrează valorile de temperatură şi umiditate relativă, iar datele înregistrate sunt redate în diagrama din Anexa nr. 1. Putem spune că parametrii înregistrați de către termohigrometru au scos in evidență faptul că umiditatea şi temperatura se încadrează de cele mai multe ori în limitele normale, existând şi oscilații ale valorilor mai ales vara şi iarna, când apar variații bruşte de

temperatură. Nu există ferestre în expoziție, iar iluminatul este realizat cu ajutorul tuburilor fluorescente încasetate, lumina fiind filtrată prin plăci din plastic de culoare albă. Un mare inconvenient îl constituie vitrinele care au fost proiectate cu geamuri groase de 1 cm şi înalte de 2,5 m, îngreunând astfel accesul la piese atunci când dorim să controlăm starea de conservare a acestora.

În spațiul expozițional sunt îndeplinite condițiile de conservare: spațiul este salubru, curat şi sănătos, aceasta însemnând absența oricărui fel de dăunători biologici (micro şi macromicete, insecte, rozătoare) iar curățenia este una din condițiile fundamentale ale unui spațiu muzeal, murdăria fiind incompatibilă cu condițiile păstrării bunurilor culturale. „Un spațiu salubru este de asemenea un spațiu în care nu apar probleme create de infiltrațiile de apă şi de umiditate ascensională”[2].

Etalarea obiectelor s-a făcut conform normelor de conservare, atât în ceea ce priveşte poziția obiectului cât şi contextul, expunerea bunurilor culturale mobile fiind condiționată de starea lor de conservare.

Majoritatea materialelor din care sunt alcătuite bunurile culturale sunt de natură organică, ele fiind supuse în permanență acțiunii negative a factorilor de microclimat, pe fondul căreia se manifestă o multitudine de factori biologici. Conservarea preventivă a bunurilor culturale ce aparțin patrimoniului muzeal presupune colaborarea între specialişti-restauratori, muzeografi, conservatori ai unui muzeu, dar şi între muzee.

O colaborare fructuoasă s-a desfăşurat între instituția noastră şi Muzeul Județean Argeş începând din anul 1979 şi până în prezent, prin împrumutul de piese pentru completarea expozițiilor ambelor muzee. Astfel, Muzeul Municipal Câmpulung a împrumutat Muzeului Județean Argeş în anul 1979 următoarele 23 de piese naturalizate: urs carpatin, ieruncă, buhai de baltă, acvilă de munte, corcodel pitic, uliu păsărar, huhurez roşu, cristei de câmp, becațina mică, cioc - întors, sitar, bodârlău - fierăstrău, vulpe, vultur codalb, dropie, lup, cocor, iepure, liliac, stârc şi coarne de capră neagră. În acelaşi an, Muzeul Câmpulung a primit în custodie de la Muzeul Județean un număr de 11 piese din colecția științele naturii: şalău, somn, broască țestoasă de apă, ştiucă (Fig. 3), crap, capra-neagră, pelican, mistreț, râs, lupul cu miel în colți şi craniu. Datorită faptului că organigrama instituției noastre nu prevede post de biolog, anumite proceduri aplicate pieselor le-am realizat în colaborare cu specialişti de la Muzeul Județean Argeş, respectiv Lăcrămioara Măceşanu, care s-a deplasat la Muzeul Câmpulung ajutându-ne să identificăm câteva exemplare (triton, guşter, broască râioasă, rața fluierătoare, bodârlău fierăstrău şi altele) şi să le conservăm corespunzător în mediu umed şi uscat (Fig. 4).

[2] Aurel Moldoveanu, *op. cit.*, p. 13.



Fig. 3. Ştiucă.

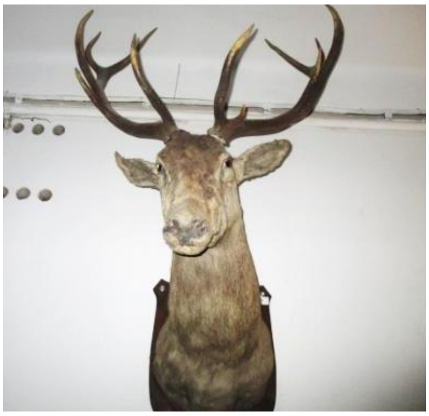


Fig. 4. Cap de cerb.

În procesul de conservare, fiecare obiect este diferit din punct de vedere al structurii interne şi reacţionează altfel la acţiunea factorilor de mediu. Depozitul de ştiinţele naturii are o suprafaţă de 16 m² şi cuprinde colecţiile de păsări, cuiburi, ouă, vertebrate, minerale, roci şi fosile ce însumează 369 de piese. Încăperea cuprinde trei moduli deschişi din metal cu câte trei rafturi din pal fiecare.

Spaţiul de depozitare a impus folosirea lui judicioasă, astfel încât pentru proiectarea unui mobilier corespunzător acestor depozite, s-a recurs la principiul tipodimensionării iar unitatea modulară este cutia închisă. Eşantioanele sunt păstrate în aceste unităţi modulare de dimensiuni variabile în funcţie de mărimea obiectului şi sunt depozitate după principiul tipodimensionării, în funcţie de tipul morfologic şi mărimea acestora (Fig. 5,6).



Fig. 5. Imagine depozit-coarne.



Fig. 6. Imagine depozit-etichetă raft.

Astfel, pe modulul 1 raftul 2 M1R2 sunt depozitate 5 preparate umede, o moluscă, 5 perechi de coarne şi 2 colți;

- pe modulul 1 raftul 3, M1R3 - 15 piese fosile;
- pe modulul 2 raftul 1, M2R1 - 6 piese diverse;
- pe modulul 2 raftul 2, M2R2- față - 39 cuiburi şi 14 ouă;
- pe modulul 2 raftul 2, M2R2 – spate - 64 minerale şi roci plus 71 piese fosile;
- pe modulul 3 raftul 2, M3R2 - 19 bucăți fosile, 12 bucăți cărbune, 32 bucăți minereuri şi 7 piese diverse;
- pe modulul 3 raftul 3, M3R3 - 7 bucăți roci, 6 bucăți cărbune şi 50 bucăți minereuri.

În depozitul cu piese de ştiințele - naturii sunt respectate normele de conservare prin menținerea unui climat optim, a unei depozitări şi manipulări corespunzătoare. Spațiul este salubru, stabil din punct de vedere al microclimatului, umiditatea nu are fluctuații mari, temperatura este aproape constantă, ferestre nu există şi este prevăzut cu sistem de supraveghere.

Depozitul este codificat, existând un caiet de evidență a circulației obiectelor, unde se notează orice intrare sau ieşire a pieselor şi registrul topografic, unde se consemnează poziția fiecărui obiect, dat fiind că fiecare modul, sertar sau raft sunt notate cu câte o etichetă.

În depozitele situate la demisolul clădirii, unde UR a atins uneori valori de 68 %, s-a folosit un singur dezumidificator pentru a scădea valorile UR până la limite normale, pe care îl mutam dintr-un depozit în altul, dar în toamna anului trecut s-au mai achiziționat încă două dezumidificatoare, câte unul pentru fiecare depozit.

Iluminatul se realizează cu ajutorul tuburilor fluorescente care emit ultraviolete, dar sunt mai puțin nocive decât iluminatul natural. Ca măsură de conservare, pentru prevenirea deteriorării fotochimice a obiectelor, s-a trecut la reducerea duratei de iluminare prin aprinderea luminii în depozit numai când se lucrează.

Instalațiile de apă rece, caldă şi încălzire sunt în bună stare, au fost temeinic verificate şi funcționează în mod corespunzător, dar din cauza diferenței de temperatură - vara foarte cald afară, apa fiind rece se formează condens pe țeavă, fapt care a dus la creşterea UR în depozitul de ştiințele naturii. S-au luat măsuri pentru îmbrăcarea acestei țevi cu material anticondens şi cu ajutorul dezumidificatorului s-a ajuns la UR de 55 % şi la o temperatură de 19-20º C. Stingătoarele P-BC cu pulberea tip 3 - C sunt în stare de funcționare şi se schimbă odată la 2 ani.

Munca specialistului conservator în secția de Ştiințele Naturii este diferită de celelalte secții, deoarece monitorizarea pieselor trebuie efectuată mai des, chiar şi în fiecare zi a săptămânii, dat fiind faptul că daunele provocate de

dăunători bunurilor muzeale sunt aproape întotdeauna ireversibile. O dată ce un obiect e infestat, tratamentele care pot elimina infestarea fără a deteriora sau modifica obiectul sunt minime. „Multe din substanțele chimice utilizate în mod tradițional pentru a gestiona infestările duc la deteriorarea sau modificarea materialului din care este făcut obiectul. Prin urmare este de preferat evitarea dăunătorilor, prin minimalizarea elementelor de supraviețuire a lor (hrană, umiditate, habitat)”[3].

Principalele activități de control şi prevenire al dăunătorilor, constau în:

- determinarea activității biologice,
- prevenirea accesului dăunătorilor şi a supraviețuirii lor în spațiile muzeale, prin introducerea perioadei de carantină a pieselor noi intrate în muzeu;
- identificarea dăunătorilor după semnele pe care aceştia le lasă şi distrugerea materialului biologic, mucegaiuri, larve, exuvii, insecte adulte;
- evaluarea problemelor bazate pe inspecție şi montarea de capcane;
- rezolvarea problemelor dăunătorilor, prin îmbunătățirea microclimatului;
- evaluarea periodică a eficacității strategiei de prevenire, prin identificarea dăunătorilor, documentare, precum şi anchete şi tratamentul infestărilor atunci când ele apar.

Dacă într-un depozit sau spațiu expozițional a fost descoperită o infestare cu dăunători, se iau măsuri imediate. „Acțiunea trebuie să includă măsuri pentru izolarea zonei şi identificarea dăunătorului, dezvoltarea unei strategii de tratament şi revizuirea eficacității programului de Management integrat a dăunătorilor.”[4]„Conceptul de gestionare integrată a biodăunătorilor IPM (integrated pest management) este o strategie al cărui scop este de a reduce la minimum utilizarea de pesticide toxice, prin aplicarea unor metode preventive şi prin manevrarea responsabilă a colecțiilor. În cazul în care, cu toate măsurile preventive, se constată prezența unui atac biologic, trebuie găsită o metodă de combatere care să fie sigură şi netoxică pentru oameni, mediu şi colecție, pesticidele toxice vor fi utilizate în ultimă instanță”[5].

IPM are cinci etape care se succed în mod logic, iar strategia se bazează pe metode preventive şi monitorizare. Dacă în timpul monitorizării nu se constată prezența unui atac activ, atunci se vor continua doar metodele preventive corespunzătoare, iar dacă se relevă prezența unui atac activ, atunci

---

[3] Mihaela Crețu, *Conservarea materialului biologic la secția Muzeu*, în „Revista de Istorie a Muscelului”, XI, Piteşti, 2011, p. 290.
[4] Mihaela Crețu, *op. cit*, p. 291.
[5] A. W. Brokerhof, *Insecte şi fungii în colecțiile de textile*, în *Tendințe în conservarea preventivă*, M. Guttman (ed.), Editura Astra Museum, Sibiu, 2009, p. 64.

se vor lua măsuri de tratament. Se impune determinarea sursei problemei: în cazul în care problema este structurală, se vor face reparații structurale clădirii, iar dacă materialul a fost infestat se iau măsuri pentru a preveni acest lucru pe viitor.

„Cei cinci paşi sunt:

1. Evitarea, prin monitorizarea temperaturii, a umidității şi menținerea acestora în parametrii stabiliți, întreținerea curățeniei atât în interiorul clădirii cât şi în exterior;

2. Blocarea, prin trecerea obiectelor împrumutate si a celor nou intrate în gestiune prin camera de carantină;

3. Detectarea, prin inspecții regulate, analiză vizuală şi monitorizarea spațiilor cu ajutorul capcanelor pentru insecte;

4. Izolarea, prin izolarea materialului infestat, obiectele mici se introduc în saci resigilabili de polietilenă, iar cele mari se introduc într-un *cort de polietilenă* complet sigilat;

5. Tratarea, atât a obiectului infestat cât şi a zonei adiacente, prin alegerea unei metode eficiente şi corecte”[6].

Deciziile de tratament ar trebui să se bazeze pe identificarea dăunătorilor care se face pe baza biologiei şi a ecologiei acestuia, gradul de infestare a materialului, precum şi starea obiectului. Se va alege un tratament eficace care va avea cea mai mică acțiune asupra obiectului şi asupra mediului şi se va consemna într-un document. După tratament se va face o evaluare pentru a determina dacă acesta a fost eficace sau nu. „Obiectele ar trebui să rămână la izolare şi monitorizare săptămânal sau bilunar şi să revină în colecție după ce a dispărut orice urmă de infestare”[7].

„Examinarea periodică a locațiilor şi depozitelor de muzeu reprezintă o activitate foarte importantă pentru specialistul conservator, căci de finalitatea activităților de investigare, respectiv scopul în vederea căruia se desfăşoară aceste investigații privind gradul de infestare cu dăunători, se leagă elaborarea unui program viabil de intervenție privind combaterea şi eradicarea dăunătorilor din locațiile şi bunurile info-culturale. Examinarea locațiilor şi depozitelor de muzeu se începe prin controlul tuturor spațiilor cu diferite destinații: depozite, magazii multifuncționale, birouri, căi de acces, diferite anexe, laboratoare, ateliere, poduri, subsoluri, mobilier din lemn. Se cercetează cu atenție colțurile întunecate, crăpăturile, fisurile, tavanele, grinzile şi pereții. Se adună din diferite medii de muzeu resturi de hrănire pe suporturi organice înglobate în țesături mătăsoase, în care se pot găsi larve vii sau moarte de lepidoptere (molii). Se colectează măturături, praf şi fragmente din lemn atacat

[6] A. W. Brokerhof, *op. cit,* p. 64-66.

[7] Mihaela Crețu, *Conservarea materialului biologic la secția Muzeu*, în „Revista de Istorie a Muscelului”, XI, Piteşti, 2011, p. 291.

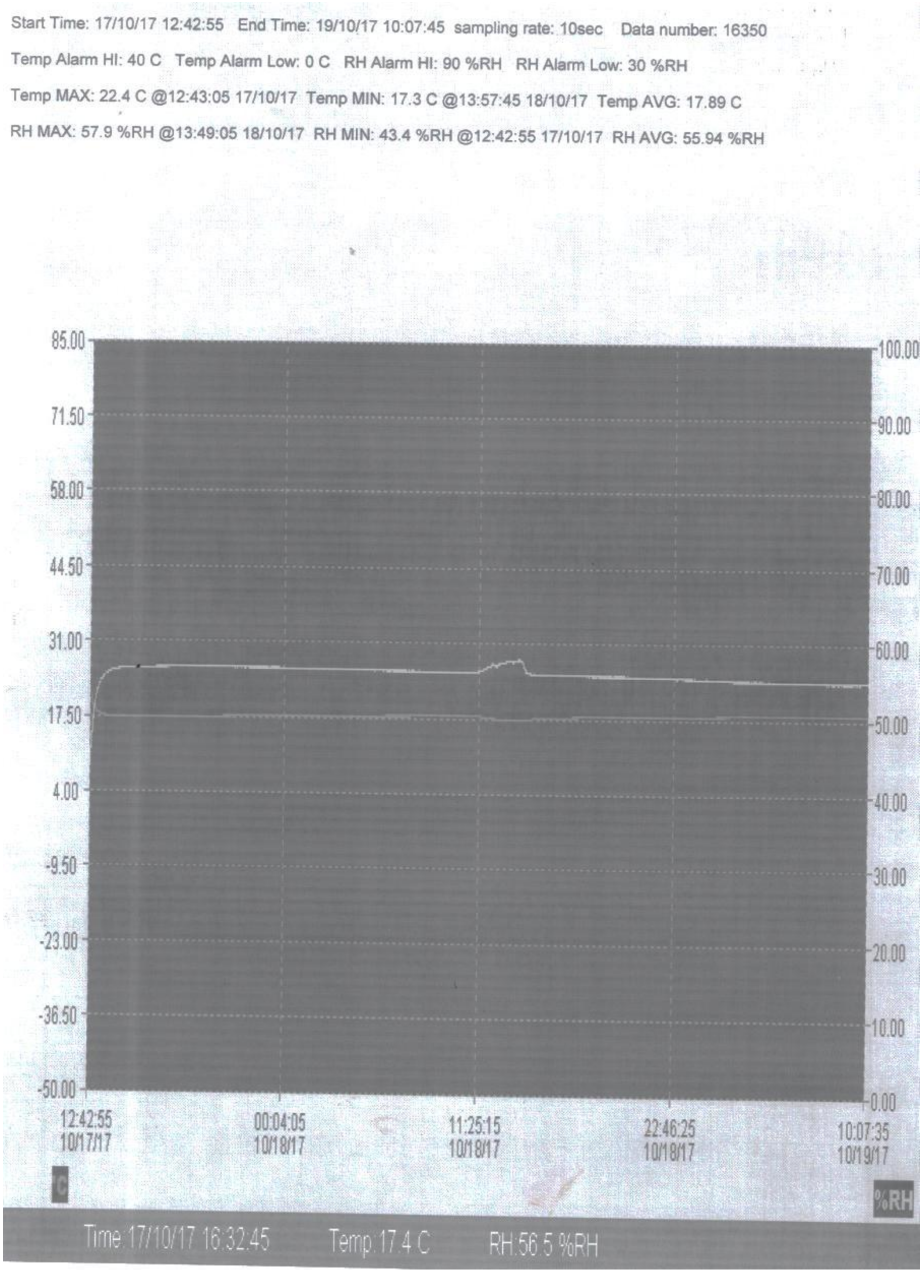
de insecte xilofage, precum şi resturi de hrănire, dar şi dejecţii de păsări şi rozătoare din poduri şi subsoluri. Din praful colectat prin aspirarea mecanică a colecţiilor şi a mobilierului, se constituie probe medii care se introduc în borcane etanşe şi se etichetează. Pe etichetă se menţionează: denumirea spaţiului de unde au fost prelevate probele, data prelevării probei, natura şi locul prelevării probei (medie sau parţială, de pe pereţi, tavane, duşumele, subsoluri, poduri, laboratoare de conservare, restaurare, ateliere de recondiţionat info-documente, etc.), numele specialistului care a prelevat proba, denumirea şi cantitatea dăunătorilor identificaţi la o examinare sumară a probei medii. Borcanele cu probele astfel etichetate se expediază la laboratoarele de conservare pentru efectuarea investigaţiilor de specialitate”[8].

Pentru colecţiile de ştiinţele – naturii, cel mai răspândit dăunător este molia, sau fluturele de noapte, care reprezintă un segment ştiinţific foarte important pentru decriptarea tuturor formelor de atac ale dăunătorilor din muzee. La prima vedere, moliile de muzeu sunt fluturaşi care nu produc pagube în mediile muzeale, stadiul de fluture fiind inofensiv, el hrănindu-se puţin doar pentru suportul energetic necesar înmulţirii şi depunerii ouălor. Stadiul de larvă este cel care produce degradări, hrănindu-se cu mai multe suporturi materiale organice: textile, pergament, piele, lână, hârtie, produse agroalimentare. Larvele produc coconi, în interiorul cărora se hrănesc şi parcurg toate vârstele larvare. „Larvele de molii produc biodegradări foarte importante, din toate punctele de vedere (economic, artistic, social), pe bunuri info-culturale pe suporturi organice: costume populare, haine de epocă, recuzită de teatru sau film, cărţi îmbrăcate în pergament sau piele. Atacul moliilor în instituţiile culturale este mult mai grav la muzee, ţinând cont de încărcătura secţiilor muzeale (ştiinţe naturale, etnografie şi artă populară) în bunuri culturale din textile, lână, piele pergament, etc.“[9].

Lepidopterele în general, dar moliile din instituţiile info-culturale în special, sunt considerate insectele cu răspândire foarte mare, atât în ecosistemele naturale, cât şi în ecosistemele artificiale, fiindu-le recunoscute uşurinţa de a se deplasa în zbor pe distanţe apreciabile şi de a se adapta noilor condiţii biotice şi abiotice. „Moliile din muzee, pe lângă bolile pe care le transmit (alergii, piodermite, parazitoze), devin speciale şi datorită dificultăţii combaterii lor, ca atare combaterea moliilor face parte din complexul de măsuri generale şi speciale, care se aplică în cazul prezenţei acestor insecte în instituţiile muzeale”[10].

[8] Vasile Deac, *Fauna de insecte din biblioteci, arhive şi muzee*, Editura Universităţii Oradea, 2013, p. 31.
[9] *Ibidem*, p. 37.
[10] *Ibidem*, p. 38.

ANEXA 1. Diagrama T-UR în expoziția Științele naturii.



În concluzie, conservarea pieselor de ştiinţele - naturii necesită o atenţie deosebită atât în monitorizarea factorilor de microclimat, cât şi în alegerea şi aplicarea tratamentelor pentru neutralizarea dăunătorilor şi dezinsecţia secţiei. „Practica muzeală din ţara noastră a dovedit că factorul uman este în primul rând acela care garantează reuşita unei acţiuni prin competenţă şi dăruire; dimpotrivă, lipsa de interes duce la situaţii nefireşti de conservare, contraindicate şi absolut dăunătoare patrimoniului cât şi bunei desfăşurări a muncii de cercetare sau cultural-educative”[11].

„Controlul factorilor fizico-chimici ai mediului ambiant este esenţial. A ignora acest lucru în continuare echivalează cu condamnarea la o dispariţie prematură din patrimoniul mondial, a puţinelor mărturii ale istoriei şi civilizaţiei româneşti care au scăpat până acum de urgia vremurilor şi de nepăsarea factorilor sociali răspunzători. A tuturora, fără excepţie”[12].

THE NATURAL SCIENCE COLLECTION OF CAMPULUNG MUSEUM AND INTEGRATED MANAGEMENT OF PESTS

Abstract

The study presents aspects regarding heritage preservation of Natural Sciences of the Câmpulung Museum, and concept of integrated pest management.

[11] Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ed. a II-a, Bucureşti, 2003, p. 103.

[12] Aurel Moldoveanu, *Controlul factorilor fizico-chimici ai mediului ambiant* în „Revista muzeelor” nr. 2/2007, p. 86.

MUZEUL JUDEŢEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

REORGANIZAREA DEPOZITELOR SECȚIEI DE ŞTIINȚELE NATURII A MUZEULUI OLTENIEI CRAIOVA

DANIELA STAMATOIU*

Secția de Ştiințele Naturii a Muzeului Olteniei Craiova a fost înființată de către membrii Cercului Ştiințific Craiovean condus de profesorul de ştiinţe naturale Marin Demetrescu, de la Colegiul „Carol I" din Craiova, sub denumirea de „Muzeul de Istorie Naturală al Craiovei". Muzeul fost inaugurat la 2 decembrie 1923. A devenit Secție a Muzeului Olteniei din anul 1928.

De-a lungul anilor a funcționat în diverse imobile din Craiova, iar patrimoniul s-a îmbogățit treptat, prin achiziții, donații şi în special prin activitatea de cercetare a specialiştilor Secției.

Dacă activitățile de constituire, preparare şi conservare, valorificare ştiințifică a patrimoniului au avut continuitate, fiind realizate de către muzeografii şi restauratorii secției într-un mod profesionist, activitatea expozițională a cunoscut perioade deosebite, dar şi de declin, din lipsa spațiului expozițional şi a resurselor financiare.

Prima expoziție de bază a Secției a fost amenajată în anul 1962, la parterul imobilului Secției de Istorie şi Arheologie a Muzeului Olteniei. În anul 1974, ea a fost desființată, iar patrimoniul şi colectivul Secției au fost mutate în alt imobil. Din lipsa spațiului, timp de 12 ani, activitatea expozițională a Secției a încetat. Ea a fost reluată abia în anul 1986, prin intermediul a două expoziții temporare amenajate la parterul actualului imobil din strada Popa Şapcă nr. 8. De atunci, în această locație, specialiştii Secției au amenajat zeci de expoziții temporare valorificând expozițional bogăția şi diversitatea valorosului patrimoniu al secției.

Din anul 2008, a început amenajarea expozițiilor de bază ale secției, în aşa fel încât, în prezent, puteți vizita expozițiile: „Oltenia – Terra fossilis" - la parter, „Condițiile fizico-geografice şi ecosistemele Olteniei", precum şi „Colecția de minerale şi roci", la etajul I şi „Universul şi Sistemul nostru Solar".

---

* Muzeul Olteniei Craiova.

Întreg patrimoniul Secției de Ştiințele Naturii este depozitat în patru încăperi-depozit: depozitul de botanică, depozitul de entomologie, depozitul de ornitologie şi depozitul de paleontologie, mineralogie, malacologie, ihtiologie, mamifere, oologie şi parazitologie.

Dintre acestea ultimul a suferit cea mai mare transformare începând din anul 2010. Aici a fost construit un sistem fix de module (pentru blănuri şi trofee) şi un sistem mobil de module pentru restul colecțiilor enumerate.

Fiecare colecție ocupă un anumit numar de unități modulare lăsând şi o parte liberă pentru mărirea colecției. În general, obiectele sunt aşezate în ordinea numerelor de inventar, respectând în mare parte şi criteriul tipodimensionării.

Condițiile microclimatice (UR şi T) din aceste depozite sunt verificate zilnic şi înregistrate pe diagramele termohigrografelor care se schimbă săptămânal. În funcție de valorile înregistrate se intervine sau nu asupra acestor condiții. Chiar dacă se întâmplă să depăşească cu puțin valorile normale, este foarte important să fie constante, să nu existe oscilații.

De obicei, în depozitele Secției de Ştiințele Naturii temperatura este cuprinsă între 18^{o} C - 20^{o} C , iar umiditatea relativă între 45% şi 55%.
În prezent, depozitele Secției de Ştiințele Naturii adăpostesc următoarele colecții:

Colecțiile de malacologie însumează un număr de 27.327 piese, depozitate în cutii de carton prevăzute cu găuri de aerisire şi care ocupă un modul din sistemul de module.

În cutii, obiectele sunt aşezate în punguțe mici din plastic sau în eprubete din sticlă. De asemenea, există şi câteva preparate umede depozitate în cilindrii din sticlă sau în borcane cu dop rodat.





Fig. 1. Unități modulare din colecția malacologie.

Colecțiile de vertebrate si mamifere însumează un număr de 3.651 obiecte. Acestea se prezintă sub formă de preparate umede şi sub formă de preparate naturalizate, schelete, trofee, blănuri, mulaje.

Trofeele de cerb şi blănurile de urs sunt aşezate pe polițele unui modul metalic fix, prevăzut cu perdeluțe, pentru a împiedica pătrunderea prafului.

Restul blănurilor (puse în cutii de carton în care se introduce silicagel şi inscripționate cu număr de inventar) şi trofeelor sunt aşezate pe polițele sistemului mobil de module.



Fig. 2. Aspect din depozitul de vertebrate şi mamifere.

Preparatele umede includ colecțiile de peşti, amfibieni, reptile, păsări şi mamifere. Acestea sunt conservate în soluție de formol 4% şi aşezate în borcane cu dop rodat sau cilindrii de diferite mărimi, în funcție de dimensiunea preparatelor. Aceste preparate ocupă primul modul, fix şi jumătate din modulul al doilea, mobil, cealaltă jumătate fiind lăsată liberă pentru mărirea colecției.



Fig. 3. Piese din colecția de preparate umede.

Deoarece aceste vase din sticlă erau foarte vechi şi se deterioraseră prezentând fisuri, unele în stadii foarte avansate care puneau în pericol manipularea lor, am fost nevoită să solicit achiziționarea unor vase care să le înlocuiască pe cele vechi, precum şi reînnoirea soluției de formol în care sunt aşezate preparatele.

Colecțiile de paleontologie cuprind un număr de 16.702 obiecte de patrimoniu, obiecte ce sunt depozitate în cutii, lădițe sau aşezate direct pe polițele modulare, după ce acestea au fost acoperite cu folie cu bule sau hârtie pelur.

Obiectele paleontologice sunt grupate în şapte colecții închise (*I. Stănoiu, I. Pătruțoiu, Ana Maloş, Titus Brustur, Baia de Fier, Piese de mamifere şi moluşte, Colectări Bugiuleşti*), precum şi o colecție deschisă *Colectări şi donații muzeu.*

În momentul reorganizării depozitului, am desprăfuit şi şters cu un burete umed toate aceste piese ce stătuseră pe vechile rafturi metalice şi suportaseră toate lucrările anterioare de igienizare a depozitului. De asemenea, toate lădițele au fost spălate, iar cutiile din carton au fost înlocuite cu alte cutii noi. A fost o muncă destul de grea deoarece unele piese sunt foarte mari, muncă ce s-a desfăşurat pe parcursul unui an de zile.




Fig. 4. Reorganizarea depozitului de paleontologie.

În prezent, colecțiile paleontologice se bucură de o depozitare corectă conform Normelor de conservare şi sunt aşezate în ordinea numerelor de inventar sau prin tipodimensionare.

Cutiile în care au fost aşezate piesele, sunt prevăzute cu găuri de aerisire şi sunt, de asemenea, aşezate pe polițe în ordinea colecțiilor şi a numerelor de inventar.

Colecțiile de mineralogie conțin 1.365 piese organizate în şapte colecții închise (*Ana Maloş, Dimitrie Alexandrescu, I. Lupescu, I. Pătruțoiu, Mircea Popescu, Radu Ştefănescu, Vidu*) şi o colecție deschisă *Minerale diverse.*

Aceste piese au fost depozitate în lădițe din plastic, dar care de-a lungul timpului s-au învechit şi multe dintre ele s-au spart. Din acest motiv erau foarte greu şi riscant de transportat şi manipulat.

Şi pentru aceste colecții am comandat cutii noi din carton rezistent, în care au fost aşezate obiectele în ordinea numerelor de inventar, după ce acestea au fost mai întâi desprăfuite şi şterse cu un burete umed.

În fiecare cutie am aşezat un număr mic de obiecte pentru a nu se lovi între ele şi pentru a evita uzura funcțională, în momentul căutării unui obiect.

Colecțiile de entomologie. Acest segment, al entomologiei, este cel mai mare din patrimoniul Secției de Ştiințele Naturii. El cuprinde un număr de 53.870 de obiecte repartizate în nouă colecții închise (*N.A. Savulescu, V. Brădescu, M. Brădescu, M. Peiu, A. Ursu, Firu I, Firu II, I. Stănoiu lepidoptere autohtone şi I. Stănoiu fluturi exotici*) şi colecția deschisă *Colectări diverse*.

Cele 300 de cutii insectar sunt depozitate în 8 module din lemn.

Încăperea în care este organizat depozitul de entomologie se află într-o zonă a clădirii în care temperatura şi umiditatea nu prezintă oscilații fiind oarecum constante pe tot parcursul anului.

Fiind una dintre colecțiile fragile ale Secției de Ştiințele Naturii, este verificată de două ori pe an şi i se face tratament preventiv.

Şi în cazul acestei colecții, cutiile insectar sunt destul de vechi, iar unele s-au deteriorat (geam fisurat, lemn exfoliat, chitul de la geam sărit pe alocuri, etanşeizarea lasă de dorit), motiv pentru care schimbarea cutiilor insectar reprezintă obiectivul meu prioritar pentru următorii ani.

Colecțiile de ornitologie însumează 1.808 obiecte împărțite în păsări naturalizate şi balguri. Obiectele sunt aşezate în module din lemn, pe categorii, în ordinea numerelor de inventar, dar respectând şi criteriul tipodimensionării.



Fig. 5. Depozitul de ornitologie.

În momentul verificării anuale, fiecare pasăre se aşează pe o bucată albă de finet, se scutură puțin pentru a verifica dacă are atac, apoi este desprăfuită cu o perie specială şi se aşează cu grijă la locul ei.

Colecția de oologie cu cele 352 de piese, ce cuprind ouă şi cuiburi, au fost mutate din vechile cutii uzate în cutii de carton noi, speciale, prevăzute cu despărțitoare şi găuri de aerisire.





Fig. 6. Colecția de oologie.

Colecția de parazitologie Madelaine Marx este o colecție mică ce conține 409 lame microscopice cu paraziți, aşezate în 5 cutii de lemn.

THE REFORMATION/RENOVATION OF THE STOREROOMS IN THE NATURAL SCIENCE SECTION OF CRAIOVA OLTENIA MUSEUM

Abstract

Summary: In his work the author intends to highlight the evolution of the storerooms (deposits) belonging to the Natural Science Section of Craiova Oltenia Museum.

The work starts with a short history of the Natural Science Section, it continues with the description of the microclimate conditions in the storerooms and ends with the description of the reformation/renovation of each and every storeroom.

This improvement of the storerooms conditions includes both, the replacement of storerooms furniture (modules/components) and the replacement the containers as like glass vessels, modular units, etc., in which the patrimony goods (objects) are placed.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

DETERMINISMUL CLIMATULUI ÎN CONSERVAREA BUNURILOR CULTURALE (efectul de cameră umedă)

MAGDALENA ALEXE*
REGHINA MĂCEŞANU

Patrimoniul cultural național reprezintă identitatea unui popor, iar grija pe care o manifestă instituțiile muzeale în păstrarea nealterată un timp cât mai îndelungat față de bunurile de patrimoniu reprezintă, de fapt, respectul față de valorile neamului nostru.

România este prima țară şi singura de altfel, care a înființat la nivelul muzeelor funcția de conservator. Necesitatea acestei funcții a rezultat tocmai din multitudinea activităților specifice, permanente şi complexe de care se ocupă conservarea preventivă.

În acest context, de conservarea preventivă a obiectelor de patrimoniu nu se poate ocupa decât conservatorul, căruia îi revine, prin atribuții şi pregătire, aplicarea măsurilor de contracarare a acțiunii factorilor ce duc la alterarea stării de sănătate a obiectelor.

Astfel, climatul este cel mai important în asigurarea condițiilor de păstrare a bunurilor de patrimoniu. Factorii naturali ai mediului ambiant implicați în degradarea acestora sunt: temperatura, umiditatea relativă, lumina, oxigenul, poluanții aerului[1].

Din punct de vedere al exigențelor în conservare se deosebesc mai multe nivele de influență climatică asupra pieselor de muzeu. Astfel:

→ **criptoclimatul** reprezintă climatul din imediata vecinătate a obiectului şi este reprezentat de nişe, vitrine închise, containere, casete, huse din materiale dense, precum şi alte medii în care schimbul de echilibru cu aerul înconjurător nu are loc;

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.
[1] Aurel Moldoveanu, Conservarea bunurilor de patrimoniu, Bucureşti, 1999.

→ **microclimatul** se referă la climatul din sala de depozitare sau de expunere (în acest caz se au în vedere parametrii climatici ai sălilor de expunere şi depozitare de muzeu, de bibliotecă şi arhivă);
→ **topoclimatul** este climatul specific localităţii în care se găseşte clădirea ce adăposteşte bunurile de patrimoniu;
→ **macroclimatul** sau climatul specific al formaţiunii de relief definită geografic (de exemplu, climatul Câmpiei Bărăganului nu este identic cu climatul Podişului Transilvaniei etc.);
→ **nanoclimatul** aparţine unei zone climatice mai extinse (în cazul ţării noastre este vorba despre climatul zonei temperate diferit de climatul tropical ş.a.), acest tip de climat este foarte important de luat în seamă în cazul organizării unor expoziţii internaţionale[2].

Principala preocupare a conservatorului trebuie să fie aceea de a evita, pe cât posibil, variaţia valorilor factorilor microclimatici din imediata apropiere a obiectului prin crearea unor condiţii optime de păstrare şi reducerea la minim a ratei deteriorărilor şi a degradărilor. Astfel, este mai uşor şi mai ieftin să previi decât să tratezi (prezervare activă) decât să restaurezi.

În activitatea practică pot exista chiar şi situaţii paradoxale în care, deşi au fost luate măsuri în ceea ce priveşte climatizarea în concordanţă cu *Normele*[3] în vigoare, unele obiecte nu pot beneficia de aceleaşi condiţii deşi se află în aceeaşi încăpere.

De exemplu, într-o sală de expunere climatizată, obiectele expuse în vitrine închise etanş nu beneficiază de climatizare deoarece criptoclimatul vitrinei este complet izolat de microclimatul încăperii respective. Astfel, un document vechi implicat într-o expoziţie este ambalat într-o casetă ermetică la o temperatură de 21º C şi 50% U.R. Ca urmare, păstrată la 21º C caseta va avea mereu 50% U.R în interior. Dacă este adus obiectul în sala de expunere, climatizată, cu temperatura de 14º C, în interiorul casetei se va produce o scădere a temperaturii ceea ce va atrage după sine creşterea umidităţii relative. În aceste condiţii spaţiul cuprins în casetă a devenit o ***cameră umedă*** pentru obiectul păstrat, indiferent de umiditatea încăperii în care se păstrează obiectul ambalat. Menţinerea lui un timp mai îndelungat în aceste condiţii va determina apariţia unor forme directe şi indirecte de degradare (vezi tabelul).

---

[2] Ion Sandu et al., *Procedee moderne de prezervare climatică a bunurilor ecleziale de patrimoniu cultural,* Al IX-lea Simpozion Internaţional Cucuteni – 5000, Redivivus, Ştiinţe exacte şi mai puţin exacte, Chişinău, 2014, p. 84-92. On line la: https://analeteologie-iasi.ro/arh/2004/6sandu%20cojocea1%20politici%20europene.pdf. (accesat la 1 februarie 2018).
[3] H.G. 1546/2003. *Norme de conservare şi restaurare a bunurilor culturale mobile clasate*. În „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 58 din 23.01.2004.

	Depozit muzeu 1	Mijloc tr. auto	Depozit aeroport plecare	Avion	Depozit aeroport sosire	Mijloc tr. auto	Depozit muzeu 2
UR	50%	39%	78%	100%	78%	53%	68%
t	21º C	25º C	14º C	10º C	14º C	20º C	16º C

În activitatea de conservare a obiectelor de patrimoniu identificarea apariției *efectului de cameră umedă* este dificilă fiind greu observat, de prevăzut şi mai ales de prevenit. De aceea, vom discuta în continuare despre câteva situații cu caracter general în care apare acest fenomen în timpul depozitării, al transportului sau expunerii muzeistice.

- *Efectul de cameră umedă* se poate manifesta în containere sau alte mijloace de ambalare, inclusiv în vitrine ermetice, dacă operațiunea s-a efectuat în spații cu condiții diferite de cele în care urmează a se realiza depozitarea sau expunerea. Acesta este chiar cazul expus mai sus.
- Implicațiile acestui efect sunt chiar mai grave, mai ales în timpul transportului când vor avea loc modificări ample ale parametrilor microclimatici. În general, la containerele etanşe, se recomandă ca la închidere spațiul respectiv să nu conțină mai mult de 7,8 – 8,5 g/m^3 apă, indiferent de temperatura şi umiditatea relativă a încăperii în care se realizează ambalarea[4].

Situații similare pot apărea şi în cazul vitrinelor ermetice din sălile de muzeu în timpul aerisirilor necontrolate, cu aflux mare de aer rece.

- *Efectul de cameră umedă* poate apărea şi într-un spațiu aparent inert, necontrolat, în imposibilitatea de a intra în echilibru cu microclimatul. Ne referim la spațiul dintre perete şi obiectele atârnate pe acesta. În timpul acțiunilor de ventilație sau al variațiilor de încălzire, precum şi în cazurile de izolație termică sumară a clădirii, acest spațiu va avea un criptoclimat propriu, cu posibilități de apariție a *efectului de cameră umedă*. De exemplu, un tablou înrămat are toate şansele să fie afectat de degradări fungice, iar situația este şi mai gravă dacă tabloul are în față sticla de protecție la praf sau dacă peretele are un aflux de infiltrație discretă.
- *Fenomenul de cameră umedă* poate apărea şi în cazul unor elemente cu higroscopicitate diferită. În această situație, obiectul cu higroscopicitate mai mare va acționa ca o cameră umedă pentru cel cu higroscopicitate mai mică. Putem menționa aici situația unei cărți în care hârtia preia apa de deshidratare a pigmenților care ajung să se desprindă de suport.

[4] Aurel Moldoveanu, *Note de curs*, Bucureşti, 2007.

- O altă situație o constituie vecinătatea dintre un corp metalic şi unul organic, ultimul acționând ca un material umed pentru primul datorită higroscopicității sale ridicate. De ex. o agrafă de birou metalică ce prinde un grup de hârtii într-un dosar cu acte (rugină). Alte situații asemănătoare se petrec şi în cazul documentelor păstrate în cutii de fier, în cazul închizătorilor sau monturilor metalice ale unor volume legate în piele, la cărțile moderne legate cu sârmă, la obiectele din lemn sau piele armate cu metal etc.
- În funcție de structura obiectelor de patrimoniu, *fenomenul de cameră umedă* poate să apară şi la suprafața unor elemente cu conductibilitate termică mare. Astfel, dacă analizăm situația unui perete subțire cu armătură metalică al unei încăperi încălzite, constatăm că aceasta poate realiza cu uşurință condens pe suprafața sa interioară deoarece în vecinătatea peretelui temperatura este cu 4-5º C mai mică decât în restul încăperii, iar o U.R. de 60% în încăpere poate deveni 100% în vecinătatea peretelui.

În practica de conservare, specialiştii au deseori ocazia să constate apariția condensului pe plafoanele clădirilor la care acoperişul nu are o izolație termică suficientă, precum şi pe pereții subțiri din beton armat ai unor edificii moderne[5].

- Să nu uităm nici situația sălilor cu frecvență mare a publicului care încarcă regimul de umiditate al aerului din încăpere (în timpul respirației).
- Colțurile neaerisite şi neantrenate ale încăperilor, în special la nivelul podelei şi la ultimul nivel în dreptul îmbinării cu acoperişul pot fi afectate de o dinamică particulară a temperaturii şi umidității relative cu apariția *efectului de cameră umed*ă, cu atât mai mult dacă se produc şi infiltrații discrete de apă[6].

În concluzie, toate aceste situații impun o grijă deosebită în ceea ce priveşte alegerea locurilor de depozitare şi expunere muzeistică a obiectelor de patrimoniu. În acelaşi timp, este necesar controlul permanent al tº C şi U.R. a aerului şi luarea măsurilor necesare atunci când valorile acestor parametrii sunt neconforme cu natura şi starea de conservare a obiectelor.

---

[5] Ana Maria Vlad, , *Conservarea pasivă în clădirile monument: între deziderat şi realitate*, în „Monumentul", 2010, p. 411-418. On line la http://www.monumentul.ro/pdfs/Ana%20Maria%20 Vlad%2010.pdf. (accesat la: 1.09.2017).

[6] Patricia Elena Rîşchitor, Grigore Rîşchitor, *Considerații privind un atac de insecte xilofage la Muzeul Memorial "Al. I. Cuza", Ruginoasa*, în „Monumentul – tradiție şi viitor", 2001, p. 169-172. On line la: http://www.monumentul.ro/pdfs/Patricia%20Elena%20Rischitor%2001.pdf. (accesat la 1.09.2017).

De asemenea, o atenție specială va fi acordată amplasării aparatelor de măsură a temperaturii şi U.R. pentru ca acestea sa înregistreze valorile efective, iar revizia lor se va efectua şi după transportul lor pe distanțe mari.

Acestea reprezintă numai o parte din motivele pentru care specialiştii de muzeu ar trebui să aibă, măcar cunoştințe minime în domeniul conservării, iar asistența unui conservator acreditat să fie o condiție *sine qua non* pentru toate instituțiile şi aşezămintele ce conțin valori de patrimoniu.

THE DETERMINISM OF THE CLIMATE
IN THE PRESERVATION THE CULTURAL GOODS
(the effect of the wet room)

Abstract

In this work the authors underline the importance of the climate and of the wet room effect in the preservation of cultural objects of patrimony.

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEŞ
ARGESIS, *STUDII ŞI COMUNICĂRI*, seria ISTORIE, **TOM XXVI**, 2017

CÂTEVA NOȚIUNI DE BAZĂ PRIVIND MARCAREA PIESELOR DIN COLECȚIILE MUZEALE

REGHINA MĂCEŞANU*
MAGDALENA ALEXE

Evidența bunurilor culturale este una dintre activitățile componente ale funcției de constituire a patrimoniului. Ea consistă în înregistrarea bunurilor care fac parte din patrimoniul muzeal, cu consemnarea acelor date care, pe de o parte să facă imposibilă sustragerea şi/sau substituirea unui bun, iar pe de altă parte să facă posibilă o regăsire rapidă nu numai a bunurilor ci şi a informației istoric-culturale pe care acestea o poartă, pentru indiferent ce scop ştiințific sau cultural.

Instrumentele necesare acestei activități sunt: registrul inventar, fişele analitice de obiect, fişele de conservare ale bunurilor, jurnalele de restaurare. Registrul inventar este unul dintre cele mai comune instrumente de evidență gestionară şi a fost folosit încă de la începuturile constituirii colecțiilor sistematice.

În muzeele din țara noastră gestionarul de muzeu (secție de specialitate) ca pregătire este conservator, un conservator cu deosebite calități de ordine şi disciplină în activitate. El are controlul şi răspunderea de gestionare integrală asupra patrimoniului şi din punct de vedere al stării de conservare pentru pieselor ce îl compun.

În acest context organizatoric, răspunderea întocmirii registrului inventar, revine, evident conservatorului gestionar. Acesta nu poate acoperi toate specialitățile pe care le comportă completarea competentă a documentului. În consecință, este necesară colaborarea între conservator şi specialişti. Această colaborare se poate realiza pe două căi, prima este cea a colaborării operaționale – fiecare specialist, completează, sub îndrumarea şi controlul conservatorului gestionar în registrul inventar pentru piesele care intră în competența sa, a doua cale de colaborare este acea de a prelua informația necesară din fişele analitice completate de specialiştii pe domenii.

* Muzeul Județean Argeş, Piteşti.

Aşa ar fi ideal, însă de cele mai multe ori completarea în registrele inventar se face de muzeografii specialişti care, din păcate, obişnuiesc să facă şi marcarea obiectelor fără a se consulta cu specialistul în conservare. Ca urmare conservatorul gestionar este pus în fața faptului împlinit acela de a prelua în colecțiile de care se ocupă obiecte deja marcate. Acest aspect ne-a determinat să aducem în atenția dumneavoastră câteva noțiuni de bază în ceea ce priveşte marcarea corectă a pieselor din colecțiile muzeale.

Pictura se marchează cu vopsea pe cadru, în spate, în colțul stâng de jos sau de sus (Fig. 1); **pictura neînrămată** - pe bordură în spate, în colțul stâng de jos. Picturile mari se marchează atât în partea de jos, cât şi în cea de sus.



Fig. 1. Marcarea picturilor.

Acuarela, desenele, gravurile, afişele executate pe hârtie groasă şi netransparentă, se marchează pe verso cu creion grafitos, în colțul drept sau stâng de jos. Se interzice folosirea creioanelor colorate şi chimice, cernelii şi pixului pentru marcarea acestora. Gravurile şi desenele executate pe hârtie subțire şi transparentă sau degradată vor fi marcate doar pe margini. Pe desenele executate atât pe rectoul, cât şi pe versoul foii de hârtie, numărul se va aplica în partea de jos, astfel încât să fie acoperit de paspartu. Marcajul pe desenele înrămate sau puse în paspartu se va dubla şi pe versoul acestora. Albumele cu desene sau fotografii se marchează pe versoul foii de titlu, numărul aplicându-se, de asemenea, şi pe fiecare contrapagină;

Icoanele de lemn vor fi marcate cu vopsea albă pe verso sau pe suprafața laterală (Fig. 2). Icoanele cu două fețe se marchează pe suprafața laterală. Numerele pe icoanele de metal, cruci şi alte obiecte mici se aplică pe etichete de carton, care se agață de obiect cu ajutorul unei sfori.



Fig. 2. Marcarea icoanelor pe lemn.

Sculptura se marchează cu vopsea albă pe spate în colțul de jos al plintei.

Sculptura mică - pe suport sau fund

Obiectele de ceramică (lut, porțelan, faianță etc.), precum şi cele din lemn şi piatră, se marchează pe fund cu vopsea sau tuş, care, ulterior, se acoperă cu lac. Pe obiectele de metal marcajul se aplică cu vopsea de email.

Obiectele care se deschid (cutii, casete, tabachere etc.) se marchează pe părțile interioare.

Monedele, medaliile, gemele, pietrele, precum şi obiectele arheologice mici se marchează pe ambalaj - plic, cutie, toc etc. Pentru obiectele prețioase în mod obligatoriu se anexează şi fotografia lor. Pentru obiectele deosebit de mici (**cercei, inele, nasturi** etc.) numerele se aplică pe etichetă, care se agață cu ață de obiect.

Țesăturile se marchează pe etichete de calico (pânză care imită pielea, folosită în legătoria de cărți) sau percal (pânză de bumbac subțire şi netedă) cu tuş negru, ce se coase pe partea posterioară a piesei în partea de jos. Este interzisă prinderea etichetei pe țesături cu ace sau clame de metal.

Mobila se marchează cu vopsea albă în spate sau pe părțile interioare.

Cărțile cu valoare de unicat se marchează cu creion grafitos sau tuş pe versoul foii de titlu.

Manuscrisele se marchează cu creion grafitos pe versoul paginii, în partea de sus (Fig. 3).

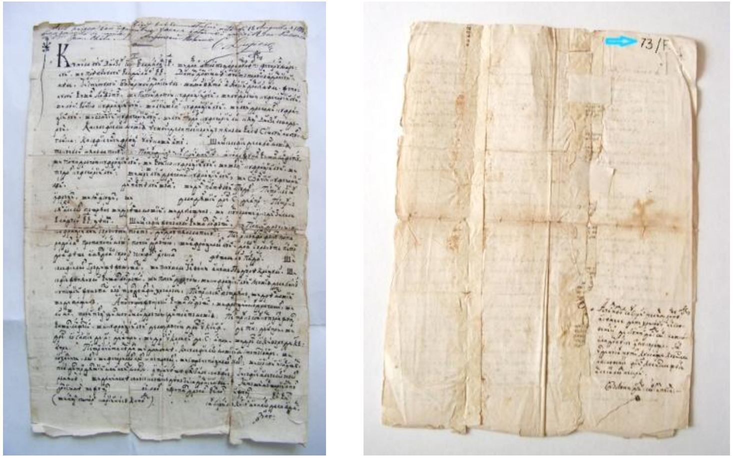


Fig. 3. Marcarea manuscriselor.

La **armele de foc** numărul se aplică utilizând vopsea albă de email pe placa declanşatorului; **armele albe** - pe mâner sau etichetă, ce se agaţă cu ajutorul unei sfori (Fig. 4); **armele defensive** (coif, caschetă, scut etc.) - pe partea interioară.



Fig. 4. Marcarea unui bolț de arbaletă.

Fragmentele arhitecturale se marchează cu vopsea pe partea neexpoziţională;

Fotografiile şi cărțile poştale - cu creion grafitos pe verso în colțul stâng de jos, **fotografiile din album** - pe versoul copertei sau al foii de titlu.

Piesele de istorie naturală se marchează în felul următor:

trofeele - pe etichete ce se atârnă;

păsările şi mamiferele împăiate - pe suporturi şi/sau pe etichete ce se atârnă (Fig. 5).



balguri - pe etichete ce se atârnă;
preparate din borcane - pe fundul acestora;
ierbarele - pe fiecare foaie în colţul din dreapta jos;
preparatele de micologie - pe plicuri şi pe lamelă;
mostrele geologice şi paleontologice - pe obiecte;
Piesele entomologice au numărul de inventar marcat pe eticheta ce însoţeşte exemplarul fixat cu acul entomologic (Fig. 6).

Fig. 5. Marcarea păsărilor.

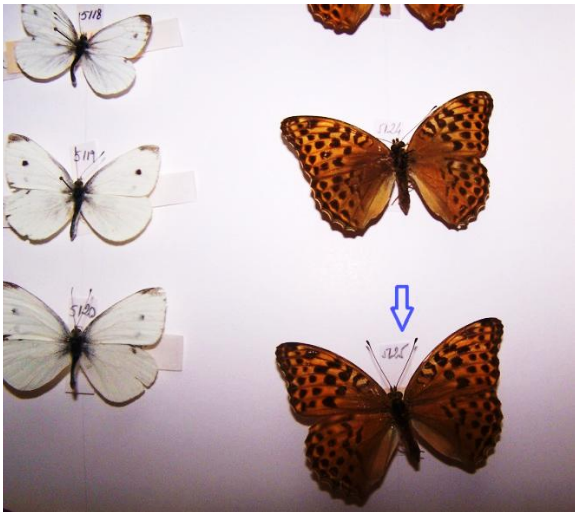


Fig. 6. Marcarea pieselor entomologice.

Încercarea noastră susceptibilă de ameliorări vrea să puncteze încă unul din elementele semnificative care să sporească eforturile depuse pentru ocrotirea şi conservarea cât mai judicioasă a bunurilor culturale, mărturii ale existenţei noastre.

BIBLIOGRAFIE

MOLDOVEANU, AUREL – *Bazele conservării preventive,* Bucureşti 1997
HANDREA, IUSTIN – *Muzeul şcolar*, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică 1957
FLORESCU, RADU – *Bazele muzeologiei*, Bucureşti 1996
STANCU, RADU – *Note de curs*, Piteşti 2000
Etichetarea si marcarea obiectelor de muzeu - cIMeC.ro cimec.ro/muzee/etichetare/etichetarea.htm Imagini din colecția Muzeului Județean Argeş.

A FEW BASIC NOTICES ON MARKING THE MUSEUM COLLECTIONS

Abstract

In this paper, the authors show how to mark pieces of museum collections.